

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Belkis ULUSOY NALCIOĞLU

تجلیات حقیقت

مصور فوتون

مجله

OSMANLI'DA
MUHALİF
BASININ
DOĞUŞU

1828 - 1878

جريدة الحوادث

سنة 1296

در اقامت اخصایک گرامی سکتوری و موصولان تاریخ
تا ساله بروجه ایمل پروجه بیان اولور کایشه زامانک
ایرانی جسته کون که نپوز خرسه دن نه جادی الاخره
اون ایلی ویرمه دن انستوت انکلیسیتو سار شرقی مصاحرات

YEDİTEPE

مجله

مجله

مجله

سنة 1296

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranterey.org>

Osmanlı'da Muhallif Basının Doğuşu
1828-1878

Belkas ULUSOY NALCIOĞLU

Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Editör: Aykut Can

© Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

Yeditepe Yayınevi: 199
Araştırma İnceleme: 166

1. Baskı: Mayıs 2013

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com
online alış-veriş: www. kitapadresı. com

OSMANLI'DA MUHALİF BASININ DEĞİŞİ

1828 - 1878

Belkıs ULUSOY NALCIOĞLU

YEDİTEPE
İstanbul 2013

Belkıs ULUSOY NALCIOĞLU

Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi (İÜ) Basın Yayın Yüksek Okulu 'Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü'nde 1992 yılında tamamladı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde 'Genel Türk Tarihi' Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gördü. Doktora Eğitimini İÜ SBE Gazetecilik Anabilim Dalında tamamladı. 2007 yılında 'Uygulamalı İletişim' alanında Doçent unvanı aldı. Halen İÜ İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Genel Gazetecilik Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Canım annem Songül Ulusoy'a...

İçindekiler

Önsöz.....	13
-------------------	-----------

Gazeteciliğin Doğuşu	17
-----------------------------------	-----------

- Batı'da Haberciliğin Geçirdiği İlk Aşamalar: Haber Mektuplarının Ortaya Çıkışı..... 17
- Basılı Haber Mektupları 22
- Gelişen Habercilik Faaliyetleri Sonrası Siyasî ve Dinî Otoritelerin Tutumu..... 24
- Günümüz Anlamında Gazete ve Dergilerin Ortaya Çıkışı 27
- Günlük Gazeteye Doğru..... 29
- Batıda Gazeteciliğin Gelişimi 30
- 1800'lere Gelindiğinde Batı'da Gazeteciliğin Geldiği Nokta.. 38

Osmanlı Devleti'nde Gazetecilik Faaliyetlerinin Başlaması	41
--	-----------

- Türkçe Gazetelerin Yayınlanmaya Başlaması 43
- Vekâyî-i Mısriye..... 43

• Vekâyî-i Giridiye.....	46
• Takvîm-i Vekâyî'nin Yayınlanması Öncesi Osmanlı Devleti'nde Siyasî Ortam	47
• Takvîm-i Vekâyî.....	53
• Ceride-i Havadis.....	62
• Türkiye'de Gazetecilik FaaliyetlerininGecikme Sebepleri.....	68
• Türkçe Basımcılığın Geç Başlaması (1727).....	72
• Türkiye'de Türkçe Basım Yapan İlk Resmî Matbaanın Kuruluşu.....	77
• Basılı Eserlere İlginin Olmaması.....	79
• Eğitim Sistemindeki Sorunlar.....	81
• Siyasî, İdarî, Sosyo-Ekonomik Yapının Elvermemesi	87

Osmanlı Devleti'nde“Sakıncalı Gazeteler” Devrinin

Başlaması	91
• TERCÜMÂN-I AHVÂL Gazetesinin Yayına Başlaması	94
• Hem Devlet Memuru, Hem Gazeteciler...Üstelik Muhalifler!..	97
• Tercümân-ı Ahvâl,Halktan Büyük Rağbet Görür.....	99
• İlk Gazete Kapatma.....	103
• Sade Türkçe Kullanımı	106
• TASVÎR-İ EFKÂR Gazetesinin Neşre Başlaması.....	109
• Eleştirel Yayıncılık.....	116
• Eğitim ve Dil Meselesinin Gazeteye Yansıması	128
• Hırçın mı Hırçın bir MUHBİR	133
• McLuhan'dan 100 Yıl Önce.....	135
• Toplumsallaşma Aracı Olan Gazeteler.....	136
• Talim ve Talim Usulünde mi Kusur Vardır?.....	138

• Girit'teki İsyan	143
• Islahat / Avrupa Müktesebatına Uyum (!) Sorunu	147
• Bu Gidişle Geldiğimiz Yere Orta Asya'ya Döneceğiz!.....	156
• Dönemin Basın-Yayın Mevzuatı	159
• Muhalif Gazetecilerin Ülkeyi Terk Edişi.....	167
• Yeni Osmanlıların Vücuda Gelişi.....	173
• Yeni Osmanlıların Yurtdışındaki Basın Faaliyetleri	180
• LE MUKHBİR (Muhbir)	182
• “Sözde İnsan Hakları Savunucuları”	185
• “Muhbir Avrupalıların Hoşuna Gidecek Sözler Söylemek İçin Yazılmıyor”	187
• Osmanlı Maliyesi Nasıl Düzelir?	188
• HURRIYETE (Hürriyet).....	193
• Keyfi Yönetim Son Bulmalı.....	195
• Yeni Osmanlılar Kimdir?.....	197
• Şahsî ve Siyasî Hürriyet Nasıl Sağlanır?	198
• Âli Paşa'ya Hücum	203
• İTTİHAD ve İNKILÂB Gazeteleri.....	215
• Yeni Osmanlıların Yurda Dönüşü	219
İstanbul Gazeteleri	225
• Defalarca Kapatılıp Yeniden Çıkan Gazete: AYİNE-İ VATAN	225
• Yalnızca 5 Sayı Çıkabilen UTARİD	230
• “Abhaz Mülteciler Girit'e Yerleştirilsin”	231
• “Millet Meclisine Gerek Yok”	233
• İlklerin Gazetesi: TERAKKİ	240

• “Ne İhtiyacınız Varsa Size Gazete Öğretir”	241
• Basın Neden Serbest Değil?	243
• Hamallıktan gazete patronluğuna: Filip Efendi.....	244
• Döneminin En Çok Rağbet Gören Gazetesi	246
• Basın Tarihimizde Bir Muamma: MUHİB Gazetesi	254
• Memâlik-i Mahrûsa.....	257
• Hülasat-ül Efkâr	258
• Yazar Kadrosu ve Müretteplerin Direnişi.....	263
• Çocuklara Özel İlk Süreli Yayın MÜMEYYİZ.....	265
• Basiretsiz Ali Efendi’nin BASİRET’i.....	271
• HADİKA gazetesi	278
• Yeni Osmanlı Ruhuyla Yenilenen Hadika.....	285
• İlk Mizah Denemeleri ve ASİR Gazetesi.....	289
• HAKÂİK-ÜL VAKAYİ.....	291
• Dalkavuklukla Suçlanıyor.....	293
• Filip Efendi ile Gelen Dinamizm	295
• Diğer Gazeteler (1874’e kadar)	297

Yeni Osmanlıların İstanbul’daki Mücadelesi

• İBRET Gazetesi	305
• Tek Sayı Çıkabilen Cüzdan ve 20 Gün Ömürlü Sirâc	310
• Bir Sayı Çıkabilen DEVİR Gazetesi	318
• İki Hafta Yayında Kalabilen BEDİR.....	320

Tanzimat Döneminin Mizah Gazeteleri

• Ana Gazeteye İlave Şeklinde Başlayan Mizah Gazeteciliği ..	323
• Teodor Kasap’la Gelen Mizah: DİYOJEN	324

• Yeni Osmanlılar Grubunun Buluşma Yeri	327
• Üçüncü Tatil	329
• Kasap'ın ÇINGIRAKLI TATAR'ı.....	333
• Hak edene 'Çingrak'ı takarım!	333
• Beş Kez Yayın Tatili Cezası Alan HAYAL	342
• Gazeteciliğe Eleştiriler	343
• Reklam Nitelikli Haberlere Eleştiri.....	344
• Rüşvet	345
• Özgün İçerik Üretilmemesi	346
• Dokuz Canlı Hayal	349
• Hagop Baronyan'ın TİYATRO'su	353
• Ne Mizah, Ne Düşük Fiyatın Kurtarabildiği Gazete: ŞAFAK	355
• 'Basiretsiz'in KAHKAHA'sı.....	356
• Bir Başka 'LATİFE' Gazetesi	359
• MEDDAH.....	360
• GEVEZE	361
• ÇAYLAK	362
• Daha da Şiddetlenen Sansür Uygulamaları	364
• Mizah gazetelerine uygulanan sıkı denetim.....	365
• Basın Sansürüne Halkın Toplu Direnişi	367
• Saltanat Değişikliği.....	368

Tanzimat Döneminin Sonuna DoğruDiğer Siyasi Günlük Gazeteler(1875'den itibaren).....371

• "Sınırı aşmadan" Yapılan Gazetecilik.....	372
• Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler Vakit'te yazıyor	373
• Sürgün dönüşü gazeteciliğe devam	375

• Mizah ustası Teodor Kasap Efendi'den siyasî gazete denemesi	377
Tanzimat Döneminde Dergicilik	379
• İlk derginin yayına girmesi: MECMÛA-İ FUNÛN	379
• MECMÛA-İ İBER-İ İNTİBAH	384
• İlk Resimli Dergi: MİRAT	390
• Dergi Yayıncıları Arasında Yaşanan Tartışmalar	397
• Dergicilik Sahasında Yeni Girişimler	401
Sonuç	407
Kaynakça	415
Dizin	425

Önsöz

Namık Kemal'in bir ulusun ilerlemesinde başlıca etken olarak gördüğü gazete, Şinasi'ye göre halkı yetiştiren, eğiten bir fikir organı, Ebuzziya Tevfik'e göre medeniyetin gelişip ilerlemesinde büyük tesiri olan bir vasıtaadır. Gazetecilik mesleği ise, Ahmed Midhat Efendi'ye göre dünyanın en zor ve mesuliyetli işi, Namık Kemal'e göre vatana hizmetin bir aracı, yine Ebuzziya Tevfik'e göre hakıyla yapılabilmesi oldukça güç olan bir meslektir.

Kamuoyu oluşturma ve yönlendirme işlevlerine de sahip olan gazete, bu kitle iletişim aracının hazırlayıcıları olan gazeteciler ve bunların ifa ettikleri gazetecilik mesleği ile Osmanlı Devleti (Türkiye) 19. yüzyılda tanışma fırsatı bulmuştur. Tam olarak Tanzimat dönemine denk gelmiştir bu tanışma. Tanzimat döneminin ise gerek hukukî, idarî, iktisadî sahalarda yurt içindeki uygulamaların en sıklıkla yürürlüğe konulduğu ve gerekse Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkiler bağlamında en hareketli evrelerine denk gelen bir kesittir bu dönem. Bu durum Tanzimat aydınlarının çok önemli isimlerinin gazetecilik mesleğine dahil olmasını da tetiklemiştir denilebilir. Pek çok değerli aydının, edebiyatçının gazetecilik mesleğine yönelimiyle, gazetelerin içeriği toplumun daha

geniş kesimine hitap eder bir şekil almış, kullanılan dilin sadeleştirilmesiyle okur kitlesinin genişletilebilmesi söz konusu olmuştur. Türkiye’de devlet eliyle başlatılan gazetecilik faaliyetleri, özel sektöre geçmesini takiben halkın rağbetine mazhar olabilmektedir. Türkçe gazetelerle tanışan Osmanlı halkı, bu yeni vasıtayı sevmiş, çabuk müptelası olmuştur. Osmanlı toplumunu oluşturan diğer pek çok millet de yine Tanzimat döneminde kendi dillerinde veya kendi alfabeleri ile Türk dilinde hazırlanan çok sayıda gazete ve dergiyle tanışmış, Osmanlı Devleti’nde özellikle İstanbul’da basın sahasında çok renkli ve dilli bir basın ortamı oluşmuştur. Tanzimat döneminde başlayan bu çeşitlilik sonraki yıllarda da devam etmiş, Osmanlı Devleti’nde büyük çoğunluğu başkent İstanbul’da olmak üzere 20’ye yakın farklı dil ve lehçede (Almanca, Arapça, Boşnakça, Çağatayca, Çerkezce, Ermenice, Farsça, Fransızca, Hırvatça, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Kürtçe, Ladino, Rumca, Rusça, Sırpça, Tatarca, Urduca) gazete ve dergiler neşrolunulmuştur.

Türkiye’de gazeteciliğin başlangıç sürecini konu alan bu çalışma kapsamında; Osmanlı Devleti’nde matbaacılık ve ardından gazetecilik faaliyetlerinin ortaya çıkışına ilişkin bilgi verilmiş, gazeteciliğin Batı’dan yaklaşık 200 yıl gecikmeli olarak görülmesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Batı’da haberciliğin doğuşu konusuna da kısaca değinilmiş, gazeteciliğin Türkiye’de gelişim süreci, ilgili dönemlerin siyasî, iktisadî sosyokültürel ard bağlamı eşliğinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı; toplumlar için kültürel anlamda çok önemli bir yer işgal eden kitle iletişim araçlarından olan gazete ve dergilerin Türkiye’de ortaya çıkış ve gelişim süreçleri ile içeriklerine dair bilgi vermek suretiyle, gerek yakın dönem Türkiye tarihi ve bundan soyutlanamayacak basının tarihine ilişkin bilgi sahibi olmak isteyenlere bir kaynak oluşturmaktır. Ele alınan dönemde, ki bu dönem Türkiye’de pek çok sahada yenileşme ve yeniden

düzenleme faaliyetlerinin yaşandığı Tanzimat dönemidir, basın organlarının içerik ve form olarak nasıl şekillendiğini ortaya koyan bu çalışma ile aynı zamanda geçmişteki kişi, kurum ve yaşanmış olaylarla günümüzdekiler arasında karşılaştırma yapma, bağlantı kurma ve yaşananlara doğru yorumlar getirebilme imkânının da sağlandığı kanısını taşımaktayız. Çalışma genelinde gazete ve dergilerin tarihlerini belirtirken miladi takvime çevrilmiş halini kullanmayı, okuyucuya kolaylık sağlamak açısından tercih ettik. Bu arada nüsha numaralarını belirterek, istenildiği taktirde ilgili yayına kolayca ulaşılabilirliği sağlamaya çalıştık. Bu çalışmanın yazımı ve basımı aşamasında desteklerini gördüğüm Prof. Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu, Doç. Dr. Okan Yeşilot ve Prof. Dr. Suat Gezgin'e teşekkürlerimi sunmak isterim.

Özellikle çalışmanın hazırlanması süresince bana gerekli ortamı sağlamak için çırpınan, tarifsiz özverilerde bulunan ilgi, destek ve sevgisini benden hiçbir zaman esirgemeyen, canım annem **Songül Ulusoy'a** sonsuz şükranlarımı sunarım.

Belkıs ULUSOY NALCIOĞLU
Beyazıt 2013

Gazeteciliğin Doğuşu

Osmanlı Devleti'nde (Türkiye'de) ilk gazete 1795 yılında ve ilk Türkçe gazete 1828 tarihinde görüldüğünde; Avrupa'da günümüz anlamındaki (şekil ve içerik itibarıyla) gazeteler, 1600'lerin hemen başından itibaren görülmeye başlanmıştır. 1609'da, düzenli aralıklarla (on beş günde bir) Augsburg'da Almanca olarak hazırlanan *Avisa Relation oder Zeitung* yayınlanmıştır.

Batı'da Haberciliğin Geçirdiği İlk Aşamalar: Haber Mektuplarının Ortaya Çıkışı

Relation'un ardından farklı yayınlar, 1613-1618 yılları arasında Amsterdam, Viyana, Londra ve Paris'te yayınlanmaya başlamıştır. İlk günlük gazete ise 1 Ocak 1660'da Leipzig'de yayına başlanan *Einlaufende Nachricht von Kriegs- und Welthändeln* isimli Almanca gazetedir.

El yazmalı iletişim döneminin sonlarına doğru yaşanan birtakım siyasî, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişim ve değişimler yazılı iletişim ürünlerine ve bu arada habere olan ihtiyacı artırmıştır. 13. yüzyılda yaşanan Moğol istilası sonrası Avrupa rahat bir nefes almıştır. Yollar güvenli kılınmış, tarımsal faaliyetlerden

ürün fazlası elde edilir olmuş, nüfusta artış yaşanmaya başlamıştır. Mevcut yolların yanı sıra açılan yollarla da ulaşım rahatlamış, bu yollar vasıtasıyla ürünler pazara ulaştırılmış, parasal hareketlilik yaşanır olmuştur. Yine bu yollar vasıtasıyla sanatçılar ve zanaatkârlar farklı kentlere seyahat edebilme imkânı bulmuş, yeni iş imkânları doğmuş, bu da gelirlerinde ve yaşam standartlarında bir iyileşmeye olanak tanımıştır. Bu zanaatkârlarca, pek çok Avrupa kentinde yeni birçok sanat atölyeleri kurulmuş, bu sayede de ekonomi ve ticarete hareketlilik artmıştır. 12. yüzyılın sonlarından itibaren tarımda yaşanan durgunluk ve sonrasındaki gerileme, köyden kente göçlerin yaşanmasına sebep olmuş, bunun neticesi olarak şehirlerde nüfus artmaya başlamıştır. Bu yeni nüfusun büyük kısmı ticarî faaliyetlere dâhil olunca, ekonomik canlanma iyiden iyiye kendini göstermiştir.

İstilanın ardından kendini toplayan Batı, bu sefer kendisi Doğu'ya doğru saldırıya geçmiştir. Bunda, kilisenin zenginleşmesine, eşitsizlikçi bir örgüt durumuna gelişine ve bozulmasına karşı toplumdan gelen bir kısım örgütlü tepkilerin de (Waldusçular, Albililer vb. hareketleri gibi)¹ rolü olmuştur. Her insanın rahip olması gerekmez ve aracı rahiplere başvurmaksızın Kitab-ı Mukaddes'i öğrenmeye hakkı olduğu ilan edilmiştir ki, bu fikir birkaç yüz yıl sonra Martin Luther isimli din adamı tarafından da yüksek sesle dile getirilecek ve Luther büyük kitleleri arkasına alacaktır. 12. yüzyıldaki bu kilise karşıtı örgütlü kitlesel hareketler, kilisenin sıkı tedbirler almasıyla sonuçsuz kalmıştır. 1233'de Kilise, Papalıkça kabul edilen dinsel görüşlerden ayrılanları, sapanları kovuşturup, cezalandıran Engizisyon Mahkemeleri'ni kurdurmuştur. Yanı sıra zedelenen itibarını kurtarıp, kendisine kitlelerin yeniden hararetle bağlanmasına yardım edeceğini düşündüğü Haçlı Seferlerini örgütlemiştir. Papa II. Urban tarafından, İsa'nın

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1996, s. 225.

yattığı kutsal lahdin İslamların elinden alınması amacıyla başlatılan bu 'kutsal savaşlar' yalnızca savaş ve yıkımla sonuçlanmamış, Doğu'ya gerçekleşen seferler sırasında Doğu-Batı ticareti başlamış, Doğu mallarının girdiği Cenova, Venedik gibi kentler çok zenginleşmiş, burjuva toplumunun, burjuva kültürünün ilk tohumları atılmaya başlanmıştır. Haçlı Seferlerinin bir başka sonucu Doğu'dan pek çok İslam âliminin ve Antik Çağ felsefesinin ürünlerinin Avrupa'ya taşınması olmuştur. Bu yazılı eserler, Latince'ye çevrilerek, el yazması olarak çoğaltılmıştır. Bu yazılı iletişim ürünlerinin de etkisiyle ortaçağın skolâstik, dogmatik, tamamen dine dayalı bağnaz eğitim ve düşünce sistemi, 13-14. yüzyıllardan itibaren yavaş yavaş yerini deneysel, bilimsel, akla ve mantığa dayalı düşünce sistemine bırakmaya başlamıştır.²

İtalyan sahil kentlerinde 13. yüzyılda gelişme gösteren deniz ticareti nedeniyle inşa edilen büyük kadırgalar vasıtasıyla Doğu ile yapılan ticaret sırasında bu coğrafyanın lüks tüketim ürünlerinin yanı sıra yazılı kültür ürünlerinin de Avrupa'ya taşınmasına devam edilmiştir.

Dogmatik, bağnaz düşünce sisteminin yıkılmasında, 16. yüzyılın başlarında Katolik bir din adamı olan Martin Luther'in başlattığı dinde reform hareketinin toplumsal bir harekete dönüşüp, yeni bir şekil almış olmasının rolü büyüktür. Eski bir maden işçisi olup, sonradan kendi maden işletmelerine sahip olan bir iş adamının oğlu olan Luther, hukuk tahsil ettikten sonra keşiş olmak üzere manastıra girmiş, öğrencilik yıllarında ve sonrasındaki din adamlığı dönemlerinde Papalığın, lüks ve görkem uğruna, kendine bağlı kiliseler yoluyla Avrupa ülkelerinin Hristiyanlarını gittikçe daha büyük çapta sömürdüğünün, Katolik Kilisesinin "din ticareti" yapan bir kurum haline gelişinin farkına varmıştır. 'Günah bağışlama senetleri'nin satılmaya başlandığını görmesi ise bardağı

² Şenel, *a.g.e.*, s. 226-227.

taşıran son damla olmuş, 1517’de günah affına ve bu yolla para sağlanmasına karşı olan görüşlerini barındıran “95 tezi”ni Wittenberg Kilisesi’nin kapısına asmıştır.³ Protestanlığın başlangıcını hazırlayan bu eylem, daha sonra geniş çaplı bir toplumsal harekete dönüşmüş, kilisenin baskısından bıkan derebeyleri ve kraların bir kısmı da bu yeni hareketi desteklemişlerdir.

Kilisenin din ve bilim öğretisinin dışında, laik sistemle eğitim veren yüksek öğretim kurumları sayıca artmaya başlamış, astronomi, coğrafya, tıp, fizik, matematik gibi bilim dallarında çeşitli buluşlar birbirini takip etmiş, bilim adamları kiliseye rağmen görüşlerini, buluşlarını açıklamış ve yayın yoluyla kitlelerle paylaşmışlardır.

Henüz 1200’lerde, el yazmalı iletişim döneminde, büyük ticarî kuruluşların merkez ve şubeleri arasında; malların fiyatları, gemilerin limanlara geliş gidiş tarihleri ve saatleri, Avrupa’nın önemli saraylarında olan bitenler hakkında haberler, Avrupa kentlerinde meydana gelen olağanüstü durum ve olaylara ilişkin bilgileri içeren ‘haber kağıtları’ veya ‘haber mektupları’ olarak adlanan derlenmiş yazalı iletiler dolaşmaya başlamıştır. Bunların 13. yüzyıl civarında önemli bir ticaret merkezi olan Venedik’te ‘Avvisi’ adıyla doğduğu sanılmakta olup, ticaretin gelişmesiyle birlikte tüm Avrupa genelinde görülmeye başlamışlardır. Haber mektupları özellikle Almanya ve İtalya’da önem kazanmıştır. Bu iki ülkede asiller ve zenginler haber mektuplarına rağbet göstermiştir. Her iki ülkenin de özelliği sürekli bir siyasî çalkantı içinde oluşu, küçük prensliklerden meydana gelmesi, bunların aralarında devam edegelen çekişmeler nedeniyle habere duydukları gereksinimdir.⁴

³ Daha fazla bilgi için bkz. Markus Wriedt, “Luther’s Theology” in *The Cambridge Companion to Luther*, New York, Cambridge University Press, 2003, pp. 88-94; Şenel, a.g.e., s. 292.

⁴ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 2. bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982, s. 40-41.

Avrupa'da nüfusun artışıyla beraber ekonomik hayat canlanmış, şehirler ve ülkeler arasında seyahatler çoğalmış, farklı şehirler, krallıklar, prenslikler halkları birbirleriyle irtibat kurar olmuştur.⁵ Ekonomik canlılık artınca, daha fazla mahsule ve mamele gereksinim duyulmaya başlanmış, üretim artmıştır. Üretim için ise daha fazla hammadde ve insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu arada, bir Müslüman Türk devleti olan Osmanlı Devleti, 14. asırdan itibaren Anadolu merkezli olarak güç kazanmaya başlamış, İran, Suriye, Irak, Mısır ve Arap Yarımadasında yeni topraklar elde etmiş, hakimiyetini Avrupa kıtasına doğru genişletme politikası takip etmekteydi. Balkanlar'da her geçen gün daha fazla yer ele geçirmekte olan Osmanlı Devleti'nin gerek Avrupa kıtası sahillerindeki gerekse Akdeniz sahillerindeki hakimiyeti, Avrupa'nın Çin ve Hindistan arasında ilk çağlardan beri devam eden ticaret ve siyaset ilişkilerini sekteye uğratmış, hatta kesilme noktasına getirmişti. Avrupalı, Çin ve Hindistan'a ulaşmak için yeni bir deniz yolu aramaya mecbur olmuş, önce Ümit Burnu'ndan dolaşan kaşifler, daha sonra Atlantik Okyanusuna açılmış ve Amerika kıtasına ulaşmışlardı. Bu arada Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın içlerine doğru ilerleyişi de devam etmekteydi. Halk, Doğuda olup bitenlerden haber almak, fikir, sanat, bilim ve iktisadî sahada gelişen yenilikleri öğrenmek ihtiyacını hisseder olmuştu ki, haber mektupları bu surette daha farklı kesimler tarafından da rağbet görür olmuştu.

Gerek ticaret çevrelerinden haber bekleyen tüccarlar, Türk akınlılarının nerelere ulaştığından haberdar olmak isteyen devlet ve siyaset adamlarıyla, büyük halk kitleleri, sanat ve din hareketlerine dair yeni gelişmeleri öğrenmek isteyen kilise adamları ve aydınlar, sanatçılar, gerekse fen ve teknik alanlarda birbiri ardına yaşanan gelişmelere dair haber alma gereksinimi duyan

⁵ Hasan R. Ertuğ, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Fakiülteler Matbaası, 1955, s. 9.

kimseler, ihtiyaçlarını karşılamak için bu yazılı iletişim araçlarına başvurmuşlardır.⁶

Nitekim bu araçlara olan talebi gören bir kısım ilk haberciler diyebileceğimiz kimselerce bu iş bir gelir kapısı olarak görmeye başlanmıştı. Haber mektuplarını hazırlayıp satanların özel habercileri, yazıcıları, dağıtıcıları vardı. El yazması haber mektubu işletmelerinin en ünlülerinden biri Augsburg kentindeki Jérémie Krasser'e aittir. Krasser'in gazete idarehanelerini andıran büyüklükte ve pek çok kişinin çalıştığı bir işyeri olduğu bilinmektedir. Yazılı haber mektupları İngiltere'de de hızla gelişmiştir. 14. yüzyılda Kral III. Edward zamanında yaşayan Laurence Minot ve 15. yüzyılda VI. Henry zamanında yaşayan Lydgate ve Fenn bu işle meşgul olan ve asilzadelere haber yetiştirmeyi meslek edinen kimseler olarak bilinmektedir.⁷ Özel teşebbüs tarafından hazırlanan bu haber mektuplarının yanı sıra İngiltere'de kral emirlerini yayan 13 ve 14. asırlara ait yazma haber mektupları örnekleri de bulunmaktaydı.

Basılı Haber Mektupları

Haber mektupları, 15. yüzyılın ilk yarısının sonlarında oynar harfli matbaanın geliştirilmesi ve Avrupa'da hızla yayılması sonrası basılı olarak çoğaltılmaya başlanmıştır. Haber mektuplarının basılı olarak hazırlanmasıyla birlikte bunların resmî makamlarca denetlenmesi söz konusu olmuştur. Oysa rahipler, soylular, devlet adamları, zenginler ülkelerinde ve dışarıda olup bitenleri tüm gerçekleriyle öğrenmeyi tercih ediyorlardı. Bu yüzden, basılı haber mektupları fiyat olarak daha ucuz olmasına rağmen el yazması haber mektupları bir süre daha basılı olanlara göre üst sınıfın rağbetini gördü. İtalya'da, özellikle Venedik'te 'Avissi' olarak

⁶ Ertuğ, *a.g.e.*, s. 9.

⁷ Ertuğ, *a.g.e.*, s. 10.

adlanan ve Raportisti, Gazettanti, Novellanti, Menanti gibi isimler altında çıkan basılı haber mektupları ise, matbaa yoluyla çok sayıda ve kısa zamanda basılabildiğinden ‘Gazetta’ denilen bakırdan, en küçük Venedik parası karşılığında satılmakta ve fiyatından dolayı halk tarafından ilgi görmekteydi.⁸

Haber mektupları, tüm Avrupa’da ilgiyle karşılandı ve sayıları hızla arttı. Bir süre sonra Avrupa’da baş gösteren siyasî ve sosyal olaylar neticesinde matbaalar, az sayıda siyasî gelişmeleri bildiren ve genellikle ticarî bilgilerle dolu olan bu yayınların içeriğinde bir kısım değişiklikler yaparak, halkın ilgisinin daha fazla yöneldiği sosyal olaylara ağırlık veren yayınlar basmaya başladılar. Savaşlar, doğal felaketler, salgın hastalıklar, yangınlar, büyük hırsızlıklar, esrarlı cinayetler vb. toplumun genelini ilgilendiren, ilgisini cezbeden bilgiler bu haber mektuplarında yer bulmaya başladı. Tek yaprak alışkanlığı terk edilerek daha kapsamlı yayınlar hazırlanmaya başlandı.

Matbaacılar, antikacılar, liman kıyısındaki esnaflar da haberciliğe soyundu. 16. yüzyılda, gerçekte başka işle meşgul olup, ek iş olarak belki zevk belki de artı bir gelir elde etmek amacıyla haberleri, bilgileri toplayıp, düzenleyen ve basan veya bastıran kimseler mevcuttu. Bu iş daha çok zaten bir baskı makinesine sahip olan matbaacılar tarafından yapıldığı gibi, çok farklı meslekle meşgul olup, bilgi ve haberlere ulaşma imkânı olan kimseler tarafından, öğrendikleri çeşitli haberleri derleyip, düzenleyerek bir matbaaya başvurmak ve bunların basım, dağıtımını sağlamak suretiyle de yapabiliyordu. Örneğin, 1578-1647 yılları arasında yaşayan Philipp Hainhofer adlı bir Augsburg’lu antikacı, kendine ulaşan haber ve bilgileri derleyip, düzenleyerek, bunların basımını sağlıyor ve sonrasında dükkânında sattığı gibi yine

⁸ Orhan Remzi Yüregir, *Gazete ve Gazeteci*, Ankara, Mars Matbaası, 1969, s. 12; Ertuğ, *a.g.e.*, s. 11; İnuğur, *a.g.e.*, s. 44.

prenslere, soylu kişilere, ticarethanelere ve özel abonelere posta yoluyla ulaşımını sağlıyordu. Bu basılı haber mektuplarının gelişimi sonucu ‘Gazete’ doğmuştur. Ancak bu uzun bir evrimin sonucunda gerçekleşebilmiştir.

Gelişen Habercilik Faaliyetleri Sonrası Siyasî ve Dinî Otoritelerin Tutumu

İster yazma olsun isterse basılı olsun kitaplar, risaleler, bildiriler, haber mektupları gibi yazılı iletişim araçları ve sonraları gazeteler dinî ve siyasî otoritelerin endişe ve tepkilerini her daim çekmişlerdir.

Yazıya sansür uygulanması el yazmalı dönemde de var olmuş, MÖ 5. yüzyılda Tanrılara hakaret suçuyla Yunanlı filozoflardan Pitagor sürgüne gönderilmiş, eserleri de halkın gözü önünde yakılmıştır. Roma İmparatorluğunda da benzer uygulamalar yaşanmış, Augustus zamanında aynı zamanda meşhur bir retorik ustası olan Tito Labieno’nun bütün yazıları, Senatonun buyruğu ile yakılmıştır.⁹

Ortaçağın sonlarında da yazılı iletişim ürünleri üzerinde denetim devam etmiştir. El ile yazılan ve çoğaltılan haber mektupları “yasak madde” ilan edilmiş, özellikle İtalya’da gelişmiş olan bu el yazması haber mektuplarının birinci düşmanları Papalar olmuştur. Cellatlar devamlı faaliyet halinde olup, ilk gazeteciler diyebileceğimiz habercilerden yüzlercesi öldürülmüştür.¹⁰ Basımın yaygınlaşmasından önce yazılı iletişim ürünlerinin az sayıda kopyasının bulunması ve böylece kamuoyunu etkileme gücünün kısıtlı olması sebebiyle sansür, tipografik kültüre göre daha az etkili

⁹ Massimo Baldini, *İletişim Tarihi*, Çev. Gül Batuş, İstanbul, Avcıol Basım Yayın, 2000, s. 77.

¹⁰ Cevat Fehmi Başkut, *Gazetecilik Dersleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Gazetecilik Ens. Yayınları, 1966, s. 40-41.

iken, basım sanatının yaygınlaşmaya başlamasını takiben sivil ve dinî sansür bürolarının oluşturulmaya başlandığı görülmüştür.

Dinî ve siyasi otorite için basılı iletişim ürünleri ile mücadele etmek birden zorlaşmıştır bu safhada. Bir üründen süratle yüzlerce nüsha basmak mümkün hale gelmiş ve baskı makineleri de pek çok yerde birbiri ardına faaliyete geçmiştir. Bu kadar çok nüshanın tamamını ele geçirmek ve imha etmek zor hale geldiğinden, sansür kurullarına ek olarak ayrı bir denetim mekanizması daha işletilmeye başlanmıştır. Basım evleri kontrol altına alınarak basılacak malzemelerin denetlenmesi yoluna gidilmiştir. Basılacak kitap, bildiri, haber mektupları vb. hiçbir belgenin resmî makamlardan izin alınmadan basılamayacağı ilan edilmiştir.¹¹ Oynar harfli matbaanın icat edilmesi ortaçağ kilisesinin bilgi temelinesi kırmıştır. Nitekim bu durumun farkında olan İngiliz Protestan tarihçi, yazar John Foxe, “Papa bilgi ve matbaayı yok etmezse, matbaa bir dönem sonra onu yok edecektir” demiştir henüz 16. yüzyılda.¹² İlk laik sansür bürosu 1486’da Magonza’da kurulmuş ve ilk index ‘Librorum Prohibitorum’ (Yasaklanmış Kitaplar Listesi) yayınlanmıştır.¹³ Papa V. Pie, papalar, kardinaller aleyhindeki neşriyatı 1569’da yasak etmiş, halefi olan XIII. Grégoire de aynı şekilde hareket etmiştir. Necip Asım’ın 1893 tarihinde İstanbul’da kaleme aldığı, kitapçılığın tarihini konu edindiği eserinde de belirttiği üzere, XIII. Grégoire’yi takiben Papalık makamını işgal eden Sixte Quint (Sixte V) (1585-1590) zamanında bu gibi kitapları tetkik için bir Meclis kurulmuştur.¹⁴ Bu dönemde ‘Menanti’ adlı haber mektuplarını hazırlayan bir grubun başı olan Anibale Capelo, 1587 yılında Roma’ya çağrılarak iftirada bulunduğu,

¹¹ Başkut, a.g.e., s. 40-41.

¹² Asa Briggs ve Peter Burke, *Medyanın Toplumsal Tarihi*, Çev. İbrahim Şener, İstanbul, İzdüşüm Yayınları, 2004, s. 95-96.

¹³ Baldini, a.g.e., s. 77.

¹⁴ Necip Asım Yazıksız, *Kitap*, Haz. Türker Acaroğlu, 1993, s. 135.

yalan neşriyat yaptığı iddiasıyla elleri kesilerek ve dili koparlarak cezalandırılmıştır.¹⁵

Ancak basılan yüz binlerce kitap, risale, bildiri, haber mektupları vb. basılı malzemenin tamamının taranması oldukça güç bir işti ve derebeyliklerde, krallıklarda kurulan bu türden sansür bürolarında görevli memurların denetiminden kaçan eserler olabildiği gibi, denetime tutulup da arada gözden kaçan satırlar dahi olabiliyordu. Dolayısıyla dinî veya siyasi otoriteler için “zararlı” olabileceği düşünülen fikirlerin halka tamamının ulaşmasının önüne geçilemiyordu. Bunun üzerine basılı eserlere vurulan “kralın izni ile çıkmıştır” ibaresi kaldırılarak, gizli sansür metodu uygulanmaya başlanmış ve uzun bir müddet bu usul devam etmiştir.¹⁶

Fransa ve İngiltere’de de haber mektupları yazan ve çoğaltanlar sıkı takibe alınmış, özellikle mezhep savaşları zamanında bu ülkelerde yayın yapamayan pek çok kimse nispeten özgür bir ortam olarak gördükleri Hollanda’ya geçerek burada yayın yapma imkânı bulmuşlardır. Basın hürriyeti mevzu da böylelikle kendini göstermeye başlamıştır.

İngiliz parlamentosunda, Kral I. Charles zamanında uygulamaya koyulan, kitapların vb. basım öncesi denetimini öngören 1643 tarihli Lisans Yasası üzerine, John Milton, Parlamentoda büyük kısmı Püritenlerden oluşan Lordlar ve Avam Kamaralarının üyelerine yapmış olduğu konuşmada, “...Özgürlük, tüm müthiş zekaların ilacıdır. İşte cennetin ruhlarımızı aydınlatan ve güzelleştiren etkisi budur. İşte düşüncelerimizi azat eden, genişleten, seviyelerinin üstüne kaldıran budur... ya Papalık gibi olun ya da özgürlüğü inşa edin” demiştir.¹⁷

¹⁵ Ertuğ, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁶ Başkut, *a.g.e.*, s. 40-41.

¹⁷ “Areopagitica; A Speech of Mr. John Milton for the Liberty of Unlicensed Printing, to the Parliament of England”, http://www.dartmouth.edu/~milton/reading_room/areopagitica.

1789 tarihli ‘İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne düşünce ve basın hürriyetini koruma altına alan, 11. madde ekleniyordu ki, bu maddede; “düşünce ve kanaatlerin özgürce iletilmesi insanın en değerli haklarından biridir. Her yurttaş özgürce konuşup yazabilir ve basım yapabilir. Yalnız yasada öngörülen hallerde bu özgürlüğün kötüye kullanımından sorumludur” denilmekteydi.

Buna karşın John Walter, *Times* gazetesinde Kral III. George’nin oğullarını tenkit ettiği için 1789’da 16 ay hapse mahkum oluyordu. 1795’de ise *Morning Cronicle*’de Fransa’ya övgü ifadeleri içerdiği tespit edilen yazısından ötürü Pery üç ay hapse mahkum oluyordu.¹⁸ İngiltere’de 1792 yılında ‘Libel Act’ denilen, basın ve yayın yoluyla işlenen iftira ve hakaret suçları ile ilgili hükümleri ihtiva eden kanun yürürlüğe konuluyordu.¹⁹

Fransız İhtilalini müteakip fikir ve basın hürriyeti talepleri tüm Avrupa ve dünyada dalga dalga yayılmaya başlamış ancak, otoriteler de buna karşın muhalif gazeteleri veya gazetelerin yazar veya editörlerini satın almak, kendi gazetelerini kurmak, ya da cezai bir kısım yaptırımlar (gazetenin süreli, süresiz kapatılması, vergi uygulamaları, gazeteciler için hapis, sürgün, para cezası vb.) gibi yeni tedbirler almaya devam etmişlerdir.

Günümüz Anlamında Gazete ve Dergilerin Ortaya Çıkışı

Haber mektuplarını ‘gazete’ olarak nitelememiz doğru olmayacaktır. Çünkü ‘gazete’ olabilmesi için düzenli bir yayın aralığına sahip olabilmesi (mevkute) gerekmektedir. Bununla beraber basılı haber mektuplarının ‘gazete’ye giden yolu açtığı muhakkaktır. İlk mevkuteler olarak ‘Almanak’lara rastlarız. Yılda bir kez yayınlanan ve o yılın önemli olaylarının özetlerinin yer aldığı bu yayınlar

¹⁸ Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları, 1970, s. 69.

¹⁹ Ertuğ, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 27.

16. yüzyılın sonlarına doğru altı ayda bir yayınlanmaya başlamıştır. Ardından bunu, ayda bir yayınlanmaya başlanan haber dergileri, bilimsel dergiler takip etmiştir. 15 günde bir yayın aralığıyla hazırlanıp basılan dergilere de rastlanmaya başlamış ve sonraları haftalık gazetelerin yayınına başlanmıştır. Süreli yayınlarda hafta ölçüsünün kullanılmasında posta arabalarının Avrupa şehirlerinin çoğuna haftada bir defa uğruyor olması etkili olmuştur.²⁰ Gazeteler büyük şehirlerde daha sonra haftanın iki veya üç günü yayınlanmaya başlamıştır.

Bugünkü anlamda ilk süreli yayınlar 1600'lü yılların başlarında görülmüştür. 1609'da Strassburg'da (bu dönemde Almanya sınırları içindedir) Almanca yayınlanan *Avisa Relation oder Zeitung* çıkmıştır.²¹ Haftada bir yayınlanan bu gazeteyi Johann Carolus çıkarıyordu. Carolus gazete çıkarmak için baskı makinesi almadan önce de, yerel politik olaylar hakkında haberler içeren elle yazıp çoğalttığı haftalık haber mektuplarını hazırlıyordu. *Relation*, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde yapılan bilimsel araştırmalar, çalışmalara ilişkin bilgiler içerdiği gibi, dış politika ve savaşlarla ilgili haberler de aktaran bir yayındı. Yanı sıra iç politikaya dair havadisler de içeriyordu. Yine aynı yıl aynı isimle bir başka gazete Augsburg'da neşrolunmaya başlamış,²² *Aviso* isimli gazete de aynı sene Wolfenbüttel'de yayınlanmaya başlamıştır.²³ 1610'da

²⁰ Ertuğ, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 19.

²¹ Dünya gazeteciliğinin başlangıcını ilgilendiren vesikaların elde bulundurulmasında İsveç Kralı Gustav Adolf'un katkısı büyüktür. Kral, zamanında Avrupa'da yayınlanmış bulunan tüm gazetelerin koleksiyonlarının dosyalanmasını emretmiş ve bunlar Kraliyet Arşivinde muhafaza edilmiştir. Bu gazete koleksiyonlarına göre en eski tarihli gazete haftalık olarak yayınlanan *Relation*'dur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yüregir, *a.g.e.*, s. 12.

²² M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 1993, s. 57.

²³ Yüregir, *a.g.e.*, s. 12.

Köln'de *Gedenck Wurdige Zeitung* isimli bir başka gazete yayına girmiştir.²⁴ Bunları diğer çok sayıda yayın takip etmiş, 1619'dan itibaren Anvers, Amsterdam, Viyana, Frankfurt, Londra, Zürih, Paris, Stokholm ve Roma gibi Avrupa şehirlerinde gazeteler neşrolunmaya başlanmıştır.

Relation'dan bir haber:

4 Eylül 1609, Venedik'ten bildiriliyor:

Padua Üniversitesi'nde matematik profesörlüğü yapan Floransalı Signor Galileo'nun gönlü hoş olsun diye şehrin ileri gelen bayları onun yüzdeliğini yıllık olarak 100 kuron'a yükseltmişlerdir. Çünkü Signor Galileo yeni bir araç icat etmiştir. Bu araçla 30 mil uzaktaki eşyalar sanki yanıımızdaymış gibi ve olduğundan daha büyük görünüyor.

Diğer bir haber:

15 Nisan 1609, Viyana'dan bildiriliyor:

Âli Paşa, Offen'de barış antlaşmasına karşı 400 köyün halkını padişaha biat ettirmeye zorluyor. Majesteleri, Osmanlılara karşı savaşı kesmemiş olsaydı, çok daha iyi olurdu.²⁵

Günlük Gazeteye Doğru

Haftanın birkaç günü yayınlanan gazetelerin olduğu dönemde, bilinen ilk günlük gazete *Einlauffende Nachricht von Kriegs-und Welthändeln* adıyla Timotheus Ritzsch tarafından 1 Ocak 1660'da Almanya'nın Leipzig kentinde yayınlanmaya başlamıştır.²⁶ Ritzsch

²⁴ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 3. bs., s. 57.

²⁵ Yüregir, *a.g.e.*, s. 13-14.

²⁶ Tamara Kay Baldwin, "Newspapers in Europa after 1500", *The Function of Newspaper in Society: A Global Perspective*, Ed. Shannon E. Martin & David A. Copeland, Praeger Publishers, USA, 2003, p. 93.

bundan önce, yine Leipzig’de *Einkommenden Zeitungen* adıyla bir gazete çıkartıyordu. Ancak bu gazete haftada birkaç gün yayınlanıyordu. 1650 yılının yaz aylarında çıkarmaya başladığı bu gazetenin 1652’de yayın izni için aldığı süre dolunca, Ritzsch başka bir gazete çıkarmak için girişimde bulunmuş ve aldığı izinle birlikte 1660 yılı başında diğer gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete ilk başlarda haftada 6 gün yayınlanırken, kısa süre sonra haftanın her günü yayınlanır olmuştur. *Einlauffende Nachricht von Kriegs- und Welthändeln* dünyanın ilk günlük gazetesi olma özelliğini taşımaktadır.²⁷

Bu ilk günlük gazeteyi takiben Königsberg, Viyana, Frankfurt gibi Alman dilli bölgelerde günlük gazeteler yayınlanmaya başlamıştır.²⁸ Fransa’da ilk günlük gazete *Journal de Paris* adlı gazete olup, 1777 yılında yayınlanmaya başlamıştır. İngiltere’de ilk günlük gazete ise 1702’de *Daily Courant* adıyla yayınlanmıştır.²⁹ Elizabeth Mallet tarafından neşrine başlanan Daily Courant, 1735’de kapanmıştır.³⁰

Batıda Gazeteciliğin Gelişimi

17. yüzyıl başında Almanya’da birçok basımevinin çalışır durumda olduğu bilinmektedir. Nitekim oynar harfli matbaanın kullanılmaya başlandığı ve yaygınlaştığı yer de Almanya olmuştur. Kuşkusuz bunda, basılı malzemeye rağbet gösteren dinamik bir toplumun varlığı etkili olmuştur. Martin Luther’in 16. yüzyılda dine reforma ilişkin faaliyetleri neticesi İncil’in Almanca’ya çevrilip çoğaltılması ve sonraki yıllarda çeşitli mezhepler arasında yaşanan çatışmalarda basımevleri önemli rol oynamıştır.

²⁷ http://german.about.com/od/readinggerman/a/fraktur_2.htm

²⁸ Baldwin, *op. cit.*, p. 93.

²⁹ Baldwin, *op. cit.*, pp. 93-94.

³⁰ Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, s. 55.

Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) da nitekim bu mezhepler arası çekişmeler neticesi patlak vermiştir. 17. yüzyılın başında Katolik İspanya'nın egemenliğinde olan Hollanda, İngiltere'nin de yardımıyla bağımsızlığını kazanmış, Almanya yine mezhep farklılıkları nedeniyle yaşanan anlaşmazlıkların da etkisiyle küçük prensliklere bölünmüştü. Savaşınlar kendi amaç ve isteklerine uygun haberleri topluma ulaştırabilmek gayretindeydiler. Almanya'da patlak veren Otuz Yıl Savaşları sonrasında İsveç, Hollanda, Fransa, İspanya, Danimarka gibi diğer Avrupa ülkelerine de yayılmıştı. Bir yandan da Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın bir kısmına egemen olması ve bu egemenlik sahasını genişletme uğraşları söz konusuydu Avrupalılar için. Tüm bunlar ekonomik anlamda da bir sıkıntı yaratıyordu. Bu durum günü ve yarınına ilişkin kaygı duyan halkta, yakın ve uzak çevresine ilişkin bilgi edinme gereksinimine ihtiyaç doğuruyordu. Nitekim kitap yayıncılığının yanı sıra basılı haber mektupları da Almanya'da yalnızca ticaretle uğraşan kesimler tarafından değil, sıradan halk tarafından da rağbet görüyordu. Hatta bu alan, bir kısım için iyi bir gelir kapısı teşkil eder olmuştu.

Matbaanın bulunmasından sonra İtalya başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde hazırlanıp dağıtılmakta olan haber kâğıtları/ mektupları basılı ve daha ihtivalı olarak hazırlanmaya başlamıştı. Almanya merkezli yaşanan bir kısım dinî, sosyal olaylar ve sonrasında bunun Avrupa'nın diğer bölgelerine de sirayeti, Avrupa'da yayılan Osmanlı fetihleri, Avrupa'nın genelinde laik eğitim sistemine geçiş aşamasında yaşanan fen ve teknik alandaki birbiri ardına görülen gelişmelere yer veren yayınlar ki, bunlar akademik çevrelerin olduğu kadar halkın da ilgisini çekmekte idi, bu hareketli haber ortamı haber mektuplarına olan gereksinimin giderek daha da fazla artmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde henüz gazete, gazeteci kavramı dolayısıyla da gazetecilik tam anlamıyla oturmamıştır ancak yavaş yavaş böyle bir olgu şekillenmiştir.

Haber mektupları gerek içerik gerekse şekil olarak zaman içerisinde, şartlara bağlı olarak kendiliğinden gelişmiş ve haber mektupları belirli bir başlık altında, belirgin yayın aralıklarıyla çıkmaya başlamıştır ki, bu da günümüz anlamında gazete ve dergilerin ilk örneklerini ortaya çıkarmıştır. Denildiği gibi, günümüz anlamındaki ilk gazete Alman dilli bölgede görüldüğü gibi, ilk günlük gazete de yine Almanca olarak yayınlanan bir gazete olmuştur.

17. yüzyılda monarşinin oldukça güçlü olduğu Fransa’da ise gazetecilik devlet destekli olarak başlamıştır. 1631’de yayına başlayan *La Gazette* isimli gazete, asıl mesleği doktorluk olan Théophraste Renaudot tarafından haftalık olarak çıkarılmıştır. *La Gazette* ilk başlarda yarı resmi nitelikli bir gazete olmuştur. Bir nevi hükümetin sözcülüğünü yapmıştır. 1672’de devletin resmî yayın organı olmuş, adı *La Gazette de France* olarak değiştirilmiştir.³¹

Resmî ideolojinin sözcülüğünü yapan gazeteler olduğu kadar, özel mülkiyete ait karşıt görüşlü gazete ve dergiler de yayındadır Fransa’da. Kamuoyu oluşturan, yönlendiren ve iktidarı denetleyip, eleştiren bir basın mevcuttur ülkede. Hatta 17. yüzyılda krallık yönetimine eleştiriyle yaklaşan türde yayın yapan pek çok gazeteci mahkûm edilmiş, pek çoğu sürgüne gönderilmiş, bunlar muhaceretten (özellikle de daha rahat bir ortamın hüküm sürdüğü Hollanda’dan) aynı fikirlerini yaymaya devam etmişlerdir yayınladıkları gazeteler ve broşürler vasıtasıyla.

1 Ocak 1777’de Fransa’nın ilk günlük gazetesi *Journal de Paris* yayın hayatına girmiştir. 1789 tarihli ‘İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne basınla alakalı madde eklenmiştir. 11. maddede; “düşünce ve kanaatlerin özgürce iletilmesi insanın en değerli haklarından biridir. Her yurttaş özgürce konuşup yazabilir ve basım yapabilir. Yalnız yasada öngörülen hallerde bu özgürlüğün kötüye

³¹ İnüçur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 3. bs., s. 59.

kullanımından sorumludur” denilmektedir. 1789 devrimini izleyen dönemde, ilk üç yıl basın alanında bir özgürlük yaşandıysa da bundan sonra yeni yönetimin eksikliklerini, yanlışlarını dile getiren, Napoleon Bonaparte tarafından, eskinin iyi, yeninin zararlı’ gazetecileri sıkı takibe uğramıştır (1792-1794).

İngiliz basın tarihi, 16. yüzyılda Londra’da bazı yazarların ciddi haberleri ve kahvehane dedikodularını toplayıp bunları ‘Haber Bültenleri’ halinde başka şehirlerdeki abonelere yollamalarıyla başlamıştır denilebilir. Basım, İngiltere’de 1500 senesinden beri kullanılmaktaydı, fakat matbaayı hükümet ruhsatı olmadan kullanmanın cezası o denli ağırdı ki, 1600 senesine kadar haber bültenlerinin çoğu elle yazılırdı. Buna rağmen matbaada çoğaltılan haber bültenleri de vardı. Ancak, ruhsatlı, diğer deyişle sansürden geçen basının yanında, elle yazılan ve hükümet sansürüne tabi olmayan haber bültenleri çoğunlukta idi.³²

17. yüzyılın başında, Protestan literatürünü basmanın tehlikeli olduğu zamanda, Hollanda pek çok Avrupalının gazete çıkarmak için gittiği yer konumunda olmuştur. Nitekim ilk İngilizce gazete *Courant out of Italy, Germany etc* adıyla Aralık 1620’de Amsterdam’da yayına başlamıştır. Yayıncısı George Veseler’dir.³³ İngiltere’de ilk gazete 1622’de *Newsbooks* adıyla çıkmıştır. Ancak, Kral I. Charles gazetede, İsveç’e ilişkin haberlerin arasında, Kral Gustav Adolf’a övgüler içeren bir habere rastlayınca, prestijinin azalabileceği endişesiyle gazetelerde dış haberlerin yayınlanmasını yasaklamıştır.³⁴ Bu arada iç haberlerde de sıkı bir denetim söz konusudur.

³² *İngiliz Basını*, Haz. British Information Services, The Curwen Press Ltd, 1961, s. 6.

³³ J. B. Williams, “The First English Newspaper”, *Notes and Queries*, s. 11-IX, 1914, p. 341; Yüregir, *a.g.e.*, s. 16.

³⁴ Yüregir, *a.g.e.*, s. 16.

1641-1643 yılları arasında yaşanan iç savaşlarda kralın parlamentoya arası açılmış, Parlamento'yu ve kraldan hak isteyenleri savunan yayınlar sayıca artmış, 1643'de sansür büroları kurulmuştu. Bu tarihte ünlü fikir adamı ve şair John Milton'un, sonradan 'Areopagitica' adıyla yayınlacağı, parlamentoda basın özgürlüğünün önemi üzerine yaptığı konuşmasına rağmen basına yönelik sıkı denetim devam ediyordu. Sansüre uymayan gazetecilere hapis ve hatta idam cezaları veriliyordu. Nitekim bu ortam beraberinde bir ihtilali getirmiş (1648), Kral I. Charles, Parlamento başkanı Oliver Cromwell'in destekçileri karşısında yenilgiye uğrayarak İskoçya'ya kaçmıştı. 1649'da Cromwell tarafından cumhuriyet ilan edilmiş ve basına yönelik tedbirler hafiflemişti. Cromwell'in ölümünden sonra 1660'da İngiltere yeniden Krallık olarak yönetilmeye başlamış, I. Charles'in oğlu II. Charles kral olarak başa geçmişti ki, onun döneminde basında, özellikle siyasî haberlerin denetimi yeniden sıkılaşıyordu.³⁵

İngiltere'de basın hürriyetine engel teşkil eden uygulama yalnızca ruhsat alma zorunluluğundan ibaret değildi. Hakarete dair olan kanun da yazarları engelleyen bir başka etmendi. Herhangi bir yazının hakaret teşkil edip etmediğine karar vermek hakim in elindeydi. O tarihlerde hakimler hükümetlerle çok sıkı ilişkide olduklarından, hükümeti tenkit eden herhangi bir yazının basılmasına göz yuman editörler derhal hapse atılabilmekteydi. Nitekim *North Briton*'un editörü olan ve basın hürriyetini "Her İngiliz'in doğuştan tabii bir hakkı ve memleket hürriyetlerinin en sağlam kalesi" olarak değerlendiren John Wilkes, hakaret suçundan hapsedilenler arasındaydı (1763). Fakat bu ve buna benzer hadiseler kamuoyunda o kadar şiddetle kınanıyor ve tepki görüyordu ki, 1792'de bir yazının hakaret teşkil edip etmediğine dair karar verme yetkisi hakimden alınarak jüriye teslim edilmişti.

³⁵ İnüçur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 3. bs., s. 62, 63.

İngiltere'nin ilk günlük gazetesi *Daily Courant* Londra'da kuruldu. Bunu, 'Robinson Crusoe'nin yazarı Daniel Defoe tarafından 1719'da kurulan *The Daily Post* izledi. Bu arada yerel, haftalık, aylık, akşam ve Pazar gazeteleri de kurulmuştu.³⁶

Basın özgürlüğüne diğer bir engel ise vergilerdi. Bütün gazeteler pul, kağıt ve ilan vergilerine tabi idiler. İlk olarak 1712'de konulan bu vergiler zaman içerisinde o kadar yükselmişti ki, 1815'de *Times* gazetesi 7 penny'e satılır olmuştu. O zamanlar bir işçinin haftalık ortalama geliri 15 shilling civarındaydı (1 shilling = 12 penny). Dolayısıyla gazeteler ancak onları satın almaya gücü yeten zengin sınıf içindi. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki liberal hareketler bu durumu değiştirdi. 1861'e kadar bütün vergiler kaldırıldı, böylece basın tek bir sınıfa hitap eden bir araç olmaktan çıktı. Artık basın savaş zamanları haricinde hükümet denetiminden de geçmiyordu. Bunu iki önemli gelişme takip etti: 1850'den sonra İngiltere'de raylı sistem taşımacılığının gelişmesi sayesinde, Londra gazeteleri basıldıklarının en geç ertesi günü birkaç ufak ada dışında tüm İngiltere'ye dağılıyordu. Yine 19. yüzyılın ikinci yarısında³⁷ ilköğretimin zorunlu kılınmasıyla birlikte okuryazar oranı yükselince gazeteleri talep edenlerin sayısında büyük bir artış yaşandı.

İngiltere'de 30 Haziran 1855'de gazetelere uygulanan pul vergisi kaldırıldı ve birkaç hafta içinde Edinburgh, Glasgow, Aberdeen, Belfast, Manchester, Liverpool, Birmingham, Nottingham ve başka şehirler kendi günlük gazetelerine kavuştular. Gazetelerin fiyatları düştü. Tirajlar yükselmeye başladı. 1871'de *Daily Telegraph*'ın tirajı 240 bine ulaşmıştı. Bu arada yeni bir okuyucu kitlesi yetişiyordu. Eğitim sahasındaki yeniliği takiben okuryazar kitlenin oranında ciddi bir artış yaşanırken, gazete fiyatlarının

³⁶ *İngiliz Basını*, s. 6.

³⁷ *İngiliz Basını*, s. 5-6.

düşmesiyle orta sınıf ve işçi sınıfı da gazete okurları arasına ekleniyordu. Okur kitlesinin profili de dolayısıyla değişmeye başlamıştı. Daha ağır bir dille yazılıp, ciddi haberlerin sayfalarının neredeyse tamamını kapladığı gazeteleri okumaya yeni okur kitlesinin ne zamanı vardı ne de hevesi. Bunu fark eden Georges Newnes, *Titbits* adıyla haftalık bir gazete yayınlamaya başladı. Büyük başlıklı, heyecanlı, kısa haberlerin sunulduğu bu gazete üç ay içerisinde 900 bin nüsha sattı. Bunu, diğer gazetelere göre daha ucuz (1/2 penny) olan ve *Titbits*'in içeriğine benzer bir içerikle hazırlanan akşam gazetesi olan *Star* ve onu da *Daily Mail* izledi (1890). Bu gazetenin tirajı 1900 yılında 500 bine ulaştı.³⁸

Gazetelerin bu kadar yüksek tiraja ulaşması, hızlı basabilen yeni teknoloji basım makinelerini gerektirdiği gibi, daha fazla kağıt, daha fazla mürekkep, daha fazla muhabir, yazar, foto muhabiri, baskı elemanı vb, daha fazla dağıtım maliyeti gerektiriyordu ki, gazete satışı ve reklamdan kazanılan gelir dahi tek bir gazete sahibinin bu yükün altından kalkmasına yeterli olmuyordu. Bu nedenlerle 1800'lerin sonunda gazetelerin büyük kısmı tek sahipli olmaktan çıkarak, çok sayıda hissedarın ortak mülkiyetine geçti. Çünkü gazete yayıncılığı artık bir endüstri halini almıştı. Ancak halen bazı aileler bir gazetenin büyük oranda hissesini elinde tutabiliyordu. Örneğin Lord Rothermere *Daily Mail*'in yüzde 21 hissesini elinde bulunduruyordu, geri kalan hissedarların ise pek azı yüzde 1'den fazla hisseye sahipti.³⁹

Amerika'da basın gerçekte, bölgeye yerleşen çeşitli ulusların kendi ülkelerindeki yayınların birer prototipi olarak belirlemiştir.⁴⁰ Günümüz formatındaki gazetelerden önce ilk haber kağıtları Batı

³⁸ *İngiliz Basını*, s. 8.

³⁹ *İngiliz Basını*, s. 26.

⁴⁰ David A. Copeland, "Newspapers in the Americas", *The Function of Newspaper in Society: A Global Perspective*, Ed. Shannon E. Martin & David A. Copeland, Praeger Publishers, USA, 2003, pp. 105-106.

Hemisphere’de İspanyolca olarak görülmüştür. *Hoja Volante* Mexico’da İspanyolca olarak basılmış, düzenli aralıklarla yayınlanmamış haber kağıtlarından (bülten) bilinen en eski tarihli-sidir (1542). Haber bültenleri niteliğindeki bu kağıtlarda yerel haberlerin yanı sıra Avrupa’da gelişen önemli olaylara dair bilgiler de yer almaktaydı. Benzer haber kâğıtlarına 16. yüzyılın sonlarına doğru Peru’da da rastlanmıştır. 1618’den itibaren bunlar daha düzenli aralıklarla yayınlanır olmuştur.⁴¹

Bugünkü Amerika Birleşik Devletleri, 17. yüzyılda henüz İngiliz sömürgesi olduğundan, İngiltere’de basına karşı sergilenen baskıcı tutum İngiliz valiler aracılığıyla burada da devam ettirilmiştir. 1636’da Boston yakınındaki Cambridge’te Harvard College kurulmuş, bu koleje bağlı basımevi 1638’de faaliyete geçmiştire, basımevinde yalnız kitap yayınına müsaade edilmiştir. 1689’da Boston’da bir gazete çıkarıldıysa da, İngiliz vali tarafından gazetesinin yayını derhal yasaklanmıştır. 25 Eylül 1690’da Benjamin Harris isimli bir Londralı, *Public Occurrences* isimli aylık bir Amerikan gazetesini yayınlamışsa da Massachusetts valisi tarafından gazetesinin ikinci sayısının yayınına izin verilmemiştir.⁴²

Amerika’da düzenli olarak yayınlanan ilk gazete ancak 1704’de neşre başlamıştır. Boston Posta Müdürü olan İngiliz asıllı John Campbell tarafından kurulan gazete, İngiliz taraftarı olarak 1776 yılına kadar yayınına devam etmiş, Amerikalılar Boston şehrini sarp, İngiliz birliklerini şehirden çıkardıktan sonra, gazetesinin o zamanki sahibi Draper, gazetesinin idarehanesini basanlarca öldürülmüştür.⁴³ *The Boston News Letter* isimli bu gazeteden sonra haftalık ve haftada birkaç gün çıkan pek çok gazete neşredilmeye başlanmıştır. İlk günlük gazete ise 1784 yılında yayın

⁴¹ Copeland, *op. cit.*, p. 106.

⁴² İnugur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 3. bs., s. 70.

⁴³ Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, s. 59.

hayatına giren *Philadelphia* isimli gazete olmuştur.⁴⁴ Ticarî bilgilerin yer aldığı bu yayınlar yanı sıra siyasî, toplumsal konuları içermekte, iktidarın veya yerel yöneticilerin idare biçimleri, uygulamaları vb. üzerine denetim ve eleştiri görevlerini imkânlar nispetinde gerçekleştirmekteydi.

Gerçek Amerikan basını ise ‘penny-press’ uygulamasıyla ortaya çıkmıştır. Bunun örneğine daha önce Venedik’te yayınlanan haber mektuplarında rastlansa da, Amerika’da yayınlanmakta olan gazeteler, sayfa sayısı, haber ve konu çeşitliliği bakımından oldukça zengin olduğu halde bir penny gibi oldukça düşük bir fiyat karşılığı kitlelere sunulmuştur.

Benjamin Day 1833 yılında New York’ta *The Sun* gazetesini yayınlayıp bunu bir penny’e satmaya başlamış ve böylece Amerika’da ilk ucuz ve popüler kitle gazetesi anlayışı doğmuştur. Bunu 1835 yılında James Gordon Bennet’in kurduğu *Morning Herald* gazetesi takip etmiştir. Bennet büyük şehirlerde devamlı muhabirler bulundurmış, çok sayıda muhabiri istihdam etmiş, ilgi çeken (human interest) ve sansasyonel haberlere büyük yer ayırmıştır gazetesinde.⁴⁵

1800’lere Gelindiğinde Batı’da Gazeteciliğin Geldiği Nokta

Henüz 17. yüzyılda artık gazetecilik bir meslek olarak görülmeye başlanıp, gazeteciliğin işlevleri gelişirken gazeteler de biçim ve içerik olarak yeni bir çehreye bürünmüştür. Avrupa genelinde gazete ve dergiler birbiri ardına yayınlanmaya başlamıştır. Zamanla değişen toplumsal ve ekonomik şartların da etkisiyle halk tarafından daha fazla talep görmeye başlamıştır. Artık toplumun tamamı yerine kadınlara, çocuklara, gençlere, değişik ilgi ve meslek gruplarına yönelik gazete ve dergilerin

⁴⁴ Yüregir, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁵ Yüregir, *a.g.e.*, s. 23-24.

yayınına başlanmıştır. Gazete ve dergilerin bu doğrultuda etkisi ve önemi de artmıştır.

1800'lerde gazetelerin baskı maliyetleri çoğalmıştır. Çünkü okuyucu sayısı artmıştır. Bu da daha fazla baskı demektir. Halbuki yalnızca gazete satışından elde edilecek gelir bu masrafı karşılamaya yetmemektedir (baskı masrafları ve personel ödemeleri vb). Bu yüzden gazetenin fiyatının artırılması gerekmiş, ancak bu sefer de okuyucunun kaybedilmesi tehlikesi belirmiştir. Bunun için içerikte bazı düzenlemeler yapılma yoluna gidilmiştir. Ağırlıklı olarak politik ve ticarî gelişmelere ilişkin veya yalnızca politik ve yalnızca ticarî faaliyetlere ilişkin haberlerin çoğunlukta olduğu gazeteler, az da olsa bu alışkanlıklarından vazgeçerek, toplumsal olaylara da yer ayırmaya başlamıştır. Böylece okuyucu kaybedilmeyecek, hatta yeni okuyucular kazanılacak ve tirajın artmasıyla da ilan ve reklam verenlerin sayısında bir artış olacaktır ki, bu da gazeteye ciddi anlamda bir gelir kapısı oluşturacaktır. Hatta bir süre sonra gazete satışından elde edilen gelir bir kenara bırakılmış ve gazetenin birinci gelir kaynağı bu ilan ve reklam gelirleri olmuştur. Toplumsal olayların gördüğü ilgi üzerine bir kısım gazeteler özellikle bu alanda uzmanlaşmış, muhabir ağını genişletmiş ve haber çeşitliliğini artırmışlardır. Denildiği gibi, bu arada sansasyonel haberciliğe ağırlık veren, ucuz gazeteler de ortaya çıkmıştır Batıda (İngiltere'de ve ABD'de). Dolayısıyla gazeteciliğin işlevleri 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da oturmuştur: Kamuoyu oluşturmak; iktidarı, yöneticileri (sivil-dinî) halk adına denetleyip, eleştirmek; ticarî, ekonomik sahanın hareketliliğinin devamına katkı sağlamak; haber vermek, bilgilendirmek; eğitime katkı sağlamak.

Osmanlı Devleti'nde Gazetecilik Faaliyetlerinin Başlaması

Osmanlı Devleti'nde gazetecilik faaliyetleri 18. yüzyılın sonunda başlamıştır. Yayınlanan ilk gazeteler yabancı dilde olmuştur. Bu gazetelerin büyük çoğunluğu Fransızca olarak yayınlanmıştır. Bunlar arasında Fransız Büyükelçiliğince yayınlanan gazeteler (*Bulletin des Nouvelles*-İstanbul 1795-yayıncısı Vermainac Saint Moaur; *Gazette Française de Constantinople*- İstanbul 1796-98- yayıncısı Aubert Dubayet) olduğu gibi ki, bunlar Fransız inkılâbının amaçlarını ve yeni kurulan cumhuriyet düzeni ile ülkede meydana gelen yenilikleri Türkiye'de yaşayan Fransızlara ve diğer yabancılara anlatmak ve tüm dünyanın desteğini sağlamak amacıyla yayınlanmışlardır.⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde ticaret yapma maksadıyla bulunan Fransız vatandaşlarına yönelik olarak Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Fransız vatandaşlarınca yayınlanmış gazeteler de vardır. Hatta bu türden gazeteler çoğunluktadır. Bu tür yayınlar genellikle İzmir'de çıkmıştır (*Le Spactetaur Oriental* 1821-1824; *Le Smyrnéen* 1824; *Journal de Smyrne* 1832-1842; *echo de l'Orient* 1838-1846; *L'Impartial* 1841-1915 vb).

⁴⁶ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, s. 28.

İzmir 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ticaretle uğraşan Levantenlerin merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde bilindiği gibi İngilizce henüz evrensel dil konumunda Fransızca'nın yerini almamıştı. Uluslararası diplomasi dili olarak da Fransızca ilk dil durumundaydı. Nitekim Osmanlı Devleti'nde de aydın zümre arasında yabancı dil olarak Fransızca revaçtaydı. İngilizler tarafından Osmanlı Devleti sınırlarında yayınına başlanan gazeteler bile (*Levant Herald* 1856-1914; *Levant Times Shipping Gazette* 1868-1874) ilk dönemlerinde yarı İngilizce yarı Fransızca olarak yayın yapmayı tercih etmişti. Osmanlı azınlıkları tarafından yayınlanan Fransızca gazeteler de mevcuttu. Örneğin *La Reforme* (1868-1922), *Le Phare du Bosphore* (1868-1898) Rumların sözcülüğünü yapan iki Fransızca gazete idi. *Journal d'Orient* de Yahudilerin sözcüsü durumunda olan Fransızca bir gazete konumundaydı. Dillerinin Fransızca, İngilizce veya diğer yabancı dillerde olması bunların hepsinin mutlaka kendi uluslarının çıkarına hizmet eden bir içerikle hazırlandığı anlamına gelmiyordu, tabii kültürel anlamdaki yararın dışında. Osmanlı Devleti'nin sözcülüğünü yapar nitelikte yayınlar da mevcuttu. Bunların yayıncıları devletten aldıkları yüklü miktardaki ödenekle bu gazeteleri çıkarıyorlardı ve bu yolla geçimlerini rahatlıkla sürdürme imkânı buluyorlardı.

Osmanlı topraklarında Fransızca eğitim yapan çok sayıda okulun bulunması da kültürel açıdan bu gazetelere ihtiyaç yaratıyordu. Bu gazeteler sadece Türkiye'deki Levantenler tarafından değil, Fransızca bilen Türk aydın kesim tarafından da takip ediliyordu. Osmanlı Devleti'nde gelişen siyasî, ekonomik, toplumsal duruma ilişkin ayrıntılı ve birinci elden enformasyon içeren bu yayınlar, Osmanlı Devleti'ne ilişkin bir kısım planları olan (ekonomik veya siyasî) Avrupa devletlerinde de ilgiyle takip ediliyordu.

Fransızca gazeteleri diğer Avrupa dillerinde (İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rusça vb) yayınlanan gazeteler izlemiş olup,

azınlıklar tarafından da kendi dillerinde yayınlar yapılmıştır. Ancak Fransızca dışındaki dillerde yayınlanan tüm diğer yayınlar, Osmanlı topraklarında Türkçe gazeteciliğin başladığı 1828 senesinden sonra, bir kısmı da bu tarih itibarıyla zuhur etmiştir.⁴⁷ Anlaşılacağı üzere Türkiye’de (Osmanlı Devleti) gazetecilik faaliyetleri Türk olmayan unsurlar tarafından ve Türkçe dışında başlatılmıştır. Avrupa dilli basında yazan çizenler de Avrupalıların kendilerinin dışında genellikle yabancı dile hâkim azınlık vatandaşlarımızdan olmuştur.

Türkçe Gazetelerin Yayınlanmaya Başlaması

Osmanlı Devleti’nde yabancı dilde başlayan gazetecilik faaliyetleri, gazetenin öneminin kavranmasında etkili olmuş ve kamuoyuna ulaşmada, arzu edilen şekilde kamuoyu oluşturmada faydalanılabilecek bir araç olarak kullanılabileceği düşüncesinin yerleşmesine yardımcı olmuştur. Tıpkı Batı’da örneklerine rastlandığı gibi Osmanlı’da da devlet adamlarınca basın bu özelliklerinden siyasî iletişim aracı olarak faydalanılması düşünülmüştür. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti’nin Mısır eyaletine vali olarak atanmış olan Mehmet Âli Paşa’dır.

Vekâyi-i Mısıriye

İlk Türkçe gazete 2 Aralık 1828’de yayına giren *Vekâyi-i Mısıriye* adlı gazetedir. Osmanlı Devleti’nin vilayetlerinden biri olan Mısır’da, Vali Mehmet Âli Paşa tarafından Kahire’de yayınına başlanan bu gazete yarı Türkçe yarı Arapça olarak hazırlanmıştır.

Fransızların Mısır’dan çıkarılmalarından sonra, burada gördüğümüz Mehmed Âli Paşa (1805-1848) ülkede düzeni önemli

⁴⁷ Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006, s. 37-38.

ölçüde değiştirecek, alışkanlıkları yıkıp yerine yenilerini getirecek bir kısım ıslahat teşebbüslerine girişmiştir. Paşa bu çalışmalarını sırasında, taşradan merkeze, merkezden taşraya hızlı haber akışının ve yönetici sınıfı kendi uygulamaları doğrultusunda yönlendirmenin önemini de anlamış bulunuyordu. Ayrıca o, ülke ekonomisini geliştirmek, ziraatı modernleştirmek, refahı artırmak, öğretimi yaymak istiyordu. Bu anlayış ve hedefler dolayısıyla dır ki, bu sahadaki ilk uygulaması ‘Divanu’l-Curnal’i kurmak olmuştur. Divanu’l-Curnal, gerek ülkenin değişik yörelerindeki alt kuruluşlarından ve gerekse diğer devlet birimlerinden buraya intikal eden haber ve raporları, kendisine verilen talimat doğrultusunda düzenler, sonra da bunları birer haber bülteni haline getirerek 1826’larda “Curnalu’l Hidiivî” olarak Türkçe-Arapça neşrederdi. Dar bir çerçeve içinde kalan Curnalu’l-Hidiivî, 100 adet basılarak üst kademe yöneticilere ve askerlere gönderilirdi. Bu sıralarda gerek Avrupa ve gerekse Osmanlı Devleti’nde basılan gazeteleri yakından takip eden Mehmed Âli Paşa, bu sahadaki ilk teşebbüsünü geliştirmek ihtiyacını hissetmiş ve sonuçta kapalı devre çalışan Curnalu’l Hidiivî’yi geliştirerek, daha düzenli ve dana geniş kitleler için Vekâyî-i Mısıriye’yi çıkarmıştır.⁴⁸

Gazete, tam düzenli olmasa da haftada bir, 4 sayfa, küçük boy olarak yayınlanmış olup, yayıncısı Mehmet Âli Paşa gazetesinin içeriğiyle doğrudan ilgilenmiştir.

Vekâyî-i Mısıriye, öncelikle Türkçe olarak kaleme alınıp sonra Arapça’ya çevrilen metinlerle, her sayfa biri Türkçe diğeri Arapça olarak iki sütundan oluştuğu halde hazırlanmıştır. Vekâyî-i Mısıriye daha sonra bir dönem (4 Ocak 1847-17 Ekim 1851) bütünüyle Türkçe olarak neşredilmiş, sonunda ise gazete tamamen Arapça

⁴⁸ Nesimi Yazıcı, “Vekâyî-i Mısıriye Üzerine Birkaç Söz”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, No: 2, 1991, s. 268.

olarak neşredilir olmuştur. Mehmed Âli Paşa zamanında gazetenin esasını daima Türkçe bölümü oluşturmakta olup, Arapçalar bundan tercüme edilmiştir. Bu sırada Türkçe metinlerin Arapça'ya yer yer kısaltılarak tercüme edildiği görülmüştür.⁴⁹

Vekâyî-i Mısriye'nin gerek Türkçe kısmında ve gerekse Arapça kısmında veyahut da gazetenin yönetiminde, değişen zamanla birlikte birçok kişi görev yapmıştır. Sami Efendi ilk dönemde Vekâyî-i Mısriye Nazırı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda ikinci sayısından itibaren Türkçe kısmında yazılarına rastlamaktayız. Onun Nazırlığı 21 Mayıs 1831'de bu görevden ayrılışına kadar üç sene sürmüştür. Yerine Derviş Ahmed Efendi Nazır olmuştur. Onu Kâşif Efendi, Ahmed Efendi, Hasan Ratib Efendi, Sabri Efendi ve Fatih Efendi takip etmiştir. Türkçe metinleri Arapça'ya tercüme edenlerin başında ise Hoca Nasrullah (Nasrî) bulunmaktaydı. Kendisine yardım edenler arasında Şihabuddin Muhammed b. İsmail ve Abdurrahman es-Safedî bulunuyordu.⁵⁰

Vekâyî-i Mısriye, içeriği itibarıyla gerek günümüz ve gerekse kendi döneminin Avrupa'sındaki resmî gazetelerden farklıydı. Zira onda bir resmî gazetede bulunması gereken divan kararları, çeşitli talimatlar, yasalar gibi idarî konularla ilgili yazılar yanında, çeşitli konularda makaleler, özellikle haberler ve ilanlar bulunabiliyordu. Bununla birlikte Vekâyî-i Mısriye'nin esas amacı, Mehmed Âli Paşa'nın yaptıklarının ve yapacaklarının duyurulması, bu doğrultuda idarecileri yönlendirmek olmuştur.

İlk başlarda 600 nüsha basılan gazeteye rağbet olmamış, yeterli aboneye ulaşılamamıştır. Devlet dairelerine çoğu ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Ancak çıkışından beş ay kadar sonra, devlet dairelerine gönderilen bir genelgeyle, gazetenin 1000 kuruştan fazla maaş alan memurlarca (müdürler, müfettişler, amirler

⁴⁹ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 270; Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, s. 37.

⁵⁰ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 273; Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, s. 36.

gibi üst düzey) satın alınmasının zorunlu olduğu bildirilmiştir. Gazetenin yıllık abone ücreti 77 kuruş 11 para idi. Hatta gazetenin abonelik bedelinin, memurların maaşlarından peşinen kesilmesi öngörülmüştür.⁵¹ Gazetede ağırlıklı olarak iç haberlere yer verilmiş, ancak 110. sayıdan sonra dış haberlere dair bir bölüm düzenli olarak yer almaya başlamıştır. Gazete, Mısır haricinde Sudan, Hicaz, Girit, Mora, Suriye, Lübnan ve Güneydoğu Anadolu'da da dağıtılmıştır.

Vekâyî-i Giridiye

Vekâyî-i Giridiye, 1821'de Mora'da başlayan Rum isyanını bastırmaktaki katkıları (1827) dolayısıyla Girit Valiliğinin de Mehmed Âli Paşa'ya verilmesi üzerine, Paşa tarafından Girit'te girilen ıslahatın bir parçası olmak üzere çıkarılmıştır. Bunun için öncelikle Hanya'da bir matbaa kurulmuştur. Bu matbaanın biri Nazır Süleyman Usta, biri makineci ve üçü de diğer görevlerde olmak üzere beş kişilik kadrosu ve malzemesi 18 Ekim 1830'da Hanya'ya ulaşmıştır. Aradan 6 ay geçince 29 Nisan 1831'de bir taşbaskı makinesi matbaaya ilave edilir. Bunun için de 6 kişilik yeni bir kadro ilk gruba ilave olur. İlk sayısı Ocak 1831'de yayınlanan *Vekâyî-i Giridiye*, Türk Basın Tarihi'nde Türkçe kısımlar içeren ikinci gazete olarak anılır. Hanya'da Türkçe-Rumca olarak yayınlanmış olan *Vekâyî-i Giridiye* (Rumca adı: *Kritiki Efimeri*) 1841'e kadar varlığını devam ettirmiştir. *Vekâyî-i Giridiye*'nin yayın amacı, *Vekâyî-i Mısriye*'de olduğu gibi yönetimin yeni icraatları, reform faaliyetleri, yeni kurulan sanayi müesseseleri, eğitim müesseseleri, kurulan Divanlar ve bunların karar ve faaliyetlerine ilişkin bilgileri halka bildirmek olmuştur.⁵²

⁵¹ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 269-270.

⁵² Yazıcı, *a.g.m.*, s. 273; Orhan Koloğlu, "Girit'te Türkçe Basın", *Tarih ve Toplum*, sayı: 48 (Aralık 1987), s. 9-12.

İlk Türkçe gazeteler olarak adlandırabileceğimiz, biri Türkçe-Arapça, diğeri Türkçe-Rumca bu iki gazetenin ardından tamamı Türkçe olarak çıkan ilk gazete *Takvîm-i Vekâyî*'dir. Osmanlı Devleti'nin payitahtında, bizzat Padişah II. Mahmud'un isteği ve emriyle 1 Kasım 1831'de yayınlanmaya başlamıştır.

Takvîm-i Vekâyî'nin Yayınlanması Öncesi Osmanlı Devleti'nde Siyasî Ortam

Şubat 1821'den itibaren Mora'da, burada yerleşik, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasından olan Rumlar tarafından bir süredir beliren ayrılıkçı hareketler isyana dönüşmüştü. Bu isyanın ana temeli bağımsız bir Yunanistan devletinin kurulması idi. Bu amaçla daha önce de ayaklanmışlar, ancak Osmanlı askerî güçlerine karşı duramamışlardı. Fransız devrimi sıralarında da aynı amaçla ayaklanmışlar, ancak bu sefer de yardımını umdukları Fransa'dan, bu ülkenin Rusya tehdidine karşı Osmanlı'yı kaybetmek çekincesinde olmasından ötürü yardım görememişler ve isyanları yine Osmanlı yöneticileri tarafından bastırılmıştı. 1821'deki ayaklanmada, adadaki Rumlar, adanın Müslüman Türk halkına yönelik saldırılarda bulunmuş ve Türk tarafından ciddi kayıplara neden olmuştur.⁵³ Orhan Koloğlu'nun tarihçi Georges Finley'in 'History of Greece' adlı 1877 tarihli Londra basımlı kitabından yaptığı alıntı uyarınca isyanın ilk haftalarında Mora ve Ege adalarında Yunan isyancılar tarafından çoğunluğu kadın ve çocuk otuz bin civarında Türk'ün katledildiği görülür. Daha sonra Mısır kuvvetlerinin de yardım ettiği Osmanlı ordusu isyanı bastırmak için Avrupa'da sayısız makale, şiir ve görsel ürüne konu olacak misillemeye başvurmuştur.⁵⁴

⁵³ Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987, s. 97.

⁵⁴ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, İstanbul, Müteferrika, 1998, s. 10.

Koloğlu'na göre, 1821'deki bu ayaklanmayı daha sonra Yunan bağımsızlığına ulaştıran başarı kendi eylemleri ve bugün ileri sürülen yüce ideallerin dinamızdan değil -çünkü köylüler ve balıkçılar daha basit ekonomik çıkar nedenleriyle eyleme geçmişlerdir- Avrupa başkentlerinde salon, tiyatro, kahve gibi iletişim ortamlarında ve gazete sütunlarında oluşturulan bir kamuoyunun hükümet politikalarını etkileyip dönüştürmesiyle gerçekleşebilmiştir. Yunanlılar savaşarak sonuç almaktan çok kurban rolü oynayarak Osmanlı Devleti'ni alt etmişlerdir.⁵⁵ Ayaklanma bölgesinde çıkarılan gazeteler, Avrupa basını için başlıca haber kaynaklarını teşkil etmiştir.

1 Ağustos 1821'de Kalamata'da *Salfinks Elleniki* (Helen Trompeti) çıkmış, kesintili de olsa bir süre yayın yapmış; 1824'de *Ellenika Kronika*, 1825'de de *Genike Efimeris tis Hellados* çıkarılmıştır. Rumlar, Avrupa kamuoyunu kendi yanlarına çekebilmek amacıyla dezenformasyona uğrattıkları haber ve bilgileri Avrupa gazetelerine ulaştırmayı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti aleyhine bir kamuoyu oluşturmayı başarmışlardı. Bu gazeteler balıkçılar tarafından, Avrupa ticaret gemilerine ulaştırılıyor, Avrupa kamuoyu, abartma ve çoğu hatalı bilgiler içeren bu yayınlar yoluyla bölgeye dair bilgilendiriliyordu. Avrupa kamuoyunda olay kısa zamanda Müslüman-Hristiyan çarpışması boyutunu kazanmıştır. Buna karşın, sınırları dâhilinde henüz kendi dilinde tek bir gazetenin dahi neşredilmediği Osmanlı hükümeti, yaşanan olayların gerçek gelişimini ve yaşanmakta olan durumla alakalı kendi görüşünü açıklamak için savaş bültenleri yayınlayıp, bunları başta saray duvarları olmak üzere, halkın kalabalık olduğu bölgelerde duvarlara asarak kamuoyuna ulaşabilmekteydi. Bu sayede başkentteki yabancı gazete muhabirleri ve resmî görevlileri de bilgi sahibi oluyordu.⁵⁶ Ancak tahmin edileceği üzere bu yolla ulaşılan

⁵⁵ Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, s. 98.

⁵⁶ Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, s. 99-100.

kitle ve yaratılmak istenen etki Yunanlıların yayınladıkları ve geniş çaplı dağıtımını sağladıkları daha muhtevalı ve haber dilinde yazılan çarpıcı ifadelerle süslenmiş gazetelere kıyasla oldukça sınırlı kalmaktaydı.

Bu arada, Avrupa basınındaki konuya ilişkin yorumlar ve yine Osmanlı Devleti'ne dair haberler ve yönetime yönelik eleştiriler padişahın yakın ilgi alanındadır. Hatta Tercüme Odası'nın⁵⁷ bir görevi de yabancı gazetelerin düzenli çevirisini yapmaktır. Padişah ve üst düzey bürokrasi gazetelerin kamuoyu üzerindeki etkisinin bilincine varmıştır. Buna karşın Osmanlıda yayınlanan gazetelerin tamamı yabancılar tarafından, kendi dillerinde yayınlanan gazetelerdir ki, bunların da büyük kısmı o tarihler itibarıyla, bir ticaret merkezi konumunda olan İzmir'de yayınlanmaktadır.

Charles Tricon isimli bir Fransız tarafından 24 Mart 1821'de yayınına başlanan *Le Spactetaur Oriental*'de yayınlanan makale ve haberler, İzmir'de gayrimüslim halkın korku ve panik içinde olduğu izlenimi yaratacak üslupla kaleme alınmaktadır. Sultan'ın masumlara (İzmir'in 'korku içindeki' gayrimüslim tebaası ile Avrupalı tüccarlara) ilişilmemesi emrine rağmen, adada 'Rumların kurbanı olduğu kırım ve eziyetler' nedeniyle panik havasının şehre hakim olduğu belirtilmektedir gazetede. Yunan isyancılarından ve bu arada İzmir tüccarlarına da zarar veren Rum korsanlarından ise gazetede pek bahsedilmemektedir. Dolayısıyla gazete, ne padişahı ne de İzmirli tüccarları memnun edebilmiştir. Kapitülasyonlar nedeniyle gazetenin doğrudan yayınına engel olamayan

⁵⁷ Tercüme Odası: Sultan II. Mahmud döneminde, 1821 yılında Türkçe'nin dışında bir dilde sürdürülen işlere ilişkin belgeleri çevirmek, bunu yaparken yeni seçkinlerin yetişmesini sağlamak amacıyla, Hariciye Nezaretine bağlı bir bölüm olarak kurulur. Dilek Özhan Koçak, "Türk Entelijensiyasının Filizlendiği Kurum: Tercüme Odası", *Tercümân-ı Ahvâl'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Belkas Ulusoy, İstanbul, İstanbul Üni. İletişim Fak. Yayınları, 2010, s. 37.

yetkililerin, Fransız Büyükelçiliğine yaptıkları başvuru olumlu sonuç vermiş ve gazetenin yayını 17 Mart 1824'te Konsolosun emriyle askıya alınmıştır. *Spactetaur Oriental*'in yerini 6 ay süreyle yine Charles Tricon'un yönettiği *Le Smyrnéen* almıştır.⁵⁸ Aynı yayın politikasıyla devam eden gazete, Reisülküttabın (Dış İşleri Bakanı) şikâyetleri üzerine kapanmış, kapandıktan iki hafta sonra Avusturya ve Prusya elçiliklerinin sağladığı yüz kadar abone, bunun zorladığı bir politika değişmesi ve yeni bir yönetimle yeniden eski ismiyle yayına başlamış ve Yunan aleyhtarı bir tavırla çıkmıştır.⁵⁹ Bunda gazetenin yazarlarından olan kendisi de bir tüccar ve aynı zamanda avukat olan bir Fransız vatandaşı Alexandre Blacque'nin de etkisi vardır.

Özellikle Blacque'nin yazılarında Osmanlı Devleti'nin çıkarları savunulur. Takip eden dönemde Osmanlı donanması Navarin'de Rusya, Fransa ve İngiltere'nin bir oyunuyla yakılarak büyük kayba uğratılmış (1827), binlerce Osmanlı denizcisi hayatını yitirmiştir. Osmanlı Devleti savaş tazminatı istemesine rağmen, Avrupalı devletlerin yürüttükleri başarılı propaganda neticesi haklılığını bir türlü ispatlayamadığı gibi haksız dahi çıkarılmıştır.⁶⁰ Bu arada Yunanlılar halen bağımsızlık talepleriyle sorun çıkarmaya devam ettirmektedir ve Rusya başta olmak üzere Fransa ve İngiltere de Yunanlılara destek vermektedir. Avrupa basını da bu konuda iktidarlarıyla hem fikirdir. Yeniçeri Ocağını 1826'da lağveden Osmanlı Devleti henüz düzenli ordusunu istenilen duruma getirememiştir. Navarin'de Osmanlı donanmasının yok edilmesiyle, Ege Denzinde süregelen ve İzmirli tüccarlara büyük zarar veren Yunanlı korsanlar için daha da elverişli bir ortam oluşmuştur. Gerek ticarî kaygıları ve gerekse Rusya'nın bu durumdan tek başına istifade edebileceği düşüncesi A. Blacque'de endişe

⁵⁸ Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, s. 10-13.

⁵⁹ Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, s. 13.

⁶⁰ Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, s. 102.

uyandırmış olsa gerek, gazetesinde Osmanlı Devleti'nin bir nevi savunuculuğunu yapmıştır.

22 Aralık 1827'de Blacque'nin kaleme aldığı makalede şu ifadeler yer alıyordu:⁶¹

"Şu an yaşadıklarımız üzerinde uzun uzun düşünülmesi gereken bir manzara arz ediyor. Bir tarafta onu esir eden bilgisizliğin zincirlerini kırmaya başlayan, güçsüzlüğünün nedenlerini anlayan, diğer devletlerin seviyesine yükselmek için uygarlığa talip olan ve başında bizzat reformu başlatan kişi olan ... bir ulus var. Diğer tarafta da yabancıların yarattığı olaylarla uyanmaya zorlanan, Avrupa'nın alkışlarıyla hürriyeti arayan, bu gaye için her cinsten yardımı alan ama barbarlığı yenilmez gücüne esir, bütün iyi niyetli çağrılara sağır, ... hiçbir zaman düzeni istemeyen, kendine iyilik edenlere bile saldıran .. bir diğer ulus var. Bunlardan birincisi haklarını başkalarınınkine de saygı göstererek arıyor, ikincisi kendi haklarını herkesin haklarına tecavüz ederek arıyor...

İşte bu kadar birbirine zıt cepheler olarak Türkler ve Yunanlılar Avrupa'nın dikkatine kendilerini sunuyorlar. Fakat Avrupa hâlâ bu tabloyu görmeye engel olan tülü kaldırmayı istemiyor. Yunan davasının çekiciliği ile sapıtmış, .. en iğrenç kişileri şımartıyor, en aşağılık eylemlere öziir buluyor, kendilerine şeflik edecek tek bir adam bile bulamayan birilerini kahraman bir ulus olarak ilan ediyor, onu hem para hem borç vererek hem yardım yapıp hem nasihatleriyle destekliyor; bu Helenleri kendi gözünde büyütebilmek için hiçbir şeyi esirgemiyor, onları olduklarından apayrı bir seviyeye yükseltmek için elinden geleni yapıyor. Bütün bu heyecan gösterileri yapılırken Türklere karşı nefret hislerinin şiddeti gittikçe artıyor.. Avrupa 'hürriyet' adı altında en utanç verici aşırılıkları, en derin ahlaksızlıkları cesaretlendiriyor.. Kamuoyu yanılmaktan vazgeçmiyor,

⁶¹ Koloğlu, Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi, s. 20-22.

önce salonlarda oluşan yanlış anlamalar bu kez kabinelere geçiyor. Doğu işlerinin yönetimi sürekli olarak siyasî ve ahlaki bütün ilkeler unutulurak gerçekleştiriliyor..

Her yerde Yunan gemileri rahatça dolaşacaklar, her yerde Türkiye'nin emvaline saldıracaklar, her yerde yolcuları soyacaklar, fakat hücumu uğrayan noktalara yardım etmek için Türklerin göndereceği hiçbir gemiye hiçbir zaman izin verilmeyecek ve Sultan bu durumda silahlandığı gemilerini Boğazlardan çıkarmakta ısrar ederse Navarin'in ağlanacak öyküsü yine tekrarlanacak. Bu arada arabulucuların (İngiltere, Fransa ve Rusya kendilerini arabulucu ilan etmişti) oraya gitmesine izin vermedikleri Yunanlılar oraya gidecekler, araçları izin vermedikleri halde Kandiya'yı (Girit'te bir bölge) abluka altına alacaklar, araçların kararına rağmen Negropont limanında demir atacaklar, her gün ve her saat araçların onlara koydukları sınırları aşacaklar. Arabulucular her şeyi görecekler ama gözlerini kapayacaklar... Arabulucular sözde barış için bir araya geliyorlar hâlbuki her yerde savaş var.. Artık bu gidişe dur demek zamanıdır. Sorun artık Türklerin Yunanlılarla olan sorunu değildir, fakat bütün Avrupa güçlerinin kendi arasındaki bir sorundur..."

9 Ekim 1928 tarihli, 300 numaralı *Spectateur Oriental* Avrupa kolonisinin, bu arada kendilerini terk edilmiş hisseden Fransa uyrukluların düş kırıklığını ifade eder. Yazıda Fransız hükümeti, İngiliz ve Rusların peşine takılıp, arabuluculuk görevini adil olmayan, yıkıcı bir tarzla gerçekleştirmekle ve bunu gülünçlük derecesinde alenen yapmış olmakla suçlanır. Türkleri aşağılayanın getireceği tehlike belirtilir ve yanı sıra yabancı tüccarları teskin etmek konusunda Türk yetkililerin babacan tavrına övgüler düzülür.

Bunun üzerine Fransız Büyükelçiliği 31 Ekim'de matbaaya el konulup yedd-i emine teslim edilmesi, gazetenin kapatılması ve

Blacque'nin Fransa'ya gönderilmesini kapsayan bir emir imzalar. Blacque, bu emir uyarınca La Pomone gemisinden gelen 30 deniz erince tutuklanarak fırkateyne götürülüp hapsedilir. Fransız tüccarlarından Salzani 10 bin franklık kefaleti tedarik ederek, Blacque'nin 3 Ocak 1829'da serbest kalmasını sağlar.⁶² Blacque bu sefer *Journal de Smyrne* isimli gazetenin yayınına başlar.⁶³ Gazeteyi 9 Temmuz 1831 tarihine kadar yayınlamaya devam eder ve sonrasında Babiâli'den İstanbul'da bir gazete yayınlaması için aldığı teklif üzerine İzmir'den ayrılır.

Takvîm-i Vekâyî

Blacque'nin, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşının da etkisiyle iyice bozulan İzmir piyasası dolayısıyla maddî durumu oldukça zayıflamış olduğundan, Babiâli'ye karşı da bir sempati duyduğundan teklifi kabul etmiştir. İstanbul'da Fransız Büyükelçiliğinde görevli maslahatgüzâr Le Baron de Varennes'in Fransız Hariciye Nezaretine göndermiş olduğu 11 Kasım 1831 tarihli rapora göre, Babiâli tarafından kendisine senede 80 bin kuruş tahsis edilmiş ve matbaa için de İstanbul'da yeni ve geniş bir ev yaptırılmıştır.⁶⁴

Le Moniteur Ottoman padişah II. Mahmud'un isteği ile yayınlanmıştır. Yarı resmî bir gazete olan *Le Moniteur Ottoman* Babiâli'nin görüşlerini ve politikasını yansıtan bir gazete olmuştur.⁶⁵ Blacque,⁶⁶ gazetenin nasıl olması gerektiği konusunda Sultana

⁶² Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, s. 23.

⁶³ Selim Nüzhet Gerçek, "Fransızca Takvîm-i Vekâyî: Le Moniteur Ottoman", *Yeni Türk Mecmûası*, sayı: 3 (Birinci Kanun 1932), s. 225.

⁶⁴ Selim Nüzhet, *a.g.m.*, s. 226.

⁶⁵ Topuz, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁶ Alexandre Blacque, 4 Nisan 1836 tarihindeki vefatına değin, *Le Moniteur Ottoman*'ı düzenli yayın aralığıyla neşretmeyi başarmıştır. Ancak hastalanmasından sonra bu durumda bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Blacque'nin ölümünden büyük üzüntü duyan Sultan, Babiâli nezdinde

sunduğu raporda; gazetenin Türkçe kısmında da Fransızca kısmında da resmî olmayan bölümlerin olması yönünde fikir beyan etmiştir. Çeşitli yasa ve kararnamelerin, atama ve terfilerin vs. duyurulacağı resmî bölümün yanı sıra, Türkçe gazetede de *Moniteur*'daki gibi Blacque ve Fransız diğer 3 yazar tarafından kaleme alınacak özgün makaleler ile çeviri haber ve makalelere yer verilecektir. Bu makaleler, Osmanlının Müslüman yurttaşlarının Avrupa'da gelişen siyasî ve ekonomik olaylardan habersiz kalmalarının önüne geçebilmek amacıyla buralarda gelişen son olaylara dair yazılar olabileceği gibi, bilimsel alanda yaşanan gelişmelere ilişkin de olabilecektir. Gerek Fransızca gerekse Türkçe gazetede; Osmanlı ulusunun Avrupa devletlerinin toprak bütünlüğü ve bağımsızlıklarına saygılı olduğu; Sultanın darbe ve engellemelere karşın kesintisiz ve artarak sürdürdüğü ilerlemelerin detaylarına dair bilgi verilecektir. Nitekim *Takvîm-i Vekâyî* ismiyle gazetenin Türkçe versiyonu 1 Kasım 1831'de yayına başlar. *Le Moniteur Ottoman* isimli Fransızca versiyonu ise 5 Kasım'da yayına girer.⁶⁷

Moniteur, Avrupalı diplomatlar ve gazeteciler için önemli bir haber kaynağı olur. Üstelik gazete, olayları Osmanlı Devleti'nin bakış açısından yorumlamaktadır. Makaleler, Osmanlının kaybolması için uzun uğraşlar sarf edilen itibarı ve imajını yeniden düzeltmeyi amaçlayan içerikle hazırlanmaktadır: "Bütün dinlere karşı Babiâli'nin saygısı ve reformlara övgü"; "Osmanlı topraklarında ticaret özgürlüğü konusunda" vb.⁶⁸ Türkçe ve Fransızca nüshaları

sefir Amiral Roussin'in Fransız Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 6 Temmuz 1836 tarihli rapordan anlaşıldığı üzere, aileye bir yardım olmak üzere 25 bin kuruş vererek, Blacque'nin her iki oğluna da ayda 1000'er kuruş maaş bağlamıştır, ayrıca her ikisinin eğitim masraflarını da karşılayacağını bildirmiştir. Bkz. Selim Nüzhet, *a.g.m.*, s. 233.

⁶⁷ Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, s. 68-70.

⁶⁸ Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, s. 72-73.

5 Ocak 1832’de yayınlanan Rumca, 13 Ocak 1832’de yayınlanan Ermenice ve yine aynı senenin başlarında yayınlanmaya başlanan Arapça ve Farsça nüshalar izler. Gazetenin Türkçe versiyonu 5 bin civarında basılırken, diğer dillerdeki sayılar 100 ila 500 adet arasında basılır ve belirlenen abonelere dağıtımı yapıldı.⁶⁹

Le Moniteur Ottoman’da Fransızca kaleme alınan makaleler Takvîm-i Vekâyî’de Türkçe’ye ve diğer dillerdeki versiyonlarında ilgili dillere tercüme edilerek veriliyordu. Türkçe gazetesinin başındaki kişi saray vakanüvislerinden Esad Efendi idi ve bizzat II. Mahmud tarafından görevlendirilmişti. Yine Babîâli’den Sarım Efendi ile Bab-ı Seraskeri’den Said Efendiler de kendi daireleriyle ilgili gazeteye girebilecek haberleri Esad Efendi’ye iletmekle görevli idiler. Takvîm-i Vekâyî, Blacque’nin hazırladığı Fransızca gazetesinin makalelerinden büyük oranda istifade edilerek hazırlanan bir gazete idi. Bu gazete yoluyla Sultan, yapmış olduğu ve ileriki tarihlerde yapmayı planladığı ıslahatları halka vasıtasız olarak birinci elden bildirebiliyordu.

Padişahın çıkardığı emirnamenin hemen ardından Beyazıt’ta bir bina satın alınarak matbaa kurulmuş, ayrıca yalnızca gazetesinin yayınından sorumlu bir de nezaret, “Takvîm-i Vekâyîhane-i Amire Nezareti” kurulmuş ve başına Said Efendi getirilmiştir. Vakanüvis Said Efendi hem devletin güvendiği bir kimse olması nedeniyle, hem de gazetesinin başlıca bir tarihi vesika olduğu düşünülerek bu işle görevli kılınmıştır.⁷⁰ Gazetesinin ismini “Takvîm-i Vekâyî” olarak bizzat padişahın kendisi koymuştur.⁷¹

⁶⁹ Nesimi Yazıcı, “İlk Türkçe Gazetemiz Takvîmi Vakayı ile İlgili Düşünceler”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Ankara, TTK, 1990, s. 220-223.

⁷⁰ Yazıcı, “İlk Türkçe Gazetemiz Takvîmi Vakayı ile İlgili Düşünceler”, s. 224.

⁷¹ Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, İstanbul, İstanbul Matbuat Cemiyeti Yayınları, 1931, s. 30.

Osmanlı Devleti'nin haftalık olarak çıkardığı bu gazetenin yalnızca İstanbul ve çevresinden isteklilerin alıp okuyacağı bir gazete olması yeterli görülmemiş olsa gerek, başkentteki üst düzey memurlarla, yeni ordunun değişik düzeydeki kademelerinde görevli komutanları, ilmiye ricali, taşrada devleti temsil eden yüksek makamlı memurlar ve halkın ileri gelenleri mecburi abone olarak kaydedilmişti. Hedef, özellikle etkili kişilerin gazeteyi mutlaka okumalarını sağlamaktı.⁷² Okuma yazma oranı halk arasında son derece düşük olduğundan, kanaat önderleri vasıtasıyla halkın bilgilendirebileceği öngörülmüştü.

Takvîm-i Vekâyî, devletin bizzat yayınladığı bir gazetedir. Dolayısıyla gazetenin yayın amacı; kamuoyunu devletin temel felsefesine uygun olarak yönlendirme, eğitime şeklinde belirtilebilir. İçerik de bu doğrultuda hazırlanmıştır dolayısıyla. Takvîm-i Vekâyî'de, yapılan hizmetlere dair kamuoyu bilgilendirilir: Yeni yolların inşası, posta sisteminin kurulması, yeni eğitim kurumlarının, sağlık kuruluşlarının kamunun yararına hizmete sokulması gibi.

Hemen her haber padişaha yönelik kısa veya uzun övgü kâğıtlarıyla başlar. Neredeyse her şey padişahın sayesinde olur, gerçekleşir. Bozuk bir çeşmenin tamiri, yeni bir yolun inşası, yangında zarar gören evlerin onarımı, askerlerin bir yerden diğer bir yere hızlı ve sorunsuzca nakli “saye-i hazret cihanbanide” (padişah hazretleri) ya da “saye-i ihsanvâye-i hazret mülûkânede” (lütüfkâr padişah hazretleri) yapılmış olarak sunulur. Takvîm-i Vekâyî'de “Nizam-ı âlemin koruyucusu”, “İslamın sığınağı”, “Halifeyi rû-yi zemin” (Yeryüzünün halifesi), “Zıllullah” (Allah'ın gölgesi) olarak kısaca sunulabilen Padişah için gazetenin 1 numaralı

⁷² Yazıcı, “İlk Türkçe Gazetemiz Takvimi Vakayı ile İlgili Düşünceler”, s. 221.

nüşhasında görüldüğü gibi satırlar sürebilen övgü kalıplarına da sıkça rastlanmaktadır:⁷³

“... büyük ve küçük kâffe-i bendegânın (hizmetinde olan herkesin) velinimeti (doyurarı) olan adil-i şehriyaran (adil padişahımız) cihan bergüzide (seçkin) selatin al-Osman (Osmanlı sultanları), şevketlu, kerametlu (iyiliksever), padişah islampenah (İslamın koruyucusu) ve şehinşah (padişahlar padişahı) hazretleri tarîf ve beyandan azade olduğu veçhile velinimetimiz ve velinimet cihan şevketlu, kerametlu, mehâbetlu (azametli), kudretlu padişahımız şehinşahkeramet unvan daim bilşevkete ...”

Yeni inşa edilen bir okulun açılışı haberi ya da terfi veya atama haberleri, yeni ilan edilen bir kararname gibi sıradan haberlerde dahi hep bu uzun uzadıya övgü kalıpları haberin başına diziliyordu. Padişahın her daim halkını düşünen, onun iyiliğini isteyen ve halkının mutluluğu ve refahı için maddî manevî tüm imkânlarını seferber eden bir baba, bir koruyucu olarak algılanabilmesi için gerekli alt yapının oluşturulmasına katkı sağlanıyordu bu yolla. Devletin yayın organı olan bu gazete, devletin resmî görüşüne, içinde bulunulan şartlarla ilintili olarak şekil alan politikasına uygun, halkı kendi istediği yönde düşünmeye yönleltmeyi hedef edinen bir içerikle ve stille oluşturulmuştu. Seçilen konular ve bunların kaleme alınış şekilleri bu amaca hizmet edecek biçimde idi.

Örneğin, Takvîm-i Vekâyî’de din bağı özellikle vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti’ndeki Hristiyan unsurlar ayaklanırken, Müslüman tebaanın bir kısmında da kıpırdanmalar başlamıştır. Mısır’da, Suriye’de, Arnavutluk’ta, Boşnaklar arasında ayaklanmalar

⁷³ Orhan Koloğlu, *Takvîmî Vakayî: Türk Basınında 150 yıl 1831-1981*, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1981, s. 78-80.

görülmektedir. Siyasal birlik büyük bir çalkantı geçirirken, umut dinsel birliğe bağlanmaktadır. II. Mahmud'un saltanatında, yani Takvîm-i Vekâyî'nin ilk sekiz yılında da, tıpkı kendisini takiben tahta çıkacak olan Sultan Abdülmecid gibi, 'Osmanlı Devleti vatandaşları', 'Osmanlı üst kimliği' temasına vurgu yapılıyordu, buna karşın, İslamcılık fikri de gerçekte padişahın tutunduğu dallardan bir diğeri idi.

II. Mahmud'un reform hareketlerine tutucu çevrelerden tepkiler duyulurken, padişahın dine bağlılığına dair propaganda nitelikli haberlere Takvîm-i Vekâyî'de yer veriliyordu nitekim sıklıkla: ⁷⁴

- Cami ve medrese tamirine dair haberler:

"Padişah islampenah efendimiz âsar-ı hasenelerinden (hayır sever eserlerinden-işlerinden) olarak Asitane ve Eyüp ve Galata ve Üsküdar ve Boğaziçi'nde vâki ne kadar harap ve muhterik olmuş (yanmış) camiler ve mescitler ve medreseler ve çeşmeler ve tekkeler var ise tamir ve tecdidi ..." (Takvîm-i Vekâyî, No: 2).

- Cemaatle kılınan namaz:

"Cümlelerin malumu olduğu üzere beher sene mevlid ve regaib ve miraç ve berat leylei mübarekelerinde (mübarek gecelerinde) ... Devlet-i Âliyei Osmaniye'nin âdet seniyesinden (yüce) olup ... şevketmeab efendimiz hazretleri kandil gecesi yatsı namazını cemaatle kılıp..." (Takvîm-i Vekâyî, No: 7).

Bu arada, tebaasından bir kısmın memnuniyetsizliklerini ifade etme girişimlerinde bulunduğu padişahın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu, dünya ve ahret selameti için padişaha

⁷⁴ Koloğlu, *Takvimi Vakayi...*, s. 85-87.

kesin itaat gerekliliği sık sık hatırlatılıyordu. Nitekim Takvîm-i Vekâyî’de ‘devlet’ kavramı, padişahla uyrukları arasındaki bağın konu edildiği bir makalede şöyle açıklanıyordu:⁷⁵

“Şer’an ve aklen, dünya ve ahret selameti için, herkesin emri mutlak bir sultan zışana (şerefli) tebaiyet ve itaati vaciptir. Bu konuda bütün Müslüman halk kesin karara varmıştır. ... Padişahlara itaat edip tabaatından dönmemek ve niçin şu söyle oldu ve bu böyle oluyor diye itiraz olunmamak vecibe-i uhde-i (vazife) diyanet (dindarlık) ve lazme-i ubudiyet (bağlılığın gereği) olduğu nice nice hadis şerife vardır”. (Takvîm-i Vekâyî, No: 4)

Bir başka yazıda padişaha itaatsizliğin alenen yapılması bir yana akıldan dahi geçirilmemesi gerektiği, *“Taraf-ı padişahîye zahiren itaat farz olunduğu gibi manevi dahi itiraz etmemek vacibe-i zimmet ubudiyettir”* (dinine bağlı olmanın gerektirdiği bir durumdur) cümleleriyle ifade olunur. (Takvîm-i Vekâyî, No: 43)⁷⁶ Her türlü hak arama, direnç, başkaldırma, kanunsuz davranış “itaat-ı şeriyeden huruçtur” (çıkmadır). Bu olaylarda Müslüman-Hristiyan ayrımı yapılmaz. Gerekçesi ne olursa olsun bunlar “diyanetini bilmez güruh” sayılırlar.

Takvîm-i Vekâyî’de, bir yandan da Hristiyan tebaa ve onların hamiliğine soyunmuş Batı memnun edilmek istenmektedir. Haberler de buna uygun surette seçilmekte ve oluşturulmaktadır. Takvîm-i Vekâyî’nin ilk sayısında yer alan, Beyoğlu’nda çıkan bir yangında Rum ve Katolik Ermeni evleri yandığından Müslüman halkın, Avrupalı tüccarların, devlet memurlarının yaptıkları yardımla ilgili haber ile aynı sayıdaki, Galata’da yeni bir Katolik

⁷⁵ Koloğlu, *Takvimi Vakayi...*, s. 91.

⁷⁶ Koloğlu, *Takvimi Vakayi...*, s. 94.

Kilisesi'nin yapılmasına müsaade edildiğine dair haber, 4. sayıda yayınlanan nişan verilenlerle ilgili haberde, nişan alanlar arasında Rum milletinden Boğdan kaymakamı İstefenaki ile, Ermeni milletinden Darphane müdürü Artin ve Baruthane müdürü Simon'un da bulunduğu bildirilmesi,⁷⁷ Osmanlı yönetiminin tüm din ve milletlerden olan tebaasına eşit mesafede olduğunun mesajını ver-meyi amaç edinerek hazırlanan haberlerdir.

Takvîm-i Vekâî'de, dış haberler verilirken, haberlerin kur-gusunun kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyasette halen eskisi gibi söz sahibi olduğu, ancak kendisi gibi güçlü olan düvel-i muazzama ya da düvel-i hamse (İngiltere, Fransa, Rusya, Nemçe-Avusturya, Prusya) ile muhatap olduğu, dünya siyasetine bunlarla birlikte şekil verdiği fikrini yaratabilmek amacıyla yapıldığı görülür. Örneğin, henüz çok yeni bağımsız olmuş Yunanistan'la sınırların yeniden belirlenmesi için siyasî görüşmeler yapılacakken, Osmanlı Devleti bu ülkeyi muhatap almaz ve Düvel-i hamse ile Londra'daki konferansta bir araya gelir. Konuyla ilgili yapılan haberlerde bu ülkelerden düvel-i mütehabbe (dost devletler) olarak bahsedilir genellikle. Halbuki yalnızca birkaç sene evvel bu devletler, Yunanistan'ın bağımsızlığı için Osmanlıyla savaş durumuna gelmiş, Osmanlı donanmasını yakmış, Bakanlardaki topraklarını savaş tazminatı ödeninceye kadar işgal altında tutmuştur. Buna karşın, Osmanlı Devleti kendisini, "Avrupa düzeni" içinde görür, görmek ister, bunu Avrupa'ya da kabullendirmek için uğraş sarf eder.⁷⁸ Takvîm-i Vekâî'de buna uygun bir surette inşa edilir haberler. Çünkü Osmanlı Devleti gerçekte eskisi kadar güçlü değildir ve Avrupa'daki dengeler bozulursa, ilk saldırıya kalacak olan topraklar, muhtemelen kendi toprakları olacaktır. Bu sebeple bir

⁷⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, YKY, 2008, s. 200-201.

⁷⁸ Koloğlu, *Takvîmî Vakayî...*, s. 132-133.

denge siyaseti izlenir, bu durum II. Abdülhamid zamanı boyunca da sürüp gidecektir.

Kamuoyunu devletin temel felsefesine uygun olarak yönlendirmek amaçlı bir yayın politikası izleyen, daha doğrusu izlemesi istenen Takvîm-i Vekâyî’de yayınlanan haber ve makalelerin içeriği ve kurgusu bu doğrultuda oluşturulmuştur. Dolayısıyla misenformasyon ve dezenformasyon olgusuna sıkça rastlanan gazete ile, sistemi işletecek “bendeğânın” oluşturulmasına çalışılmıştır.

Gazete, kurucusu Sultan II. Mahmud’dan sonra, daha çok resmî ilan ve duyuruların yayınlandığı ve az da olsa dahili haberlerin yer verildiği bir yayın kimliğine girmiş, hatta yayın aralıkları da eski düzenini kaybetmiştir. *Mecmuâ-i Fünûn* dergisinin yayıncısı Münif Paşa’ya göre bu durum halkın gazeteye olan rağbetinin daha da azalmasına neden olmuştur.⁷⁹ Gazete 1831-1878 yılları arasında 2 bin 119 sayı yayınlanmış, 1890 yılında yeniden yayınlanmaya başlamış, ancak 13 ayın sonunda 283 sayı yayınlandıktan sonra yeniden kapanmıştır. 1908 yılında yeniden yayın hayatına dönmüş, İstanbul hükümetinin son bulmasına kadar 4 bin 608 sayı daha yayınlanmıştır. Sonrasında *Resmî Ceride* ve daha sonra da sadece *Ceride* adıyla yayın hayatını sürdürmüştür.⁸⁰ *Takvîm-i Vekâyî* 9 yıl boyunca Türkiye’de tamamı Türkçe yayınlanan tek gazete olarak kalmış, bundan sonra 1840 yılında ikinci tamamı Türkçe gazete *Ceride-i Havadis* yayın hayatına girmiştir.

Ceride-i Havadis

Osmanlı Devleti yöneticileri, 19. yüzyılın başından itibaren basının önemini fark etmişlerdi. Bunda, Türkiye’de yayına başlayan

⁷⁹ Münif, “Zuhûr-ı Tasvîr-i Efkar”, *Mecmuâ-i Fünûn*, No: 1, Temmuz 1862, s. 47.

⁸⁰ Gerçek, *a.g.e.*, s. 34.

Fransızca gazetelerin de etkisi büyük olmuştur. Gazetelerin kamuoyu üzerindeki etkisinin bilincinde olan yönetim, bu kitle iletişim araçlarının içeriği ile yakından ilgilenmişlerdir. Yalnızca devletin resmî yayınının içeriği ile ilgilenmenin dışında 1840 yılında başta özel sermaye ile kurulan ancak sonrasında devletin ödenek bağlamasıyla yarı resmî hüviyete bürünen *Ceride-i Havadis* isimli tamamı Türkçe ikinci gazete ile de alakadar olmuşlardır.

Hatta Nesimi Yazıcı, bu gazete ile alakalı bir ön sansürün olduğunu, kendisinin Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivlerinde yapmış olduğu bir çalışmada rastlamış olduğu bir belgeye dayanarak ifade etmektedir (İrade, Hariciye fonunda 8815).⁸¹ Sözü edilen belge; gazetenin müsveddesinin Maârif-i Umumiye Nezaretince kontrol edilmesine rağmen, yine de dış politika konularında bazı yanlışlıklar yapıldığından, ilgili yazıların Hariciye Nezareti'nin incelemesinden sonra basılması hakkındadır.

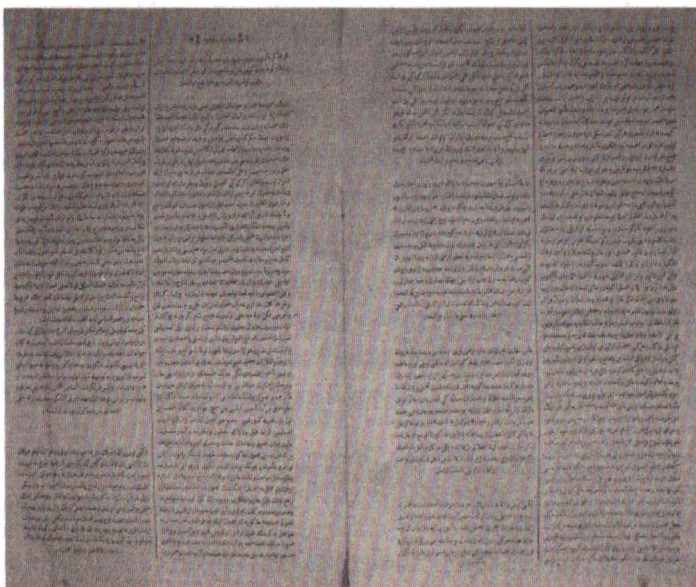
Yine gazete üzerinde denetim, gerek gazete sahibi Churchill'e maaş bağlanması,⁸² gerekse gazetenin başyazarı Mehmet Süreyya Bey'in rütbesinin yükseltilmesine ilişkin⁸³ alınan kararlarla dolaylı da olsa sağlanmıştır.

Ceride-i Havadis'in yayıncısı William Churchill, İstanbul'da yaşayan bir İngiliz tüccar, aynı zamanda bir Londra gazetesinin İstanbul muhabiridir. William Churchill'in gazete çıkarma iznini almasının oldukça ilginç bir öyküsü vardır. Kendisi geçici olarak Kadıköy civarında ikamet etmekteyken bir Pazar günü avlanmak gayesiyle evinin yakınındaki ağaçlık alana gitmiştir. Gerçekte burası avlanmaya müsait olmayan insanların gezinti için dolaştığı

⁸¹ Yazıcı, "İlk Türkçe Gazetemiz Takvimi Vakayı ile İlgili Düşünceler", s. 225

⁸² BOA, İrade, Dahiliye, 19/B /1260 (Hicrî), Dosya No: 26, Gömlek No:1239

⁸³ BOA, İrade, Dahiliye, 28/S /1301 (Hicrî), Dosya No: 904, Gömlek No:71835.

Ceride-i Havadis, No: 3.

bir alandır. Nitekim bu av gezmesi küçük bir Türk çocuğunun Churchill'in tüfeğinden çıkan saçmalarla ciddi biçimde yaralanması ile sonuçlanmıştır. Çevredeki halk tarafından tutularak karakola götürülen Churchill, bugünü takip eden birkaç hafta boyunca gerek gözaltında tutulması ve gerekse biraz hırpalanması nedeniyle zor günler yaşamış, İngiliz Büyükelçiliğinin araya girmesi de ilk zamanlar sonuç vermemiştir. Sonrasında olaylar büyümüş, uluslararası bir sorun halini almış ve Hariciye Nazırı Akif Paşa'nın azli ile sonuçlanmıştır. Buna karşın bu Avrupalı zata, çektiği üzüntülere karşılık pırlanta bir nişan, 10 bin kantarlık zeytinyağı ihracı için ferman (bunu 350 bin kuruşa bir Rus tüccara satmıştır), yanı sıra Türkçe bir gazete çıkarma izni verilmiştir. Sözü geçen av kazası 8 Mayıs 1836 tarihinde olmuş, buna karşın Churchill gazeteyi çıkarmak için 4 yıldan fazla bir süre beklemiştir. Çünkü Hariciye Nazırlığından azledilen Akif Paşa Dahiliye Nazırlığı ile görevlendirilmiştir ki, bu nezaret gazetelerin denetimini gerçekleştiren kurumun bağlı olduğu bir konumdadır. Churchill, Akif Paşa'nın görevden ayrılmasını takiben gazeteyi 1 Ağustos 1840'da çıkarmıştır.⁸⁴

Ceride-i Havadis, 9 yıl boyunca İstanbul'da yayınlanmakta olan yegâne Türkçe gazete *Takvîm-i Vekâyî*'ye rakip olabileceği umuduyla çıkarılmıştır. Churchill çıkaracağı yeni gazeteyle, resmî ilanların gazetenin büyük kısmını kapladığı bu yayından çok daha fazla ilgi göreceğini düşünmüştür. Bu gazetede dış haberlere çok daha fazla yer ayrılmıştır. Buna karşın gazetenin okur kitlesi son derece sınırlı olmuştur. Hatta gazete, yayınlanmaya başladığında bir yıl kadar halkın rağbetini çekmek amacıyla Ebuzziya Tevfik'in deyişiyle "ilan dağıtır gibi" gazete nüshalarını müvezziler aracılığıyla halka bedava dahi vermiştir. Müşterilerinin ekserisi toplumun üst tabakasından kimselerle devlet ve vilayet memurlarından

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı: Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Ankara, Yorum Yayıncılık, 1986.

olan Ceride-i Havadis,⁸⁵ ancak birkaç yüz satar durumunda olup, üç yılın sonunda abone sayısı 150'ye kadar düşünce kapanma tehlikesiyle yüz yüze kalmıştır. Churchill'in durumu saraya bildirip destek talebi sonrası kendisine aylık 2 bin 500 kuruş ödenek bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren gazete, devletin sözcüsü durumuna gelmiş, yarı resmî bir hüviyete bürünmüştür.

1853'deki Kırım Savaşı sırasında William Churchill, bazı İngiliz gazeteleri adına muhabir olarak Kırım'a gönderilince buradan kendi gazetesine de taze ve birinci elden haber ulaştırma imkânı bulmuştur. Bu haberleri *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adı altında tek yapraklık ekler olarak yayınlamış, bu ekler, halkın büyük rağbetini görmüş, basılan ekler kısa sürede halk tarafından kapışı-lırcasına satın alınmıştır. Ancak savaşın nihayetinde gazete yine eski sıradan hal ve tirajıyla baş başa kalmıştır.⁸⁶

Dış haberlerin Avrupa gazetelerinden çevrilerek aktarıldığı Ceride-i Havadis'in, iç haberlere diğerine göre az yer ayırdığının farkına varılmış ve bu açığın kapatılması amacıyla bir girişimde bulunulmuştur. 7 Ağustos 1853 tarihli nüshasında, bu konuyla ilgili olarak Dersaadet'te veya taşrada görevli memurların yardımının beklendiğini beyan eden bir yazı yayınlanmıştır:⁸⁷

“Dünya olaylarının haberlerini en sade halkın kulaklarına aşına eylemek amacıyla çıkmasına Yüce Saltanatça izin verilen Ceride'mizin nüshalarına Avrupa gazetelerinden resmî ve gayri resmî haberler aktarılmaktadır. Devlet-i Âliye ülkesinde dahi zuhura gelen işler ve hususlardan işitebildiğimiz olaylar yine yayınıımızda yer almaktadır. Ancak her beldenin olayla-

⁸⁵ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, İstanbul, Hadika Matbaası, 1295, s. 68.

⁸⁶ Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, s. 69.

⁸⁷ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010, s. 59-60.

*rına... bilvasıta erişilemediğinden, hepsinin seviyeleri düze-
yinde aktarılmasına cesaret edilememektedir. ...Yüce müşir-
ler, kaymakamlar ve diğer memurların görevlerine giderken
cereyan eden hadiseler ve gerekse ferman-ı âlilerin okunma-
sından sonra bölge halkının durumları ve Allah esirgesin bazı
kaza olaylarının peyderpey yayınlanması için Ceride-i Hava-
dis canibine gönderilmesi ... bazı saygıdeğer kimselerden rica
edilmiştir...”*

Bu yazıdan da anlaşılacağı gibi Ceride-i Havadis'te, yurtiçi haberler verilirken oldukça temkinli davranılmıştır. Ufak bir ha-
tanın dahi yönetimle sorun çıkaracağını bilinciyle, resmî görevli,
yetkili kimselerin eliyle hazırlanmış belgelerden, onların ifadele-
riyle hazırlanan haberlerden istifade yoluna gidilmiştir.

Dış haberler açısından da, siyasî bakımdan tamamen Babiâli'nin
çizgisine uygun kalma yönünde hareket edilmiştir gazetede. Ceride-i
Havadis'in getirdiği en büyük yeniliğin ekonomi alanıyla ilgili ol-
duğunu söylemek mümkündür. Ceride-i Havadis, Türk basınında
ticarî ilan yayınlarını başlatan gazete olmuştur.⁸⁸

Said Paşa, Nüzhet Efendi, Süreyya Bey, Siret Bey, Ebuzziya
Tevfik son dönemlerinde Ahmed Rasim gibi tamamı Türk olan
yazı kadrosuyla çıkan gazete,⁸⁹ *Tercümân-ı Ahvâl*'in 21 Ekim
1860'de yayına girmesiyle kendine rakip olarak gördüğü bu yeni
gazeteyle baş edebilmek amacıyla hergün 2 sayfalık ekler yayınlama-
maya başlamıştır. 21 yıl boyunca haftada bir kez yayınlanan ana
gazetenin yanı sıra verilen tek yapraktan ibaret bu eklerin yarısı
haber içerirken, geri kalan yarısı ilanlarla dolu olarak hazırlan-
mıştır. Sonra bu günlük eke, iki sayfa daha eklenerek *Ruzname-i
Ceride-i Havadis* adı verilmiştir (2 Kasım 1860). Gazete, William

⁸⁸ Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği* s. 60.

⁸⁹ Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönüyle Basın*,
Ankara, 1971, s. 100; İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 3. bs., s. 182-183.

Churchill'in 1864 yılındaki vefatı sonrası Alfred Churchill tarafından idare edilmiştir.⁹⁰

Bir süre sonra dönemin sadrazamı Mehmet Fuad Paşa, *Ceride-i Havadis*'in idare işlerine bakmakta olan (mürettepliikten başlayıp başmürettepliğe yükselen) Mehmed Nuri Bey'i yanına çağırarak Alfred Churchill'den gazetenin imtiyazını üzerine almasını tavsiye etmiştir. *Ceride-i Havadis*'teyken hükümetle aynı çizgide bir yayın politikası izlemeye özen gösteren Mehmed Nuri Efendi, gazetenin imtiyazını üzerine almıştır. II. Abdülhamid döneminde verilen bir jurnal üzerine *Ceride-i Havadis* lağvedilmiş, Nuri Efendi'nin şiddetli itirazları üzerine gazete başka bir isimle de (Saadet) olsa yayına devam etmiştir (1885).⁹¹ Başyazarlığını Diran Kelekyan'ın yaptığı *Saadet* gazetesi'nde Ahmed Rasim, Abdullah Zühdi, Ahmed Cevdet, Baba Tahir diğer yazar kadrosunu oluşturmuştur.⁹² Gazete 1911 yılına kadar yayın hayatında kalmıştır.

Türkiye'de Gazetecilik Faaliyetlerinin Gecikme Sebepleri

Türkiye'de Türkçe gazeteler 1828 yılında görülmüştür. Yan Türkçe yarı basıldığı yerin dili ile çıkan bu gazeteler devletin vali olarak atadığı bir yönetici tarafından çıkarılmıştır. Bu iki gazeteden sonra tamamı Türkçe ilk gazete 1831'in Kasım ayında yayına girmiş, bu gazete de diğer iki yayın gibi doğrudan sarayın emriyle yayına başlamış ve içeriği yine onun denetiminde oluşturulmuştur. *Takvîm-i Vekâyî*'nin Türkçe dışındaki versiyonları da bu şekilde

⁹⁰ Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, s. 69.

⁹¹ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, İstanbul, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, 1962, s. 154.

⁹² Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, s. 154, 16.

hazırlanmış, ancak ilk yıllarda yorum yazıları yer almasına rağmen birkaç sene sonra gazete neredeyse yalnızca resmi açıklamalar ile devlet kadrolarına yeni atamalarla, terfi haberlerinin duyurulduğu bir resmî ilanlar cetveli haline gelmiştir.

Takvîm-i Vekâyî'nin gerek içerik olarak, gerekse dil olarak toplumun geneline hitap eden bir yayın olduğunu söylemek oldukça güçtür. Sıradan halkın gerçek anlamda ilgisini çekebilecek haberler oldukça az olduğu gibi, tamamı medreselerden yetişmiş, devletin ulema sınıfından kimselerce hazırlanan bu yayının dili, her ne kadar II. Mahmud sade bir dille gazetenin yayınlanmasını buyurmuş olsa da ve hazırlayanların kendilerinin sade Türkçe kullanma gayretlerine rağmen yeterince halka hitap edebilecek bir düzeye inememiştir.

1840'da yayına başlayan ve herhangi bir memuriyeti olmayan bir kimse tarafından çıkarılan *Ceride-i Havadis* ise, iç ve dış havadis olarak iki ana başlık altında haberler içeriyorsa da, yayıncısının yabancı olması dolayısıyla dış basından haberlerin çevirilerini büyük oranda kullanmayı tercih etmiştir ki, bu da sıradan halka hitap edebilecek bir içerik değildi. Sınırlı sayıda kimsenin okuduğu gazete, nitekim satmamış, kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca devletten düzenli ödenek alarak yaşamını sürdürmüştür. *Takvîm-i Vekâyî*'ye göre daha sade bir Türkçe'nin kullanıldığı bu gazete de bu şekilde devletin resmî sözcüsü durumuna gelmiştir. Devlet kademelerine yönelik herhangi bir eleştirel tutum takınması mümkün olmayan bu gazete, nitekim birkaç yüz abonelik bir tirajla yayınlanmıştır.

Ceride-i Havadis yayın yılının 20. ve *Takvîmî Vakayı* de 29. senesindeyken bir başka Türkçe gazete, Türkiye'nin 3. gazetesi yine İstanbul'da yayına girmiştir. 30 sene yalnızca iki Türkçe gazete yayınlanmıştır Dersaadet'te. Ülkenin asli unsurunu teşkil eden halkın kendi dilindeki gazeteler bakımından durum buyken, Avrupa dilli ve azınlık dillerinde çok sayıda gazete ve dergi

neşrolunmaktaydı. Bu yayınlar içerik olarak da günümüz formata-
tındakilerle aynıydı. Ekonomik, toplumsal, siyasî haber ve yo-
rum yazıları ile reklam ve ilanlar bu yayınlarda yer almaktaydı.
Düzenli ve sık aralıklarla yayınlanmaktaydı bu gazeteler Türkçe
örneklerinin aksine. *Ceride-i Havadis*, *Takvîm-i Vekâyî*'ye göre
daha düzenli yayınlansa da, *Takvîm-i Vekâyî**'nin yayın aralık-
ları, logonun altında haftalık olarak belirtilmiş olmasına rağmen,
bazen 1 aya kadar uzayabilmekteydi. Ancak, *Ceride-i Havadis*,
Tercümân-ı Ahvâl'in yayına girmesini takiben, bu gazeteyle boy
ölçüşebilmek gayesiyle haftanın her günü ana gazeteye ilave ola-
rak tek yaprakta oluşan *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adı al-
tında tek yapraklık ekler yayınlamaya başlamıştır ki,⁹³ yıl ar-
tık 1860'dır.

Peki, Osmanlı'ya gazete, niçin bu kadar geç girmiştir ve gir-
dikten sonra da işlevsellik kazanması neden uzun sürmüştür?
Bu sorunun yanıtını ararken, doğal olarak gazetenin alıcısı du-
rumundaki hedef kitlenin analiz edilmesi gerekir. Hedef kitle
kimdir? *Takvîm-i Vekâyî*'de, devletin yönetici zümresi, üst dü-
zey memurları, üst düzey askerî yetkilileri, yabancı elçiliklerin
Türkiye temsilcileri ile 5 bin basan gazeteden geriye kalan nü-
salar içinsé halk.

Denildiği gibi bu gazete zaten devletin ulema sınıfında
görevli memurlarınca hazırlanmakta olup, gazetede kullanı-
lan dil neredeyse yüzde 80 oranında Türkçe dışı (Arapça ve
Farsça çoğunlukta) kelimelerden ve terkiplerden oluşan ağır
bir Osmanlı Türkçesi'dir. İçerdiği konular itibarıyla da toplu-
mun geneline fazla hitap ettiği söylenemezdi gazetenin. Dolayı-
sıyla yüzde 90'ından fazlası okuma yazmayı bilmeyen, bilenle-
rin de büyük oranda zor okuyabildiği ve daha da az yazabildiği

⁹³ Münif, "Zuhûr-ı Tasvîr-i Efkâr", *Mecmuâ-i Fünûn*, No: 1, Temmuz 1862,
s. 47.

bir halk kitlesi için bu gazete gerek dili, gerekse içerdiği konular bakımından fazla çekici gelmemiştir. *Takvîm-i Vekâyî*'yi çıkaranlar da gerçekte, doğrudan toplumun geneline hitap etmekten ziyade, gazeteye abone yapılan yerel yöneticiler ve diğer kanaat önderleri vasıtasıyla halka ulaşmayı düşünmüşlerdir dönemin şartları gereği.

Ceride-i Havadis ise, iç haberlerden çok uluslararası politika haberleri içermektedir, hatta gazetenin tirajı birkaç yüzü zor bulduğundan, dolayısıyla satıştan fazla bir şey kazanamadığından resmî ilanların yanı sıra özel ilan ve reklamlara da fazlasıyla yer vermekte, hatta gazetenin neredeyse üçte birini bu ilan ve reklam sayfaları işgal etmekteydi. İç haberler ise *Takvîm-i Vekâyî*'den farklı konularda değildi. Gazete devletten aldığı aylık ödenekle birlikte devlet politikasının sözcüsü durumuna gelmişti. Dolayısıyla bu gazete halk kitleleri bakımından, diğer gazeteye oranla daha sade bir Türkçe kullanmasına rağmen kitlesel bir özellik kazanamamıştı.

Gazetelerin bu özelliklerle hazırlanıp, dolayısıyla toplumun geneline hitap etmiyor olmasının nedeni gerçekte, bu gazetelerin devlet eliyle yayınlanıyor olmalarıdır. Bu gazeteler halkın ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda değil, yönetimin gereksinimleri sonucu ortaya çıkmıştır. *Ceride-i Havadis* de kısa sürede bu kimliğe bürünmüştür denilebilir. Peki, toplumun genelince basına niçin gereksinim duyulmamıştır Türkiye'de? Bunun sebepleri genel olarak şu alt başlıklarda toplanabilir:

- * Türkçe basım yapan matbaaların geç kurulmuş olması
- * Basılı eserlere ilginin olmaması
- * Kitap kültürünün yeterli düzeyde olmaması
- * Eğitim sistemindeki aksaklıklar
- * Siyasî, idarî, sosyo-ekonomik yapının elvermemesi

Türkçe Basımcılığın Geç Başlaması (1727)

Devlet tarafından, İbrahim Müteferrika rehberliğinde kurulmasından (1727) çok daha önce gerçekte matbaa Osmanlı Devleti topraklarına girmişti. Selim Nüzhet Gerçek'in, Avram Galanti'nin 'Türkler ve Yahudiler' isimli eserinden aktardığına göre;⁹⁴ 1492 yılında İspanya'dan Türkiye'ye gelen Museviler yanlarında matbaayı da getirmişlerdi. 1493 yılında İstanbul'da ilk matbaa Mu-sevi hahamı Gerson tarafından II. Beyazıt zamanında kurulmuştu. Bununla ilk defa olarak 1494 yılında bir Tevrat ve Tefsirin, 1495'de de bir Kavaid kitabı basılmıştı. Bundan iki sene sonra da, Selanik'te bir başka matbaa Gerson'un oğlu tarafından faaliyete geçirilmişti. II. Beyazıt zamanında İstanbul ve Selanik'te 19, I. Selim zamanında 33 kitap basılmıştı. Bunlar İbranice, Latince ve Yunanca eserler olup, Kanuni zamanında da Yahudi harfleriyle bir İbranice-Türkçe lugat basılmıştı.

İstanbul'da 1567 yılında ise İtalya'dan Osmanlı topraklarına gelen Apkar isimli bir Ermeni, yanında getirdiği matbaa aletleriyle İstanbul Kumkapı'da bir basımevi kurmuş ve burada Ermenice olarak Ermeni lisanına dair bir kitap ile dinî kitaplar basmıştır. 1627 yılında ise Nikodemos Metaksas isimli Rum bir rahip tarafından İstanbul'a, Londra'dan satın alınmış matbaa gereçleri getirilmiştir. İngiltere sefaretinin tahsis ettiği bir binada faaliyet gösteren matbaada "Museviler Aleyhinde Bir Risale" isimli Katolizm ve Yahudilik aleyhtarı, Protestanlığı öven türde yayın basılmıştır.⁹⁵ Bunun akabinde ise bu türden yayınların mezhep çatışmasına yol açabileceği kaygısıyla Metaksas'ın matbaası Osmanlı yetkililerince kapatılmıştır.

⁹⁴ Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul Devlet Matbaası, 1939, s. 26-27; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970, s. 149-151.

⁹⁵ Gerçek, *a.g.e.*, s. 28-29; S. N. Gerçek, *Türk Matbuatı*, Haz. Ali Birinci, Ankara, Gezgın Kitabevi, 2009, s. 40.

Uygurluk tarihi için çok önemli bir icat olarak nitelenen matbaanın mucidi her ne kadar Alman, Gutenberg olarak bilinen Johannes Gensfleisch gösteriliyor olsa da onun matbaayı bulduğu iddia edilen 1440 yılından önce, hem de asırlar önce Asya'da basmacılığın bilindiği bugün kanıtlanmıştır. Üstelik de Gutenberg'in hareketli harfleri kullandığı yöntem ondan asırlar evvel Uygur Türkleri tarafından kullanılmıştır ki, bu Doğu Türkistan'da yapılan kazılar sonucunda bulunan tahtadan Uygur harflerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Çin'e komşu bölgede yaşayan Uygurların, baskıcılıkla tanışmalarının komşuları olan Çinliler dolayısıyla olduğu sanılır. M. S. 2. yüzyıldan itibaren Çinliler, taş ve tahta kalıplara kazınan metinlerin baskıyla çok sayıda kopyasının çıkarılması yöntemini kullanıyorlardı. Uygurların ise bu baskı yöntemini geliştirerek, metinleri taş ve tahta kalıplara kazıyarak çıkardıkları sayfa kalıpları ile çoğaltmak yerine, tahtadan yaptıkları ve çoğalttıkları hareketli harfleri birleştirip dizdikleri kuvvetle tahmin olunmaktadır. 745'de Orhun Nehri kıyısında, Ötüken'de devlet kuran Uygur Türkleri bir süre sonra Çin'in tesirinde kalarak Manihaizm ve Budizm dinlerini benimsemiş bundan sonra ise savaşçı olan bu kabilenin yaşam tarzı tamamıyla değişmiş, yerleşik hayata geçerek ticaretle uğraşan barışçı bir topluluk şeklini almışlardır. Bundan sonra 840 yılında Kırgızların saldırısıyla yıkılan Uygur Devleti'nden ayrılan bir kısım Uygur Türkleri Çin'in batı bölgesindeki Kansu civarına yerleşmişler ve burada bir devlet kurmuşlardır. İyice Çin tesirinde kalan bu Türklerden, Manihaizm ve Budizm ile ilgili birçok belge günümüze kadar kalmıştır.⁹⁶ 19. yüzyılın sonunda Kansu'da bir mağarada yapılan araştırmalarda bu tür belgelerin yanı sıra tahtadan yapılmış Uygur harfleri de bulunmuştur. Bu bölgelerde yapılan başka kazılarda da Uygur matbaa harflerine

⁹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 12. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1995, s. 123.

sıkça rastlanmıştır. Çinlilerin değil de Uygurların oynar harfleri kullanarak baskı yapmalarının sebebi Çin alfabesinin 80 bin sembolden oluşurken, Uygur alfabesinin sadece 18 harften oluşuyor olmasıdır. Ancak bu yöntem, yani oynar harfli baskı yöntemi yaygınlaşmamıştır. Bu yolla çoğaltılan metinler daha çok siyasî ve dinî içerikli metinlerle sınırlı kalmıştır.

Ksilografi, yani ağaç oymacılığı yöntemiyle kalıp çıkarılması ve bu sayede sayfanın bütün olarak çoğaltılması yöntemi uzunca bir süre yaygın olarak kullanılmıştır.⁹⁷ Ancak, tahta kalıplar çok çabuk deforme oluyordu ve her sayfa için bir kalıp hazırlanması gerekiyordu ki, bu son derece zahmetli bir işti. Ağaç kalıpların yerine daha sonra metal alaşımla imal edilmiş kalıplar denendi, bunlar ağaç kalıplara göre daha dayanıklıydı, daha fazla kopya çıkarılmasına dayanıyordu ancak, bunlardan da her sayfa için bir kalıp hazırlanması gerekiyordu ki, bu da çok zahmetliydi ve bu kalıplar şayet aynı kitap tekrar çoğaltılmayacaksa daha sonra kullanılamıyordu.

Bu yöntemin Asya'dan Avrupa'ya geçişinin Moğollar yoluyla olduğu sanılmaktadır. Kuvvetle inanıldığına göre basım tekniğini öğrenmiş olan Moğollar 12. yüzyılın ortalarında tüm Orta Asya'yı geçip, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar üzerinden Orta Avrupa'ya kadar ulaştıklarında bildikleri bu tekniği de gittikleri yerlere beraberlerinde götürmüşlerdir. Avrupa'da, 13. yüzyıl boyunca kentler genişlemiş, ticareten zenginleşmiş bir sınıf ortaya çıkmış, bunların eğitim ya da boş zaman değerlendirme aracı olarak kitaba ihtiyaçları artmış, okur yazarlık artmaya başlamış, bununla bağlantılı olarak kitaplara olan talepte artış görülmüştür. Fakat, elle çoğaltılan kitaplar talebi karşılayamaz olmuştur. Elle çoğaltılan bu kitapların oldukça pahalı olması nedeniyle tüm talep edenlerce elde edilemiyor olması da

⁹⁷ Yazıksız, *a.g.e.*, s. 164.

matbaacıları yeni arayışlara sevk etmiştir. Baskı yoluyla tek kiptan birkaç günde yüzlerce çoğaltılması ve üstelik az maliyetle çoğaltılması kitapların maliyetini düşürmüş, düşük maliyetli ve dolayısıyla daha düşük fiyatlı kitaplara talep çoğalmıştır. Ancak dediğimiz gibi, kalıp hazırlanması suretiyle metinlerin çoğaltılması, her sayfa için ayrı kalıp kazılıp hazırlanmasını gerektirdiğinden ve bu hem çok zaman alıp hem de maliyetli olduğundan, matbaacılar farklı metotlar aramaya başlamıştır. Daha az maliyetli ve daha pratik yollar.

Avrupa'da 12. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan kağıt, (İspanya-Jativa – 1100'den önce / İtalya-Fabriano 1276) İtalya'da kurulan kağıt imalathanelerinin hızla artmasıyla sıradan bir kullanımı yaygınlığı kazanmıştır ki, bu da matbaanın gelişiminde etkili olmuştur.

Batıda hareketli harflerle ilk kitabın Gutenberg tarafından basıldığı söylenmekte olup (1456 – Gutenberg'in İncil'i olarak bilinen '42 Satırlık İncil'), artık bu düşünce terk edilmeye başlanmıştır. Yapılan araştırmalar o dönemde Almanya'nın çeşitli bölgelerinde, Hollanda'da ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde birbirinden bağımsız olarak hareketli harflerle baskı yapma arayışının var olduğunu göstermektedir.

Gutenberg'in öldüğü 1468 yılına gelindiğinde, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde 250'den fazla matbaa faaliyet göstermekteydi. Matbaayı ilk ve en çok kullanarak yaygınlaşmasına sebep olanlar Almanlar olmuştur. 15. yüzyılın sonlarında, tüm Avrupa genelinde pek çok Alman matbaacı faaliyet göstermekteydi. Bunlar Almanya'da zaten pek çok kentte matbaa açılmış olması dolayısıyla henüz bu yeni icatla tanışmamış ve ticarî ve kültürel etkinlik bakımından hareketli, özellikle üniversite kentleri ve bankacılığın geliştiği şehirlere yerleşerek matbaalarını buralarda faaliyete geçiriyorlardı. Bir kısım matbaacı ise, davet üzerine istenen kente gidiyor ve burada matbaasını kuruyordu. Masrafları, el yazması

kitapların çoğaltılması ve dağıtılması suretiyle kazanç elde etmeyi düşünen bir kısım zengin tüccarlarca karşılanıyordu. Yine din adamları da bu yeni icada ilgi duyuyordu ve dinî kitapların hızla ve çok sayıda çoğaltılması için matbaacıları kendi kiliselerine davet ediyor ve onların masraflarını üstlenebiliyordu. Strassburg, Köln, Augsburg, Nurnberg gibi Alman şehirlerinden sonra 1464'de Conrad Sweinheim ile Arnold Pannartz adlı iki Alman Roma'da bir matbaa kurmuşlar, Johann ve Wendelin Von Speyer kardeşler de 1469'da Venedik'de bir basım evi açmışlardı. Matbaa 1471'de Napoli'ye, 1474'de Cenova'ya gelmiş, Dante'nin 'İlahi Komedi'si ilk defa 1470'de Foligno şehrinde Johann Neumeister ve Stephan Arndes adlı iki Alman tarafından basılmıştır. Martin Kranz, Ulrich Gering ve Michael Friburger isimli 3 Alman matbaa ustası önce İsviçre'de bir basımevi kurmuşlar, buradan da Fransa'ya geçerek Sorbonne Üniversitesi'nde bir basımevi tesis etmişlerdir. Bir başka Alman matbaa ustası Paul Hurus 1470'de İspanya'nın Zaragossa şehrinde, Palmart Valensiya şehrinde birer basımevi kurmuşlardır. Bunu diğer pek çok Alman matbaacının Hollanda, Danimarka, İsveç, İngiltere, Macaristan gibi diğer Avrupa ülkelerinde kurulan basımevleri izlemiştir. Amerika kıtasında ilk basım Mexico şehrinde başlamıştır. İngiliz sömürgesi durumundaki Kuzey Amerika'da ise 1638'de Stephan Day ile oğlu tarafından bir matbaa kurulmuştur.⁹⁸ Üniversite ders kitapları, dindeki propaganda gereksinimlerini karşılama amaçlı kitaplar, bankaların matbu evrakları, şövalye veya av hikayelerinin anlatıldığı romanlar veya halk hikayelerinin yer bulduğu kitaplar, haber mektupları basımevlerinin işlerini oluşturmıştır.

⁹⁸ Ertuğ, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 15-16.

Türkiye’de Türkçe Basım Yapan İlk Resmî Matbaanın Kuruluşu

İlk Türk matbaası, Sadrazam Damat İbrahim Paşa’nın gayretiyle, III. Ahmed (1703-1730) zamanında 1720 yılında Paris’e sefaretle giden ve burada yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra dönen, matbaa ve basılı eserlerle burada yakından tanışma imkânı bulan Yirmisekiz Mehmed Çelebi ve İbrahim Müteferrika’nın önderliğinde, İstanbul’da kurulmuştur (1727).

Bir Macar ailesinin oğlu olan İbrahim Müteferrika,⁹⁹ teoloji öğrenimi gördüğü sırada Türklere esir düşerek İstanbul’a getirilmiş ve sonrasında Müslüman olmuştur. Macaristan’daki öğrenimi sırasında basım ve hak işlerini de öğrenmiş bulunan Müteferrika’nın aracılık etmesiyle Türkçe harflerin bitişen ve ayrılan uzuvları bir kalem ve bir siyakta bir hattata yazdırılarak kuyumcu kalemkârlarından Zambakoğlu’na kalıpları yaptırılarak

⁹⁹ İbrahim Müteferrika: 1674 yılında Koloszar’da Kalvinizm mezhebine mensup olan fakir bir Macar ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. 18 yaşındayken, 1692-93 tarihli Erdel Voyvodası İmre Thököly’nin ayaklanması esnasında Türk askerleri tarafından esir alınır, karşılığında fideye alamayan askerler, 1694-95’te onu İstanbul’a götürüp kul pazarında satarlar. Kulluk hayatına dayanamayıp mühtedi olarak İbrahim adını alır ve Türkçe’yi öğrenir. 1710’da yeni kabul ettiği dini savunmak ve ötesinde Papalık müessesesi ve Katolik Kilisesinin eleştirisi ve Unitarian (teslisi ve Peygamber İsa’nın Tanrı vasfına sahip olduğunu inkar eden görüş) görüşlerini sunmak amacıyla ‘İslam Risalesi’ni yazar. Bkz. Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2006, s. 78-80. Sonraları devlet memurluğuna girer, 1716’da Kapıkulu sipahilerinin 41. bölümünde görevlendirilir. Bu görevi sırasında özellikle Osmanlı’nın Macarlara, Lehlilerle ve ilişkileri esnasında kendisinden istifade edilir. Daha sonra top arabacıları kâtipliğine atanır. Erhan Afyoncu, “İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler”, *Belleten*, LXV, sayı: 243 (Ağustos 200), s. 609-610.

1727'de teşkil olunan matbaada ilk eser hazırlanmıştır. Bu eser, 1729 yılında basımı tamamlanan 'Vankulu Lugatı'dır (Vanlı Mehmed bin Mustafa'nın telif ettiği Sinan-ı Cevheri isimli lugatın tercümesi). Katip Çelebi'nin haritalı 'Cihannüma' (1732), 'Takvim üt-tevarih' (1733), 'Tuhfetü'l-Kibar fi Esfarü'l-Bihar' (Osmanlı denizciliğine dair bir eser-1729) adlı eserleri, İbrahim Müteferrika'nın kendi eseri 'Usulü'l-Hikem fi Nizamü'l-Ümem' (1732), yine Müteferrika tarafından Latince'den çevrilen 'Tarih-i Seyyah' (Afgan tarihi-1729), 'Füyuzat-ı Miknâtisiye' (1732) adlı eserler, 'Tarih-i Timur' (Nazmizade Murtaza'nın Ahmed bin Muhammed ibn-i Arabşah'dan çevirisi-1732), 'Tarih-i Mısır-i kadim ve cedid ve'l-kadim' (Süheyli Efendi, 2 cilt, 1730), 'Gülşen-i Hulefa' (Nazmizade Murtaza'nın Bağdat tarihine dair eseri- (1730), 'Ahvâl-i [gazavat der diyar-ı] Bosna' (Ömer Bosnavi'nin Bosna'da yapılan savaşları anlatan eseri-1741), 'Tarih-i Naima' (1735), 'Tarih-i Raşid Efendi' (3 cilt-1740), 'Tarih-i Çelebizade Efendi' (1741), 'Grammaire Turquie', (Türk grameri ve dilini kısa ve kolay metotla öğreten eser-1731) Müteferrika döneminde basılan diğer eserlerdir. İbrahim Müteferrika'nın vefatı sonrası damadı olan İbrahim Efendi yerine geçerek, 1755-56 yılına kadar 20 adet kitap basmıştır. Bir ara matbaa işleri tümünden durmuş, daha sonra I. Abdülhamid'in saltanat döneminde bir daha yenilenmiş ve Sultan III. Selim Han zamanında Hattat Deli Osman'ın kalem mahareti ve Araboğlu'nun hakk eseri olmak üzere hazırlanan harfler kullanıma sokulmuş, Üsküdar'da Selimiye Camii karşısında açılan basımevinde Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn için kitaplar basılmıştır. Sultan II. Mahmud zamanında ise Bab-ı Seraskeri civarında (Beyazıt) Matbaa-i Amire açılmıştır. Yesari Efendi tarafından ince talik harfler dökütürülerek bunlar da kullanıma sokulmuştur. Sultan Abdülmecid Han'ın saltanatında, Enderun-ı Hümayûn Farsça öğretmeni Raci Efendi'nin kalem eseri olarak büyük talik harfler dökülmüştür. Özel kişilerden matbaa açanlar da olmuştur. Özel

matbaaların en mükemmelini ise Şinasi Efendi açmıştır, 1861 yılında. Şinasi Efendi, o vakte kadar ayrı türleri 500 parçaya kadar varan Osmanlı harflerini, bir iki dökme harf derecesini yok ederek, yüz yirmi parçaya indirmiştir Harfleri Kazasker Mustafa İzzet Efendi yazmış ve Mühendisoglu Ohannes hak etmiştir.¹⁰⁰

Basılı Eserlere İlginin Olmaması

Osmanlı topraklarında kitapların tamamı el ile yazılıp çoğaltılıyordu. Doğal olarak bu kitaplar çok az sayıda ve çok pahalı idi. Ancak zenginler kitap okuyabiliyordu. Sıradan halkın el yazması kitapları satın alma gücü neredeyse hiç yoktu.

Osmanlı kültüründe kitaplar yalnız okunmakla yetinilmeyen, yazılarının, tezhiplerinin, iç kapaklarının, minyatürlerinin, cildinin güzelliğiyle estetik değer taşıyan bir nesne olarak algılanmışlardır. Kitap Osmanlı hattatlarınca yazılır, tezyin sanatçılarınca süslenir (genellikle altın ve gümüş varaklarla), mücellitlerce ciltlenirdi. Üretimin bütün bu aşamaları ayrı bir sanat dalı olarak kabul edilip, ustaları büyük takdir görür ve yüksek ücret alırlardı. Sadece Osmanlı sarayında el yazması kitap işiyle meşgul yüzlerce kişi çalışıyor, devletin genelindeyse bu miktar çok daha fazla bir rakama ulaşıyordu. İbrahim Müteferrika ile kurulan ilk Türk matbaası üzerine sayıları büyük bir miktar oluşturan el yazmacıları kendi iş kollarını kaybedecekleri korkusuyla paniğe kapılmışlar ve Müteferrika ilk eserini piyasaya sunduğu anda örgütlü bir tepki göstermişlerdir.

Matbaanın gelişine karşı yazıcılar Fatih Camii'nde toplanarak Beyazıt'a yürümüşler ve soranlara “matbaa geldi bizim sanatımız öldü onu gömmeye gidiyoruz” yanıtını vererek matbaa aleyhinde propagandada bulunmuşlardır. Bu tepkilerine karşılık padişahın matbaanın dinî eserleri basamayacağı sözünü almışlardır.

¹⁰⁰ Yazıksız, *a.g.e.*, s. 166-169.

Müteferrika'nın matbaası böylece zaten en çok dinî kitapların alıcı bulduğu bir toplumda basacak kitap bulamıyor yayınladığı kitaplar da fazla ilgi görmediğinden kazanç sağlama imkânından yoksun kalıyordu. Bununla da yetinmeyen yazıcılar, matbaada basılan eserlerin el yazmalarına göre çok daha ucuz olmasından ötürü el yazması kitaplarının fiyatlarını hiç kâr sağlamayacak bir seviyeye indirerek basımevinin ticaretleşme olanağını da ortadan kaldırdılar. Bunun yanı sıra her kitaptan yüzde 10 pay alan sahaflar da; 350 kuruşluk bir el yazması bir kitaptan 35 kuruş almak varken, 35 kuruşluk basma bir kitaptan 3,5 kuruş almayı kendi çıkarlarına uygun bulmadıklarından, el yazması kitapları satmayı tercih ettiler.

Basılı eserlere ilginin olmamasının nedenleri, kitapların çok pahalı olması ve el yazmacılarla sahafların tutumlarının yanı sıra başka sebeplere de dayalıdır gerçekte. Örneğin Osmanlı toplumunda okur-yazar oranının çok düşük olması bu sebeplerden biridir. Konuşulan Türkçe ile yazı dilinin çok farklı olması, eğitim sisteminin getirdiği zorluklar, maddî imkânsızlıklar nedeniyle eğitim alabilmenin zorluğu da diğer nedenler arasında sayılabilir. Yine, imparatorluk genelinde özellikle, nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil eden Müslüman ahalinin yöneticiye 'kulluk psikolojisi'yle bağlı oluşu da gerek yazılı eserlere ilginin yönelmesine bir engel oluşturmuştur. Toplum, bu yerleşmiş anlayışın bir gereği, devlet kademelerini sorgulamak, eleştirmek, hata aramak, sorgulamak zihniyetinden uzak olunca, olan bitenden, siyasî-ekonomik vb. ortamdan haberdar olma gereksinimi duymamıştır. Dolayısıyla birçoğu kendilerini geliştirmek kaygısına da düşmemişlerdir. Eğitim almak isteyenlerin büyük kısmı, okuryazar olup, biraz da hesap öğrenip devlet memuriyetine geçebilmeyi hedef edinmiştir çoğunlukla. Ya da askerî okullara girip buralardan mezun olduktan sonra, Osmanlı toplumunda özellikle Müslümanlar arasında memuriyetle birlikte en saygın sınıflardan biri kabul edilen askeriye

sınıfına dâhil olabilmışlardır. Ancak gerek kalemiye, gerekse askeriye sınıfına intikal etmeyi başarabilen okuryazar kesimden ise devlet veya yönetim aleyhine fikir beyan etmelerini beklemek doğal olarak aykırı bir durum olurdu, en azından basın, yani matbuatın, daha doğrusu özel imtiyaz sahipliğinde çıkan yazılı basın organlarının neşre başlamasına kadar olan dönemde. Ancak bilindiği gibi, bu da Osmanlı Devleti'nde oldukça geç bir tarihe tekbül etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde okuryazarların oranı oldukça sınırlı kalmıştır. Bunda bir etkenin de, bahsedilen yerleşmiş zihniyetin dışında eğitim sahasında yaşanan bir kısım aksaklıklar olduğundan söz etmiştik. Osmanlı toplumu çok uluslu bir yapıya sahip bir toplumdur. Eğitim sisteminde de aynı çeşitlilik durumu söz konusuydu.

Eğitim Sistemindeki Sorunlar

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim, büyük oranda halen geleneksel metotlarla eğitim veren, tam anlamıyla skolastik bir eğitim yöntemini benimsemiş sıbyan mektepleri ile medreselerde devam etmekte olup, Batıdaki örnekleriyle kıyaslanamayacak kadar ilkel bir vaziyetteydi. Mektep ve medreselerin dışında modern usulde eğitim veren Topkapı Sarayı içindeki Enderun-ı Hümayûn (Enderun mektebi), Mühedishâne-i Berrî-i Hümayûn (1795), Mekteb-i Tıbbiye (1827) ve Mekteb-i Harbiye (1837) gibi birkaç meslek okulu bulunmaktaydı.¹⁰¹ Bu meslek okullarının öğrenci alım kapasiteleri kısıtlı olup, ülke genelinde eğitim genel anlamda sıbyan mektepleri ve medreselerde devam etmekteydi. Gayrimüslimlerin eğitim kurumları ve tedrisatları ise farklıydı.

İlk zamanlar; medreselerin sivil ve askerî hayatın istediği idarecileri, hakimleri, uzmanları yetiştirmek suretiyle, faydalı hizmetler

¹⁰¹ Sadrettin Celal Antel, *Tanzimat Maârifî*, İstanbul, Maârif Vekaleti Yayınları, 1940, s. 1.

görmüş olduklarına hükmedilebilir. Fakat bu medreseler sonraları her türlü gelişmeye engel olan cehalet, taassup ocakları haline gelmiştir. Hiçbir yenileşme eğilimine kapılarını aralamayan medreselerde eğitim sistemi; ümmet terbiyesinin hakimiyeti üzerine kurulmuştur. Bu sistem; hiçbir şekilde tartışmaya müsamaha göstermeyen, her türlü eleştiriye kapalı olan, deneyselliğe katıyen yer vermeyen, ayetlerin, hadislerin ve diğer metinlerin şerh tefsirine dayanan, yazıdan çok sözlü anlatıya ağırlık veren skolastik bir eğitim metodunu içermektedir. Eğitim dili olarak anadili yerine Arapça hakimdir ve eğitim için gerekli özel derslikler ve eğitim araçları (sıra, sandalye, yazı tahtası vb) bulunmamaktadır.¹⁰²

Son devirlerde medreselerde şer'i ilimlere ait olarak fıkıh, fıkh usulü ve kelam gibi bazı ilimler okutturulmakta ise de İslamî ilimlerin en mühimlerinden olan tefsir ve hadis tamamıyla ihmale uğramış, özellikle matematik ve tabiat ilimleri gibi ilimlerin adları dahi unutulmuştur. Müderrisler içinde iki satır yazıyı doğru yazamayan ve doğru söyleyemeyenler nadir değildir¹⁰³ ve yeni nesil müderrislerin ilmî seviyesi ekseriyetle bahsedildiği şekildedir. Zadeğân denilen mollazadelere ve hatta okuma yazma bilmeyenlere kadılık görevleri verilmekte, sıbyan veya rüştiye mekteplerine hoca olarak tayin edilmektedir.¹⁰⁴

Medreselere öğrenci yetiştiren ve bugünkü ilk öğretime karşılık gelen sıbyan mekteplerinde de tedrisat bu şartlar dahilinde şekillenmekte, ehliyetsiz hocalar elinde yürütülmektedir. Küçük yaşta çocukların eğitim gördüğü sıbyan mektepleri, cami köşelerinde veya kabristan içlerinde, loş ve havasız binalarda yer almaktadır. Sıbyan mekteplerinin hocaları olan medrese mensupları, çocuklara burada Arapça alfabe, Kur'an-ı Kerim ve ilmihal

¹⁰² Antel, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁰³ M. Şerefettin Yaltkaya, *Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler*, İstanbul, Maârif Vekaleti Yayınları, 1940, s. 4.

¹⁰⁴ Yaltkaya, *a.g.e.*, s. 3.

kitapları ezberletmektedir. Bu, çağın gereksinimlerini hiçbir şekilde karşılamayan bir tedrisattır. Eğitim dilinin Arapça olduğu mekteplerde, küçük yaştaki çocuklar dilini bile anlamadıkları kitapları yalnızca ezberlemektedir ve gündelik yaşamda kendilerine lazım olabilecek pratik bilgilerden, pozitif bilimlerden yana hiçbir şey öğrenmeden buralarda senelerini geçirmektedirler.¹⁰⁵

Bu dönem itibarıyla, 1845’de maârif işleriyle esaslı bir şekilde meşgul olmak üzere bir ‘Muvakkat (Geçici) Meclis-i Maârif’ açılmıştır. Bundan bir sene sonra ‘Daimi Meclis-i Maârif’ teşkil olunmuş, bundan bir sene sonra da ‘Mekâtib-i Umumiye Nezareti’ kurulmuştur. Bu kurum, sıbyan ve rüştiye mekteplerinin yeni ihtiyaçlar doğrultusunda ıslahı konularıyla ilgili çalışmalarda bulunmuştur.¹⁰⁶ Mevcut rüştiye mekteplerinin seviyeleri Dârülfünûn’a talebe yetiştirmek için yeterli görülmediğinden, bu gayenin temini maksadıyla 1849’da ‘Valide Sultan Mektebi’ açılmıştır. Sonradan ‘Dârülmaârif’ ismini alan ve üç senelik bir tahsil veren bu okul, rüştiye mekteplerinin üstünde ilk idadi (lise) mektebi olarak sayılabilir. Yeni idare teşkilat ve sistemini tatbik edebilmek için yeni tipte aydın memurlara şiddetle ihtiyaç hisseden Tanzimat devri devlet adamları, gayesi memur yetiştirmek olan böyle bir eğitim kurumuna gereksinim duymuştur. Tedrisatı, Batılı örnekleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Modern usulde eğitim veren bu okulda coğrafya, tarih, matematik gibi dersler de verilmekteydi. Bu mektebin resmî açılışında bizzat Sultan Abdülmecid; Şehzade Murad Efendi ve Fatma Sultan’la beraber hazır bulunmuştur. Padişah, çocuklarını ellerinden tutarak mektebe girmiş ve çocuklarını öğretmenlere teslim etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Antel, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁰⁶ Antel, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁰⁷ Antel, *a.g.e.*, s. 6-7.

Osmanlı toplumunda modernleşmenin hız kazanmasıyla birlikte aydınlar ve halk arasında ikili bir ayrılık ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki aydınların önemli bir bölümünü kapsayan batılılaşma taraftarlarının oluşturduğu kesimdir. Bunun karşısında ise toplumun oldukça geniş bir kesimi, dinî kesim ve geleneksel kültürün temsilcileri yer alır.¹⁰⁸ Muhafazakâr kesimin tepkisini fazlaca üzerine çekmek korkusuyla Padişah ve yanındaki devlet adamları, eğitim sahasında bir kısım yenilikler gerçekleştirse, eğitimle ilgili yeni kurumlar teşkil etse, modern usulde eğitim veren okullar, meslek okulları açsa da medreselere ve bunlara öğrenci yetiştiren mevcut sıbyan mekteplerinde köklü değişime gidememiştir. Zamana yayılan bir değişim politikasını izlemeyi tercih etmiştir.

Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanan pek çok savaş ve sonrasında imzalanan anlaşmalar ve bu anlaşmaların getirdiği ağır yükler bazı devlet adamlarının gözlerini açmasına sebep olmuş olsa gerek, askerî, hukukî sahalarda ve bununla bağlantılı olarak da eğitim sahasında bazı yenilikler yapılması yoluna gidilmiştir. Bunun neticesi olarak Mühedishâne-i Berrî-i Hümayûn, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye vücuda getirilmiştir. Ancak eğitim toplumun geneline yayılamadığından istenen sonuç doğal olarak elde edilememiştir. Bunun üzerine daha geniş düşünölmeye başlanmış ve özellikle Tanzimat Devri devlet adamları ve aydınlarının girişimleriyle, eğitim sahasında ciddi yenileşme hareketlerine girişilmiştir. 1849'da modern usulde eğitim veren ilk lise ayarındaki Valide Sultan Mektebi açıldıktan sonra, ıslahat girişimleri devam etmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ İlyas Doğan, "Tanzimat sonrası Osmanlı aydınlarında çağdaşlaşma sorunu ve arayışlar", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi: (7-9 Nisan 1999) Bildiriler*, Haz. Aladdin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan, Konya, 2001, s. 506.

¹⁰⁹ Belkas Ulusoy Nalcioğlu, *İlk Türkçe Çocuk Gazetesi: MümeYYiz (1869-1870)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 13-14.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminde değinmek gerekirse; 1858 senesinde, mülkiye memurları yetiştirmek maksadıyla, rüştiye ve idadiye dereceleri arasında 'Mekteb-i Mülkiye' tesis edilmiştir. 1858'den itibaren kız rüştiyeleri açılmaya başlanmış, 1862'de sıbyan mektepleri yerine usul-i cedid (yeni usul) ile eğitim veren 'iptidai mektepler' kurulmaya başlanmıştır. Bu sayede, iptidai mekteplere de sıra ve yazı tahtası gibi eğitim araçları girebilmiştir. İlk sene, İstanbul'da bulunan 360 sıbyan mektebinden yalnızca 12'sinde usul-i cedid uygulanabilmektedir. Aynı yıl, bu okullarda eğitim verebilecek öğretmenlerin yetiştirilmesi için 'Dâr-ül-muallimîn-i sıbyan (Dâr-ül-muallimîn)' açılmıştır. 1868'de, Safvet Paşa'nın Maârif Nazırlığı zamanında Türkiye'de ilk defa olmak üzere, Avrupa memleketlerinde olduğu gibi tam bir orta tahsil veren Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) tesis olunmuştur.¹¹⁰

1869 yılında Maârif Nazırı Safvet Paşa, Maârif Umumiye Nizamnamesi'ni yürürlüğe koymuştur. Safvet Paşa'nın, "İlim ve maârif, sanatın ve tekniğin, bunlar da toplumun gelişmesini sağlar. Fakat bizde uygulamalı okullar yoktur. Fende ve sanatta beceriklilerin yetişeceği kurumlar bulunmadığından ekonomimiz sıkıntılar çekmektedir" görüşünün bir meyvesidir bu nizamname.¹¹¹ Nizamnamenin yürürlüğe girmesinin ardından modern usulde eğitim veren sıbyan, rüştiye ve meslek okullarının açılması işi hız kazanmıştır.

Eğitim işi ilk defa umumi bir hizmet olarak düşünülmüş olsa gerek, 1869'da, ilk öğretimin mecburi tutulması için bir beyanname yayınlanmıştır. Dârüşşafaka'nın inşasına başlanmış,

¹¹⁰ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 467-468.

¹¹¹ Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, II, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 478-484.

Dâr-ül-mualliminde (Öğretmen Okulu) bazı ıslahatlar yapılmış, taşrada bulunan sıbyan mektepleri öğretmenlerine yeni eğitim usullerini öğretmek maksadıyla seyyar ve geçici öğretmenler tayin olunmuştur. Çeşitli illerde 31 rüştiye mektebi hizmete sokulmuş, ayrıca 1869'da, sıbyan mekteplerinden rüştiyeye alınacak öğrencilerin sınava tabi tutulması kararlaştırılmıştır ki,¹¹² bu, eğitim kalitesinin yükselmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Yine 1869'da, Dârülfünûn açılmış, idarî ve ilmî namlarıyla ikiye ayrılmıştır. 1870'de Dâr-ül-muallimât (kız öğretmen okulu) açılmıştır. Fakat tüm bu yenileşme hareketleri karşısında muhafazakâr kesim yerini almıştır. Nitekim sıbyan mektepleri ve medreseler halen halkın gözünde revaçtadır ve ayrıca modern usulde eğitim veren okullarda eğitim kalitesi istenen seviyeye ulaşamamıştır.

Eğitim seviyesi düşük olan halk, muhafazakâr kesimin ve medreselerin de aleyhte faaliyetleri neticesi çocuklarını yeni usulde eğitim veren mekteplere ve meslek okullarına göndermek yerine eski usulde, skolastik metotta eğitim vermeye devam eden mekteplere ve medreselere kaydettirmeyi tercih etmektedir. Kız çocukların okula gönderilmesi ise çok düşük oranlarda seyretmektedir.

Yapılan tüm iyileştirme çalışmalarına karşın, aksaklıklar görülebilmektedir. Pedagojik formasyona sahip öğretmen sıkıntısı yaşandığı gibi, Mekteb-i Sultani'de derslerde okutulacak kitapların Türkçe'ye (Osmanlıca) çevrilmesi işlemi çok ağır işlediğinden kitap sıkıntısı çekilmektedir. Ayrıca, devlet yeterli ödenek ayıramadığından mevcut sıbyan mekteplerinde ve rüştiyelerde eğitim için gerekli araç gerecin temininde aksaklıklar meydana gelmekte, yine taşra illerde ve daha küçük yerleşim birimlerinde yeni okulların yapılması ve hizmete sokulmasında da aynı sebepten ötürü sorunlar yaşanmaktadır.¹¹³

¹¹² "İhtar", *MümeYYiz*, No: 2, 22 Teşrinievvel 1869; Antel, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹³ Ulusoy Nalcioğlu, *a.g.e.*, s. 18-19.

Sıbyan mekteplerinde din ağırlıklı derslerin tedris edilmesi ve bu eğitim sisteminde ana dil yerine Arapça ve Farsça'nın ağırlıklı olarak kullanılması, derslerin okumadan ziyade sözlü usulle işlenmesi ve ezbere dayanması, yazıya çok az yer ayrılması, matbu Türkçe eserlerde hareke kullanılmaması, kullanılan alfabenin Türkçe sesleri tam olarak karşılamıyor olması, alfabe kitaplarının dahi bir kısmında 32, bir kısmında 34 harfle düzenlenmesi vb. zorluklardan ötürü okumayı öğrenme oldukça uzun bir zamana yayılıyordu ve bu dahi akıcı bir halde olmuyordu, Türkçe imla ve dilbilgisi kurallarına uygun yazı yazabilmek ise neredeyse yazma bilen sıradan halk için imkânsızdı.

Siyasî, İdarî, Sosyo-Ekonomik Yapının Elvermemesi

Tüm bu şartlar kitap okuma alışkanlığının Osmanlı toplumunda yaygınlaşamamasına neden olmuştur. Toplumun büyük kesimi tarafından tercih edilen kitaplar zaten dinî kitaplar olup, ilmî, edebî vd. kitaplar ise oldukça sınırlı bir kitle tarafından rağbet görmüştür. Müteferrika matbaasının ise yazıcı, mücellit vb. el yazması kitap çoğaltımı ile uğraşan meslek erbabının bağlı olduğu loncaların geçimlerini tehdit eden matbaaya karşı padişaha başvurusu sonrası, dinî konular dışında kalan kitaplar için basım izni alması sebebiyle, basma kitapların satışı oldukça az olmuş, Müteferrika'nın basım evi oldukça zor şartlar altında üretim yapabilmektedir. Talebin olmaması nedeniyle Türkçe basım yapan yeni matbaaların kurulması dahi gerçekleşmemiştir. Kitaba fazla talep olmayan bir toplumda, talebi karşılamada el yazması kitaplar yeterli olmaktaydı, dolayısıyla basılı kitaplara fazla ihtiyaç duyulmamaktaydı. Bu sayede kitap kültürü Osmanlı toplumunun geneline yayılamamıştır.

'Türk Matbaacılığı' kitabının yazarı Selim Nüzhet Gerçek, basma kitapların Osmanlı toplumunda rağbet görmemesinin

bir nedenini, basma kitapların el yazması kitaplara oranla doğal olarak daha düşük kalitede olmasına bağlar. Yüzyıllardır, sanatsal nitelikle hazırlanan el yazması kitaplara alışık olan Osmanlı toplumu, daha az emekle hazırlanan yeni tür kitaplara alışmakta zorluk çekmiştir. Yine Gerçek'e göre, ekseriyetle gelenekselci bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Türk toplumunun basma kitapları pek hoş karşılamamasının bir diğer nedeni de bunların Müslüman olmayan ve geçmişte savaş meydanlarında, diplomaside her daim karşısında galip geldiği toplumların ürettiği ve kullandığı bir teknolojinin ürünü olmasıdır. Gerçek, gururlu Osmanlı toplumunun Yahudi, Ermeni, Rum gibi idare ettiği reayanın kullandığı bir teknolojiyi, kendi geleneksel sanat ürünlerine tercih etmekte zorlandığını ifade eder.¹¹⁴ Ayrıca bu teknoloji, zamanında sözü geçen azınlıklarca bilinmekteydi ve kendi din ve kültürlerinin korunması, yayılması yolunda yoğun olarak kullanılmıştı Osmanlı ülkesinde.

Konuyla ilgili derin çalışmaları olan İsmet Binark da matbaanın Osmanlı toplumuna geç girişinin nedenleri arasında Avrupa'nın üstünlüğü ve kültür etkisine direnen bir toplumun varlığından söz eder. Osmanlı Devleti uzun bir süre Batıya kendi siyasî, askerî, fıkri ve iktisadî üstünlüğünü kabul ettirdiğinden kendine fazla güvenme ve kibir duygusuna kapılmışken, her ne kadar faydalı olsa da Batılı yenilikleri kolay benimsemez. Osmanlı, millî gururunu yansıtan bu tavrı yalnız matbaaya karşı değil, herhangi bir Batı kökenli teknoloji ya da yeniliğe karşı da sergiler. Ancak Batının savaş alanında kaydettiği galibiyetler Osmanlının bu gururu ve yeniliklere karşı direnişinin kısa zaman sonra kırılmasına neden olur. Binark, bu sosyo-psikolojik nedenin yanı sıra kağıt yetersizliği ve Arap harflerini dökecek, dizecek uzmanların yetersiz oluşunun da Türkçe matbaanın gelişmemesinin teknik nedenleri

¹¹⁴ Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, s. 33-34.

olduğunu belirtir.¹¹⁵ Kitap kültürünün oluşmaması ise gazete kültürünün oluşmasını geciktirmiştir.

Orhan Koloğlu matbaanın gecikme ve gelişememe nedenlerine Doğu toplumlarında ve bu arada Osmanlı Devleti'nde hüküm süren ekonomik sistemin de katkılarını hatırlatır. İlk kez Çin'de M.S. 2. yüzyılda kullanılan basım buradan Kore, Uygur, Japon toplumlarına geçmiştir. Gazetenin öncülerinden haber yapırlarının da ilk kez Çin'in T'ang hanedanının saltanatı döneminde (618-906) devlet memurlarının yönetimin talimatlarını öğrenmeleri için çıkarıldığı, kâğıt üretimi konusunda da o çağda dünyanın en ilerisinde olduğu bilinmektedir. Bu üstünlüklere rağmen basılı ürünlerin Doğu'da toplumun tabanını etkileyecek bir nitelik kazanamamasının kökeninde bu toplumların ekonomik ve yönetsel yapılarının etkilerinin aranması gerektiğini vurgular. İktisadî girişimler ve yönetim kararlarında sadece üst yönetici kesimin söz sahibi olduğu düzenlerde, sade vatandaşın bilgilendirilmesi ihtiyacı belirmiyordu. Osmanlı devlet yapısında da piyasadaki malların fiyatları yönetim tarafından narh sistemi ile belirleniyordu. Amaç halkın ihtiyacı olan maddeler üzerinde fiyat spekülasyonlarını engellemekti. Aynı zamanda –özellikle yiyecek maddelerinde– kıtlık çekilen bölgelere, bolluk olan bölgeden mal aktarımı söz konusu oluyordu. Yine para birikimi de çoğu zaman vakıflar aracılığıyla halkın hizmetine sunuluyordu. Bu çerçevede Avrupa'daki kapitalist sistem benzeri bir ekonomik yapı gelişmemiştir ki, bu da toplumun tabanında enformasyona olan gereksinimin doğmasına neden olmamıştır.¹¹⁶

Enformasyona, Batı toplumlarında olduğu gibi toplumun geniş kesimince gereksinim duyulmamasının bir diğer nedeni de geleneksel Türk ve İslam topluluklarındaki değer anlayışıdır

¹¹⁵ Sabav, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹¹⁶ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, s. 12-13.

denilebilir. İslamiyet öncesi Türk toplum töresinde yöneticinin Gök Tanrı tarafından, halkı yönetmek üzere seçilmiş, belirlenmiş 'Kutlu kişi' olduğu düşüncesi hakimken, İslamiyet sonrasında da yönetici 'Zıllullah' Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak yorumlanmaya başlamış ve emre itaat farz olarak addedildiğinden ve herhangi bir itaatsizlik hatta sorgulama Allah'a karşı bir saygısızlık olarak düşünüldüğünden toplumsal içerikli, siyasi vs. yazılı iletişim ürünlerine doğru bir yönelim için gerekli ortam oluşmamıştır. Yine toplumun büyük bir kesiminin tarım ve besicilikle uğraşmış, geçimini ancak temin eden, maddî anlamda düşük gelir seviyesine sahip kitlelerden oluşuyor olması da diğer bir etken olmuştur. Tüm bu koşullar Osmanlı toplumunda okuma alışkanlığının yerleşmesine engel olduğundan, bu da kitap kültürünün gelişimine set çekmiştir. Dolayısıyla gazete vb. enformasyon araçlarına gereksinim de olmamıştır toplumun büyük kesiminde oldukça geç dönemlere kadar.

Osmanlı Devleti'nde "Sakıncalı Gazeteler" Devrinin Başlaması

Türkiye'de durum bu vaziyetteyken, diğer deyişle Türkçe basım yapan ilk matbaa 1727'de kurulup, ilk ürününü 1729'da verdiğinde ve özel gazeteler yayına başlayana kadar geçen yaklaşık 150 yıllık zaman zarfında son derece az bir gelişme kaydetmişken, Batı'da milyonlarca kitap basılmakta ve alıcılarına arz edilmekteydi. Yine toplumun her tabakasından gazetelere ilgi son derece fazlaydı. Günlük olarak basılan çok sayıda gazete mevcuttu ve baskı sayısı 100 binin üzerinde seyreden gazeteler hiç de az değildi.

Fransız edebiyatçı François Rabelais, henüz 1530'larda, "Artık okumayan kalmadı, hırsızlar, cellâtlar, meyhaneciler, seyisler ve halkın en aşağı tabakası bile eskinin doktor ve âlimleri kadar bilgili, artık kadınlar ve çocuklar bile okuyor" demişken, Batıda, elle yazılıp çoğaltılan ve sonrasında oynar harfli matbaanın kullanımıyla birlikte basılı olarak hazırlanan haber mektupları, ardından günümüz formatına benzer gazete ve dergiler halkın haber ve bilgi ihtiyacını karşılamak üzere toplumun tabanından gelen talep ve ihtiyaçlar doğrultusunda belirmişti.

Basılı ve dolayısıyla ucuz kitabın kitlesel olarak tüketildiği Batıda, okuma alışkanlığı gelişmiş, siyasî ve ekonomik zeminin de bir gereği olarak toplumun gazetelere olan talebi oldukça fazla olmuştur. Halktan büyük rağbet gören bir yazılı iletişim ortamı mevcut iken buna paralel olarak, “zararlı” düşüncelerin yayılabileceğinden endişe eden sivil ve dinî yönetimler de sansür uygulamalarını devreye sokmuşlardı henüz çok erken dönemlerde.

1640’larda İngiltere’de, Fransa’da özgürce basma hakkı savunulmakta, basın özgürlüğü için mücadele edilmekteydi. Batıda gazeteler 1700’lerin başında bugünkü halini almıştı. Gazetelerde okuyucu mektupları ve gazete editörünün bu mektuplara verdiği cevaplar yayınlanmakta; ödemeli küçük ilanlara yer verilmekteydi. Toplumsal, siyasî, iktisadî her konu gazetelerde tartışılmakta, iktidar eleştiriye tabi tutulmaktaydı. Gazeteler her fikrin tartışıldığı bir forum vazifesi görmekte, kamuoyu oluşturan etkin bir güç konumuna gelmişti. Hatta artık haberlerin yorum-suz olarak verilmesi gerektiği bilinci dahi oluşmuştu gazeteciler arasında. İlk gündelik İngiliz gazetesi *Daily Courant*’ın 11 Mart 1702 tarihli ilk sayısında, “*Gazetemiz, başkalarının da kendi kendilerine düşünce oluşturabilecek yeteneği olduğunu farz ederek, ne yorum ne de kendi görüşlerini ileri sürmeyecek, salt olayları yansıtacaktır.*” deniliyordu.

1800’lerde, gazete artık yüksek tabakanın malı olmaktan çıkmış, halka inmişti. Avrupa’da, 1800’lerden itibaren eğitimin de mecburi kılınmasıyla okuryazar oranı artmış, bu da gazete satışlarına olumlu yönde yansımıştı. Talep artışı, baskı sayısını artırmış ve bu da fiyatların düşmesine imkân tanımıştı. Yine, daha kısa zamanda daha fazla ve daha az maliyete baskı yapabilen makinelerin ortaya çıkması da fiyatların düşmesinde etkili.

Gazetelerin halktan gördüğü ilgi ve kamuoyu oluşturma ve yönlendirmede oynadıkları etkin rol karşısında, Batılı yöneticiler,

doğrudan veya dolaylı yollardan sansür uygulamalarına başlamalarının yanı sıra bir yandan da hiçbir aracı olmadan, doğrudan kendi gazetelerini kurarak, fikirlerini ve icraatlarını kendi gazeteleri aracılığıyla halka ulaştırma yoluna müracaat etmiş, diğer deyişle basından bir tür propaganda aracı olarak yararlanmışlardır. Bu durum özellikle, Fransız İhtilali sonrası Napoléon tarafından uygulanmış, yine Alman, Prusya'lı ve Rus yöneticiler de aynı yolu izlemişlerdir.

Türkiye'de ise Türkçe gazetecilik Batının geçirdiği aşamaların hiçbirini görmeyip, doğrudan devlet destekli olarak başlatılmıştır. Önce Mehmed Âli Paşa, ardından da II. Mahmud bir kısım Batılı meslektaşları gibi, 'kâğıttan silah: gazete'den yararlanma yoluna gitmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da hâkim olduğu topraklarda yaşayan halk kitleleri arasında yönetime karşı bir hoşnutsuzluk vardır. Bunun nedeni, Fransız İhtilali sonrası milliyetçiliğin güç bulması, bu milliyetçilik hislerini körükleyerek halkı isyana teşvik eden dış güçlerin varlığı ve bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yanlış yönetim politikalarıdır. Bu bölgeleri idareyle görevli bir kısım eyalet valilerinin (âyanların), onlara bağlı askerî kuvvetlerin ve diğer görevlilerin Hristiyan tebaaya haksız muamelesi yöre halkının yönetim aleyhtarları bir tavır takınmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı padişahları merkezden uzakta olan bu bölgelerde olup bitenden tam anlamıyla ve zamanında haberdar olamadığından, sıkıntı gün geçtikçe büyümüştür. 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarında Avusturya ve Çarlık Rusyası ile devam edegelen askerî mücadele ve bölgedeki Hristiyan tebaanın birbiri ardına patlak veren isyanları ki, bunlar yabancı devletlerce de desteklenmektedir, Osmanlı Devleti'nin başını oldukça ağrıtmıştır.

Takvîm-i Vekâyî'nin içeriği, padişahın ve diğer devlet yüklerine ve faaliyetlerine dair övgü dolu haberler içerdiği gibi,

Osmanlı'nın çeşitli vilayetlerine ilişkin, birlik, beraberlik ve düzenin, asayişin devam edegeldiğine ilişkin haberlerle doldurulur. Osmanlılık bilinci müslim ve gayrimüslim tebaa arasında yerleştirilmeye, çözülmenin önüne bu şekilde geçilmeye çalışılır. Bu sayede Batıya da, ülke yönetimindeki aksaklıkların geçici olduğu mesajı verilir. *Ceride-i Havadis*'te de durum farklı değildir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazeteler gerçek anlamda gazetecilik yapmamışlar; kamuoyunun bağımsız, özgür bir biçimde oluşabilmesi için gerekli tarafsız haber akışını sağlamamış, yönetimde cereyan eden olumsuzlukları, eksiklikleri, yanlışlıkları dile getirememiş, yönetimi halk adına denetleyememiş, eleştirememiş, dolayısıyla halkın sesi olamamıştır. Ta ki, 1860 yılına kadar...

TERCÜMÂN-I AHVÂL Gazetesinin Yayına Başlaması

1860 yılında özel bir şahıs tarafından, ancak bu kez bir Osmanlı vatandaşı, üstelik bir Türk tarafından gazete imtiyazı almak üzere ilgili mercie başvurulur ve gazete yayınlama imtiyazı alınır. İzmit mutasarrıfı Ağâh Efendi'dir imtiyaz için başvuruda bulunan. İmtiyaz alındıktan sonra da gazetenin yayını sonlanana kadar devletten herhangi bir ödenek kabul edilmez. Dolayısıyla Ağâh Efendi ve Meclis-i Maârif azalarından İbrahim Şinasi Efendi'nin gazetesi Tercümân-ı Ahvâl, bir Türk tarafından özel sermayeyle kurulup, bu şekilde yayın hayatını sürdüren ilk Türkçe gazete olur.

Devletten herhangi bir mali destek almadan, tamamen şahsi sermayeyle kendi gazetelerini kuran ve kurdukları gazetenin daha kuruluşunda eleştirel gazetecilik yapmayı kafalarına koyan, ileri görüşlü iki aydın, Ağâh Efendi ve İbrahim Şinasi gazetenin sütunlarında siyasî makalelere yer vererek fikir gazeteciliğini başlatan ilk Türk gazetecileri olmuşlardır.

Agâh Efendi¹¹⁷ izin başvurusunda, Şinasi ise Tercümân-ı Ahvâl'in mukaddimesinde; “Ülkede yerli ve yabancı uyruklular her dilde gazete çıkarmaktadırlar ve hukuklarından daha fazla bir özgürlüğe sahiptirler; buna karşılık millet-i hâkimenin aynı özgürlüğe sahip gazeteleri yoktur; parasını kendimiz ödeyerek, yani devletten yardım almadan, aynı özgürlüğü kullanmak istiyoruz” anlamını taşıyan açıklamada bulunurlar. Verilen izinde “... Ceride-i Havadis gibi bir şey çıkacağından, sahibi de bendegândan olduğuna göre sakıncası yoktur” denilir. Dolayısıyla izni veren devlet kurumu, önceki Türkçe gazetelerden farklı bir gazete beklemiyordu.¹¹⁸ Anlaşılan o ki, imtiyaz talebinde bulunulan yazıdaki, devletten para alınmayarak yayınlanacağı ifadesi doğru yorumlanmamıştı.

Nitekim gazetenin 21 Ekim 1860 tarihli ilk sayısındaki Şinasi tarafından kaleme alınan mukaddime “... halkın, vatanın yararları için söylemesi de yazması da hakkıdır ...” deniliyordu. Bu da halktan kimselerin ülkenin menfaati gereği siyasî, iktisadî, toplumsal veya kültürel sahalarda, toplumun genelini ilgilendiren konularda mevcut sorunları dile getirmesi ve bunlara çözüm

¹¹⁷ Çapanzade Agâh Efendi (1832-1887): Mekteb-i Tıbbiye’de eğitim gördü. İngilizce, Fransızca ve İtalyanca öğrendi. Tercüme Odasına kâtip olarak girdi. *Tercümân-ı Ahvâl*’i çıkarırken, Posta Nazırlığı görevine getirildi. Posta taşıma amacı ile Fuad Paşa’nın telkiniyle kurulmuş olan Fevaid-i Osmaniye Şirketinin idaresi de kendisine verildi. İlk Türk posta pulu uygulamasını başlattı. *Tercümân-ı Ahvâl* yayındayken, Yeni Osmanlılar Cemiyetine dahil oldu. 1867’de Yeni Osmanlılar grubunun diğer üyeleriyle yurtdışına giderek burada basın faaliyetlerinde bulundu. 1871’de affolunarak İstanbul’a döndü. Kısa süre Şura-yı Devlet üyeliğinde tutulduktan sonra, 1877’de önce Bursa daha sonra Ankara’ya sürgün edildi. Daha sonra İstanbul dışına memuriyetlerle görevlendirildi. Rodos, Midilli mutasarrıflıklarında bulundu. Atina’ya elçi olarak tayin oldundu. Burada iken vefat etti.

¹¹⁸ Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s. 62.

önerileri üretmesi, yorumlaması ve bu yorumlarını da sözlü veya yazılı olarak kitlelere ulaştırmasının en doğal insanlık hakkı olduğu anlamına geliyordu.

Halkın içinden gelen Ağâh Efendi ve Şinasi, Tercümân-ı Ahvâl’de, halkın, diğer deyişle kamunun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesine yönelik yayın yapmayı amaçlamıştır. Bu amaç, mukaddime yazısından da açıkça anlaşılır. İbrahim Şinasi Efendi’nin mukaddimede belirttiği üzere, halktan kimse-lerin devletten bağımsız olarak yayınladığı gazeteler aracılığıyla vatanının yararına olacaksa hatalı bulduğu işleri (yönetimce veya diğer) söylemesi hakları gereğidir. Vatandaşların nasıl devlete karşı bazı yükümlülükleri, vazifeleri varsa, aynı zamanda sahip olduğu bir kısım hakları da vardır ki, nitekim basın yoluyla fikirlerini beyan hakkı da bunlardan biridir. Nitekim *“eğitim yoluyla zihni açılmış”* gelişmiş ülkelerde bu sistem siyasî gazeteler vasıtasıyla halihazırda işlemektedir. Osmanlı Devleti’nde de bugüne kadar Türkçe dışındaki pek çok dilde gazete ve dergiler neşrolunabildiği ve hatta bunlar “belki haklarından da fazla serbest” olarak faaliyette bulunabildikleri halde, resmî yayınlar dışında Türkçe bir gazete veya derginin yayını için herhangi bir teşebbüste bulunulmamıştır. Nitekim Ağâh Efendi ve İbrahim Şinasi’nin girişimiyle böyle bir teşebbüs olmuş ve Maârif Nezareti’ne yapılan başvuru, Meclis-i Maârif-i Umumiye’ce onaylandıktan sonra Bakanlar Kuruluna sunulmuş ve buranın da onayından geçtikten sonra çıktığı padişah katından da izin alınmış ve gazetenin neşrine başlanmıştır. Şimdi *“insan aklının en güzel icadı olan yazı yazma sanatı”* ile ki, bu sayede *“ifade-i meram kabildir”*, halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dilde gazeteyi çıkaracaktır nâşirleri.

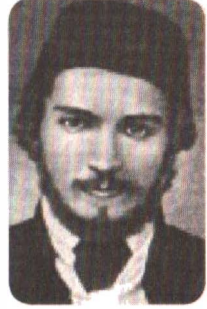
Hem Devlet Memuru, Hem Gazeteciler... Üstelik Muhafifler!..

Aynı zamanda devlet memurluğu görevleri de bulunan bu iki aydın, gerek memuriyetleri gerekse öğrenimleri dolayısıyla Paris'te bir süre ikamet etmiş ve burada kaldıkları süre içerisinde Fransız gazetelerini inceleme fırsatı bulmuştur. Gazetelerin, hatalı buldukları takdirde hükümeti eleştirmekten çekinmediklerini ve bunu kamunun menfaati gereği yaptıklarını fark etmiş, ülkelerine döndüklerinde birlikte yayınladıkları gazetede bu yolu takip etmişlerdir.

Tabii, Türkiye'de bu türden gazetecilik daha önce yapılmadığından, padişahın ve yöneticilerin tepkisinin kaçınılmaz olacağı önceden tahmin edilecek eleştiri dozunun oldukça sınırlı tutulmasına özen gösterilmiştir. Ancak, bu sınırlı ölçüler dâhilinde de olsa hükümet politikalarını eleştirmekten geri durmamışlardır.

Tercümân-ı Ahvâl; 'Havadis-i Dahiliye', 'Havadis-i Hariciye' ve 'İlanat' şeklinde belirli üç başlık altında toplanmış olup, iç ve dış haberler ana başlıkları altında haberler çoğu zaman başlıksız olarak, ufak birer motifsel çizgilerle ayrılarak verilir. Sonraki sayılarında bir kısım makalelerde başlık konulması yoluna gidilmeye başlanmış, başlıklar genelde parantez içinde yazılarak, metnin diğer kısmından ayrılmıştır. Buna karşın Tercümân-ı Ahvâl'de son sayılarına kadar nokta (.) dâhil herhangi bir noktalama işaretine de rastlanmaz. Ancak bu durum diğer Türkçe gazeteler olan *Takvîm-i Vekâyî* ve *Ceride-i Havadis* için de geçerlidir. Bu uygulama *Tasvîr-i Efkâr* ile birlikte değişecektir.

Tercümân-ı Ahvâl'de iç haberler başlığı altında genel olarak rastlanılan konular arasında yabancı devletlerin Dersaadet

Agâh Efendi

İbrahim Şinasi

sefirlerinin mabeyni hümayûnu ziyaret taleplerine ve gerçekleş-
tirdikleri ziyaretlere ilişkin haberler, çeşitli memuriyetlere ata-
nan, görevde yükseltilememiş memurların atandıkları yeni mevkiler
ve görev yerlerine varışlarına dair malumat içeren haberler, daha
önce bazı “harekât-ı fesadkârane” davranışlarda bulundukları için
muhakeme edilerek cezalandırılan kişilerin yeterince ceza çektik-
leri düşünülerek devlet tarafından affedilmelerine (kalebentlikten
serbest kalarak, kalebent olarak gönderildiği mahalde [Midilli, İs-
tanköy, Bozcaada, Sakız Adası vs] serbest kalmalarına izin veril-
mesi veya bazılarının kalebentlikten serbest kalarak, Dersaadet’e
gelmelerine izin verilip yeni memuriyetlere atanmaları) dair ha-
berler, Veliefendi sahrası vb. bir kısım mahalde ordunun yapmış
olduğu talim, Donanma-yı Hümayûn’un yapmış olduğu tatbikat-
lar, Devlet-i Âliye’nin Batılı devletlerle yapmış oldukları ticaret vb.
anlaşmaları ve bazı asayiş olayları ile, zelzele, salgın hastalık vb.
olaylara dair haberler, Osmanlı Devleti’nin merkezden uzak bir
kısım eyaletlerinde meydana gelen yönetim karşıtı hareketlere
ilişkin haberler (ufak çaplı olaylar olarak ve Osmanlı Devleti’nin
yetkili paşasınca söz konusu ahalinin derhal itaat altına alındığı
şeklinde) yer alır. Özellikle Karadağ, Bosna-Hersek gibi Osmanlı
Devleti’nin Balkanlardaki topraklarında meydana gelen yönetim
karşıtı hareketlere dair düzenli olarak haberler verilir. Ayaklanan-
lar, genellikle “eşkya” olarak nitelenir.

Dış haberler başlığı altında da Avrupalı devletlerin aralarında
yapmış oldukları ticarî, siyasî anlaşmalar, birbirleriyle düştükleri
ihtilaflar, Osmanlı Devleti ile münasebetleri, Avrupa devletlerinin
Dersaadet’e atanan yeni sefirleri, 1860’larda Hindistan’da başla-
yıp buradan İngiltere’ye yayılan kolera salgınıyla ilgili haberlere
(Kolera salgınına tedbir olarak İtalya, Fransa, Rusya gibi Avrupa
ülkelerinin karantina tedbirleri uygulaması dahi, hastalığın bura-
larda da görülmeye başlandığına dair haberler) vb. sıkça rastla-
nır. Bu haberlerin büyük kısmı Avrupa gazetelerinden ve Osmanlı

Devleti'nde yayınlanmakta olan Avrupa dilli basın organlarından yapılan tercümelere yoluyla hazırlanır.

Tercümân-ı Ahvâl, Halktan Büyük Rağbet Görür...

Fikir gazeteciliği halkın büyük rağbetini görmüştür. Nitekim Tercümân-ı Ahvâl, çıktığı ilk andan itibaren halk tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştır. Yazı kadrosunda Çapanoğlu Ağâh Efendi ve Şinasi ile birlikte ileriki tarihlerde iki kez Maârif Nazırlığı görevinde de bulunacak olan (1872 ve 1878) Ahmed Vefik Paşa, Mülkiye Mektebi mezunlarından daha sonra *Mirat* dergisini yayınlayacak olan Mustafa Refik Bey, ayrıca Ziya Paşa, Sarı Tevfik Paşa, Mehmed Şerif Bey ve Hasan Suphi Efendi'nin yer aldığı gazete, Bahçekapı'da Hacıbekir'in şekerçi dükkânının karşısında üç katlı eski ahşap bir binanın en üst katında el tezgâhında basılarak çoğaltılmaktaydı. Bu katta üç oda vardı, birinde gazetenin sahibi Ağâh Efendi ve diğer yazarlar çalışırken, ikinci odada mürettepler ve üçüncü odada da baskı makinesi çalıştırılmaktaydı.¹¹⁹

Müretteplerin hepsi yaşlı, asıl görevleri cami hatipliği, imamlık, medrese hocalığı olup, hatta içlerinde devlet matbaası Matbaa-i Amire'den olanlar da vardı. Harflerin bulunduğu hurufat kasalarının önündeki 'kürsü' denilen, minderli, çevresi yastıklarla donatılmış sedire oturarak, harfleri birer birer önlerindeki kasalardan alıp ellerindeki 'kumpas'a yerleştiriyorlardı. Dizilen satırlar sütunlara, sütunlar sayfalara dönüşüyordu. Sayfalar bağlanıyor, düzeltisi yapıldıktan sonra yandaki odaya götürülüp el tezgahına yerleştiriliyor ve gazete basılıyordu. Gazetenin dağıtımı, aynı binanın alt katındaki tömbeki (tütün) dükkanında, soran müşterilere tezgahın altından

¹¹⁹ Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, s. 9; M. Alaeddin Asna, "Takvîm-i Vekâyî'nin 100. Yılında Türk Gazeteciliğinde Mülkiye'nin Yeri", *Mülkiye Dergisi*, Kasım-Aralık 2002, XXVI, No: 237. (İlk yayın tarihi *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Nisan-Haziran 1980).

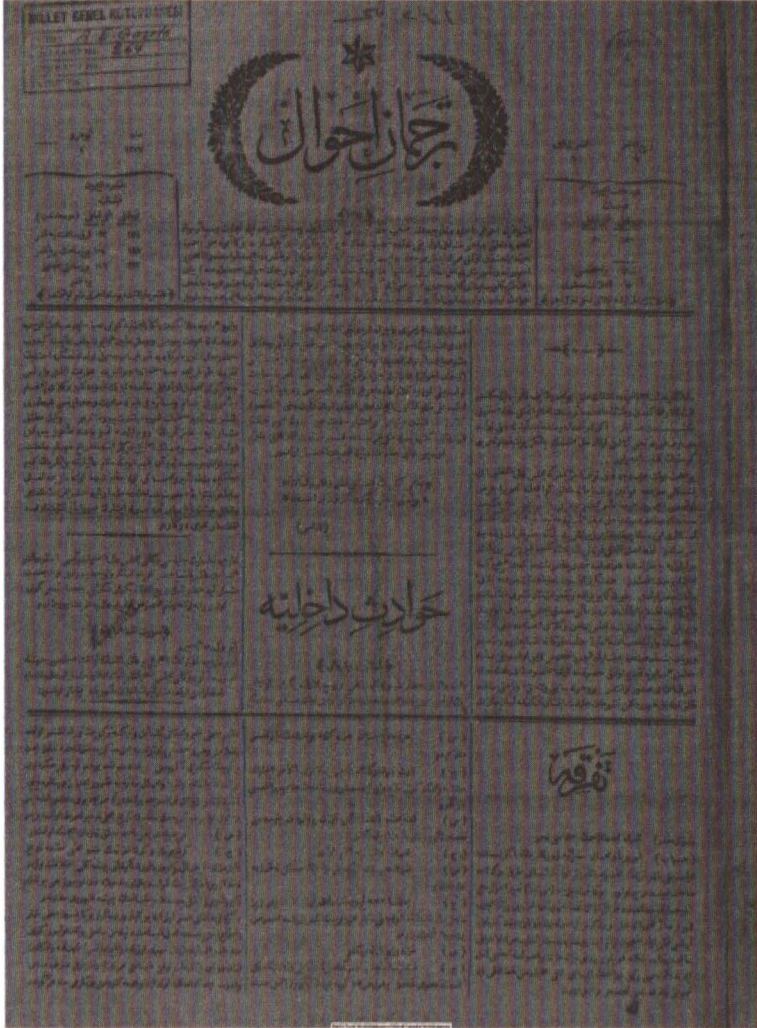
satılmak suretiyle gerçekleşiyordu. Bir süre sonra ‘müvezzi’ denilen dağıtıcılar ortaya çıkacak, ama bunlar da koltuklarının altındaki gazeteyi sessiz sedasız satacaklardı. Medreselilerden bir kısmı gazetenin satılmasına mani olurlardı çünkü çoğu kez.¹²⁰

Gazetenin logosunun hemen altında “İş bu gazete ahvâl-i dahiliye ve hariciyeden müntahib bazı havadis ve maârif ve sanayi ile ticaret vesair mevâdd-ı nâfiaya müteallik mübâhisi şâmil olduğu halde şimdilik haftada bir kere Pazar günleri çıkar” denilerek “...buna abone, yani bir müddetliğine müşteri olmak murâd edenler ... “ in aylık, altı aylık veya yıllık ne kadar ücret ödemeleri gerektiği bilgisi aktarılır. Ancak bu cümlede bugün için dikkat edilmesi gereken husus, gazetenin yayıncılarının ‘Abone’ kelimesinin tarifini yapıyor olmalarıdır. Sıradan halk da Tercümân-ı Ahvâl için hedef kitle olarak belirlendiğinden, yayıncıları, gazete ve dergi yayıncılığıyla çok yeni tanışmakta olan halkın, bu sahayla ilgili bir kelimeyle önceden karşılaşmamış olduğunu kuvvetle muhtemel görerek Fransızca kökenli olan kelimenin anlamını da hemen yanında açıklama lüzumu hissetmişlerdir.

Tercümân-ı Ahvâl’in o güne kadar çıkan Türkçe ve diğer gazetelerden fazla ilgi görmesi; kuşkusuz hem dil, hem de içerik açısından geniş kitlelerin özlemine cevap veriyor olmasından kaynaklanır. Tercümân-ı Ahvâl’de siyasi haber ve makalelerin dışında, şehrin alt yapı, ulaşım sorunlarına dair haberlere, hırsızlık, cinayet olaylarının ayrıntılarıyla ve hikayemsi bir üslupla kaleme alınmış olduğu ilgi çekici haberlere de sıklıkla yer verilmiştir. Hatta mikro ekonomi haberleri de yine gazetede yer bulmuş ve İstanbul halkının bilgisine sunulmuştur. Örneğin o günlerde Dersaadet’te et fiyatlarındaki artışın nedenini merak ettiği düşünülen İstanbul halkına, konu araştırıldıktan sonra bilgi verilmiştir. İlmî konularda

¹²⁰ Alpay Kabacalı, “İlk Özel Gazete: Tercümân-ı Ahvâl”, *Bizim Gazete*, 2 Kasım 2002.

bilgilendirici yazılar 'Tercüman-ı Ahvâl'de yer alırken, tefrika usulü de Türk basınında yine Tercümân-ı Ahvâl ile başlatılmıştır. Şinasi Efendi'nin 'Şair Evlenmesi' isimli piyesi Tercümân-ı Ahvâl'in ikinci nüshasından itibaren yayınlanmaya başlamıştır gazetede.

Tercümân-ı Ahvâl, No: 1.

İlk başyazı usulü de bu gazeteyle Türk basınına girmiştir. Tercüman-ı Ahvâl’de ilk başyazı “Politika-ı zamaneye dair bend-i mahsusadır” başlığıyla 30. sayıdan itibaren yayınlanmaya başlamıştır. 30. sayıda da dış politikaya dair gelişen olaylar “havadis-i hariciye” genel başlığı altında, gerek telgraf haberleri gerekse dış basından yapılan çeviriler yoluyla yorumsuz, kısa haberler şeklinde sunulduğu halde, adı geçen makalede yazarın yorumları da gelişen olayların aktarımı sırasında yer bulmuştur. 30. sayıda başlatılan bu başyazı usulü sonraki sayılarda da devam etmiştir. Her sayıda başyazıya yer verilmese de, ekseriyetle çok sayıda bir başyazı yer almıştır. Başyazılar maârif, iç politika, dış politika, ekonomi, toplumsal sahalara dair olabilmıştır. Tercümân-ı Ahvâl’de yönetim kademelerinin hatalı görülen uygulamalarına yer verilip, üstelik bunlar eleştirel bir dille aktarılabildiğinden, diğer deyişle resmî görüşün dışındaki konulara değinildiğinden de gazete halkın büyük rağbetini görmüştür. Özellikle ilk zamanlar, yani *Tasvîr-i Efkar*’a kadar, tek olması nedeniyle bu ilgi daha da büyük olmuştur. Tercümân-ı Ahvâl’de eyaletlerde işlerin iyi yürütülmediği, özellikle malî konularda halkın bu bölgelerdeki sorumlu memurların görevlerini kötüye kullanmaları neticesi sıkıntıya düştükleri konu edilmiştir. Birkaç sene önce, sabık padişah zamanında hazineden sorumlu üst düzey bir kısım memur tarafından gerçekleştirildiği iddia olunan suistimale istinaden kurulan komisyonun soruşturmayı hâlâ neticelendirmemiş olması eleştirilirken (olabildiğince uygun bir lisanla), ayrıca maliyenin vahim durumu ve devletin eski kuvvetli günlerinin millet tarafından aranır olduğu da dile getirilmiştir. Lehistan’da yaşanan ayaklanmalara dair haberler de gazetede yer almıştır (1863). Burada yaşanan ıstıraplı duruma binaen, Osmanlı Devleti’nin, her ne kadar Viyana’da imzalanan uluslararası antlaşmanın tarafı olmasa da, yaşanan olayların umumu ilgilendiren bir dereceye erişmesinden ötürü, Çarlık Rusyası yetkililerince Lehler aleyhine gelişen ve pek

çok can kaybının yaşandığı olayın düzeltilmesi için girişimde bulunduğuna dair haberlere yer verilmiştir. Ancak anlaşılan o ki, gazete yetkilileri bu girişimleri yetersiz bulmaktadır.

İlk Gazete Kapatma

Osmanlı Devleti'nde Türkçe gazeteler için yeni sayılan Tercümân-ı Ahvâl gazetesinin uygulamakta olduğu bu gazetecilik tarzı, gazetenin yayına başlamasından yaklaşık sekiz ay sonra yayının durdurulmasına sebebiyet vermiştir. Ziya Paşa¹²¹ tarafından yazıldığı

¹²¹ Ziya Paşa (1829-1880): Asıl adı Abdülhamid Ziyaüddin. Babası Galata gümrük kâtiplerinden Erzurumlu Feridüddin Efendi. Süleymaniye civarında İmamzade Esad Efendi'nin nezareti altında açılmış olan Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'ye devam etti. Bu, öğretim sistemi medreselerden farklı olmayan, rüştiyelerden bir süre önce kurulmuş olan bir okuldu. Farsça öğrendi. 1845'de Sadaret Mektubi Kalemine girdi. Burada 10 yıl çalıştı. 1854'te Mustafa Reşid Paşa tarafından Mabeyn 3. kâtipliğine getirildi. 1861'e kadar bu görevde kaldı. Reşid Paşa'nın ölümüne kadar (1858) sarayda kaldı. Âli Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte yaşanan bir takım olaylar neticesi saraydan uzaklaştırıldı. 1862'de Paşa ünvanıyla birlikte Kıbrıs mutasarrıflığıyla görevlendirildi. Burada sıtmadan babasını ve bir çocuğunu kaybetti. 1863'de Meclis-i Vâlâ üyeliğiyle İstanbul'a döndü, bu görevindeyken Bosna müfettişliğiyle görevlendirildi. İstifa ederek İstanbul'a dönebildi. Ancak aynı yıl Amasya mutasarrıflığıyla yeniden İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 1865'de Canik mutasarrıflığına atandı. 1866'da İstanbul'a dönebildi, yine Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirildi. *Tercümân-ı Ahvâl*'de yazmaya devam ediyordu. Yeniden İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Kıbrıs'a tayin olundu. Bu arada Namık Kemal Erzurum'a, Ali Suavi Efendi de Kastamonu'ya gönderiliyordu. Kıbrıs'a gitmeyerek diğer muhalif gazetecilerle birlikte yurtdışına çıkmayı tercih etti. Londra'da Namık Kemal ile birlikte *Hürriyet*'i çıkardı (1868). 1871'de affolunarak İstanbul'a döndü. İcra Cemiyeti Reisliğine getirildi, ancak kısa zamanda azledildi. Sultan V. Murad tahta çıkıncaya kadar işsiz kaldı, çok zor günler geçirdi. Devrin önde gelen şahsiyetleri Ahmed Vefik Paşa, Midhat Paşa, Sadullah Paşa,

Ziya Paşa

düşünülen ve eğitim sistemine yönelik olumsuz eleştiriler içeren “Maârif-i bend-i mahsusdur” (No: 34) isimli başyazıdan sonra ‘gazete yazarının yetkisini aşarak davrandığı’ gerekçeyle Tercümân-ı Ahvâl’in yayını 2 Haziran 1861 tarihli 43. sayıdan sonra durdurulmuş, 44. sayı on beş gün sonra 17 Haziran 1861 tarihiyle yayınlanabilmiştir.

Böylece Türkiye’de fikir gazeteciliği, başladıktan yalnızca sekiz ay sonra hükümetten ilk uyarısını almıştır. Söz konusu yazıda son 15-20 sene zarfında maârif sahasında devletin büyük masraflara girerek, Dersaadet’te ve pek çok taşra şehrinde okullar yaptırdığı, halen de yenilerinin yapılmakta olduğu, hatta bu okulların öğrencilerine devlet tarafından harçlık dahi tahsis edildiği buna karşın bu okullardan yetişen kimseler içinde Devlet-i Âliye’nin işine yarayacakların nadiren görüldüğü ifade edilmektedir. Bunun sebebi olarak terbiye-i umumiyenin (genel eğitim) pek ağır yürümekte olduğu, bunun da usûl-i tahsilenin (öğretim yönteminin) hatalı olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.

Namık Kemal, V. Murad ve kardeşleri Nureddin ve Kemalettin’le birlikte Mason cemiyetleriyle önceden kurduğu alaka devam etti. Abdülaziz’in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan öğrenci isyanlarının yöneticileri arasında yer aldı. Bazı medrese hocaları ve Midhat Paşa ile işbirliği içinde çalıştı. V. Murad döneminde yeniden saraya girdi. II. Abdülhamid’in ilk dönemlerinde Maârif Nezareti Müsteşarı oldu, fakat maârif işleriyle değil, Kanuni Esasi taslağının hazırlanması işleriyle uğraştı. Namık Kemal ve Midhat Paşa ile birlikte. Midhat Paşa ve Namık Kemal İstanbul’dan uzaklaştırılırken, kendisi de Suriye Valiliğine atandı. Daha sonra Konya ve Adana valiliklerinde bulundu. Adana valisi bulunduğu sırada vefat etti. Kemal Kahraman, *Ziya Paşa*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2001.

Yazıda ilk eğitimlerine mahalle mektebinde başlayan çocukların burada Arap alfabesini öğrenme ile işe başladıkları, buna karşın altı yedi sene eğitimden sonra dahi bu çocukların harekesiz¹²² bir mektubu okuyamayacakları ve hatta kendilerini yetiştiren hocalarının ekserisinin dahi bu halde bulundukları belirtilmektedir. Bu çocukların mahalle mekteplerinden alınıp mekatib-i umumiyye (umumi okullar) verildiklerinde dahi en baştan öğrenmeye başlayacakları Arapça sarf ü nahv'ın (dilbilgisi) ne olduğunu anlamadan okuyup izhar ve kafiyye kadar çıkacakları ifade dilen yazıda ayrıca:

“ .. eğer kendilerinde kabiliyet var ise o vakit tahsil ettiği şeylerin Arabi lisanının doğruca okunup yazılması için yazılmış kavaid olduğunu idrak ve bade (sonra) kendi lisanını, bildiği kavaid-i Arabiyye tatbik ile Osmanlıca okuyup yazmaya iktidar hâsıl ederler. Ve eğer kabiliyet-i mezkûre yoksa tatbik yolunu çıkaramayıp, iki satır bir tezkerecik yazmak lazım gelse biçare kendi lisanlarının elifbasını ve sarf ü nahvını bilmediklerinden Arabi malumatı yardım etmeyip hem sebk-i ifadeyi yolsuz (anlatılmak istenileni düzgün ifade edememe) hem de Türki olan kelimelerin ekserisini imlâsız yazarlar ve bu aczin etfâl (çocuklar) dursun usûl-i mu'tâde (alışılmış) üzere tekmil-i nesh etmiş mezun zatlarda bile görüldüğü vardır”

denilmektedir.

Yazıda ayrıca, diğer lisanların ise kendilerine ait alfabeleri ve dilbilgisi kuralları olduğundan, bu milletlere dâhil çocukların kendilerinden okumaları beklenen kelimelerin ne anlama geldiğini

¹²² Hareke: Arapça ve Osmanlıca bir harfin nasıl okunacağını gösteren ve üstün, esre, ötre, tenvin, sükûn, teşdid denilen işaretlerden her biri, vokal. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 13. bs., Ankara, Aydın Kitabevi, 1996, s. 328.

bildiklerinden, üç-dört ay gibi bir zaman zarfında düzgünce okuyup yazmayı sökebildikleri ifade edilir. Bir iki senede bu bilgilerini geliştiren çocukların ardından diğer ilim ve fenleri de öğrenmeye vakitleri kaldığından bahsedilir, buna karşın “bizimkiler”in bu duruma gelebilmek için ondört-onbeş sene ziyan etmek zorunda oldukları söylenir. Bu durumun düzeltilebilmesi için ise okullarda eski tarz öğretim sisteminin bırakılarak, yeni usulle öğretime başlanması gerektiği vurgulanır.

Bu başyazıyı takip eden günlerde iki hafta süreyle yayını tatil edilen Tercümân-ı Ahvâl, sonrasında düzenli aralıklarla yayınına devam eder. Gazetede ülkenin idaresinden sorumlu bürokratlar ve bunların uygulamalarına yönelik eleştiriler görülse de ve bunlar çoğu zaman olabildiğince uygun bir lisan kullanılarak yapılsa da, doğrudan Padişaha yönelik herhangi bir eleştiriye rastlanmaz. Hatta Tercümân-ı Ahvâl’de halen, *Takvîm-i Vekâyî* ve *Ceride-i Havadis*’te olduğu gibi, Padişah ile ilgili haberlerin sunumunda bolca övgü kalıplarının kullanılmasına devam edilmektedir: “Cenab-ı ihsan-meâb, Hazret-i padişahi vb.” gibi. Kısa bir süre sonra yayına girecek olan *Tasvîr-i Efkâr*, *Hadika*, *Basiret*, *Asır*, *Muhib*, *Mecmua-i Fünûn* gibi, Tanzimat döneminin diğer gazete ve dergilerinde de izlenecek yol bundan farklı değildir.

Sade Türkçe Kullanımı

Toplumun her kesimince kolay anlaşılır olması amaçlanarak Tercümân-ı Ahvâl gazetesinde sade Türkçe kullanılması tercih edilmiştir. Tıpkı *Takvîm-i Vekâyî* ve *Ceride-i Havadis* gibi her sayfada iki sütun üzerine hazırlanmıştır gazete. Okurlara okuma kolaylığı sağlanması açısından başvurulmuş diğer bir yöntem de gerek satır, gerekse harf aralarının açık tutulması ve ayrıca büyük punto kullanılarak dizgi yapılması olmuştur. Bu sayede sayfaların daha kolay okunabilmesi ve yazıların anlamsal olarak daha kolay

kavranabilmesi amaçlanmıştır. Haber ve makale araları genellikle motifsele çizgilerle birbirinden ayrılmış, sütun araları da düz bir çizgiyle bölünmüştür. Her eğitim seviyesinden halk, zorlanmadan gazetenin tamamını bir çırpıda okuyabilecektir böylece.

Tercümân-ı Ahvâl, yaklaşık yedi yıl yayın hayatında kalmıştır. Şinasî'nin gazeteden ayrılmasından sonra (Nisan 1861), 25. sayısından itibaren haftada üç defa çıkarılmaya başlanan gazetenin boyutu buna karşın yarı yarıya küçültülmüştür. Gazetenin haftada üç gün çıkarılması yönünde karar alınmış olmasının nedeni şu cümlelerle açıklanmıştır Tercümân-ı Ahvâl'de:¹²³

“... asrımızda telgraf vasıtasıyla birkaç saniye zarfında küre-i arzın her tarafından havadis-i mühimme-i politika vesairenin ilanı hafta başına kadar tehür olunmak namünasip olur. Buna mebni Tercümân-ı Ahvâl'in şimdilik haftada üç kez Salı, Perşembe ve Pazar günleri çıkarılması ve ileride her gün çıkarılması emelimizdir”.

Tercümân-ı Ahvâl, Mustafa Refik Bey'in gayretleriyle bir süre daha devam etmiş, onun 1865 yılındaki ölümünün ardından Namık Kemal'in yazı yardımcıları ve Hasan Suphi'nin çabalarıyla biraz daha yaşamış, fakat onun da Halep'e memur edilmesi üzerine yavaş yavaş sönmüş¹²⁴ ve 8 Mart 1866'daki 790. sayısından sonra kapanmıştır.

İlk Türkçe gazetenin yayınlandığı dönem olan 19. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış problemlerle, ciddi siyasî,

¹²³ Tercümân-ı Ahvâl, No: 25, 22 Nisan 1861, s. 1. Aynı bilgilendirme yazısı, 26 ve 27. sayılarda da, yine birinci sayfanın hemen başında ilk haber olarak aynen verilir.

¹²⁴ Ziyad Ebuzziya, Şinasî, Yay. Haz.: Hüseyin Çelik, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 180, 191.

sosyo-ekonomik problemlerle karşı karşıya geldiği bir dönem olmuştur. İlk gazetenin yayınıni takip eden dönemde, Osmanlı Devleti, yönetim kademesi olarak içine düştüğü sıkıntılı duruma çare bulmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Bunlardan biri de Tanzimat Fermanı olarak adlandırılan ve bir çeşit kanuni düzenlemenin yürürlüğe konulmasıdır.

Avrupa'ya uyum sağlamak, çağdaşlaşmak maksadıyla devletin kurumlarını ve kanunlarını yeniden düzenleyen 'Gülhane Hatt-ı Hümayûnu' olarak da adlandırılan Tanzimat Fermanıyla; ordu yeni bir düzene sokulmuş; devletin mülkî idaresinde standart bir eyalet taksimatı kabul edilmiş, eyaletlerde devlet şurası ve vilayet meclisleri kurulmuş; azınlıklarla yerli halka kanunlar önünde eşit haklar tanınmış ve bir kısım yeni hukukî düzenlemelere daha gidilmiştir. Fermanın ilanını izleyen yıllarda Ceza, Ticaret Kanunları hazırlanmış; eğitim alanına da el atılmış, çok sayıda Avrupa örneğinde, modern usûllerle eğitim veren okullar açılmıştır.¹²⁵

Bu sayede; Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında yaşayan halkları bağımsızlıkları yönünde destekleyen Batılı ülkeler ve bu bölgede yaşayan Eflâk, Boğdan, Sırbistan, Bulgar, Karadağ halkları memnun edilerek, bunların Osmanlı Devleti'nden yeni taleplerde bulunmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Yine Ermeniler, Rumlar ile Arap Yarımadası, Kuzey Afrika, Orta Doğu bölgeleri ile Balkanlardaki Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman halkların da Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın yürürlüğe konmasından (1839) sonraki devreyi içeren ve "Tanzimat Dönemi" olarak adlanan dönem içerisinde, bir kısım aydın, bu reformist havadan güç bularak ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili yorumlarını daha geniş

¹²⁵ Tanzimat dönemine dair daha fazla bilgi için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara, TTK Yayınları, 1985.

kitlelere ulaştırabilmek, konuyla ilgili halkın bilgilendirilmesini ve bilinçlenmesini sağlamak, ülke sorunlarına duyarlı bir kamuoyunun varlığını temin edebilmek gayesiyle basın faaliyetlerine girişmişlerdir. Nitekim 1860 yılında Agâh Efendi ve Şinasi tarafından yayınlanmaya başlanan *Tercümân-ı Ahvâl*, özel teşebbüs tarafından ve hazineden yardım almadan yayınlanan ilk müstakil Türk gazetesi olmuş, bunu *Tasvîr-i Efkâr* izlemiştir.

TASVİR-İ EFKÂR Gazetesinin Neşre Başlaması

İbrahim Şinasi Efendi,¹²⁶ *Tercümân-ı Ahvâl*'den Nisan 1861'de

¹²⁶ İbrahim Şinasi (1826-1871): Babası Bolu'nun Aşağı Soku köyünden topçu yüzbaşısı Mehmed Ağa olup, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında şehit düşmüştür. İbrahim Şinasi annesi ve annesinin akrabaları tarafından büyütülmüştür. İstanbul'da dünyaya gelen Şinasi, 6 yaşındayken başladığı ilköğrenimini Mahalle Sıbyan Mektebi'nde ve Feyziye Okulu'nda tamamladıktan sonra Tophane Müşiriyeti Mektubî Kalemî'ne kâtip aday olarak girdi. Kalem mensuplarından İbrahim Efendi'den Arapça ve Farsça ile yazı yazma usullerini öğrendi. Aynı kalemde görevli Fransız topçu uzmanlarından eski adı Chateaneuf olan Reşad Bey'den Fransızca dersi aldı. Bu görevindeki çalışkanlığı ve başarısı nedeniyle, önce memurluk sonra hulefahık derecesine yükseltildi. Tophane müsteşarı Ziver Bey'in takdirini kazandı. Onun da teşvikiyle dilekçe vererek Paris'e bilgisini arttırmak üzere gönderilme talebinde bulundu. Saray'dan çıkan izin üzerine, maliye alanında kendini geliştirmesi koşuluyla 1849 yılında buraya gitti. Paris'te maliyenin yanı sıra, dil ve edebiyat sahalarıyla ilgilendi. Yaklaşık beş yıl burada kaldı. Fransız oryantalistlerinden Isaac Sylvestre de Sacy'nin oğlu Samuel de Sacy ve Alphonse de Lamartine ile dostluk kurdu. 1851 yılında Société Asiatique'ye üye seçildi. Ernest Renan ile bu sayede tanıştı. 1854'te İstanbul'a döndü, aynı yerde memuriyetle. Bir üst dereceye yükselince Meclis-i Maârif üyeliğine atandı, Meclis-i Maliye üyeliği de verilmek istendiği halde istemedi. 1856'da, hamisi Mustafa Reşid Paşa'nın iktidardan kısa süreli düşmesi sırasında Âli Paşa tarafından üyeliği düşürüldü. Mustafa Reşid Paşa'nın birkaç ay sonra görevine iade olmasıyla yine eski görevine geri getirildi. Ancak, 1863

ayrıldıktan sonra ayrı bir gazete çıkarmak için çalışmalara başlar. Matbaasını tesis ettikten sonra, 27 Haziran 1862'de Tasvîr-i Efkâr'ın ilk sayısını yayınlar. İbrahim Şinasi, tıpkı *Tercümân-ı Ahvâl*'de olduğu gibi aynı düşünce doğrultusunda, yani dinamik bir kamuoyunun varlığını mümkün kılma amacıyla hareket etmiştir yeni gazetesinde de.

Şinasi, *Tercümân-ı Ahvâl*'e yazdığı sunuş yazısında, "... halkın, vatanın yararı için söylemesi de yazması da hakkıdır" derken, Tasvîr-i Efkâr'ın ilk sayısındaki sunuş yazısında da halkın devletin idarecilerine sesini duyurmasında vasıta olan gazetele- rin varlığının ve sayıca artmasının önemine işaret etmiştir. Dev- letin, halkının menfaatlerine uygun bir idare sergilemesiyle her daim iktidarını kudretli tutabileceğinin belirtildiği yazıda, hal- kın da yönetimle ilgili görüşlerini beyan edebilmesinin bu du- rumun sağlıklı bir şekilde işlemesine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Gazeteler ise halkın kendisini ifade etme aracı ola- rak nitelenmiştir.

Şinasi, *Tercümân-ı Ahvâl* gibi zaten devletten ödenek alma- dan yayın yapan bağımsız bir gazete varken ve kendisi de bu ga- zetenin kurucularından ve yazarlarından biriyken niçin bir başka gazete kurmak yoluna gittiğini yine mukaddime yazısında yer alan şu cümlesiyle açıklar:

yılı yazında Şinasi, gazetesi *Tasvîr-i Efkâr*'da devlet işlerini eleştirdiğin- den ve bu yönetimin hoşuna gitmediğinden Meclis-i Maârif üyeliğinden tekrar çıkarıldı. 260. sayıdan sonra gazeteden ayrılarak ve Paris'e gitti (1864 sonları). Şinasi'nin, Paris'e ilk gidişi sırasında tanıştığı Said Ser- medi isimli arkadaşının Âli Paşa'ya suikast düzenlemesi ve Sermedi'nin tutuklanması üzerine, kendisine de zarar gelebileceği kaygısıyla yurt dı- şına çıktığı söylenir. Burada yalnızca dil ve edebiyat konularıyla meşgul olan Şinasi, 1869 yılı sonbaharında İstanbul'a döndü. Sözlük çalışmala- rına devam ettiği sırada, Eylül 1871'de vefat etti. Bkz. *Şinasi*, Haz. Hik- met Dizdaroğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, 1970.

“... her memleket-i mütemeddine için elzem olan o türlü varakanın (halkına tercüman olan) millet-i muazzama-ı Osmaniyye arasında peyda olmasına daha önceleri de çalışıp muvaffak olduğum gibi sayıyı çoğaltmak emeliyle bu defa padişah izniyle havadis ve maârifeye dair işbu Tasvîr-i Efkâr gazetesinin tesisine teşebbüs eyledim”.

Tasvîr-i Efkâr “Havadis ve maârifeye dair Osmanlı gazetesi” ibaresiyle haftada iki defa yayınlanır. Daha ilk sayısında, mukaddimenin hemen altında Osmanlı Devleti hazinesinin hâl-i hazır-daki kötü durumuna ilişkin bir kısa habere yer verilir. Haberde, Osmanlı Devleti’nin iç işlerinde Sultan Abdülmecid döneminden kalan birkaç müşkülâtı bulunduğu ve bunlardan en mühiminin ise maliyenin durumu olduğu belirtilir. Kuvvetle muhtemel Şinasi’nin kaleminden çıkan yazıda, bu durumun düzeltilmesinin birinci derece önem arz ettiği ifade edilir. Çünkü bir hayli zamandan beri bazı aksaklıklardan dolayı hazinede ortaya çıkan parasızlığın ortadan kaldırılması için imkânlar olduğu halde, bazı manialar araya girdiğinden bu durum fikirde kalıp, fiiliyata dökülememiştir. Bu ise halk tarafından teessüfle karşılanmıştır. Haberin sonunda ise bu durumun düzeltilmesi için yeni dönemde bazı tedbirler alındığı yönündeki duyuruların kamuoyunca sevinçle karşılandığı, bu tedbilerin olumlu ve tam netice alınacak şekilde uygulanmasının dahi umumen arzu olunmakta olduğu belirtilir.¹²⁷

Görüldüğü gibi, Şinasi, önceki ve halen tahtta olan sultanların şahsı aleyhine kırıcı bir dille eleştiride bulunmamakla birlikte, halk adına maliyenin bozuk durumunun düzeltilmesi için girişimde bulunulmasını talep etmektedir. Önceden imkân olduğu halde bunun yapıl/a/madığı ve bu durumun halk tarafından üzüntüyle karşılandığı ifade olunmakta, buna karşın yeni

¹²⁷ “Payitaht”, *Tasvîr-i Efkâr*, No: 1, 27 Haziran 1862, s. 1.

dönemde bu durumun tamamen ve iyi neticeyle sonuçlandırılması gerektiği, bunun Osmanlı halkının bir beklentisi olduğu vurgulanmaktadır. Diğer deyişle, Şinasi, gazetesinde, mukaddimede belirttiği üzere, halkın tercümanı olmaktadır. Halkın talep ve şikâyetlerini gazetesi aracılığıyla yönetime ulaştırmaktadır, tabii bu arada halkın bir parçası olarak kendi talep ve şikâyetlerini de. Bu talep ve şikâyetleri dikkate alacak bir hükümet ise her daim iktidarını koruyabilecektir.

Gazete, Havadis-i Dahiliye, Havadis-i Hariciye ve İlanat ana başlıkları altında hazırlanır. Havadis-i Dahiliye ana başlığı 'Payitaht' (başkent) ve 'Eyâlât' (eyaletler) alt başlıklarına bölünür. Havadis-i Hariciye ana başlığı ise 'Avrupa', 'Asya' ve 'Amerik' alt başlıklarına taksim olunur. 'Payitaht' başlıklı bölüm, gazetenin birinci sayfasının ilk sütununda yer alır. Gazete yazarlarınca o gün (günlerin) en önemli gündem maddesini teşkil eden sorunla/konuyla alakalı olarak (Osmanlı Devleti iç siyaseti, dış siyaseti, kent haberleri, asayiş vakaları gibi) kaleme alınan bazen kısa ve bazen de uzunca bir yazı yer alır bu başlık altında. Bu yazı haber formatında olabildiği gibi, bazen makale formatında da olabilmektedir. Ancak haber formatı denilince şu anlaşılmamalı, bu tarihlerde henüz haberlerde başlık, alt başlık, spot kullanımı Türkçe basında yoktur. Genellikle doğrudan habere başlanmaktadır, ancak hususî başlıkların kullanılmasına da nadiren rastlanabilmektedir.

Payitaht sütunu altında hükümetçe yapılan önemli atamalar, terfiler, verilen nişanlar, Ordu-yu Hümayûnda yüksek rütbelere yapılan yeni atamalar, görev yeri değişiklikleri, Padişah ve Hanedan mensuplarının faaliyetleri (hayır işleri, ölüm, hastalık vs), payitahta yabancı devlet adamlarının gerçekleştirdiği ziyaretler, yabancı elçilik görevlilerinin saraya yaptığı veya yapmak istediği ziyaretler, hukukî sahada yeni kabul olunan kanunlar veya kanunlarda yapılan değişiklikler vb. ilişkin bilgiler yer alır. Ayrıca kent olarak İstanbul'un sorunları, ya da İstanbul'da gerçekleşen

çeşitli etkinlikler, çeşitli asayiş haberlerine bu başlık altında yer verilmektedir.

Örneğin gazetenin ikinci sayısında yer alan ve ‘payitaht’ sütununda yayınlanan başlıksız bir haberde, devlet dairelerine memur yetiştirmek ana gayesiyle kurulan rüştiye mektebi öğrencilerinin henüz okullarını tamamlamadan bazı devlet dairelerine girerek memuriyete başladıkları ve bu suretle eğitimlerini yarıda bıraktıkları konu edilmektedir. Haberde, rüştiye mekteplerinin kuruluş amacı hatırlatılarak, öğrencilerin bu okullardan usûl-i muamelât-ı kalemiyyeyi (kalemlerdeki işlemlerin usulleri) ve fenn-i kitabeti (yazı yazma sanatı) en iyi şekilde öğrendikten sonra, Maârif Nezareti tasdikli diplomalarını alıp, ancak bundan sonra memur olmak maksadıyla devlet dairelerine iş başvurusunda bulunmaları gerektiği belirtilmektedir. Devlet dairelerindeki sorumluların ise başvuru sahiplerinden diploma sormaları gerektiği hatırlatılmaktadır aynı yazıda. Bilindiği gibi dönemin en büyük sorunlarından biri ekseriyen eğitimsiz kimselerin devlet dairelerindeki memuriyetleri işgal etmeleri ve bunun ise işlerin eksik ve hatalı yapılmasına sebebiyet veriyor olmasıdır. Nitekim bunun önlenmesi amaçlı rüştiye mektepleri tesis olunmuştur ve sayıca artmasına çalışılmaktadır. Ancak uygulama aşamasında halen hatalar yapılabilmektedir Tasvîr-i Efkâr’da Şinasi bu hatalı uygulamanın önüne geçilmesi için yöneticilere uyandı bulunmaktadır.

‘Payitaht’ sütununda yer alan başlıksız yayınlanan bir başka haberde (no:4), Şehzadebaşı’ndaki Damat İbrahim Paşa Kütüphanesinin yeniden kullanıma açıldığı bildirilmektedir. Yazıda, söz konusu kütüphanedeki kitapların bakımsızlıktan “fersûde ve perişan” olmasından ötürü bir süredir kitapların onarımı ve yeniden sayımı dolayısıyla kapalı bulunan kütüphanenin, kullanıma yeniden açıldığı haberi verilmektedir. Bu sütun altında yer alan bir başka yazı da bir yangın haberidir (no:4). Kasımpaşa’da camii-i kebir mahallesinde meydana gelen yangın sonrası yok

olan mahallenin yeniden onarımı ve yangın sırasında maddî zarara uğrayanlar için Padişahın yaptığı yardıma dair bilgiler yer almaktadır haberde. Haberde ayrıca, yangın sonrası Padişahın olay yerini ziyaret edip, itfaiye görevlileri ve diğer memurlara da “taraf-ı hümayûn-ı padişahaneden” ihsanda bulunacağı ve açıkta kalanlar için özel çadırlar ve yiyecek verilmesini buyurduğu bildirilmektedir.

Aynı sütun altındaki bir haberde ise olası bir maden yatağının bulunduğu bilgisine ulaşılır (no:7). Bugünkü Doğu Anadolu bölgesinden İstanbul’a gelen bir kişi, sözü geçen bölgedeki seyahati sırasında “adeta kayalar gibi meydanda görüp” aldığı parçalardan yanında bir maden örneğiyle İstanbul’a, Tasvîr-i Efkar idarehanesine gelir. Örnek, bizzat gazete yönetiminin analiz ettirildiğinde bunun “*kibrit-i tutya ile mahlutu simli rasas (simli kurşun) madeni olup, beher yüz kıyye (okka) cevherinde kırkbeş kıyye safi kurşun ve yetmiş dirhem halis gümüş ve cüz’i miktarı altın bulunduğu*” anlaşılr. Kuvvetle muhtemel Gümüşhane dolaylarında, o zamana kadar işletilmeyen bir bölge fark edilmiş, bu yazı dolayısıyla da yetkililere bilgi verilmiştir.

Tam bir Batılılaşmacı aydın tipi olan İbrahim Şinasi’nin Tasvîr-i Efkar’ında, halk arasında batıl inanç ve hurafelere inanışın yaygın olması sorununa da değinilmiştir. Buna dair bazen gülünç, bazen üzücü sonuçlarına dair örnekler aktarılmıştır. Hasta olan çocuklarını hocalara götürüp okutup üfletmeyi ve bu arada hem çocuklarının hastalığına çare bulamayıp hem de paralarını kaptıran, zenginliğinin artması için, kısmetinin açılması için hocalara başvuran ve zenginleşeceği yerde, olan parasını da hocalara harcayıp zor duruma düşen müslim, gayrimüslim Osmanlı hanımlarına dair haberlere yer verilmiştir (no:159). Bu haberler de ‘Payitaht’ sütunu altında yer almıştır.

‘Havadis-i Hariciye’ sütunu altında da haberler kıta isimlerine göre bölünerek, bölgesel olarak aktarılmaktadır. ‘Amerik’ başlığı

altında genellikle 1861-1865 yılları arasında devam eden Amerikan İç Savaşına dair son havadisler ve Meksika'ya ilişkin haberler aktarılmaktadır. 'Avrupa' başlıklı sütunda Batılı ülkelerde gelişen malî, siyasî, toplumsal olaylara ilişkin gelişmeler yer almaktadır. 'Asya' başlıklı bölümde Uzak Doğu, Hindistan, Türkistan bölgelerine ilişkin haberlere yer verilmektedir. İlanat kısmında ise, resmî ilanlarla beraber özel ilanlar da yayınlanmakta olup, ayrıca kitap tanıtımları da yer almaktadır. İlmî konularda bilgilendirici yazılar da Tasvîr-i Efkâr'da yer almıştır: Salih Efendi'nin Dârülfünûn'da verdiği 'Tarih-i Tabîî' konulu konferansın özetinin aktarıldığı yazı, Kâtip Çelebi'nin 'Mizanü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ehakk' isimli telifinin gazetede tefrika olarak yayınlanması gibi.

Eleştirel Yayıncılık

Osmanlının unsurları arasındaki çatışmalar haberleştirilebilmiştir gazetede. İzmir'de 1862 yılı başlarında Yahudi ve Rum tebaası arasında yaşanan olaylardaki gibi. Bu türden olayların *Takvîm-i Vekâyî*'de ve hatta *Ceride-i Havadis*'te duyurulmaması çoğu zaman tercih edilirdi ya da en fazla, ayrıntısına girilmeden bir iki satırdan oluşan kısa bir haber şeklinde verilirdi. Buna karşın Tasvîr-i Efkâr'da söz konusu olay tüm gelişim aşamalarıyla, yarı sayı, tevkif olunanların sayısı ve olay sonrası Rumların tarruzuna maruz kalan Yahudi vatandaşların son durumuna kadar ayrıntılarıyla aktarılmıştır.

Taşra memurlarının yolsuzluk, görevi suistimal girişimleri de gazetede yer bulmuştur. Hatta bu türden haberleri takiben devletin ilgili birimlerince, sözü geçen yerlere inceleme heyetleri gönderildiği de olmuştur.¹²⁸ Tasvîr-i Efkâr, doğal olarak bu heyetlere ilişkin bilgiyi de okurlarıyla başarısının neticesi olarak paylaşmıştır.

¹²⁸ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 78, 26 Mart 1863, s. 1.

Gazetesinde toplumsal sorunlara da dikkat çeken Şinasi, İstanbul'da halihazırda şahit olduğu ancak gerçekte tüm Osmanlı Devleti genelinde büyük bir sorun olarak gördüğü dilenciler meselesini de gündeme taşımıştır. 147 numaralı ve 23 Kasım 1863 tarihli Tasvîr-i Efkâr'daki "Seele hakkındadır" isimli başyazısında Şinasi, esas medeniyeti bilgi ve düşünce üzerine kurulmuş medeni ülkelerde dilencilerin hak edenlerinin sefaletten kurtarıldığını, yaradılış yahut fena terbiyesi yüzünden geçimini elde etmekteki zorluktan kaçınarak bu yolu tutmuş olanların dahi önlenerek çalışmaya ve kazanmaya zorlanmakta olduğunu belirtir. Bu durumun hem herkesin şerefini noksanlıktan koruduğu, hem de fertleri rezillikten kurtardığını ifade eder. Buna karşın memlekette muhtaçlara yardım dinî vazife olduğundan, bir takım yardım müesseseleri mevcut olsa da bunların düzgün işlememesi ve halkın fazla cömertlik ve merhameti yüzünden dilencilerin çoğalmış olduğundan yakınır. Üzerinde durulması icabeden şeyin gerçekten muhtaç olanlar ile bu işi tembellik yüzünden meslek edinenleri ayırt etmek ve hakikaten yardıma muhtaç olanları resmî ve hususî yardımlar sayesinde bu "aşağılık" halden kurtarmak olduğunu söyler.

Şinasi Efendi bu makalenin yayınından üç ay sonra (Şubat 1864) hükümet tarafından dilencilere ait meselelerin görüşülmesi için bir komisyon teşkil olunduğu ve bu komisyonun görüşmelerine Babiâli'de devam etmekte olduğunun işitildiğini, Payitaht sütunu altındaki 17 Nisan 1864 tarihli bir yazısında haber verir. Yazıda, bu vesileyle muhacir olarak özellikle İstanbul'a gelmek zorunda kalan evsiz ve ihtiyaç sahipleriyle, diğer muhtaçlar ve dilenciler konusuna yeniden kısaca değinilir. "*Bir milletin hali devletin mahiyet-i idaresini ispata delil-i aleni değil midir?*" diye sorulur ve teşkil olunduğu duyulan komisyonun çalışmalarından iyi neticeler çıkmasının devletin ve padişahın itibarını daha da artıracığı ifade olunur. Muhtaçların durumunun düzeltilmesinin,

toplumun diğer fertlerini de memnun edeceği, halihazırda yaşamak zorunda kaldıkları rahatsızlıklar dolayısıyla, belirtilir.¹²⁹ Kalem almış olduğu bu yazı ile aynı zamanda Şinasi, kamu adına konunun takipçiliğini yapmış ve bunu hükümete hissettirmiştir. Diğer deyişle hükümet üzerinde bir kamuoyu baskısı oluşturmayı denemiş, aynı zamanda kamuya da basının ellerinde ne denli kuvvetli bir silah olduğu yönünde mesaj vermiştir.

Şinasi, Batıda görmüş olduğu çağdaş, medeni şehir hayatının Osmanlı toplumunun da hakkı olduğu düşüncesindedir. Caddeleri dolduran temiz giyimli, eğitimli insanlar, temiz ve konforlu dekore edilmiş dükkanlar, kafeler (kahvehaneler), restoranlar, müzeler, tiyatrolar, kütüphaneler, halkın kolaylıkla ulaşabileceği çok sayıda, çeşitli gazete ve dergiler, temiz, düzenli ve aydınlatılmış cadde ve sokaklar, düvel-i muazzama arasında sayılan Osmanlı Devleti'nin halkı için de geçerli olmalıdır. Bunun için gerekli düzenlemeler yetkililerce yapılmalıdır. Bu yolda bazı hatırlatma ve konuya dikkat çekme amaçlı yazılar Şinasi tarafından kaleme alınır Tasvîr-i Efkâr'da, tıpkı dilenciler meselesinde olduğu gibi. Bu görüş doğrultusunda Şinasi tarafından kaleme alınmış (Mayıs 1864) bir yazı da da, sokakların aydınlatılması ve temizliği meselesi gündeme getirilmiştir. Hükümet tarafından geceleri sokakların aydınlatılmasına ve halkın da bu hususta nasıl yardımda bulunacağına dair, 188 numaralı Tasvîr-i Efkâr'da ilan olunmuş resmî tenbihnameye¹³⁰ istinaden 192 numaralı Tasvîr-i Efkâr'da

¹²⁹ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 187, 17 Nisan 1864, s. 1.

¹³⁰ Sokakların geceleri kandil ile aydınlık edilmesi birinci derecede mamuriyet ve medeniyetin işareti olup, kamu yararına olduğu gibi, birtakım uygunsuz şahısların kötü işlerine meydan bırakmayarak zabıtaya da kolaylık sağlayacaktır. Hazreti Padişahi sayesinde ileride gaz ile aydınlanma sağlanıncaya kadar bir başlangıç olarak memurlar ile ahaliye kandil yakıtılması, kendi menfaatlerine olduğundan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kararı üzerine çıkarılan irade gereği bundan böyle memurlar ve bendegân (padişahın hizmetinde olanlar) hane ve yalıları önlerinde yaz-kış birer ve

yayınlanan yazısında¹³¹ Şinasi, ileride Galata ve Beyoğlu gibi gaz ile aydınlatılınca kadar, hükümetçe memur, bendegân, esnafın mecburi ve ahalinin gönüllü sağlayacakları katkıyla İstanbul sokaklarının kandille de olsa bundan böyle aydınlatılacak olmasının memnun edici bir gelişme olduğundan bahseder. İstanbul'un sokaklarının aydınlatılacak olmasının faydalarını sayar. Bunun hırsızlık, kundaklama gibi birtakım zararlı ve tehlikeli girişimler için caydırıcı olacağını, ayrıca bu tür zararlı hareketlerde bulunanların aydınlatılmış sokaklarda zaptiyece daha çabuk fark edilebileceğini dolayısıyla sokakların geceleri de güvenli olabileceğini ifade eder. Ahalinin ev ziyaretlerini gündüz rahatlığında yapabileceğinden, dükkanların daha geç saatlere kadar açık olabileceğinden, bunun da hem ahali için hem de esnaf için fayda sağlayacağından bahseder. Gece sokağa çıkmak zorunda kalanların bundan böyle fener taşımak zahmet ve masrafından da kurtulacağını altını çizerek. Ardından da İstanbul şehrinin aydınlanmış haliyle gözlere ne denli güzel ve zarif görüneceğinden şiirsel bir üslupla bahseder: *“İstanbul beldesi, Avrupa’nın kenar sahilinde Asya’ya karşı kurulmuş bir derya malikanesidir. Dünyayı tutan şöhreti uzaktan işitenlere o derece hoş gelir ki gönülleri açan manzarasını işiterek dahi aşık olmamak imkânsızdır. Böyle bir şehir ne kadar temizlense, süslense ve aydınlatılsa ona değer”*. Yazının devamında ise İstanbul sokaklarının temizliği meselesine değinir. İstanbul sokaklarında sayıları hergeçen gün artan sahipsiz köpeklerin halkın büyük kesimince rahatsızlıkla karşılandığından

ikişer kandil yakmaya mecbur olacaklardır. Ahaliden bu usule uygun hareket etmek isteyenler olursa bu hareketleri hükümetçe takdirle karşılanacaktır. Aralarında hane olmayan dükkanların sahiplerinin de, masrafları aralarında karşılayarak kırk-elli adım uzaklığında kandil yakmaları icab edecektir. Fenerler genel olarak bir tarzda olması için zaptiye tarafından bir numune yaptırılacaktır. *Tasvîr-i Efkar*, No: 188, 20 Nisan 1864, s.1.

¹³¹ Şinasi, “İstanbul sokaklarının tenvîr ve tathîri hakkındadır”, *Tasvîr-i Efkar*, No: 192, 5 Mayıs 1864, s. 1-2.

bahseder. Bunların gelen geçene havlamak, elindeki yiyeceklerle dahi saldırmak suretiyle rahatsızlık verebildiği, geceleri köpek sesinden uyumanın imkânsız hale geldiği, bir kısım esnafın sattıkları gıda maddelerini dükkanın dışında sergilediği ve bu hayvanların bunlara temasının görülebildiği dolayısıyla halkın sağlığı için tehdit oluşturdıkları, ayrıca kuduz vakalarına da yer yer rastlandığı belirtilir ve sahipsiz köpeklerin toplanarak Marmara'daki boş sahil veya adalara ve mümkünse dişi ve erkek köpeklerin ayrı mahallere konulması suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırılması tavsiye olunur. Aynı yazıda şehir planması konusuna da girilir ve hava akımının önünü kesmeyecek surette sokakların, yolların ve üzerlerindeki evlerin planlanmasının halkın sağlığının korunması açısından önemi vurgulanır.

Toplumsal meselelerde bu denli hassas olan Şinasi, siyasi sahaya da ilgilenmiş; Tasvîr-i Efkâr'da hükümetin dış politika-daki tavrına da eleştiriler getirmiş, Karadağ sorununa değinmiş, Rusya'nın Kafkaslar ve Lehistan politikasına dikkat çekmiştir. Henüz ilk sayıda Karadağ meselesine yer verilmiş ve bu mesele "Devlet-i Âliyye'nin müşkülâtından biri" olarak nitelenmiştir. Karadağ'da baş gösteren isyanın haddinden fazla uzamış olduğu kanaatindedir Şinasi. Nitekim gazetenin ikinci sayısında da Karadağ sorununa değinilmiş ve konuyla ilgili yazıda bu isyanın uzaması ve daha da şiddetlenmesinin sebebi, *"Karadağlı dedikleri bagilerin (asilerin) müstehak oldukları mücâzât-ı lâzîminin (gerekli cezanın) devr-i sabıkta (önceki yönetimce) icrası mertebe-i vücûbu (lüzumu) geçmişken o vakit mahsus bir politikaya mebnî bir kesb-i tehhür (gecikme) eylemesinden neş'et etmiştir (ileri gelmiştir)."* şeklinde açıklanmıştır. Bu durumun yeni saltanat-ı seniyyenin uhdesinde çözüme kavuşacağı ümit edilerek: *"... bu gaile-i müzminin bundan böyle nüks etme ihtimali kalmayacak surette izâlesi (giderilme) ancak tedâbir-i müttehizenin (kabul edilen) tamamıyla icrasına devam ile hâsıl olacağı cümle*

indinde müsellemdir (bilinmektedir)” denilmiştir. Yazının devamında Türk ordusunun Karadağlılar karşısında kazanmış olduğu askerî zaferlere ilişkin ayrıntılı bilgi, ordu ve yeni yönetime dizilen övgülerle yer almıştır: “... asâkir-i padişahi her nereye sevk olunsa savlet-i (şiddetli hücum) kahramane ile dağ gibi düşmanınını pâ-y-mâl edeceğini (ayakları altında ezeceğini) hasm (düşman) dahi teslim eyler”.

Bu durumu yakın geçmişte yaşanan bir olayın da tasdik edeceği belirtilerek, yakın zaman önce Karadağ’da bir geçiti tutup Osmanlı Devleti’ne direnen Knez Nikola’nın askerlerinin Osmanlı askerleri ile çarpışmasından, en az 700 kayıpla ayrıldığı, yine bu çarpışmada sağ kalan askerlerin kaçışarak, hatta silah ve diğer teçhizatlarını savaş meydanında bırakarak canlarını zor kurtardıkları örneği verilmiştir. Dolayısıyla diğer taraf için sulhun en iyi seçim olacağı ifade edilmiştir Tasvîr-i Efkâr’da.

Devam eden sayılarda da Karadağ’daki isyancılara karşı Osmanlı Devleti askerinin kazandığı başarılarla ilişkin haberler verilir. Bu haberler daha çok Fransızca gazetelerden yapılan çeviriler yoluyla aktarılır, tabii epeyce yorum katılarak. Yine bu gazetelerden ulaşılan Karadağ’ın demografik durumuna dair istatistikleri ve raporlar de haberleştirilmiştir. Avrupalı devletlerin istatistik kurumlarının Karadağ’ın nüfusu ile alakalı olarak birbirinden farklı pek çok rakam yayınladıkları haberi verilir. Bazı kaynaklara göre 60 bin olan Karadağ nüfusu bazı kaynaklara göre 130 bini bulur. Şinasi’ye göre bu, Avrupalıların Karadağ nüfusunu olduğundan fazla göstermek istemelerinden kaynaklanır.¹³² Karadağ ile ilgili haberlere sonraki sayılarda da sıklıkla yer verilecektir. Bunun yanı sıra dönem itibarıyla Osmanlı Devleti’nin en fazla başını ağrıtan diğer bir coğrafya da Eflâk-Boğdan bölgesidir ki, burayla ilgili de oldukça fazla habere rastlanır Tasvîr-i Efkâr’da.

¹³² “Karadağ”, *Tasvîr-i Efkâr*, No: 3, 5 Temmuz 1862, s. 1.

1856 tarihli Paris Antlaşması gereği Eflâk ve Boğdan'a muhtariyet hakkı verilmiş ve muhtariyet, anlaşmayı imzalayan devletlerin ortak garantisi altına alınmıştır. Her iki eyaletin de birer meclisi olması ve hiçbir devletin Eflâk ve Boğdan'ın iç işlerine karışmaması şartı konulmuştur. Takip eden dönemde eyaletlerin (prensliklerin) birleşmesi büyük devletler tarafından tanınması için Romenler Alexandru Ioan Cuza önderliğinde girişimlerde bulunmuştur. Bu birleşmeye Prusya, Rusya, Fransa olumlu, Avusturya ve Osmanlı Devleti olumsuz yaklaşıp ve İngiltere çekimser kalsa da takip eden süreçte birleşme gerçekleşmiş ve Eflâk ve Boğdan Birleşik Prenslığı kurulmuştur. 20 Kasım 1861 yılında Babıâli tarafından Prensliklerin idarî ve yasal birleşmesinin tanındığı bir ferman hazırlanmıştır. Bununla birlikte, Prenslik, Osmanlı sınırları içinde özerk bölge olarak kalmıştır. Birleşmenin ardından 23 Aralık 1861'de Birleşik Boğdan ve Eflâk Prensi Alexandru Ioan Cuza, Romen Milletinin oluştuğunu ilan etmiş ve 1862 yılında Birleşmiş Boğdan ve Eflâk Prensliklerine 'Romanya' adı verilerek, Bükreş başkent olarak ilan edilmiştir. Birleşme sonrası dönem (1862-1866) Romanya'nın reform dönemi olmuştur. Finans, eğitim, hukuk, toprak reformları gerçekleştirilmiştir. 1864 yılında Romanya'nın ilk anayasası yürürlüğe konulmuştur.

Tüm bu gelişmeler, diğer deyişle Avrupa devletlerinin büyük kısmının onayıyla Eflâk ve Boğdan'ın (Romanya) adım adım Osmanlı'dan kopuş yolunda ilerlemesi Tasvîr-i Efkâr gazetesi yönetimince sıkıntıyla takip edilmiştir. Bu süreç zarfında Batılı Devletlerin de katılımıyla gerçekleşen müzakerelerden Osmanlı Devleti'nin lehine sonuç çıkmaması, gerek müzakere sürecine dair kaleme alınan haberlerle gerekse Avrupa'da yayınlanan gazetelerden yapılan çevrilerin aktarılması yoluyla, açık bir dille olmasa da Osmanlı kamuoyunun süreçten memnun olmadığını belirtecek surette yer bulmuştur gazetede.

Şinasi özellikle siyasî yazılarında tam bir açıklıkla konuşmamıştır. Garpcıdır, medeniyetçidir. Tanzimatı ve onun getirdiği ‘kanun’ fikrini benimsemiştir. Doğrudan doğruya ‘hürriyet’ kelimesini kullanmaz, açıktan açığa rejim değişikliğini telkin etmez. Fakat zulüm ve esarete hücum eder. *“Zulüm ve esaretin elinde köle idik, Reşid Paşa’nın kanunu bizi azad etti”* der. Zulüm ve esaret ise taassup ve cehaletin ürünüdür ona göre ve ikisine de savaş açar. Akıl ve adaleti ön safta tutar, adalet ona göre aklın emrindedir. Şinasi, her ne kadar tam açıklıkla konuşmamıştır denilse de, toplumsal konulu yazılarında dahi gerçekte idarî sisteme yönelik eleştirel mesajlarını ortaya koymaktan geri durmamıştır. Evsiz ve muhtaçların ihtiyaçlarının karşılanması yolunda devlet tarafından girişimde bulunulduğu yönünde yönetimin icraatını olumlar nitelikteki bir başyazısında dahi, şu cümle araya sıkıştırılmıştır gerçekte: *“Bir hükümet kararında ne kadar bağımsız ise ortaya koyacaklarının sonucuna da katlanması gerekir”*.¹³³

Tasvîr-i Efkâr’da, halk adına yönetimi denetleme ve eleştiri görevi yürütülüyor olsa da, özellikle eleştiri boyutunda olabildiğince uygun bir lisan kullanılmasına dikkat edilmiştir. Şinasi Efendi halihazırda Meclis-i Maârif üyesidir. Oldukça önemli bir mevkiidir bu. Aynı zamanda manevi olarak da önem arz eden bir konumdur, özellikle eğitimin önemine inanmış bir kişi olan Şinasi Efendi için. Bu sebeple haber ve makalelerde mevcut sorunlar dile getirilirken mümkün mertebe dengeli bir lisan kullanılmıştır. Ancak her ne kadar dengeli bir lisan kullanılmasına dikkat edilse de sonuç olarak devletin üst kademedeki bir memuru olan Şinasi Efendi’nin sahibi olduğu gazetede yönetimin hatalı olduğu düşünülen uygulamaları eleştirilmektedir. Bu eleştiriler maârif sahasındaki uygulamalara yönelik de olabilmektedir

¹³³ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 188, 20 Nisan 1864, s. 1.

Namık Kemal

üstelik. Nitekim 1863 yılı yazında, yani gazetesinin yayına başlamasından yaklaşık bir yıl sonra, Şinasi Efendi Meclis-i Maârif üyeliğinden çıkarılır. Şinasi Efendi iki yıl kadar daha gazetesinin başında kalır. 1865 yılı ortalarında ise, 200'ü aşkın sayıdan sonra gazeteden ayrılarak Paris' gider. Gazetesinin yönetimini Namık Kemal'e bırakır.

Namık Kemal döneminde de Karadağ, Eflâk ve Boğdan'daki gelişmeler Osmanlı Devleti aleyhine devam etmektedir. Tasvîr-i Efkâr'da bölgeyle ilgili gelişmeler aktarılmaktadır. Ancak haberler okunduğunda anlaşılır ki, bölgelerde yaşanan bir kısım olaylar Osmanlı Devleti'nin uluslararası sahada ve sınırları dahilinde yaşayan halklar arasında olumsuz etki yaratmaktadır. Avrupalı devletlerin bölge üzerindeki birbirleriyle olan nüfuz mücadelesi süregelmektedir. Bölgeye Paris Anlaşması yoluyla müdahil olabilmektedirler, ancak Osmanlı Devleti'nin bu müdahalenin derecesinin ayarlanmasında daha etkin konumda olması, bölgenin Osmanlı Devleti sınırlarında kalabilmesi bakımından önem arz etmektedir. Tasvîr-i Efkâr bunun bilinciyle gerek Batı basınından gerekse Osmanlı Devleti sınırlarında yayınlanan Avrupa dilli basından bir kısım haberleri seçerek okurlarıyla paylaşmaktadır. Her ne kadar haberler yorumsuz olarak aktarılsa da, yayınlanması tercih edilen haberler dahi gazete yazarlarının bölgeyle ilgili Osmanlı yetkililerinin tutumlarını eleştirel bir pozisyonda takip ettiklerinin göstergesi niteliğindedir. Örneğin Tasvîr-i Efkâr'ın 306. sayısında yer alan bir haber Viyana-Avusturya'da yayınlanan *Correspondence* isimli bir gazetede neşrolunan bir haberin çevirisidir. Haberde, Karadağ ladikasına¹³⁴ Avusturya-Macaristan Devleti tarafından

¹³⁴ Ladika: Karadağ'ın piskopos prenslerine verilen ad.

senelik maaş verileceği ve bunun miktarının 12 bin florin olmak üzere kararlaştırıldığı, ancak bu miktarın sonradan 20 bin florine çıkarıldığı iddia olunmaktadır. Haberin devamında ise, bu miktarın her yıl düzenli olarak ödenmeyip, bir kereye mahsus Avusturya-Macaristan tarafından Karadağ'ın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan kurtulabilmesi için insaniyete binaen yardım olarak verileceği bildirilmektedir.¹³⁵ Diğer deyişle, Osmanlı Devleti sınırlarında kalan bir ülkenin Katolik prensine, kendisi de Katolik olan Avusturya-Macaristan Devleti'nin, para yardımında bulunması yoluyla bu bölge yöneticilerinin ve halkının manevi anlamda başka bir ülke yönetimine bağlanması ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bu duruma Osmanlı Devleti yöneticilerinin de dikkati çekilmek istenmektedir.

Namık Kemal yönetimindeki Tasvîr-i Efkâr'da da devletin dış politika ve iç politikada izlediği tutumlarına, eğitim sistemine sıkça eleştiriler getirilmiştir. Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti ile ilgili yürüttükleri politika, gazete yönetimi tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiş ve okuyucuyla paylaşılmıştır. Denildiği gibi bu daha çok yabancı gazetelerin takibi ve bunların tercümesi yoluyla gerçekleşmiştir. Özellikle Namık Kemal'in gazete yönetimine geçmesinden sonra, haberlerin sonuna gazetenin yorumu da eklenmeye başlanmıştır. Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında yerleşik gayri Türk ve gayrimüslim tebaası üzerinde nüfuz kurma yolundaki gayretleri ve bu bölgelerde ıslahat yürütülmesi yolunda Osmanlı Devleti'ne baskı uygulaması, gazete yazarlarınca sıkıntıyla karşılanmıştır.

Tasvîr-i Efkâr'da, İstanbul'da yayınlanan Fransızca bir gazetede (*Courrier d'Orient*) Rusya ve Batılı ülkelerin Osmanlı Devleti ile mevcut ve gelecekte olması gereken siyasî ilişkilerine dair Rus gazetelerinde yer alan yorumların yer aldığı bir yazıya

¹³⁵ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 306, 13 Haziran 1865, s. 1.

istinaden hazırlanan makalede¹³⁶ Rus yazarların yorumları irdelenmektedir. Rus basınına göre, Osmanlı Devleti ile kurulacak ilişkide izlenmesi gereken yol, Osmanlı Devleti'nin Paris Anlaşması sonrası Balkanlarda gerçekleştirmesi beklenen ıslah çalışmalarının gidişatına binaen oluşturulmalıdır. Balkanlardaki durum ise Avrupa'nın ümit ettiği seviyede değildir.

Kırım Harbi sonrası diğer Batılı devletlerin araya girmesiyle imzalanan Paris Anlaşması, Rus basınına göre “*mesele-i şarkıye hal ve tasfiye olmaksızın Rusya'ya bir resmî anlaşma kabul ettirilmesinden ibarettir*”. Yine Rus basınına göre, Rusya'nın haricinde ve belki onun aleyhinde olarak mesele-i şarkıyeye bir rabita vermek hakkında Avrupa'nın tuttuğu yol ve politikanın yanlış olduğu meydana çıkmıştır. Ve hatta ‘terk-i silah’ maddesi dahi bu suretle yeniden görülmelidir.

Bu açıklamaya Tasvîr-i Efkâr'ın yorumu ise şöyle olmuştur:

“... Bundan anlaşılıyor ki, mesele-i şarkıye Rusya'nın arzu ve taleplerine uygun surette tasfiye olunmadıkça onun terk-i silah maddesine muvafakat etmesi imkânsızdır... Avrupa'nın istihsal eylediği ve devamına mecbur bulunduğu menafî kendi eliyle bozmasını Rusyalılar talep ediyorlar. ...Hâlbuki en başta Fransa ve İngiltere devletleri 1854 ve 1855 senelerinde bu kadar masrafları ihtiyar etmez ve asker cenazesıyla Kırım kıtasını doldurmaz idi. ...Rusya'nın Şarkça olan politikasını bütünü tebdil ve ecdadından miras kalan efkâr-ı milliyesinden sakınması lazım gelir”.

Makalenin devamında ise Rus yazarların Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki “mazlum halklar” üzerinde yürütmekte olduğu

¹³⁶ “Courrier d'Orient'de münderec bulunan bir bend-i mahsusun tercümesidir”, *Tasvîr-i Efkâr*, No: 495, 27 Haziran 1867, s. 2-3.

politikaya yönelik eleştirilerde bulunmadan önce Rus diplomatlarının Lehler üzerinde yürüttükleri politikaya göz atmaları tavsiye olunur ve “*Acaba Rusya hangi hukuk ve menafiye istinad ederek memalik-i Osmaniyyede bulunan hristiyanların ahvâliyle iştilal eder? ... Bir devlet ki, Lehistan’ı taht-ı hükümetinde tutar, istiklaliyyet davasını meydana koymaya hak ve selahiyeti olamaz...*” denilir.

Tasvîr-i Efkâr’daki bir başka yazıda da Fransa’nın Osmanlı Devleti’nin iç işlerini ne denli yakından takip ettiğine dikkat çekilir. Tasvîr-i Efkâr, yine *Courier d’Orient*’ten istifade etmiştir bu yazıyı hazırlarken. *Courier d’Orient* ise, Fransa’nın resmî gazetelerinden *Moniteur*’den yararlanmıştı haberini oluştururken. 489 no’lu 6 Haziran 1867 tarihli Tasvîr-i Efkâr’da “Fransa’nın resmî gazetesi olan *Moniteur*’un Devlet-i Âliye hakkında yazdığı bir bendin tercüme-i mealidir” başlığıyla yer alan yazıda,

“*Efkâr-ı umumiyenin talep eylediği ıslahat ve Tanzimat yolunun güşâdına Devlet-i Âliye’nin teşebbüs eylediği görünüyor. Vakıflar ve yabancılara emlâk edinme hukuku maddesini enine boyuna mütâlâa etmiş ve yaklaşımakta olan bir devlet meclisinin teşkilini dahi tasavvur eylemiştir. Hakkıyla ifa-yı vazife-i memuriyet etmeye muktedir olacak me’mûrünün yetiştirilmesine medâr yalnız Maârif-i Umumiyenin intisarı olacağını ve manevi maddî birçok ıslahat ve tadilatın ifasına lüzum-ı hakkı olduğunu saltanat-ı seniyye layıkıyla anladı. Devlet-i Âliye, umur-ı maliyece bir takım tedâbir-i müstahsene (uygun) ittihaz eylediği takdirde ahaliye yeni bir yük tahmîl (yükleme) etmeksizin mecra-ı varidatını tevsî edebiliyor (genişletebiliyor). Bu da hem hazinenin hem de ahalinin menafî’ni istihsal etmiş olur.*”

denilmektedir. Bu yazı ile Tasvîr-i Efkâr yönetimi, Fransa'nın Osmanlı Devleti'nce yapılması taahhüt edilen ıslah çalışmalarının ne denli sıkı bir denetçisi olduğuna vurgu yapmak istemiştir.

Yabancıların Osmanlı Devleti'nde mülk edinme ve evkafın mülke tahvili meselesi Batılıların önemle üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Nitekim 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda temas edilen bu mesele, Batılı devletlerin uzun süren baskıları sonunda 10 Haziran 1868'de beş maddelik bir kanunla halledilmiştir. Buna göre yabancılar, Hicaz bölgesi hariç, Osmanlı ülkesinde mülk edinme hakkını elde etmişlerdir. Yine Batılı sermayedarların en çok şikâyet ettikleri "evkafın mülke tahvili" konusu da 1873'te çıkan bir irade ile çözüme kavuşturulmuş, böylece vakıf mallarının yabancılar satılmasını engelleyen eski kanun ortadan kaldırılmıştır.

Tasvîr-i Efkâr yönetiminin Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin maârif, maliye, evkaf, azınlık halklarıyla ilgili uygulamaları gibi içişleri ile dış politikadaki tutum ve davranışlarına yönelik yönlendirme ve müdahalelerinden ve Osmanlı Devleti yöneticilerinin de bu duruma büyük oranda tepkisiz kalmalarından rahatsızlık duyduğu, bu türden yazıların gazetede sıklığı göz önüne alındığında rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Eğitim ve Dil Meselesinin Gazeteye Yansıması

Gazetede üzerinde en fazla durulan konulardan biri de yazı ve konuşma dilinin birbirinden farklı oluşu ile eğitim sahasındaki meselelerdir. Özellikle mevcut sistemin, gerek müfredat, gerekse öğretim teknikleri bakımından, okuma yazma oranına olumsuz etkisi sıklıkla gazetede işlenmiştir. Resmî yazışmalarda halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dil kullanımı ve matbuatta sade Türkçe kullanımının gerekliliği konularına yer verilmiştir. 416 numaralı ve 28 Ağustos 1866 tarihli Tasvîr-i Efkâr'da eğitim sisteminin,

Türkçe okuryazar yetiştirmeye elverişli olmadığı konu edilmiştir. “Lisan-ı Osmanî’nin edebiyatı hakkında bazı mülâhazatı şamil-dir” başlıklı yazıda, okullarda halen Arap ve Fars dilleri ağırlıklı bir müfredatın hakim olduğundan ve Türkçe’ye maalesef yeterince önem verilmediğinden yakınılmaktadır:

*“Türkçe’de değil fûnûn, hâlâ edebiyat dahi layıkıyla tedvîn olunmadığı (kitap haline getirme) için Arap ve Acem ve onlara ila-
veten bir de ehl-i kelam lisanlarını öğrenmek yolunda zaman-ı
tahsilin birçoğunu efna etmedikçe (tüketmedikçe) ifade-i meram
kabil değildir. Halbuki o kadar himmet-i maârif (maârife ayrılan
o kadar zaman), saireye sarf olunsa, zeki bir insanı bayağı
bir alim-i zû-fûnûn (fûnûn/ilim sahibi) eder. ...Bizde bir adam
Arabî ve Farsî mukaddimanına (önce) altı yedi sene vakf-ı vü-
cud etmelidir ki, imla ve manası yerinde bir mektup yazabilsin.
İşte edebiyatımızın maârif-i umumiyeye tesiri bu haldedir”.*

Yazıda ayrıca lisanın bir millet için önemine dikkat çekilmekte, lisanın milli kimliğin ayrılmaz bir parçası olduğuna dair yorumda bulunmaktadır. Arap dilinden örnek verilerek, Arapça’nın Yunan dili gibi, kuvvetli ve yaygın bir edebiyat ve bilim diline dahi üstün gelebildiği halde, Türkçe’nin henüz alfabesi dahi olmayan Arnavut ve Laz lisanlarını dahi unutturmadığı ifade edilir. Bunlara sebep olarak derli toplu, eksiksiz ve uygun formatta Türkçe dilbilgisi kitaplarının oluşturulmamış olması gösterilir. Türkçe’nin farklı lehçelerini konuşan boy-ların birbirlerini anlamakta zorlanıyor olmaları da buna bağla-nır ve “... bir Buharalı Türkçe söylediği halde buradaki Türkler içinde bir Fransız kadar dilinden anlayacak aşına bulamaz” de-nir. Mevcut eğitim sisteminden geçerek okuyup yazma öğren-mişlerin dahi daha karmaşık metinleri anlamakta güçlük çeke-ceğinin belirtildiği yazıda,

“... İstanbul’da okuyup yazma bilenlerden dahi onda biri sebk-i marûf üzre yazılmış bir kağıttan ve hatta kâfil-i hukuku olan kanun-ı devletten dahi istifade-i merama kadir değildir. Çünkü edebiyatımıza Şark ve Garbın birkaç ecnebi lisanından müstear (yabancı) olan şiveler (söyleyiş, kelime) galebe ederek (galip gelerek) ittîrad-ı ifadeye hâlel vermiş ve edevat ve tabirât ve ifadâtı takrirden bütün bütün ayrılmış olan üslûb-ı tahrir (takılar, terimler, deyimler ve ifadelerden bütün bütün ayrılmış olan yazma usulü) ise bayağı bir başka lisan hükmüne girmiştir. Bu surette ki, ekser-i erbab-ı kalem yazdığını söylemekten ve söylediğini yazmaktan hayaldir.”

denilir. Namık Kemal tarafından kaleme alınan bu yazı ile Türkçe’de yazı ile konuşma dilinin birbirinden neredeyse bir uçurumla ayrılmış olduğu vurgulanır.¹³⁷ Bir sonraki sayıda makalenin devamı yayınlanır. Yazıda,¹³⁸ Türk dilinin ıslahı için önerilerde bulunulur. Bu yolda başlıca beş öneri sayılır:

“Birincisi; elde mevcut olan kavâid-i Osmanîyenin ta’dîl ve ikmalî... (Osmanlı lisanının kurallarının düzenlenip, tamamlanması)...

İkincisi; Türkçeye mahsus mümkün mertebe muntazam ve mükemmel bir lugat tertibi...

¹³⁷ Tasvîr-i Efkâr yazarınca her ne kadar Türkçe’nin Arapça ve Farsça’dan aldığı takı ve terkipler yüzünden sıradan halkın anlayabileceği seviyeden uzaklaştığı eleştiriliyorsa da, yazarın kendisinin de gayretlerine rağmen bu alışkanlıktan tam olarak sıyrılmadığı görülür. *Tercümân-ı Ahvâl* ve *Tasvîr-i Efkâr*’dan yararlanılan makale ve haberlerin aynen aktarılmasına Türkçe’nin ne derece sadeleştirilmeye çalışılarak kullanılabildiğini okurun bizzat kendisinin karar verebilmesine olanak sağlamak açısından dikkat edilmiştir.

¹³⁸ “416. numaradaki bend-i mahsusun mabadıdır”, *Tasvîr-i Efkâr*, No: 417, 31 Ağustos 1866, s. 1-2.

Üçüncüsü; (Lugatın oluşturulması) İstîmâl-i umumîyenin vaz-ı aslıye tercihinə mütevakkıftır (uygun olmalıdır). Bu maksadı ise ehl-i kalemin rağbeti hasıl eder...

Dördüncüsü; asar-ı mevcudiyenin ifadât-ı tabîiyye letafetine malik olan makalelerinden müretteb ve muhakemeli bir mün-tahabat (seçme yazılar-antoloji) mecmûası tanzim ve mektep-lerde talim olunmaya menûttur (bağlıdır)...

Beşincisi; lisanımıza mahsus bir belâgat kitabının telif (hazır-lama) ve tedrisiyle vücuda gelir. Bu yolda bir eser meydana getirmeye himmet edenler için zannolunur ki, tezyinat-ı lafzi-yenin bahs-i cevazı (süslü lafların kullanılması), efkârda bazı mertebe-i ihtilaf hasıl edecektir..."

Görüldüğü gibi, Şinasi'den sonra Namık Kemal yönetimindeki Tasvîr-i Efkâr'da da gazeteciliğin, iktidarı halk adına denetleme ve eleştirme olan aslî görevleri yerine getirilmiştir. Yazarlar Ayetullah Bey, Reşad Bey, Nuri Bey, Asım Bey ve Tercüme Odası memurlarından Rıfka Efendi ile Recaizade Mahmud Ekrem de bu süreçte katkı sağlamıştır.¹³⁹ 10 Mart 1867 tarihli 465. sayıda yer alan "Şark meselesine dair bir layihadır" başlıklı yazısından sonra Namık Kemal resmî makamlarca gazetecilikten men edilmiştir.

1864 yılında yayınlanmış olan Matbuat Nizamnamesi olduğu halde, 12 Mart 1867 (7 Zilkade 1283 Hicri) tarihinde Sadrazam Âli Paşa tarafından, hükümete basının denetimi alanında geniş yetkiler veren Âli Kararname yayınlanmıştır. Gazeteler üzerindeki denetim artmıştır. Mart 1867'de *Muhbir* gazetesinin başyazarı Ali Suavi Kastamonu'ya, *Muhbir* gazetesi yazarlarından Ziya Paşa Kıbrıs mutasarrıflığına, Namık Kemal vali yardımcısı olarak Erzurum'a tayin edilmiştir. Ancak, bu isimler yeni görev mahallerine gitmek yerine, Paris'e gitmeyi tercih etmişlerdir. Ağâh

¹³⁹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 52.

Efendi, Tercüme Bürosu memurlarından Kayazade Reşad Bey, Menapirzade Nuri Bey, Sağır Ahmedbeyzade Mehmed Bey, Ziya Paşa Paris'e gidenler arasındadır. Paris'te onlara buradaki Türk Büyükelçiliği görevlilerinden Kanipaşazade Rıfat Bey katılacaktır. Namık Kemal'in de yurtdışına gitmek zorunda kalması üzerine Mayıs 1867'den itibaren gazetenin yönetimi Recaizade Mahmud Ekrem Bey'e kalmıştır.

Bu dönemde de Tasvîr-i Efkâr'da benzer bir yayın politikası izlenmiştir. Bu tarihlerde Balkanlardaki hareketlilik halen sürmekte olup, 1866 senesinde Girit'te patlak veren ayaklanma 1868'e gelindiğinde halen devam etmektedir. Bunlara dair haberler gazetede yer almaktadır. Haberler çoğu zaman yabancı basın organlarından yapılan çeviriler yoluyla oluşturulurken, Recaizade Mahmud Ekrem döneminde haberlerin çoğu kez salt çeviri olarak, yorumsuz surette verildiği dikkat çeker. Yine de yayınlanmak üzere seçilen haberlere dikkat edildiğinde Tasvîr-i Efkâr'da, Eflâk-Boğdan ve Girit gibi memleketin iç meselelerine müdahale eden Batılı ülkelere karşı hükümetin haddinden fazla yumuşak bir tavır sergilemekte olduğuna ilişkin örtük de olsa bir serzenişte bulunulduğu sezilir.

Tasvîr-i Efkâr'ın Recaizade Mahmud Ekrem dönemindeki yayınlarının, eskiye oranla hükümetin dikkatini ve şiddetini olabildiğince az üzerine çekecek şekilde hazırlanmaya gayret edildiği açıkça görülür. Çünkü, Mart 1867'den itibaren uygulamaya konulan Âli Kararname ile gazeteler doğrudan hükümetin emriyle kolayca kapatılabilmektedir. Bu dönemdeki Tasvîr-i Efkâr nüshalarına bakıldığında haberlerin daha çok Havadis-i Hariciye başlığının altında yer alan "Avrupa" alt başlığının altında dizilen *La France*, *Journal de Paris*, *Opinion*, *Constitution*, *Moniteur*, *Times*, *Memorial* gibi Avrupa gazetelerinin isimleriyle anılan başlıklar altında aktarılan çeviri haberler olduğu görülür. Ancak bu arada, Âli Kararname hükmünce kapatılan gazetelere dair haberleri de

vermekten geri durmaz:¹⁴⁰ “İstanbul’da basılmakta olan Muhbir gazetesi ikinci kez ve geçenlerde neşrolunmaya başlamış olan Utarid ve Vatan isimli gazeteler dahi birinci defa olarak Maârif Nezareti Celilesi’nden gelen müzekkere-i resmiye mucibince geçen Pazartesi gününden itibaren süresiz tatil olunmuştur.”

Gazetede eğitim, ticaret ve ziratte kalkınmanın ülke için önemini vurgulayan makalelere sıklıkla rastlanır. Ayrıca parlamenter rejimle yönetilen Batılı ülkelerde, meclis çalışmaları, halk-yönetim ilişkileri vb. konulu haber ve makalelere, bir kısmı çeviri de olsa rastlanır. Bu arada millet meclisi, meşrutiyet, hürriyet kelimeleri Tasvîr-i Efkâr’da sıklıkla kullanılmıştır. *Tercümân-ı Ahvâl* gibi, oldukça sade bir Türkçe ile hazırlanan gazeteye ilgi son derece büyük olmuştur. Türkçe’nin yabancı kelimelerden arındırılması taraftan olan gazete, halk arasında kullanılan dilin gerçek Türkçe olduğunu, devlet dairelerinde kullanılan yazışma dilinin Türkçe’den çok uzak olduğunu, hatta bu yüzden taşrada halen Tanzimat’ın gerçek manasıyla halk tarafından anlaşılamadığını ifade etmiştir. Türk toplumunun gazete okuma alışanlığı kazanmasına büyük katkı sağlayan Tasvîr-i Efkâr; 27 Haziran 1871 tarihli 830. sayıya kadar yayınlanmış ve bu tarihen sonra kapanmıştır.¹⁴¹

Hırçın mı Hırçın bir MUHBİR

Tercümân-ı Ahvâl ve *Tasvîr-i Efkâr* gibi halk tarafından ilgiyle takip edilen bu iki gazete yayındayken, yine özel girişimin bir eseri olarak Muhbir isimli gazete yayına girmiştir. İlk sayısı 1 Ocak 1867’de çıkmıştır. Filip Efendi tarafından yayınlanmaya başlanan bu siyasi gazetenin başyazarı Ali Suavi¹⁴² olmuştur. Haftada

¹⁴⁰ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 487, 30 Mayıs 1867, s. 1.

¹⁴¹ Ebuzziya Tefik, *Salname-i Hadika*, s. 72.

¹⁴² Ali Suavi Efendi (1839-1878): Devrin çoğu hürriyetçisinin ve entelektüelinin aksine toprak sahibi ve devlet ricaline mensup bir aileden gelmeyen

4 gün çıkan Muhbir gazetesi, olaylara eleştirel yaklaşımı ve kul-
landığı keskin dille derhal dikkat çekmiştir. *Tasvîr-i Efkâr* yazar
kadrosu Muhbir'in yayına başlamasını, "*Memleketimizde böyle
bir serbest gazetenin daha meydana gelmesine teşekkür olunur,
müessisi ve yazarları en samimi duygularla tebrik edilir*" sözle-
riyle sevinç ve heyecanla karşılamıştır.

İdarehanesi Nuruosmaniye'de Vezir Han'da olan gazetede,
eğitim ve dahili olaylara ilişkin haberler ile politika özetlerinin yer
alacağı bilgisi logonun hemen altında belirtilir. İlk sayıdaki mu-
kaddimede, içinde yaşanan çağın bir gereği olarak eğitim ve çok
çalışmanın önemine dikkat çekilir. Yaşanılan çağda insanların ih-
tiyaçlarının da eskiye nispetle artmış ve gün geçtikçe de artmakta
olduğundan, tüm bu gerekli şeyleri elde edebilmek için daha fazla
çalışmak gerekliliğinin ortaya çıktığından bahsedilir. Bununla bir-
likte ilim ve irfana olan ihtiyacın da her geçen gün arttığı, tüm bun-
ların da saadeti getireceği ifade olunur. Şöyle ki, eğitilmiş bireyler

Ali Suavi 1839'da İstanbul'da doğmuştur. Aslen Çankırı'lı olup, babası
kağıtçılıkla geçimini zar zor sağlayan bir esnafır. Rüşdiye'yi bitirdik-
ten sonra Dersaadet Yoklama Kalemine girer. 2-3 yıl boyunca bu gö-
revinde kalır, bu sırada medrese derslerine devam eder. Çok genç ya-
şında Hacca gider. Bursa, Simav, Filibe'de rüşdiye öğretmenliği yapar.
Sofya'da Ticaret Mahkemesi reisliği görevinde bulunur. İstanbul'a dö-
nüşünde Şahzade Camii'nde vaazlar verir. Filip Efendi'nin *Muhbir* gaze-
tesinde başyazar olur. 1867'de muhalif yazıları sonrası Avrupa'ya kaçar.
Londra'da *Muhbir*'i çıkarır. Paris'de *Ulum* dergisini, Lyon'da *Muvakka-
ten Ulum*'u çıkarır. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce bilen Ali Su-
avi, 1876'da İstanbul'a döner. *Vakit*, *Basiret*, *Ümran*, *Müsavat* gazete-
lerinde yazar. V. Murad'ı tahta çıkarmak amacıyla tertiplediği Çırağan
baskını sırasında muhafızlarca öldürülür (1878). Midhat Cemal Kuntay,
Sarıklı İhtilalci: Ali Suavi, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1946; İlhan
Yerlikaya, *II. Abdülhamid Döneminde Basın: Yarı Resmî Vakit Gaze-
tesi*, Kırkkale, 1996; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.
Boğaç Babür Turna, 3. bs., İstanbul, Arkadaş Yayınları, 2009.

ürettikleri veya hizmetleri karşılığı daha çok kazanabilecek ve çağın getirdiği yeni tüketim ürünlerine ulaşmaları da böylece mümkün hale gelecektir. Bu da saadeti getirecektir. 19. yüzyıl sanayileşmenin bir kısım Batılı ülkelerin öncülüğünde hızla geliştiği bir dönemdir ve özellikle de yüzyılın ikinci yarısında bu durum daha bir ivme kazanmıştır. Sanayi yatırımlarını başarıyla yürüten ve geliştiren bu ülkeler artık ulusal sınırlarını aşmış ve uluslararası sahada pazar arayışlarını sürdürmektedir. Bu amaçla ekonomik ve teknolojik anlamda az gelişmiş ülkelerin piyasalarına dahil olmak için birbirleriyle rekabet halindedirler. Küreselleşmenin tam anlamıyla hissedilmeye başlandığı ve tüketim toplumuna doğru gidişin başlangıç dönemleri olan bu yıllarda Ali Suavi Efendi, kişinin mutluluğu yakalayabilmesi için tüketim için gerekli maddi olanağa sahip olabilmenin yolunun ilim ve maâriften geçtiğini ifade etmiş, iyi bir gelir için iyi bir meslek sahibi olmak gerekliliğine, bunun için de iyi bir eğitim almanın zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir. Mukaddimenin devamında ise “Asrımız” alt başlığı ile benzer konu farklı bir boyutuyla ele alınmıştır.

McLuhan’dan 100 Yıl Önce

Bilindiği gibi dünyanın giderek hızlı bir değişim ve gelişim sürecine girmesiyle birlikte teknolojik gelişim süreci de hız kazanmıştır. Süratle gelişen ve ilerleyen teknoloji sayesinde insanlar arasında bir iletişim yoğunluğu yaşanmaya başlamış ve bu durum halen de artarak devam etmektedir. Ünlü Kanadalı iletişim kuramcısı Marshall McLuhan (1911-1980), elektronik medyadaki ve telekomünikasyon alanındaki gelişmelerin dünyayı ‘küresel köy’ (global village) haline getirdiğini iddia etmiştir. Buna göre, küreselleşme süreci ile birlikte bölgeler, ülkeler arasındaki sınırlar giderek ortadan kalkmış olup, tüm dünyaya kolayca ulaşabilmektedir. Dünya, insanların her şeyi aynı anda öğrendiği, büyük bir köy haline gelmiştir.

Ali Suavi Efendi

McLuhan 1960'lı yıllarda tarafından oluşturulan küresel köy kavramı, kitle iletişim araçlarının kullanımının toplumda hızla yaygınlaşacağını ve bunun dünyayı küresel bir köye dönüştüreceğini açıklamak için üretilmişti. Küresel köy kavramının ifade ettiği gerçekliği Ali Suavi Efendi'nin McLuhan'dan tam 100 yıl önce dile getirdiğini 1 Ocak 1867 tarihli Muhbir gazetesinin ilk sayfasındaki mukaddimenin, "Asrımız" altbaşlığı altındaki satırları görerek hayretle fark ediyoruz. Ali Suavi söz konusu yazısında şu yorumda bulunmuştur:

*"Kimsenin kimseden haberi olmayan vakitler geçmiş, bir kavmin nice yıllar tecrübe ile ortaya koyduğu marifet ve sanatı diğer bir kavmin pek az bir zamanda haber alabilmesinin vakti gelmiştir. Çünkü karada, denizde gerçekleşen seferlerle keşifler bilmediğimiz yerleri bize bildirmiştir ve tanımadığımız kavimleri tanıtmıştır. Özellikle vapurlar ve telgraflar **bütün dünyayı** güya **bir mahalle hükmüne koymuştur**. Bu yönden insanlararası görüşmeler (iletişim) artmış ve günden güne de artmaktadır".*

Toplumsallaşma Aracı Olan Gazeteler

Ali Suavi Efendi eğitimin, iletişimin ve kitle iletişim araçlarının önemini ayırt etmiş bir kişi idi, gazetelerin yaşanan dönem için toplumsal yaşamda ne denli etkin bir role sahip olduğunun da. Bu sebeple de, gazetelerin gerçek anlamda işlevsellik kazanmasının toplumun gelişimi açısından büyük önem taşıdığının bilinciyle hareket etmiştir. Ona göre gazeteler hem bir eğitim aracıdır hem de siyasal toplumsallaşmada önemli bir vasıtadır.

Toplumu oluşturan fertlerin siyasî yaşama dahil olabilmesi açısından basın ona göre dönem itibarıyla çok önemli ve neredeyse

tek vasıtaadır. Merkezî veya yerel yöneticilerin tutum ve uygulamaları, zafiyetleri, hataları, yaptıkları iyi ve başarılı işler, devletin durumu, dış işlerinde takip ettiği politika, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti ile ilişkileri, planları gibi konularda halkın bilgi sahibi olmasının en uygun ve ucuz aracı gazetelerdir. Yine halkın, gazeteler yoluyla edindiği bilgiler doğrultusunda kendi görüşlerini, memnuniyet veya memnuniyetsizliğini ilgili mercilere ulaştırabileceği en etkin araç da basındır. Ali Suavi Efendi bu düşüncelerini “gazete” başlıklı yazısında açıkça ifade etmiştir. Gazetenin tanımı, vazifeleri ve faydalarını kendi yorumuyla aktarmıştır bu makalesinde:

*“Bir devlet ve milletin ihyası gazetelerle olur. Çünkü herkes başkasına zarar vermeyecek düşüncesini, malumatını gazeteye yazıp bastracağından herkes her şeyden haberdar olur. Muhtaç veya mazlumların halleri ilan olunup, herkesin hamiyet, gayret ve yardımında bulunması sağlanır. Gazeteler devlet ve milletin iç işleri ile yabancı devletlerin niyet ve tedariklerini yazıp neşreder. Bu sayede vuku bulan ve zuhur edecek hallere herkes aşına olup ona göre hareket eder. Devlet ve millet hakkında memurların icra ettikleri kanuna uygun hizmetler basılır. Bundan herkes ders alır. Devlet ve millet hakkında edilen hıyanetlikler takbîh (beğenmeme) için beyan olunur. Hükümetin tembihleri, ulema ve hükemanın nasihatleri, herkese lazım olan satılık şeyler ve gösterilecek marifetler gazetelerle ilan olunur. Bunda dahi pek çok faydalar vardır. Politikadan yani tedbir-i mülk ve idare-i hükümetten dahi bahsolunup, hükümet ve millete hayırlı nice mütalaalar verilir, ihtar kılınır. Anlıyor musunuz gazete ne güzel mekteptir. O mektepte ne güzel ilimler okunuyor, okuyanlar nasıl uyanıyor”.*¹⁴³

¹⁴³ “Gazete”, Muhbir, No: 28, 4 Mart 1867, s. 1.

Görüldüğü üzere, bu yazıda gazetelerin yakın ve uzak sahalara dair bilgi ve haber verme, eğitim, kamuoyu oluşturma, yerel ve merkezi yöneticileri kamu adına denetleme, eleştirme işlevlerinin yanı sıra ticarî sahaya katkılarına da dikkat çekilmiştir. Yayınlanan reklam ve ilanlar yoluyla ekonomik hareketliliğin yaşanmasına fayda sağlayan bir araç olarak da tanımlanmıştır gazeteler.

Ebuzziya Tevfik'in 'Salname-i Hadika'da aktardığına göre, *Muhbir* gazetesi 33. sayıya kadar Suavi Efendi'nin kalemıyla neşredilmiştir. Ona göre; “*Memleketimizde matbuatın tarihi ehemmiyetine Muhbir gazetesinin zuhûru mebda-ı itibar edilebilir. Zira kendisi alem-i matbuatta bir taklib-i azime (mevcudu tersine çevirme) sebep olduğu gibi efkâr-ı inkılabı da tahrik etmiştir.*”¹⁴⁴

Muhbir gazetesinde önemle üzerinde durulan konular eğitim sistemindeki aksaklıklar, Girit İsyanı, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine özellikle Dersaadet'te görevli elçileri vasıtasıyla müdahalesi, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nde uygulanmasını idrettikleri ıslahatlar, devletin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar ve bunun siyasî sahaya yansımaları, Şark meselesi konuları olmuştur. Yine *Muhbir* gazetesinde sade Türkçe kullanımının önemi üzerinde de yeri geldikçe durulmuştur.

Talim ve Talim Usulünde mi Kusur Vardır?

Kendisi aynı zamanda bir eğitimci olan Ali Suavi, “Maârif” başlıklı yazılarında eğitim sistemindeki aksaklıkları uzun uzadıya dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde halkın büyük çoğunluğunun eğitimsiz, hatta okur yazar dahi olmadığını belirten Ali Suavi bunun sebepleri üzerine kafa yorar. Sonra da “Talim ve talim usulünde mi kusur vardır?” sorusunda gelir takılır.

“... *Halkı okuyunuz diye teşvik ediyoruz ama ne okuyalım, nasıl okuyalım diye bize sual etmiş olsalar buna kâfi bir cevap*

¹⁴⁴ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, s. 72-74.

veremiyoruz. Çünkü usul-i medrese üzerine okuyunuz demiş olsak bu türlü okumak ile ilim tahsil en aşağı on beş sene te-vakkuf (bekleme) ediyor. Bu müddet ise elbette herkesin gö-züne çok görünüyor. Alel husus on beş senede tahsil olunacak ulûm ise hemen dört senelik şeyden ibarettir. İşte bu dört se-nelik ilim için on beş-yirmi sene vakit telef edenlerin içlerin-den eslâf-ı muhakkıkîn (hakikati bulup meydana çıkaranlar) zevât-ı kirâm zuhûr etse ya bari bu da olmuyor. Demek olur ki bizi ilimden mahrum koyan sebeplerin başlıcası talim ve ta-lim usûlünde vukû bulan kusurdur...”

der.¹⁴⁵ Bu makale 2. sayıdan başlar ve 6-7 sayı boyunca devam eder. Aynı konu 8 numaralı Muhbir’de bir okuyucu mektubu yo-luyla da gündeme taşınmıştır. Mektup, beş yaşında mahalle mek-tebinde eğitime başlayan, 12 yaşına kadar burada okuyup, ardın-dan medrese tahsiline geçen, 30 yaşında buradan icazet alan ve bunun da üzerinden geçen 10 senede talim ve mütalaaya devam etmiş bir kimsenin elinden yazılmıştır. Bu kimse Arapça dilbil-gisi kurallarını tam anlamıyla öğrenemediği, düzgün imlâyla ve kurallara uygun bir Arapça metin kaleme alamadığı, aynı şekilde konuşmadığı, mantık ve fıkhta dahi onlarca sene öğrenim gör-düğü halde bu konularda da kendini tam yetkin hissetmediğine dair bilgi aktarır mektubunda.

Ali Suavi, sade Türkçe kullanımına son derece özen göster-miştir. Öncesinde Ağâh Efendi ve Şinasi Efendi de bu yönde ha-reket etmişlerdir *Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr*’da. Ancak Muhbir gazetesinde kullanılan dil, diğer iki gazeteyle mukayese götürmeyecek denli sade bir Türkçe’dir. Nitekim 37 numaralı Muhbir’deki bir okuyucu mektubu ve ardından Muhbir yaza-rınca (kuvvetle muhtemel Ali Suavi Efendi) bu mektuba verilen

¹⁴⁵ “Maârif”, *Muhbir*, No: 4, 9 Ocak 1867, s. 1.

cevap, gazetede sade dil kullanımına ne denli özen gösterildiğinin kanıtı niteliğindedir.

Muhbir gazetesini ilk sayısından itibaren beğeniyle takip ettiğini belirten bir okur tarafından gönderilen mektupta, *“usûl-i tahririyece tuttuğunuz meslek ki, vatanımızın lisan-ı milliyesidir, herkese kolaylıkla tefhîm-i (bilgilenme) efkâr yolunu açtığınızdan teşekküre şayandır. Türkçe yazıp o meslekten ayrılmamanızı rica ile beraber lazım gelen tebrik ve teşekkürümüzü ifa eylerim”* denilir. 1867 yılına gelindiğinde halihazırda yayınlanmakta olan ve yayınlanıp da sonrasında kapanmış olan ondan fazla resmî, yarı resmî veya özel gazete ve dergiler bulunduğu halde, tüm bu yayınlar incelendiğinde görülür ki, gerçekten de halkın her kesimince kolay anlaşılabilir sadelikte, Arapça ve Farsça kelimelerden çok büyük oranda arındırılmış, dolayısıyla, okurun da belirttiği gibi “lisan-ı milliyeye” olan “Türkçe’yi kullanan ilk gazete Muhbir olmuştur.

Hemen altında Muhbir’in yanıtından ise, bu durumun gazetenin genel yayın politikasının bir gereği olduğu anlaşılır. Gazetenin başlıca yayın amaçlarından biri her kesimden halka, okurken zorlanmayacakları ve sıkılmayacakları bir dille ulaşmaktır. Dolayısıyla gazetenin yayıncılarında halka gazete okuma alışkanlığını ciddi anlamda kazandırma isteği duyulur. Bunun ise hem kamu görevi yapmayı amaçlamış, gazeteyi bir eğitim aracı olarak gören, halkı ilmî, siyasî, iktisadî, kültürel yaşama dair bilgilendirme ve özellikle siyasî yaşama dair bilinçlendirme amacını güden başyazar Ali Suavî’ye hem de geçimini sahibi olduğu gazetenin geliriyle idame ettiren, girişimci Filip Efendi’ye olumlu anlamda getirişi olacağı açıktır. Muhbir yazarlarınca bu mektuba cevaben kaleme alınan yazıda:

“Hiçbir adem bir kere okuyup anlamadığı şeyi bir daha alıp okur mu? Hem de bu usûl milletimizde yalnız gazetelerde câri

(geçerli) değil, belki maârifin her bir cihetinde sâridir. Ezcümle sanayi ve finûna dair kitapların kâffesi bile bu yolda kaleme alınmıştır. Onun için erbâb-ı sanayi bu kitapları okuyup istifade edemezler. Ancak ustasından ne görmüşse onu yapar. Hatta yaptığı şeye kendiliğinden bir şey ilave etmek hatırına gelse bile lonca marifetiyle yolsuz ilan edilmemek için yapamaz... Ekinci, bahçevan esnaflı gibi ziraatle meşgul olanların işine yarar pek çok şeyler var. Ama toprak altına gömülmüş hazine gibi. Ezcümle “telkîh” yazılmış. Ne olur “aşî” yazılmalı idi...” denilir.

Eğitimin yaygınlaşması arzusu Tanzimat dönemi gazeteci ve yazarlarının ortak sorunu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin halihazırda uluslararası siyaset sahasında içinde bulunduğu olumsuz koşulların temelinde yatan ana sorun budur. Eğitim alanında medrese usulüne takılıp kalan, sistemin çağın gereklerine uygun dönüşümünü yapamayan, yapmaktaki geciken Osmanlı Devleti'nin fen, sanayi, dolayısıyla ekonomik, askerî sahalarda geri kalmasının nedenleri budur. Bu ise Devlet-i Âliye-i Osmaniye'nin siyasî sahada eski itibarını kaybetmesine yol açmıştır. Yine bu eski sistem hukukî ve toplumsal sahalarda yapılması gereken düzenlemelerin de geç farkına varılması sonucunu doğurmuştur. Hakkını, hukukunu bilen ve arayan, sorgulayan, nitelikli insan oranının azlığı da mevcut eğitim sisteminin sonucudur nitekim. Dolayısıyla Osmanlı aydınlarının büyük çoğunluğuna ve Ali Suavi Efendi'ye göre eğitim sisteminin iyileştirilmesi, yenilenmesi Osmanlı Devleti yöneticilerinin en öncelikli işi olmalıdır.

Bu dönemde basının kamuoyu oluşturma, yönlendirme, bilgi verme işlevleriyle birlikte en fazla eğitim işlevinden istifade edilir gazetecilerin büyük kısmı tarafından. Gazete bir eğitim aracı olarak görülür. Eğitim aracı olarak görülen diğer bir sanat ise (gazetecilik sanat olarak tanımlanır dönemin pek çok aydınınca) tiyatrodur.

Nitekim pek çoğu aynı zamanda iyi birer de edebiyatçı olan Tanzimat dönemi gazetecilerinden Ebuzziya Tevfik, Abdülhak Harid, Rezaizade Mahmud Ekrem, Teodor Kasap, Ahmed Midhat Efendi (bir tek oyun yazmıştır: 'Eyvah'), Namık Kemal, İbrahim Şinasi Efendi aynı zamanda tiyatro oyunları da kaleme almışlardır. Bu oyunlar vasıtasıyla halkta devlet sevgisinin pekişmesi, halkın Batı edebiyat ürünleri ve yaşam tarzıyla tanışması, modern zihnin yapısına açılım kazanması sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlar bilimsel dergilerin yanı sıra, Batı'da aslı amacı günlük haber vermek olan gazetelerde de halkın modern ilim ve bilimlere ilişkin bilgi sahibi olmasına katkı sağlamak amacıyla sütunlar ayrılmıştır. Gerek eğitim sisteminin günün gereklerine yetersiz kaldığı yönündeki eleştirel yazılar ve bunlara önerilen çözümler aktarılmıştır bu sütunlarda gerekse de eğitim kurumlarında hiç verilmeyen ya da son derece eksik kalan modern ilim ve bilim örneklerine dair yazılar sunulmuştur. Halkın anlayabileceği dilin kullanılmasına özen gösterilmiştir ve yeni gelişmelerin günlük hayatta (sanayi, ziraat vb) nerelerde kullanılabilir olduğu örneklendirilerek aktarılmıştır. Çünkü hedef kitle yalnızca memurlar ve gençler değil, esnaf, zanaatkar, köylüdür de aynı zamanda. Ali Suavi Efendi'nin yönetimindeki Muhbir'de, eğitim sistemine yönelik eleştirel yazılar çoğunlukta iken, kendisinin diğer bir kısım gazeteci ile birlikte yurt dışına çıkıp, gazeteden ayrılmasından sonra, Filip Efendi bu boşluğu doldurabilmek amacıyla Ali Suavi Efendi'nin maârif sahasına katkı sağlamak amacıyla kaleme almış olduğu eğitici bir telif eserini tefrika halinde yayınlamaya başlamıştır *Muhbir* gazetesinde.

46 numaralı Muhbir'de "Maârif" üst başlığı altında "Ali Suavi Efendi'nin Kayd-ül Mevcûd Sayd-ül Mevkûd (bilinmeyen) namıyla müsemma olan kitabından coğrafya bahsine dair bir makaledir" alt başlığıyla söz konusu kitaptan bir kısım aktarılmaktadır. Yazıdan, bugün itibarıyla elimizde mevcut olmayan bu kitabın iki

bölümünden oluştuğunu anlamaktayız. Buna göre bu kitabın birinci bölümünde öncelikle Şarkıyyûnun (Doğuluların / İslam alimlerinin) ilim ve bilim sahasına yapmış oldukları katkılardan bahsedilmektedir. Ayrıca Batılıların ilim ve fen sahasına yapmış oldukları katkılara da değinilmekte, Doğu alimlerinin sonradan geri kalış nedenleri tartışılmaktadır. İkinci bölümde ise ilim ve bilimin herkesin anlayacağı Türkçe'ye naklonulmasının lüzumu ve bunun yolu anlatılmaktadır. 47, 49 ve 52'nci sayılarda ise yazının devamı verilir. Eğitim konusuna bu denli ağırlık veren Muhbir'in üzerinde önemle durduğu bir diğer mesele Girit isyanıdır.

Girit'teki İsyan

Muhbir'de Girit ihtilali ile ilgili haberlere ilk sayıdan itibaren rastlanır. Bu haberler oluşturulurken, İstanbul'da yabancı dilde yayınlanan gazetelerden ve Avrupa'dan gelen telgraflardan istifade edildiği anlaşılır. Gazetenin isyanla ilgili olarak önemle üzerinde durduğu konu, buradaki Müslüman ahalinin, Rum isyancılar sebebiyle gördüğü eziyetlerdir. Öldürülen, darp edilen, evleri yakılan, yıkılan, tarlaları, bağları, bahçeleri zarar gören Müslüman ahaliye yerli yöneticiler yeterli yardımı sağlayamamaktadır. Rum isyancılar adada rahatlıkla hareket etmektedir. Dağlara çekilmekte ve baskınlar yoluyla ahaliye zarar vermektedir. Aç, üstsüz, başsız, hasta durumda olan bu Müslüman ahaliye düzenli ve yeterli yardım ulaştırılması şarttır ve aciliyeti olan bir meseledir. Devlet-i Âliye ise biraz da Avrupalıların alabilecekleri olumsuz tavır endişesiyle isyancılara karşı sert tedbirler almak yoluna başvurmamaktadır. Ali Suavi Efendi Girit'teki Müslüman halkın bu kötü şartlarını ve yardıma muhtaç hallerini gazetesini aracılığıyla dile getirmiştir. Nitekim *Tasvîr-i Efkar* gazetesinde de bu konu üzerinde durulmuştur, hatta halk bu adanın Müslüman halkına maddî yardımda bulunmaya davet edilmiştir Muhbir'de ol-

duğu gibi. Bu yazı Ali Suavi Efendi tarafından haberleştirilmiştir. Yazıda:¹⁴⁶

“452 numaralı Tasvîr-i Efkar bir özel makaleyle muhtacîn hakkında bir iane-i muntazamaya davet etmiş. Çok da iyi etmiş. ... Bu ianeler bir idare-i muntazama tahtında bulunmadığından faydası görülemiyor. Herkesin her sene ve aralık aralık vermekte olduğu zekât ve sadakât bir yere toplanıp düzgünce yerine ulaştırılrsa, şu iane ne raddelere varır. O zaman alîl (hasta) ve biçare mi kalır? Elbette kalmaz. Fakat yazıklar olsun ki, şu vakte kadar bu türden sadakaları bir sandıkta vakitlice toplayıp, mahall-i layıkna sarf etmeye çoktan riayet beri olunmamış.”

denilmektedir. Görüldüğu üzere devlet yöneticileri de bu işi düzgünce organize edemedikleri gerekçesiyle Ali Suavi Efendi'nin tenkidine uğramaktadır. Ali Suavi Efendi bu işi kendisi üstlenir ve Filip Efendi'nin de büyük desteği sayesinde Girit'in Müslüman ahalisi için Muhbir okurları nezdinde bir yardım kampanyası başlatır. 26 Şubat 1867 tarihli 23 numaralı nüshada yayınlanan “İhtar” başlıklı yazıda, *“Gelecek Pazartesi çıkarılacak Muhbir'in hasılatı tarafımızdan Girit'in Müslüman ahalisine iane olunacak”* denilir. 25 numaralı nüshada da yine aynı başlıklı bir kısa yazı yayınlanır. Yazıda bir sonraki Pazartesi günü Muhbir'in 15 bin nüsha çıkarılacağı ve oluşturulacak bir komisyon vasıtasıyla satışından elde edilen gelirden önce gazetenin masrafinın çıkarılıp kalan kısmının ise bizzat Filip Efendi'nin kendisince Girit'e götürölüp, orada *“muteberân (ileri gelenler) huzurunda ahali-i müselmaya tak-*

¹⁴⁶ “Hamiyet-i milliyesini maârif-i milliye ile tezyîn etmiş olan Ali Suavi Efendi tarafından matbaamıza gönderilen layihadır”, *Muhbir*, No: 11, 2 Şubat 1867, s.1.

sim edileceği” ifade edilir ve 50 nüsha ve yukarısında satın alan kimselerin isimlerinin gazetede ilan olunacağı duyurulur.

Bu yazıyı takiben Muhbir idarehanesine bir uyarı mektubu gelir ki, bu mektup Muhbir yönetimince aynen yayınlanır. “Bir büyük zevat tarafından gelen ihtardır”, başlığıyla 26 numaralı Muhbir’de yer verilen mektupta, gazete yöneticilerinin 15 bin adeti bir günde hangi makineyle basabilecekleri, ayrıca bu kadar kağıdı nasıl temin edebilecekleri sorulur. Yine 15 bin nüshanın İstanbul ve hatta taşraya posta masrafını nasıl karşılayacakları sorusu yöneltilir. Bunun yerine farklı fiyatlandırmalarla aynı gazeteyi satabilecekleri uyarısında bulunulur. Örneğin 100 nüsha fiyatına bir nüsha, 50 nüsha fiyatına bir nüsha gibi. Nitekim bir sonraki sayıda bu uyarının dikkate alındığı anlaşılr. Toplam 5 bin nüsha olarak ancak yedi farklı fiyatla basılır Muhbir gazetesi. Normalde yıllık abone ücreti 150 kuruş ve bir nüshası 40 para olan Muhbir gazetesi 2’şer, 1’er liralık, 25 kuruşluk vb. nüshalar şeklinde yayınlanır.

Bu sayede 1860’larda Batı’da bazı gazetelerin baskı sayıları 100 binlere ulaşmışken, Osmanlı Devleti’nde, Dersaadet’te bir gazetenin 5 binden fazla baskı yapamadığını anlamaktayız. Bunda baskı makinelerinin daha fazlasını yetiştiremeyecek teknolojide (kol kuvvetiyle basım yapan makineler) olması ve kağıt sıkıntısı etkili olmaktaydı. Tabii, bir de daha fazlasını basabilmeye müsait ortam olsa, talep olacak mı sorusunu sormak gerekir. Çünkü az sayıda gazete okurlarının abonelikleri de piyasadaki resmî ve özel diğer gazete ve dergilere (*Tercümân-ı Ahvâl*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Mecmûa-i Fünûn*, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, *Mir’at*, *Ceride-i Askeriye* gibi) bölünmekte idi.

Filip Efendi’nin daha sonra parayı Girit’e götürüp kendisinin bizzat teslim ettiğini Muhbir’in 25 Nisan 1867 tarihli 33 numaralı nüshasındaki “İhtar” başlıklı yazıdan anlıyoruz. Girit meşalesinde Ali Suavi Efendi’nin üzerinde durduğu bir diğer konu

da, Girit isyanını başlatan Rumlara Yunanistan tarafından destek veriliyor olmasıdır. Yunanistan'ın ise bu işe tek başına kalkışamayacağı düşüncesi hâkimdir Ali Suavi Efendi'de ve bu isyanın arkasında gerçekte Batılı bir kısım devletin desteği olduğunu savunur. Şubat 1867'de yayınlanan 13 numaralı Muhbir'de kaleme aldığı imzasız yazısında Ali Suavi,

“... Yunan devletinin askerini otuz bine iblâğ etmek gibi Devlet-i Âliye'nin kuvvet-i hazırasıyla kıyas ve muvazene kabul etmeyen bir harekette bulunmasının bir sebep tahtında olduğu açıktır. Zira kendisine bir cesaret ve nasihat ve teminat veren olmasa ve bazı vaatler vukû bulmasa bu derece serbazâne (cesurca) tavır ve harekette bulunamazdı. Elbette bir ümit yeri vardır. Hatta Yunanlıların hariçten kuvvet bulduklarına hâlâ Girit'in asayişini ihlal ve ahalisini izlâl (rahatsızlık verme) ve içfalden geri durmadıkları alâmet değil midir?”

yorumunda bulunur. Yine Muhbir'de Osmanlı Devleti'nde yayınlanan bazı Avrupa dilli basın organlarındaki Girit meselesi ve Türk ordusuyla ilgili bir kısım haber ve yazıların yanıltıcı bilgiler içerdiği yönünde haberlere rastlanır. Bunlardan biri 19 numaralı nüshada görülür. İstanbul'da yayınlanmakta olan yarı Fransızca yarı İngilizce olan *Levant Herald*'da yer alan Türk ordusunun maddî zorluklar içinde olduğu ve dolayısıyla orduda düzensizlik halinin bulunduğu yönündeki bilgilerin asılsız olduğu ifade edilir Muhbir'de.¹⁴⁷ Girit meselesinde olduğu gibi Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesi konusu Muhbir'de sıklıkla dile getirilen konulardan biridir. Batılı devletlerce Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmesi istenen ıslahat (düzeltme / iyileştirme işleri) konusu gazetede yoğun olarak işlenmiştir.

¹⁴⁷ *Muhbir*, No: 19, 19 Şubat 1867, s.1.

Islahat / Avrupa Müktesebatına Uyum (!) Sorunu

Devlet-i Âliye tarafından icra olunacak bazı ıslahat varsa bu, başka devletlerin dayatması ile olmamalı, söz konusu devlet ahalisinin tümünün gereksinimleri, mevcut koşulları ve herkesin ortak bir paydada buluşması yolu ile olmalıydı. Dolayısıyla halk ne istediğini kendisi belirlemeliydi, başka devletlerin yöneticilerinin tavsiyeleriyle Osmanlı yöneticilerinin alacakları kararlarla olmamalıydı bu değişiklikler. Bu görüşler, 23 Şubat 1867 tarihli, 21 numaralı Muhbir’de şöyle ifade ediliyordu:

“... ıslahat devletin ahvâlini tehdit edecek surette olup, ... ahalinin şu görülen kayıtsızlığına taaccüb ederiz. ... Laubali bir millet bundan iyi bir ikbal ümit edebilir mi?

Islahatın cemiyet-i beşeriyesinin halini gün be gün terakki ettirmekte ise de bunun hepsi devlet tarafından mı icra olunuyor?... Dünya bir taraftan hükümetlerin ahvâl-i hazırasının muhafazası efkârı ve diğer taraftan dahi milletlerin terakkiyât-ı millîye arzusuyla ilerliyor. Saltanat-ı Seniyye dahi başka türlü olamaz. Islahat ahali tarafından dahi kabul olunmadıkça bir semere veremez. Ve şurasını dahi iyice bilersiniz ki, ıslahat ahaliye hukuk-ı vazifelerini bildiremez. Ve herkes o vazifelerini layıkıyla fehm etmedikçe icrası dahi olamaz. ...Osmanlı Hristiyanları hakkında bazı derece daha imtiyazât verileceği gazetelerde görülmektedir. Bu konuda gazetelerde düşüncelerini bildiriyorlar: İmtiyaz ve müsavat ne demektir?”

Yazının devamında Batılı devletlerin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine bu denli müdahale etmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilir. Osmanlı Devleti’nin her meselesinde veya coğrafi anlamda her mevkiinde, kendilerini yakından uzaktan ilgilendirmeyen konu ve sahalarda müdahale arzusunda olan ve müdahale eden Batılı Devletlerin bu tutumlarından vazgeçmeleri gerektiği

ifade edilir. Ayrıca bu konuda devlet yetkililerinin de girişimlerde bulunması salık verilir. Örneğin İstanbul'da Matbaa-i Âmire düzeltmenliği yanında Tercüme Odasında da görevli olan Lübnan doğumlu Maruni asıllı Osmanlı vatandaşı Fâris eş-Şidyâk tarafından 31 Mayıs 1861'de İstanbul'da haftalık ve Arapça olarak yayınlanmaya başlanan *el-Cevâib* gazetesinden (gazete kısa sürede Fas, Tunus, Cezayir, Mısır gibi Arap nüfusun yerleşik olduğu Osmanlı coğrafyasının dışında Hindistan, Çin, Güneydoğu Asya adaları ve Orta Asya gibi İslâmiyet'in yaygın olduğu ülkelerde geniş etki yaratmıştır. Gazete, müslümanları Osmanlı hükümdarı olan halife etrafında toplanmaya davet emiştir) yapılan bir alıntı yoluyla, Avrupa devletlerinin Memâlik-i Mahrûsa'da tabileri bulunmayan mahallerden konsolos ve sair memurlarını yavaş yavaş kaldırmaları gerektiği söylenir. Hatta tebaalarını kendi vatanlarına celb etmeye başlamaları dahi salık verilir.

Muhbir gazetesinin bu 'cüretkâr' tavrı ve özellikle Mısır Valisinin isteklerini haber veren yazısı¹⁴⁸ ile 8 Mart 1867 tarihli nüshasında, Belgrad Kalesinin Sırlara teslim edilmesi ile ilgili yayınlanmış bir okuyucu mektubu¹⁴⁹ Babîâlî'ce pek hoş karşılanmamış ve

¹⁴⁸ "Mısır Hariciye Müdürü devletlü Nubar Paşa memuriyet-i mühime ile Dersaadet'e gelecekmiş... Müşarünileyh beş şey iltimas için gelecekmiş: Birincisi Aziz-i Mısır unvanı; ikincisi kendisine mahsus arma ile sikke darbu; üçüncüsü Müşirliğe kadar rütbe vermesi; dördüncüsü kendisine mahsus âlâmet ile nişan vermesi; beşincisi askerinin 100 bine çıkarılması". Bkz. Tanpınar, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁴⁹ Okuyucu mektubu olarak belirtilen yazının gerçekte Ali Suavi tarafından yazıldığı düşünülmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. *Le Mukhbir*, No: 5, 28 Eylül 1867, s. 4). Yazıda, "Belgrad kalesi verilmiş. Fakat tafsile ne hacet. Sedd-i İskender dedikleri olsa olsa bu kaleden ibaretti. Bu seddi vermeye ne mecburiyet olduğunu bilmeyiz. Belki ilan olunur. Lakin acaba bu kale heyetile ve tamam istihkâmatıyla mı verilmiştir? Yoksa çaresizce verilmek lazım gelip de yıkıldıktan sonra mı teslim olunacaktır? Eğer kale heyeti ile teslim olunacaksa acaba hediye olunacak kadar ucuz mudur? Öyle bir

gazetenin yayını 9 Mart 1867 tarihli 32.'nci sayıyı takiben bir aylık süre ile tatil edilmiştir. Maârif-i Umumiye Nazırı Esseyid Ahmed Kemal imzalı, 9 Mart 1867 tarihli bir emrnamede Muhbir gazetesinin hükümet aleyhine yanlışla düşürecek türden “asılsız ve yalan sözler” neşretmeyi alışkanlık edinmesi ve bu günlerde çıkardığı nüshalarda kanuna aykırı pek çok uygunsuz ve esassız şeyler bulunduğundan Matbuat Nizamnamesinin 27. maddesi gereği, Matbuat Kaleminden ihtar kılındığından matbaasının bir ay süreyle tatil edildiği bildiriliyordu.¹⁵⁰ Ertesi günkü *Tasvîr-i Efkar*'da, söz konusu resmî yazının sureti ve Filip Efendi'nin “bir sebep olmaksızın ve muhakemesizce bir ay süreyle kapatılmış olan Muhbir'de, asılsız ve yalan sözlerin hangi sayıda, nerede yazıldığıнын merak olunduğu” şeklindeki sözleri, kendi ricası üzerine yer bulur. Bunu takip eden gece ise Ali Suavi Efendi tutuklanır. Zaptiye Nezaretî'nde bir gece tutulan Ali Suavi Efendi ertesi gün sabahın erken saatlerinde Kastamonu'ya götürülmek üzere İnebolu'ya giden bir gemiye bindirilir.¹⁵¹ Bundan iki gün sonra ise Namık Kemal ve Meclis-i Vâlâ azasından, Muhbir'e yazılarıyla katkı sağlayan Ziya Paşa İstanbul dışında memuriyet-

kuvvetli kale ki şu günde 90 bin keseye yapılmaz ve halen içinde bulunan hükümet konağı 4 bin keseye çıkmaz olduğu halde mevkice ehemmiyetinden başka şu 90 bin keseye karşılık Devlet-i Âliye'ye ne verilmiştir? ” diye sorulur ve Muhbir'in yanıt vermesi beklenir, gerçekteyse yetkililerin. “Şehir postası ile bir varakadır”, *Muhbir*, No: 31, 8 Mart 1867. Âli Paşa'nın Sadrazamlığında, 20 Mart 1867'de, Belgrad Kalesi, diğer bir kısım kaleyle birlikte, tüm mühimmatıyla Sırlara teslim edilir. Bu kalelerden çıkan Müslüman ahaliye ait arazi ve emlâkın bedelinin ödeneceği söylense de, büyük kısmı ödenemez, muhacirler Rumeli ve İstanbul'a yığılırlar.

¹⁵⁰ “Muhbir'in sahib-i imtiyazı tarafından matbaamıza gönderilen varakadır”, *Tasvîr-i Efkar*, No: 465, 10 Mart 1867, s. 3-4.

¹⁵¹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, Haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2006, s. 50-53.

lere atanacaklardır.¹⁵² Babîâlî gazetecilik işiyle meşgul olan, özellikle de memleketin geleceği üzerindeki endişelerini kamuoyu karşısında tartışan memur gazetecileri, İstanbul'dan uzaklaştırmak yoluyla basını susturmak amacındaydı. Bu tedbirlere karşın basın, aslî vazifelerinden olan kamu adına eleştiri ve denetim işlevini şartları zorlayarak da olsa yerine getirmeye devam etti. Muhbir, 33'ncü sayı ile 25 Nisan 1867'de tekrar geri döndü. Bu ilk sayıda, birinci sayfanın ilk sütununun hemen başında durumun özeti okura sunulmuştur:

“32 numaralı nüshamızı müteâkıben müzekkere-i resmiye hükümünce Muhbir bir mah müddetle tatile memur olmuş idi. ... Müddet-i tatil inkzâ' (sona erme) ettiğinden bu defa Babîâlî'nin muvafakat-ı mahsusası elimize ulaştığından işte yine çıktı. Muhbir'in efkârı vatan ve hukuk-ı vatana sadakattir. ...Gazetemizin veya alelumum gazetelerin salâhiyet-i tabiiye-i dâimesini bir tazyik-i gayr-i tabii-i muvakkateye mahkum eden muamele-i hâziranın devlet ve millet menafîine masrûf (sarf edilmiş) olan efkâr-ı sadıkaya tesiri olamayacağından bu meselede temenniyât ve harekât-ı meşruamız Babîâlî'nin makrûn-ı kabul (kabul edilmiş) ve müsaadesi olacağına kat'â istibâh etmeyiz (şüphe duymayız)”.

Görüleceği üzere, çok yeni bir tarihte 12 Mart 1867 ilan olunan, gazete ve dergilerin mahkeme kararı olmaksızın hükümet tarafından süreli veya tümden kapatılabilmesini öngören Âli Kararname'nin Osmanlı Devleti'nde henüz peyda olmuş genç Türkçe basın üzerine uyguladığı tazyikin kamu menfaatine pek fayda sağlamayacağı yönünde olabildiğince uygun bir lisanla eleştiride bulunulmaktan da kaçınılmamıştır. İzleyen sayılarda da Muhbir gazetesinin yayını tatil edilmiş olsa da, eski çizgisinden

¹⁵² a.g.e., s. 53.

ödün vermediği görülür. Islahat meselesi yine gündemindedir. Tabii yine eleştirel bir üslûpla.

Muhbir'in 9 Mayıs 1867 tarihli, 41 numaralı "Islahat" başlıklı yazısında Osmanlı Devleti'nin kendini her ne kadar Avrupalı addediyor olsa da, Avrupa devletlerinin tam anlamıyla bu düşüncede olup olmadıkları sorgulanır. Osmanlı Devleti'nin kendilerine tam anlamıyla benzemesi için kendisinden bazı değişikliklere gitmesi beklenmektedir. Üstelik bu değişiklikler tam bağımsız bir devletin resmen iç işlerine müdahale anlamına gelmektedir. Bu fikirler aşağıda kısa bir bölümü aktarılan uzunca yazıdan açıkça okunur:

"Devlet-i Âliye Avrupa devletleri familyasına dahil ve İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve Avusturya devletleri onun tamamiyet-i istiklaline mütekeffildir. Bir familyanın cümle azası bir rey ve meslekte müttehid'ül efkâr olup da içinden yalnız birinin bu ittihadı dahil olamaması ... bittabi uyamayacağından onun dahi berikilere benzemesi tabii-i lazımden olup, işte Avrupa devletleri ulûm, maârif, ticaret ve sanayi sayelerinde mütemadiyen ve yekdiğerine rekabet ederce ilerlemekte oldukları halde familyalarından ma'dûd olan Devlet-i Âliye evvelleri işbu terakki bahsinde kendilerine hempâ olamadığından (ayak uyduramadığından) şimdi nasihate başladılar. ... Vakıa Devlet-i Âliyeyi Avrupa devletleri tarzında ilerletmek pek çok himmete (gayret) ve hüsn-i niyete muhtaç olduğunu halihazır ispat eder. İştirakine ve gazetelerin yazdıklarına göre bu günlerde vükelâ-yı saltanat-ı seniyyenin (bakanlar kurulu) a'zam-ı işgali yedi maddenin müzakeresiyle kararı etmiş ki bunlardır:

1. Maliyenin ıslahı
2. Devlet meclisi namıyla bir meclis güşâdı
3. Mekâtib-i askeriyyenin tanzim-i ahvâli
4. Vilayetler teşkili

5. *Ecnebilere tasarruf-ı emlak için selahiyet verilmesi*
6. *Emlak-ı vakfiyece bazı ıslahat icrası*
7. *Mehâkim-i nizamiye için bir usûl-i muhakeme tanzimi...*

Anlaşılan o ki, Ali Suavi Efendi bu sefer de Kastamonu'da yazmış olduğu makaleleri bir şekilde İstanbul'a ulaştırmaktadır. Bilindiği gibi Muhbir'in diğer önemli bir yazarı da Ziya Paşa'dır. Her iki yazar da tüm makalelerini imzasız olarak kaleme almaktadır. Bu arada Ziya Paşa da, Meclis-i Vâlâ azalığı dolayısıyla görevli olduğu İstanbul'dan, Kıbrıs Mutasarrıflığına atanmış, ancak burada önceki tarihlerde (1862) aynı unvanla görevli bulunduğu dönem geçirdiği sağlık problemleri dolayısıyla görev yerinin değiştirilmesini talep etmiş olduğundan, buna gelecek cevabı halen İstanbul'da beklemektedir.¹⁵³ Ziya Paşa, Avrupa'ya giden bir Fransız gemisine Namık Kemal Bey'le binip İstanbul'dan ayrılacağı tarihe kadar (17 Mayıs 1867) el altından gazeteye yazılarıyla destek vermeye devam edecektir. Ali Suavi Efendi ise, 22 Mayıs'ta, yine bir Fransız gemisiyle Kastamonu'dan gizlice ayrılarak İstanbul'a gelecek ve buradan Avrupa'ya doğru yola çıkacaktır.

Tam da bu tarihlerde Muhbir'de yine "Islahat" başlığıyla bir başka makale göze çarpar.¹⁵⁴ Bu makale devrin bürokratlarına yönelik serzenişle yüklüdür. Islahat konusu işlenirken, üst düzey idarecilere, ki gerçekte bunlar Âli ve Fuad Paşalardır, yönelik eleştiriler dile getirilmiştir. İnsanların dünyanın daimi bir düzen ortamına sahip olabilmesi için hâlâ esaslı ve doğru bir yol bulunmamış olduklarının belirtildiği yazıda, arandığı bu daimi düzenin bulunabilmesi yolunda, hükümet tarzıyla idarî sistemlerinde devamlı değişikliğe gidildiğinden bahs olunmaktadır. Ancak sonuç olumsuzdur. "*Herkesin rahat içinde geçinip yaşamasından*

¹⁵³ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 304.

¹⁵⁴ "Islahat", *Muhbir*, No: 50, 21 Mayıs 1867, s. 1.

başka bir şey olmayan saadet”i bulamayan insanların derhal yeni hükümet, yeni nizam ve yeni ıslahat aramaya başladığı ifade olunan yazıda denir ki:

“Bir memlekette hali vakti yerinde olan adamlar daima hükümetten ve kanundan hoşnutturlar. Onlar için vaktin hükümeti ve kanunundan daha alâsı olamaz... Fakat başkaları böyle bir saadete nail olamamışlardır. Onlar için vaktin hükümeti ve kanunu haraplıktan başka bir şey değildir. Bundan iki mühim mütalâa zuhûr eder. Birincisi bir hükümet ki tarzını ve kanunu tebdîl etmek (değiştirmek) istemez. En fena hükümet dahi ahalisini rahat içinde geçindirmeye mecburdur. İkinci olarak, hükümetler şunu da bilmelidirler ki, kanunlar zaman içinde eskirler ve yeni şartlara göre yenilenmeleri gerekir”.

Çok açık ifade olunmuştur ki, idareciler refah içinde yüzerken halkın ekserisi yokluk içindedir. Mevcut kanunlar ve düzenden memnun değildirler. Ancak hükümet görevlileri kanun ve düzenler değişeceği zaman, bu halkın yararına dahi olsa, güç kaybına ve maddî zarara uğrayabilecekleri endişesiyle mevcut sistemin korunmasından yana bir tutum sergilemektedir. Halbuki yöneticiler kendi bireysel mutluluk ve rahatlarından önce hizmet verdikleri halkın iyiliği ve rahatını düşünmelidirler. Şu da bir gerçektir ki, hiçbir şey olduğu gibi kalmamakta, günün şartlarına göre değişim göstermektedir. Buna kanunlar da dahildir, dahil olmalıdır.

Bu denli açık ifadelerle kaleme alınan düşünceleri kapsayan Muhbir gazetesince üzerinde durulan bir diğer mesele, Avrupalı devletlerin, Dersaadet’te bulundurdıkları elçiler yoluyla devletin iç işlerine müdahalesi ve Osmanlı yetkililerinin buna kayıtsız kalmasıdır. Osmanlı Devleti yöneticilerinin bu duruma gereken tepkiyi göstermemesi can sıkıcı bir durum olarak addedilir ve yetkililere konuyla ilgili eleştiriler yöneltilmekten geri durulmaz. Çarlık

Mehmed Emin
Âli Paşa

Keçecizade
Mehmed Fuad Paşa

Rusyası'nın Dersaadet elçisi İgnatiyev'le ilgili olarak biraz da mizah unsurlarıyla süslenerek kaleme alınan bir yazı güzel bir örnek teşkil eder Muhbir'in bu tutumuna.

13 Mayıs 1867 tarihli Muhbir gazetesinde Çarlık Rusyasının İstanbul Büyükelçisi Nikolay Pavloviç İgnatiyev'in Osmanlı Devleti'nde göreve başlaması sırasında yapılan resmî merasime dair hazırlanan haberdir bu. Rusya sefiri, Hariciye Nazırı Keçecizade Fuad Paşa, Sadrazam Âli Paşa ve Sultan Abdülaziz'in, sefiri karşılama sırasında gösterdikleri ihtimam gayet açık bir şekilde tasvir edilmiştir. Haberin aynen aktarılması, gerek kullanılan alaycı üslubun kayba uğramaması ve gerekse, söz konusu devlet yetkililerinin ne suretle yerildiğinin iyi anlaşılabilmesi ve Osmanlı Devleti yöneticilerinin Batılı devletlerin temsilcilerine karşı takındıkları tutumun anlaşılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Yazı şu şekilde kaleme alınmıştır:

"Rusya Dersaadet sefiri General İgnatiyev cenabları devleti tarafından almış olduğu fevkalade murahhaslık unvanından dolayı hâsıl olduğu itimadnamesini dünkü Pazar günü devletlü iffetlü Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri ve bilcümle sefaret memurları beraber oldukları halde Kağıthane Kasr-ı Humayununda Cenab-ı Hilafetpenâhiye takdim olunma şerefine nail olmuştur. Bundan sonra zâtına mahsus olmak üzere hâss (özel) ahurdan tertip olunan dört beygirli faytona binip, sefaret memurları dahi beraber olarak onbeş kadar araba ile Babiâli'ye dahi gelmiştir. Sefr-i mümaileyhin Babiâli'ye vurûdunda bir tabur asâkir-i şahane ile bir

*bando muzka Babîâlî havalisi önünde dizilmiş ve zât-ı hazret vekâletpenâhi ile devletlü iffetlü Hariciye Nazırı Paşa Hazreti elbise-i resmîyeleriyle birlikte oldukları halde Divanhane Kapısına kadar istikbal eylemiştir.*¹⁵⁵

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin hukukî ve idarî alanlarda iç işlerini kısa veya uzun vadede kendi menfaatleri doğrultusunda tanzim ettirmeye çalışmaları, yine kendi iç ve dış politikalarına Osmanlı Devleti'nin güncel durumunu dikkatten kaçırmadan şekil vermeleri Osmanlı'nın yeni aydın tipinin şikâyetlerine neden olmuştur. *Tasvîr-i Efkar*'da Namık Kemal'in, Nuri Bey'in, Reşad Bey'in yaptığı eleştiriler, *Tercümân-ı Ahvâl*'de Refik Bey'in, Agâh Efendi'nin yaptığı eleştiriler *Muhbir*'de de Ali Suavi Efendi, Ziya Paşa tarafından yapılmıştır.

Muhbir gazetesinde, Şark meselesi ile ilgili olarak kaleme alınan bir yazıyla,¹⁵⁶ Batılı ülkelerin kendi siyasetlerini Osmanlı Devleti üzerinden belirlemekte olduğu konu edilmiştir. Yazı Batılı devletlerin, Osmanlı tebaası olan gayrimüslim ahali aracılığıyla bağımsız Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesi meselesini içermektedir. Yazının yayınından yaklaşık bir yıl kadar önce 'politika perdesi altında' ilk kez bu tabirin işitilmeye başlandığının ifade olunduğu makalede Şark meselesinin tanımı da yapılmıştır: "*Memâlik-i Osmaniye ahalisinin ıstırapı ve bundan hâsıl olan hoşnutsuzluk. Ve hoşnutsuzluktan dahi vücuda gelen şikâyetler*". Bu şikâyetler üzerine ise önce İngiltere Kraliçesi ve sonra Fransa İmparatoru verdikleri nutuklarda Memâlik-i Osmaniye ahalisinin bazı ıslahata muhtaç olduklarını tüm dünyaya beyan etmişlerdir. Bunun ise iki önemli sonucu olmuştur: İlk muzdarip kalplere bir büyük ümit ve diğeri ıslahata bir büyük hevestir. Bu

¹⁵⁵ *Muhbir*, No: 43, 13 Mayıs 1867, s. 1.

¹⁵⁶ "Bugünkü halimiz", *Muhbir*, No: 38, 6 Mayıs 1867, s. 1.

ümit ve bu heves cümlelerin kalbini tahrik edip, gerek Avrupa'da ve gerek Osmanlı Devleti dâhilinde herkes hükümete birer ıslahat yolu göstermeye başlamıştır. Resmî olarak Batılı devletlerin elçileri vasıtasıyla yapılan bu yol göstermeler, gayri resmî olarak da gerek Avrupa'da yayınlanan politika gazeteleri ve gerekse Osmanlı Devleti'nde Avrupalılarca yayınlanan Avrupa dilli gazeteler ve de Osmanlının Türk olmayan unsurlarınca yayınlanan yerel dilli gazeteler yoluyla yapılmıştır. Ancak devletin aslı tebaası bu tartışmalardan uzak kalmıştır. Çünkü tartışmalar Türkçe yapılmamıştır. Islahat adı altında yapılması istenen değişikliklere baktığında ise değişikliklerin büyük kısmının gayrimüslim ve Türk olmayan tebaanın yaşam alanlarına ve şartlarına ilişkin olduğu, geneli kapsamadığı görülmektedir. Bu açıklamalardan sonra ise *“Milel-i muhtelifeden mürekkebe olan bir devletin ıslahatı yalnız bir cinsin üzerine dayandırılmaz”* denilerek, şayet ıslahat gerçekleşecekse bunun tüm din, mezhep ve milletten Osmanlı vatandaşlarının durumlarının iyileştirilecek şekilde düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Diğer deyişle Batılı devletlerin gayrimüslim Osmanlı tebaasına ayrıcalık üzerine ayrıcalık taleplerinden vazgeçmesi gerektiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti yöneticilerine de bu konuyu göz ardı etmemeleri gerektiği doğrudan olmasa da dolaylı bir anlatımla hatırlatılmıştır.

Bu Gidişle Geldiğimiz Yere Orta Asya'ya Döneceğiz!

Yine bu tarihlerde görülen Sırp isyanları, bir kısım Avrupalı devletlerin Sırpların lehine Osmanlı iç işlerine müdahalesi ve bazı kalelerin Sırlara teslimi, Muhbir gazetesinde üzerinde durulan bir diğer mesele olmuştur. Konuyla ilgili olarak Ziya Paşa'nın “Baskı-sız tahtayı el alır, el almazsa yel alır” başlıklı makalesinde, Belgrad Kalesinin Sırbistan Prensliğine terk edilişi konu edilir. Kalenin tarihi önemi vurgulanır ve tam 18 defa Avusturyalılar tarafından kuşatılıp, alınmış olduğu halde Osmanlıların eşsiz fedakârlıklarıyla

her defasında geri alındığı, şimdi ise millete yüzbinlerce cana mal olmuş bu vatan kalesini kendi elimizle terk ettiğimiz ileri sürülür. Makalede, “*dedelerimizin karış karış fethettiği yerleri, şimdi ülke ülke ona buna bağışlamak siyasetinde devam edecek olursak, çok yakın bir zamanda oturacak bir yer bulamayacağımız, gelmiş olduğumuz yere yani Orta Asya steplerine, sefil ve perişan bir halde dönmeye mecbur kalacağımız*” söylenir.¹⁵⁷

Millet meclisi konusu da Muhbir gazetesinde, yayına başladığı ilk haftadan itibaren üzerinde durulan bir mesele olmuştur. Her ne kadar doğrudan millet meclisi talebi dile getirilmemişse de, Türkiye’de yayınlanan Avrupa dilli gazetelerdeki, parlamenter sistemle yönetilen ülkelerdeki meclis çalışmalarına dair haber ve makalelerden yapılan alıntılar yoluyla kamuoyunun bu sisteme dair bilgi sahibi kılınması ve millet meclisi fikrine alıştırılması söz konusu olabilmektedir.

Muhbir gazetesinde ekonomi konulu yazılara da yer verilmiştir. “Mülkümüzü zengin ve mamur edecek yollar” başlıklı yazıda,¹⁵⁸ muntazam idare edilen gelişmiş ülkelerin ekonomi politik konularda akılcı yaklaşım ve tutumlarına dair örnekler verilmiştir. Yazıda, tarım ve hayvancılık ürünleri ile sanayi ürünlerinin ihracat ve ithalatının dengeli olması gerektiğinin altı çizilmiştir. İthalat yapılırken, aynı zamanda ihracat da yapabilmek, hatta mümkünse ihracatı daha ziyade yapabilmek gerekliliği vurgulanarak bu sayede devletin zenginliğinin artacağı ifade olunmuştur. Aksi halde ise servetin günden güne azalacağı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti’nin Tanrı’nın bir lütfu olarak yerkürenin “en seçme ve pek zengin bir mevkiinde” olup, ihracatı ithalatından fazla olması gerekirken, bunun tersi bir vaziyetin olduğu söylenen yazıda, yabancı

¹⁵⁷ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁵⁸ “Mülkümüzü zengin ve mamur edecek yollar”, *Muhbir*, No: 45, 15 Mayıs 1867, s. 1.

devletlerden sanayi ürünleri ithal eden Osmanlı Devleti'nin kendinde olan birçok ürünü dahi ithal yoluna gittiğinin görüldüğü belirtilmektedir. Bunun ise fakir halkı daha da fakirleştirdiği, halkın büyük kısmının vergi öderken güçlük çektiği iddia olunmaktadır. Yazıda, iç üretim olduğu halde, dışarıdan alım yoluna gidilmesinin en büyük nedenlerinden birinin, üreticinin büyük şehirlere mahsulünü ulaştırmasına yarayacak ulaşım yol ve vasıtalarının ülke genelinde yaygınlaşmamış olması gösterilmektedir. Alt yapıdaki bu yetersizliğin, tarım ve hayvancılık ürünlerinin limanlara ulaştırılamamasına da neden olması dolayısıyla ürünler memleketin içlerinde kalmakta ve revaç görmeyen mahsul ise köylülerce, memlekete yetecek kadar yetiştirilmektedir.

Anlaşılaçağı üzere Muhbir gazetesinde ülkenin içinde bulunduğu siyasî, ekonomik, toplumsal buhran en açık dille kamuoyuna ulaştırılmıştır. Halkın ülkenin meselelerinden haberdar olması amaçlanmıştır. Halkın devletin meselelerine dair bilgilendirilmesi yoluyla siyasî yaşama katılma hususunda heveslenmesi amaçlanmıştır bir nevi. Halk kısa bir zamana, diğer deyişle özel sermaye ile yayın yapan Türkçe siyasî gazeteler neşre başlayana kadar, yalnızca kendisine sunulan sınırlı ve çoğu zaman dezenformasyona tabi tutulmuş bilgiyle yetinmek zorunda kalırken, Muhbir ve diğerleri sayesinde daha doğru bilgilere, yaşadıkları Devletin gerçeklerine ulaşma imkânı bulmuşlardır. Bu durum ise, gerek çok uluslu bir devlet olup, gerekse malî anlamda ciddi sıkıntılar yaşadığı ve bu durumun askerî, siyasî sahalarda da olumsuz yansımalarıyla karşı karşıya bulunan Osmanlı Devleti için toplumsal sahada istenmeyen bir hareketlilik ortamı oluşturabilecektir. Özellikle Balkanlardaki topraklarında meskun gayrimüslim ahalinin, ki bunların büyük kısmı dindaşlarınca desteklenmekte, yol gösterilmektedir, ülkenin içinde bulunduğu krizden tüm ayrıntılarıyla haberdar olması, Devletin itibarını halkın gözünde yitirmesine sebebiyet verebilecektir. Bu ise kesinlikle istenmeyen bir

durumdur. Buna istinaden Sadrazam Emin Âli Paşa, her ne kadar yürürlükte 1864 yılında ilan edilmiş bir Basın Kanunu var ise de, gazete ve gazetecilerin mahkeme kararı olmaksızın denetiminin doğrudan hükümet emriyle yapılabilmesine imkân veren, bugünkü tabiriyle, kanun hükmünde kararname olarak nitelenebilecek Âli Kararname'nin hazırlanması ve ilan olunması şeklinde bir tedbire başvurmuştur. Bunun ayrıntısına girmeden önce, Âli Kararname öncesi Osmanlı Devleti'nde basın ve basım işlerinin hukukî düzlemde denetimi mevzunun ne durumda olduğuna dair genel bir malumat verilmesi uygun olacaktır.

Dönemin Basın-Yayın Mevzuatı

Osmanlı Devleti'nde basın alanını doğrudan düzenleyen yasal düzenleme 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesidir. Bu nizamname öncesi Türkçe gazetelere hükümetten yayın izni almak için öncelikle Meclis-i Maârif-i Umumiye'ye müracaat edilmekte ve buradan alınacak mazbata Meclis-i Hâss-ı Vükelâ-i Fehâmda (Bakanlar Kurulu) onaylandıktan sonra en son padişahın onayına sunulmakta ve sonuç olumluysa yayın izni alınmamış olmaktaydı. Bunu *Tercümân-ı Ahvâl* ve sonrasında *Tasvîr-i Efkâr*'ın yayın izni almak için izledikleri yollardan anlayabilmekteyiz. Ancak, Türkçe gazetelerin sayısı nispeten çoğalınca ve Tanzimat devrinin pek çok hukukî düzenlemeyi de zorunlu kıldığı düşünüldüğünde, basın alanında da, doğrudan basın alanını denetleyip, işleyişini bir nizama koyacak bir hukukî metnin hazırlanmasına gereksinim duyulmuştur.

Devlet 1864'de bir Matbuat Nizamnamesi yapmak lüzumunu hissettiği vakit, yayında olan Türkçe gazete ve dergiler *Takvîm-i Vekâyî*, *Ceride-i Havadis*, *Tercümân-ı Ahvâl*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Mecmûa-i Fünûn*, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, *Ceride-i Askeriye*, *Vekâyî-i Tıbbiye* ve *Mecmûa-i Askeriye* idi. Bilindiği gibi *Mirat*

dergisi üç sayı çıktıktan sonra Mayıs 1863'te yayından çekilmiştir. Diğer bir ifadeyle yayınlanmakta olan dokuz Türkçe gazete ve dergi olup, bunlardan beşi resmî ve yarı resmî yayınlardır. Kalan dördünden ikisi birbirleriyle sıkı polemîğe girişen ilmî dergiler olup, zannımızca geriye kalan, devlet politikalarını tenkitten çekinmeyen iki siyasî gazete, *Tercümân-ı Ahvâl* ve *Tasvîr-i Efkâr* bu türden bir hukukî metnin hazırlanma sebebi olmuştur. Ancak bu Türkçe gazetelerden ziyade gerçekte, Osmanlı Devleti sınırlarında yayın yapan Avrupa dilli ve yerel dilli basın faaliyet ve içeriklerinin denetlenmesi amacıyla bu metnin hazırlandığını söylemek daha doğru olacaktır. Çünkü bu nizamname yalnızca Türkçe ve yerel dilli gazeteleri değil, Avrupalılar tarafından Osmanlı Devleti'nde yayınlanmakta olan gazete ve diğer mevkiutleri de denetim altına almakta, bunlar için de cezai işlem uygulanmasına karar verebilmekteydi. Hatta bu metnin yurtdışında basılıp, Türkiye'ye sokulan Osmanlı Devleti aleyhinde içeriğe sahip yayınların Türkiye'ye girişine ve dağıtılmasına da yasak getiriliyordu. Bilindiği gibi bu tarihler itibarıyla Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da ve devletin diğer bölgelerinde yayınlanmakta olan yayınların sayısı oldukça fazlaydı.

1864 Nizamnamesinden önce bu yabancı dildeki basın ve yayın alanlarını düzenlemek amaçlı 1857 yılında Matbaalar Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur. Buna göre matbaa açacaklar için müracaat yolu Meclis-i Maârif ile Zaptiye Nezaretidir, sonra Sadaret karar verir. İzin belgesi Zabtiye Nezaretince verilir. Server İskit "Bu nizamname aynı zamanda bir sansür nizamnamesidir" der. Bu yorumu nizamnamenin üçüncü maddesine istinaden yapar. Söz konusu maddede matbaalarda basılacak her tür kitap ve risalelerin basım öncesi Dersaadette doğrudan doğruya ve taşralarda Valilikler aracılığıyla ulaştırılacağı Meclis-i Maârifçe görülüp, devlete zarar veren bir içerikte olmadığıнын teyit olunmasının

ardından bir mazbata ile Sadarate iletilip, sonra buradan çıkan son karara göre basılacağı bildirilir.¹⁵⁹

Yine bu nizamnameye göre yabancılar hem açacakları matbaa, hem de basacakları kitap, risale vb. için Hariciye Nezaretinden müsaade almaya mecburdu. Aksi halde hareket edenlerin matbaaları kapatılacaktı. Bir yıl sonra yürürlüğe giren Ceza Kanununun 137. maddesinde izinsiz matbaaların kapanması ve 50 altın para cezasına hükmolunurken, 138. maddesinde ise devletin menfaatlerini ihlal ve yürütme görevini temsil edenlerle tebaası aleyhine gazete, kitap vs. neşredenlerin matbaasının geçici veya daimi olarak kapatılması ve yayıncılarının 50 meciדיye altını para cezası ödemeleri öngörülmekteydi. 139. madde de neşir işleriyle ilgili olup, genel adaba aykırı yayın yapan kimseler ile bunları basanlar hakkında, 1 ila 5 meciדיye altını para cezasına hükmedilmekteydi. 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi öncesinde de Osmanlı Devleti'nde kitap, gazete, risale vb. yayınlamak isteyen yabancıların Hariciye Nezaretine başvurmaları gerektiği, buradan alınan iznin Sadaretçe onayı sonrası neşre izin verildiği resmî kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁶⁰ Anlaşılabacağı üzere, 1864 yılındaki Matbuat Nizamnamesi yayınlanıncaya kadar, basın faaliyetlerini doğrudan denetime tabi tutmaya yarayan bir hukukî metin olmamıştır. Matbaalar Nizamnamesi ve Ceza Kanunu yürürlüğe girdiği tarihte yayında olan Türkçe gazete sayısı da ikidir ve bunların biri resmî diğeri ise yarı resmî bir gazetedir. Diğer deyişle bunların içerik olarak denetimini sağlamak amaçlı çıkarılmamıştır Matbaalar Nizamnamesi. Ceza Kanunu'ndaki basınla ilgili hükümler de bu maksatla hazırlanmamıştır. Bunlar daha çok Osmanlı Devleti sınırlarında yayın yapan ve çoğu ayrılıkçı fikir-

¹⁵⁹ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başbakanlık Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943, s. 10.

¹⁶⁰ İskit, *a.g.e.*, s. 4, 10.

leri açık veya kapalı bir şekilde dile getiren kitap, risale ve gazeteler için hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur.

Özel sermaye ile yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler yayına başladıktan kısa bir zaman sonra ise ‘Matbuat Müdürlüğü’ teşkil olunacaktır. Maârif Nezareti’ne bağlı olarak çalışan bu müdürlüğün yayınlara ruhsat vermek, yayınların içeriğini kontrol etmek, gazetelere verilecek resmî ilanları hazırlamak, Avrupa’da Osmanlı Devleti aleyhinde yayın yapan gazete ve kitapları Gümrüklerde tespit edip, ülkeye girmesine mani olmak gibi görevleri vardı. İlk Matbuat Müdürü Sakızlı Ohannes Paşa idi. Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı olan Ohannes Paşa’nın *Mecmûa-i Fünûn* dergisinde “İlm-i Servet” konulu bir dizi makalesi yayınlanmakta olup, Matbuat Müdürü olduğu bu tarihlere rastlamaktaydı makalesinin yayın tarihi. 1868’e kadar bu görevde kaldığı tahmin edilen Ohannes Paşa’nın müdürlüğü zamanında 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi hazırlandığı gibi, 1867 tarihli Âli Kararname de yine onun görevde bulunduğu bir tarihte hazırlanmış ve hükümleri tatbik olunmaya başlanmıştı. Kendisi 1868’de Şura-yı Devlet azalığına getirilerek terfi olunacaktı.¹⁶¹

Artık “sakıncalı gazetecilik” devrinin başladığı tarihlerde, üstelik de bu sakıncalı gazeteciliğin Türkçe, hem de halkın kolayca anlayabileceği sadelikte bir Türkçe ile yapılmaya başlandığı bir zamanda bir Matbuat Nizamnamesi hazırlanır. Devlet, basınla arasında münasebeti tanzim eden bir kanun hazırlamak ihtiyacı duymuştur. 14 Kasım 1864 (15 Cemaziyelahir 1281 Hicri) tarihinde Sultan tarafından onaylanan Matbuat Nizamnamesinde 1. madde, bir gazete veya mevkutenin neşri için hükümetin müsaadesini mecburi tutar. Bu müsaadenin verilmesi arzuya tabi olduğu gibi, dilendiği vakit geri alınabilir. Ancak izin alma mecburiyeti yalnız siyasî içerikli gazete ve dergiler içindir. Yine bu maddede

¹⁶¹ İskit, *a.g.e.*, s. 13, 14, 23.

belirtildiğine göre, mevkute çıkarmak isteyenler Osmanlı vatan-daşı iseler Maârif Nezaretine ve yabancı uyruklu iseler Hariciye Nezaretine müracaat ederler. Şayet müracaatları doğrultusunda imtiyaz alabilirlerse, ruhsat senetlerini Matbuat Müdürlüğü Kale-minden alırlar. Ruhsat almaksızın çıkarılan gazete ve neşriyat için, 10. maddede belirtildiği üzere her numara için 10 lira para ceza-sına hükmolunur. 3. maddede gazete sahibinin en az 30 yaşında olması zorunluluğu getirilmiştir. 4. maddede gazetelerin mutlaka bir mesul müdürü olması gerektiği belirtilir ve mesul müdürün, her defasında gazetenin bir nüshasına imza atıp, bunu Matbuat Müdürlüğüne ve taşrada ise Valiye vermesini ve mevkutenin altına imzasını koymasını zorunlu tutar. Aksi halde 11. maddede belir-tildiği üzere, her gazete numarası için 10 lira para cezasına hük-molunur. 7. maddede, gazetenin altındaki imza sahibinin gazetede yayınlanmış imzasız yazılardan mesul olduğu ve imzalı yazılardan da, yazarlarıyla birlikte sorumlu olduğu belirtilir. 8. madde, resmî ilanların bedava neşrini zorunlu kılar. Bu ilanlar Matbuat Müdürlüğü ve taşrada yerel amirler aracılığıyla verilir. Yine bu maddede, hakkında çıkan yazı dolayısıyla bir kimsenin vereceği cevabın ücret talep olunmaksızın, aynen ve gerekirse yazı boyu-tunun iki misline kadar boyutta yayınlanmasının zorunlu oldu-ğuna hükmolunur. Aksi halde 12. maddede belirtildiğine göre 2 ila 25 lira para cezasına hükmolunur.

9. maddede, yurtdışında basılmış yayınlarla ilgilidir ve bu-ralarda basılan gazete ve mevkutelerin Osmanlı hükümeti aley-hine içerikle hazırlanmış olanlarının Türkiye sınırlarına girme-sinin ve bunların Osmanlı vatandaşlarınca okunmasının yasak olduğu belirtilir. 14. madde genel adab ve ahlaka uygun olmayan ve mezhepler aleyhinde bilgi ve görüşler içeren yazılarla alakalı olup, bunlar için 1 haftadan 3 aya kadar hapis cezası öngörülür. Nizamnamenin 15. maddesinde hükümdar ve Osmanlı haneda-nına dahil olanlar aleyhinde yayın yapan gazetecilerin altı aydan

üç yıla kadar hapis cezasıyla veya 25 altından 150 altına kadar para cezasına çarptırılacağına; 16. maddesinde padişahın nazırlarına karşı yayın yoluyla hakarete bulunan gazetecilerin bir aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla veya 5 altından 50 altına kadar para cezasına çarptırılacağına hükmedilmiştir. Babiâli'nin dostu ve müttefiki devletlerin yöneticileri ve hükümdarlarının şahıslarına karşı hakarete bulunanlar hakkında üç aydan üç yıla kadar hapis veya 15 altından 100 altına kadar para cezasına (madde 17); Osmanlı Devleti'ndeki elçilik ve konsolosluklarında görevli bulunan her kademedeki görevliler aleyhinde yayın yapan gazeteciler hakkında sekiz günden sekiz aya kadar hapis veya 1 altından 30 altına kadar para cezasına hükümlenmiştir (madde 21). Yine devlet memurları ve çalışanları hakkında aleyhte yayın yapan gazeteciler içinse on beş günden bir yıla kadar hapis ve 2 altından 50 altına kadar para cezası öngörülür.

27. maddede gazetelerin ne hallerde tatil edilebileceği belirtilmiştir. Buna göre 15, 16, 17 ve 21. maddelerdeki suçları işleyen gazeteciler için öngörülen cezalardan vazgeçilerek gazeteleri hükümet tarafından bir ay süreyle tatil edilebilir. İki yıl zarfında hakkında üç kez kesinleşmiş ceza bulunan gazetelerin ise 29. maddede hükümet tarafından belirli bir süre için veya tümünden tatil ettirmesine hükümlenmiştir. 34. maddede ise, basın suçlarının 15, 16, 17, 19, 20, 21. ve 24. maddelerinin Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyede, diğerlerinin ise Zaptiye mahkemelerinde görüleceği belirtilir.¹⁶²

1864 Matbuat Nizamnamesi'nin yayınlandığı dönemde Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikadaki sıkıntılı durumu devam etmektedir. Abdülaziz Han'ın saltanatının ilk dönemlerine denk gelen bu yıllarda, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında hareketlilikler yaşanmaktadır... Bu gelişmeler, basın alanında git gide

¹⁶² İskit, a.g.e., s. 16-19; Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, s. 234-240.

sıkı tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. Abdülaziz'in saltanatı sırasında, Osmanlı Devleti'nin dış politikadaki sorunları süregelmiş, iç karışıklıklar kesintisiz olarak devam etmiştir. Abdülaziz'in tahta çıktığı yıl Hersek'te isyan çıkmış, 1866'da Girit'te bir isyan yaşanmış, 1867'de Bulgarlar ayaklanmış, yine Eflâk-Boğdan ve Sırbistan'da da hareketlilikler yaşanmış, Batılı devletlerin de tazyikiyle Osmanlının gayrimüslim tebaasına, özellikle de Balkanlarda meskun olanlarına yeni ayrıcalıklar tanınmış, bazı kaleler bunlara terk edilmiştir. Bu yöndeki baskılar ve talepler devam etmektedir. Önceden de belirtildiği gibi *Tercümân-ı Ahvâl*, *Tasvîr-i Efkar*, *Muhbir* başta olmak üzere yeni kurulmakta olan *Ayine-i Vatan*, *Utarid* gibi bir kısım Türkçe siyasî gazetelerde bu güncel meseleler ayrıntılarıyla ele alınmakta, hükümet görevlilerine yönelik eleştiriler bu gazeteler aracılığıyla kamuoyu önünde dile getirilmekteydi.

İskit'in tabirince, “gazeteler, hükümetin o zamana değin alışmadıkları bir şekilde ileri gitmekteydiler”. Âli Paşa'nın, “devletin zaafını millete söylemeyi bir vatanperverlik eseri bulmam” şeklindeki sözü de dikkate alındığında, Tanzimat yöneticilerinin basın ve görevleri hakkındaki düşünceleri daha açık olarak anlaşılabilir.¹⁶³

Gazetelerde, yer alan ve bir kısmı oldukça ağır eleştiriler içeren yazılar, zaten içerde ve dışarıda türlü sorunlarla karşı karşıya olan hükümetin ve devletin kamuoyundaki imajını zedelemekte olup, padişah halkın gözündeki 'kutlu insan' imajını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktaydı. Üstelik bu yeni türde gazetecilik anlayışıyla hareket eden gazetelere halkın ilgisi giderek artmaktaydı. 10 Şubat 1867 (6 Şevval 1283)'de Sadrazamlık görevine 5. kez getirilen Âli Paşa, Sadaret görevine geldiğindeki bu siyasî, ekonomik ve toplumsal çalkantı ortamında, toplumsal düzeni koruyabilmek düşüncesiyle olsa gerek, göreve gelişi üzerinden

¹⁶³ İskit, *a.g.e.*, s. 24.

henüz bir ay geçmişken, hükümete basın ile ilgili idarî tedbirler alma yetkisini veren Âli Kararname'nin uygulamaya konmasını sağlamıştır. Böyle bir Kararnemanın hazırlanıp, uygulamaya konulmasının gerekçesi şu şekilde sunulmuştur:

“Dersaadette çeşitli dillerde basılmakta ve neşrolunmakta olan gazetelerin bir kısmının bir müddettenberi kullanmakta oldukları dil ve meslekleri, vazifeleri gereği olan ahlâkın iyileştirilmesi merkezinden çıkarak, memleketin genel menfaatlerine tamamen aykırı bir yola girip ve çok kere devlete dahi dil uzatmak derecesine kadar cesaret edip, yaşadıkları, geçindikleri ve tahsil gördükleri memleket hakkında, başkalarının yapılagelen itirazların define çalışacakları yerde, kendileri bu fesata alet olan bir takım zararlı fikir ve havadisleri neşretmektedirler. ... gazetelerin asılsız ve uydurma yayınlarının sonucu ahali arasında müsamahayı gerekli kılacak hareketlerin oluşabileceğine kayıtsız kalınmaması hükümetin vazifesi gereği olup, şu halin düzeltilmesi halkın da yararı gereğidir. Her vakitten ziyade asayişin temini ve düzene ihtiyaç olduğu şu günlerde, bu kural hilafında bulunan gazeteler ve risalelerin bütün devlet ve millete olan zararlarının önlenmesi için Matbuat Nizamnamesi haricinde hükümetçe önleyici tedbirler alabilmek amaçlı muamele yapabilmesine karar verilmiştir. İşbu karar geçici olup, bunu gerekli kılan sebepler kalktığında bertaraf olacaktır.”.

Bu kararname gereği, hükümet, genel menfaatler icab ettirdikçe, doğrudan gazete ve dergilerin geçici veya tümünden tatil olunması için doğrudan karar verebilme yetkisini edinmiştir. Genel menfaatler tam olarak açıklanmadığı için, pek çok kez gazete ve dergilerin ne sebeple, hangi haber veya makaleden ve burada geçen hangi ibare veya ibarelerden ötürü tatil olunduğu yayıncıları ve yazarları tarafından anlaşılamamıştır. Buna karşın geçici

olduğu öne sürülen bu Kararname, II. Abdülhamit döneminde dahi uygulanmıştır.¹⁶⁴

Muhalf Gazetecilerin Ülkeyi Terk Edişı

Basının hürriyetini tümnden elinden alan bu Kararnamenin ilanını takiben oluşın baskı ortamında gazetecilik faaliyetlerini sürdüremeyeceklerini düşünen bir kısım aydın, memuriyetlerinden ayrılarak yurtdışına çıkıp, burada çıkardıkları gazeteler yoluyla fikirlerini beyana devam etmişlerdir. Denildiği gibi, Âli Kararnamenin ilanından az evvel, *Muhbir*, Matbuat Kanunu'nun 27. maddesine dayanılarak 1 ay süreyle kapatılmış, (9 Mart 1867 tarihli 32. sayısından sonra) başyazarı Ali Suavi Kastamonu'ya sürgün edilmiş, bundan iki gün sonra Namık Kemal ve Ziya Paşa İstanbul dışında memuriyetlerle görevlendirilerek gazetecilik yapmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Takibeden günlerde yayınlanan Âli Kararname ile birlikte bu sırada yeniden yayına başlamış olan *Muhbir* gazetesi ve yanı sıra *Vatan*, *Utariid* gazeteleri için tümnden kapatılma kararı çıkmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa yeni görev yerlerine gitmekte, çeşitli yollarla oyalanıp, bu arada yurtdışına gitmeleri konusunda kendilerine gelen teklifi değerlendirmiş ve sonunda bu teklifi kabul etmişlerdir.

Teklif, Mustafa Fazıl Paşa'dan gelmiştir. Mustafa Fazıl Paşa, Mısır Valisi İsmail Paşa'nın kardeşi olup, 1865 yılında Mısır'dan ayrılp, İstanbul'a yerleşmiştir. Aynı yılın sonlarında, Kasım 1865 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından Meclis-i Hazâin Reisliğine atanmıştır. Ancak bir iki ay gibi kısa bir zaman sonra bu görevinden azledilmiş ve Sultan Abdülaziz'in ani bir iradesiyle ülkeyi terk etmesi istenmiştir. Ebuzziya Tevfik, bu azledilişin nedenini Fuad Paşa'ya bağlar. Mustafa Fazıl Paşa, göreve geldikten sonra, Sultan Abdülaziz ile gerçekleştirdiği özel bir görüşmede maliyeyi

¹⁶⁴ İskit, *a.g.e.*, s. 24-25.

ıslah hususundaki fikir ve tekliflerini bildirmiş, bu görüş bildirimi sonrası dönemin sadrazamı Fuad Paşa, Sultan Abdülaziz tarafından bir kısım suallere tabi tutulmuştur. Bunun üzerine kendisi, Mustafa Fazıl Paşa'ya karşı Sultana bir kısım telkinlerde bulunur. Bunun da etkisiyle kısa zaman sonra Mustafa Fazıl Paşa görevinden azlolunur. Hatta ülkeyi terk etmesi kendisinden istenir. Bunun üzerine Avrupa'ya gider. Bu olay 1866 yılı başlarında gerçekleşir.

Bu olaydan birkaç ay sonra ise Vali İsmail Paşa'nın talebi ve Sultan Abdülaziz'in onayıyla Mısır Valiliğinde veraset usulü değiştirilerek, verasetin daima babadan birinci oğula geçmesi usulü kabul olunur. Bu yeni uygulama sonrası Mustafa Fazıl Paşa, valilik şansını ilelebet kaybetmiştir (1866). İsmail Paşa kendisine Mısır'daki tüm mal varlıklarına karşın 4,5 milyon İngiliz lirası gibi muazzam bir nakdi ödemede bulunmuştur. Avrupa'da yaşadığı zaman zarfında Mustafa Fazıl Paşa, Avrupa basınının ilgi odağı durumundadır. Avrupa basını fevkalade zenginliğe sahip Paşa hakkında çıkan doğru yanlış haberlerle doludur. Özellikle Belçika'nın *Nord* gazetesinde üst üste yapılan yanlış haberlere Paşa cevap vermek mecburiyetinde kalmıştır. Kendisinin bir sarraflık şirketi kuracağını iddia olunduğu bu haberlerden sonuncusuna Paşa, özel sekreteri aracılığıyla cevap vermiştir. Bu yanıtında Paşa, sarraflık şirketi kuracağı yönündeki haberlerin asılsız olduğunu bildirmek bahanesiyle Osmanlı Devleti'ndeki muhalif aydınlara ve bu arada Avrupa kamuoyuna kendi özel mesajını ulaştırmıştır gerçekte. Paşa, kendi özel işleriyle uğraşma zamanı olmadığını, "mensubu olmakla iftihar ettiği" Osmanlı Devleti'nin içine düşmüş bulunduğu idarî bunalımları ortadan kaldıracak çareleri araştırmakla meşgul olduğunu belirtmiştir. Ona göre Osmanlı milletinde, yeni ve ileri fikirleri benimseyip bunları yaymaya çalışan gençlerin de tek amacı budur (erbâb-ı şebâbın dahi muradı budur). Yanıtta ayrıca "*Bu fikirleri benimseyip yaymaya*

çalışanlar ne her türlü tedbiri terk edip, 'Kader böyle imiş' demekle vakit geçirirler, ne de ümitsizliğe düşüp karamsarlığa kapılırlar. Girit ihtilali ve daha başka bazı karışıklıklar ise böyle kimselerin yerleşmiş inançlarını hiçbir zaman zayıflatamaz" ifadeleri de yer alır. Mustafa Fazıl Paşa, Fransızca gazetelerin Osmanlı Devleti'ndeki aydın kesim arasında ve özellikle gazete yayıncılığı ve yazarlığı ile uğraşan genç kesim tarafından takip edildiğini bilmektedir. Nitekim 1867 yılının başlangıcına rastlayan bu günlerde, Namık Kemal'in *Tasvîr-i Efkâr*'da bu mektuba istinaden yazdığı imzasız bir yazı görülür. Bu yazıda, *"Osmanlı ülkesinin durumunu yakından bilip tanıyanlar, ortaya ne denli engeller ve aksaklıklar çıkarsa çıksın, yine de milletin verimli geleceğinden ümitlerini kesmezler. Avrupalılar varsınlar Osmanlıların mutluluğunu ve mutlu olma ihtimalini mezarda sayınsınlar. ... Bir kere ilerleme ve gelişme, usta bir bakıcının eğitici kucağına düşüp de boy pos atmaya başlarsa, yaradılışında esasen var olan üstün kabiliyet de göz önünde tutulursa, çok kısa bir zamanda kendisinin güzel yüzüne dünya alemi hayran bırakaçağı kuvvetle umulur"* denilir.¹⁶⁵

Bu tarihlerde Sırbistan Prensliği ile yaşanan ihtilaflar ve Girit meselesi gündemdedir. Batılı devletlerin bu meselelerle ilgili Osmanlı Devleti'ne görüş bildirimleri, teklifleri olmaktadır. Bu konular, resmî ve yarı resmî gazetelerde hiç yaşanmamaktaymış gibi bir tarzla ya hiç gündeme getirilmemekte veya birkaç basit satırla geçiştirilmekteyse de, özel Türkçe gazetelerde ayrıntılarıyla işlenegelmektedir. Ebuzziya Tevfik'in tabiriyle, memleketin zararına olan her şeyin halktan gizlenmesi, artık sır olarak tutulması imkânsız olan bazı siyasî olayların ise önemsiz bir şeymiş gibi ilan olunması alışkanlığı, bugünkü tabiriyle ise dezen-

¹⁶⁵ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 20-23.

formasyon ve misenformasyon olgusu hüküm sürmekteydi hal-buki o tarihlere kadar.

Yine bu günlerde, Osmanlı kamuoyunda oldukça ses getiren bir olay yaşanmıştır. Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'e hitaben yazmış olduğu bir mektubu Paris'deki, cumhuriyetçi *La Liberté* gazetesinde yayınlattır. Ali Suavi Efendi, bu tarihten iki sene sonra *Ulum* gazetesinde (No: 19) bu mektubun Mustafa Fazıl Paşa'nın kaleminden değil de, *La Liberté* yazarı, aslen Eflâklı Romen gazeteci Gheorghe Ganesco'nun kaleminden çıktığını söyleyecektir ki, aynı iddia İngiltere'de 1853 yılında kurulan ve 1876'ya gelindiğinde 21 şubeye ulaşan 'Foreign Affairs Committees (Dış İşler Cemiyetleri)'in fikir babası ve Londra'da yayınlanan *Diplomatic Review*'in yazarı David Urquhart tarafından da tekrarlanacaktır.¹⁶⁶ Her ne olursa olsun, altında Mustafa Fazıl Paşa'nın imzası olan bu mektup, padişaha ulaşamamış olsa da, gazetelerde aynen yayınlanmış olduğundan, dolaylı yoldan kendisine ulaşmıştır.

Mektupta, Osmanlı Devleti'nin, baştaki bir kısım bürokratlar nedeniyle iyi yönetilemediği ifade olunur. İçine düşülen sıkıntılar, bu kimselerin başarısız idarelerinden kaynaklanmaktadır. Mektup, "*Padişahların sarayına en son giren şey doğruluktur. Onların çevresini sarmış bulunan kimseler, doğruluğu kendilerinden bile saklarlar. Çünkü bunlar, gözlerini olanca hırsları ile hükmetme ve hükümlette bulunma lezzeti içinde ve bunun tam ortasında yaşadıklarından...*" cümleleriyle başlar. Mustafa Fazıl Paşa, idarenin kötülüklerini bir bir sayıp Padişaha arz etme cesaretini vatanperverliğin gereği olarak gösterdiğini vurgular. Mektupta, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan uyruğun ortaya atıp körüklediği ihtilallerin, aslında bütünüyle "dış düşmanlarımızın" eseri olduğu ifade olunur ve gerçekte yabancıların hiçbirinin

¹⁶⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 280.

aklına korunmaları gerektiği gelmeyen Müslüman ahalinin de ciddi sıkıntılar içinde bulunduğu belirtilir. Bu sıkıntılar, denildiği gibi bürokratların, yerel memurların kötü idaresinden kaynaklanmaktadır. Mektupta ayrıca ordunun giderek yozlaşmakta olduğundan, ast üst ilişkisinin zarar gördüğünden bahs olunur. Bunda asker maaşlarının zamanında ödenemiyor olmasının etkili olduğu belirtilir. Memur maaşlarının da düzenli ödenemiyor olmasının, özellikle taşrada memurlar tarafından görevi kötüye kullanma, yolsuzluk gibi olaylara sebebiyet verdiği belirtilir. Devlet hazinesinin son derece vahim bir durumda olduğu vurgulanır. Sanat, ticaret ve tarımın günden güne kötüye gittiği belirtilir. Halkı çok üretmekten alıkoyanın ise tembellik değil, mülki idaredeki düzensizlik ve yetersizlik olduğu iddia edilir. *“Herhangi bir ülkede zulüm ve zalimlik ortada kol geziyorsa, bir kimse böyle bir yerde kendi alın teriyle kazandığı şeylerden kendisinin hiçbir şekilde istifade edemeyeceğine kanaat getirmişse, çalışma hevesinin de bütünüyle kırılmasının doğal olduğu”* ifade olunur. Bu durumun ihtilalden önceki Fransa’ya benzediği belirtilerek, ihtilalden 20-30 yıl sonra ise Fransa’nın en zengin ülkelerden biri haline geldiği, bunun hürriyet sayesinde olduğu vurgulanır. Hür ve denetlenebilir, sağlam bir düzenin halkı çalışmaya teşvik edeceği iddia olunur. Mektupta ayrıca Türkiye’deki yabancı memurların içişlerimize yaptıkları müdahalelerden dolayı büyük zararlar gördüğümüz söylenir. Bunların medeniyet ve insanlık yolunda yürümemiz amacıyla sözde yol göstermelerinin gerçekte kendi millet ve devletlerinin menfaatleri doğrultusunda yapıldığından bahs olunur. Mektupta ayrıca Osmanlı Devleti’nin bazı bölümlerine mirasçı olma arzusunda bulunan bazı devletlere karşı, bir kısım ufak tefek imtiyazlar vermek suretiyle, büyük bir mücadelenin patlak vermesinin engellenmesi yoluna gidiliyor olmasının ancak vakit kazanmaya yarayacağı, Osmanlı Devleti’nin er geç büyük bir mücadeleye çekileceği ifade olunur. Bu kayıplarla,

vakti geldiğinde Osmanlı Devleti'nin iyice güçten düşmüş, rakiplerinin ise kuvvet kazanmış bir halde bulunacağı vurgulanır. Mektupta “Onlar bize ‘Hasta adam, ölü adam’ diyorlar, biz kendilerine canlı olduğumuzu gösterelim” denir ve tıpkı Sultanımız gibi “yüce Türk soyundan gelmiş olmakla iftihar eden bazı sadık kullarının, vatana besledikleri derin sevgi gereği, bu milletin böylece zayıflayıp azalmakta bulunduğunu görerek çok haklı bir üzüntü duydukları” ifade olunur.¹⁶⁷

Bu mektup, Avrupa basınında geniş yankı bulur, tabii Türkiye’de de. Mektup, sonradan Berlin Sefirliği görevinde de bulunup, Paşa ünvanı alacak olan, 1860’lı yıllarda ise Namık Kemal ile birlikte Tercüme Odası memurlarından olan Sadullah Bey tarafından Türkçe’ye çevrilir. Namık Kemal de çeviri sırasında katkıda bulunur. Ebuzziya Tevfik, çeviriyi dikte eder ve yine Tercüme Odası memurlarından Asım Bey tarafından eski harflerin hatt-ı talik şekliyle eczalı kâğıt üzerine temize çekilir. Cayyole isimli bir Fransız’ın taşbasması matbaasında (Kayol matbaası), Jean Pietri’nin aracılığıyla 18 sayfadan ibaret kitapçıklar halinde 50 bin adet basılır. Dağıtımı Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarının bir kısmının kontrolünde gizlice gerçekleşir. Ardından yaşanan gazete kapatma ve tatili vakaları, gazetecilere yönelik sürgün ve merkezden uzak bölgelerde memuriyetlere atanma olayları, Âli Karnamenin ilanı gibi olaylar sonrası Mustafa Fazıl Paşa’dan *Muhbir*, *Tasvîr-i Efkâr* ve *Tercümân-ı Ahvâl* yazarlarından bir kısmına yurtdışına çıkıp, kendi yanına gelmeleri yönünde bir teklif ulaşır. Mustafa Fazıl Paşa bu teklifi Jean Pietri ve özel kalem müdürü Joseph Sakakini yoluyla yapar. Bir müddet düşünüldükten sonra teklif kabul olunur ve yazarlar yurtdışına çıkmaya ve basın faaliyetlerini burada, Mustafa Fazıl Paşa’nın desteğiyle yürütmeye karar verirler.

¹⁶⁷ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 23-37.

Yeni Osmanlıların Vücuda Gelişi

Yeni Osmanlılar Cemiyetinin teşekkül tarihi konusunda kaynaklar 1865 yılını gösterirler. Cemiyetin 105 numaralı üyesi Ebuzziya Tevfik de aynı tarihi verir. Çoğu devlet memuru olup aynı zamanda gazetecilik yapan altı yenilikçi, ileri fikirli genç aydın bir araya gelerek Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin çekirdeğini oluştururlar. Bunlar Tercüme Odası memurlarından ve *Tasvîr-i Efkâr* gazetesi yazarları Namık Kemal Bey, Nuri Bey,¹⁶⁸

¹⁶⁸ Menapirzade Nuri Bey (1844-1906): Kahramanmaraş'ta dünyaya geldi. Babası, o sırada Maraş mutasarrıfı olan Beylânlı Gürcü Yusuf Paşa'dır. Babasının 7 yaşındayken ve annesinin de babasından 7 ay sonra vefatı üzerine amcasının himayesinde İstanbul'a gelir. Bir süre sıbyan mektebine devam eder, ardından Beyazıt Rüstiyesine girer. Özel hocalardan dinî ilimler ile Fransızca dersleri alır. Annesinin saraylı olması ve ağabeyi Fazl Bey'in II. Abdülhamid'in manevi annesi Piristü Kadın Efendi ile evli olması nedeniyle sarayla yakın ilişkisi vardır. Babasının devlet için gerçekleştirdiği hizmetlerin katkısıyla da 1853'te henüz bir çocukken Harem-i Hümayun Dairesi Kitabetine alınır. Eğitimi için Muzika-ı Hümayûn'a devam etmesi kararlaştırılır. Memurluk yaşamına Tercüme Kalemî'nde devam eder. 1863'de Bu arada *Tasvîr-i Efkâr*'da yazmaya başlar. Meslek Örgütü ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne dahil olur. 1867 yılında yurtdışına çıkarak, yönetime muhalefette bulunur. *Hürriyet*'te yazar. Dönüşünde *İbret* gazetesinde yazar. Namık Kemal'in Nisan 1873'de kurucularından olduğu Gedikpaşa Tiyatrosu'ndaki 'Vatan yahut Silistre' oyununun ilk gösteriminin ardından yaşanan nümayişler ve sonrasında Namık Kemal hakkında *İbret*'te yazdığı övgü dolu ifadeler içeren yazısı dolayısıyla Akka'ya sürgün olunur. Üç yıl, iki aylık sürgün dönüşü, İstanbul'da Meclis-i Sıhhiye üyesi olur. II. Abdülhamid devrinde şehzadelighinden beri tanıdığı padişahın has müşavirliği, mâbeyn kâtipliği ve tütün rejisi komiserliği gibi görevlerde bulunur. Doğu ve Batı musîkîsine vakıf olan Nuri Bey, piyano ve flüt çalardı. 1906'da hayatını kaybetmiştir. Bkz. *Maraş Meşhurları*, Haz. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009, s. 154-155. Menapirzade Nuri Bey ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şemsettin

Şeker, *Sadık Bir Muhallif: Yeni Osmanlılardan Menapirzade Nuri Bey*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.

- ¹⁶⁹ Mehmed Bey (1843-1874): Asıl adı Mehmed Emin. Dedesi tanınmış vezirlerden Gürcü lakabıyla anılan Bağdat Valisi Mehmed Necip Paşa. Babası Sağır lakabıyla anılan Osmanlı Posta İdaresi'nin ilk müdürü Ahmed Şükrü Bey. Sadrazam Emin Âli Paşa'nın ölümüyle Sadaret görevine getirilecek Mahmud Nedim Paşa'nın yeğeni olan Mehmed Bey, henüz 14-15 yaşlarındayken kendisinden 7 yaş büyük olan ağabeyi Ali Haydar Bey (*Mecmûa-i İber-i İntibah* dergisinin yayıncısı. Paris'ten dönüşünde Tercüme Odası'nda memur, ardından Şura-yı Devlet, Gümrük İdaresi, Ticaret Mahkemesi azalığında bulunacaktır) ile birlikte Paris'e tahsile gönderilir. Burada çok genç yaşında hürriyetçi fikirlerle tanışır. Dönüşünde Tercüme Odası'nda göreve başlar. Buradayken Nuri Bey, Reşad Bey ve Namık Kemal ile tanışır. *Tasvîr-i Efkar* gazetesinde yazar. Meslek örgütü faaliyetleri neticesi yurtdışına kaçmak zorunda kaldığında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Londra'da yayınlanan Hürriyet gazetesine katkıda bulunur. *Hürriyet* gazetesi sonrası Fransa ve İsviçre'de *İttihad* ve Hüseyin Vasfi Paşa ile birlikte *İnkılâb* gazetesini çıkarır. 1870 yılındaki Fransa-Almanya savaşı sırasında Paris işgal edildiğinde, gönüllü olarak Fransız ordusunda savaşır ve Fransız Cumhuriyetini savunur. Hakkında 15 yıl kürek cezası hükmü bulunan Mehmed Bey, amcası Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrazam olması üzerine, diğer Yeni Osmanlılar üyeleriyle birlikte affolunarak 1872 yılı başlarında Türkiye'ye dönebilir. Henüz 31 yaşındayken akciğer kanserinden vefat eder. Bkz. Taha Toros, "Fransız ordusunda bir Jöntürk", www.antigazete.com.

- ¹⁷⁰ Kayazade Reşad Bey (1844-1902): Yeni Osmanlılar grubunun kurucu üyelerindendir. Babası eski Yozgat mutasarrıflarındandır. İlk eğitimini Saray'da, Enderun-ı Hümayûn'da almıştır. Mızıkâ-ı Hümayûn Miralaylarından olan amcası Atıf Bey aracılığıyla bu ayrıcalıklı eğitim kurumundan istifade edebilmiştir. Menapirzade Nuri Bey ile de burada tanışmıştır. Reşad Bey, eğitimi sonrası çalışmaya başladığı Tercüme Odasından arkadaşı olan Mehmed Bey tarafından kurulduğu bilinen bir başka gizli örgüte çocukluk arkadaşı Nuri Bey ile birlikte dahil olmuş ve Namık

sahibi ve Mezahip Odası memurlarından, *Tercümân-ı Ahvâl* gazetesi yazarlarından Mustafa Refik Bey'dir. Cemiyet, Belgrad Ormanlarında yapılan gizli bir toplantı sonrası teşekkül etmiştir. Tüzüğü, Ayetullah Bey'in kendi kitaplığından getirdiği, İtalya'daki Carbonari Derneği ve Lehistan'daki benzer derneklerin tüzüklerini içeren kitaplardan örnek alınarak oluşturulmuştur. Dernek, hücrelerden oluşur. Her bir hücre 6 kişi ve bu altı kişiyi bulan bir 'baş'tan oluşur. Başlar birbirini tanır ama kendi hücrelerindeki-lerin kimliklerini diğerlerine söylemez. Nuri Bey, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin 1 numaralı üyesi olmuştur. Çünkü ilk altı kişiyi kendisi bir araya getirmiştir. Cemiyet mensuplarının sayısı ilk iki senede 250'ye yaklaşır. Cemiyete, vezirlerden, din ve bilim adamlarından, yüksek rütbeli askerlerden, yüksek mevkideki sivil memurlardan ve nihayet halktan kimseler dahil olur. Üyeler dikkatle seçilir. Üyeler arasında dönemin Zaptiye Nazırı Muavini Mustafa Asım Paşa, İstanbul Merkez Kumandanı Ömer Naili Paşa, Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa gibi önemli isimler de vardır.¹⁷¹

Cemiyetin 105 numaralı üyesi Ebuzziya Tevfik'in belirttiğine göre Cemiyetin başlıca amacı, ülkedeki mutlak idareyi meşrutî idareye dönüştürme ve bir Anayasa hazırlanmasını sağlamaktır. Cemiyet üyelerince bu amaca ulaşmak için şu yol belirlenmişti: Muharrem ayı (Hicri yılın başlangıcı) dolayısıyla Babiâli'yi ziyaretinde Sultan Abdülaziz'e bir istida (dilekçe) ile müracaat ederek, meşrutiyetin ilanını rica etmek ve bunun kendisi tarafından kabul edilip, yürürlüğe konulacağını garanti altına almak için de

Kemal, Ziya Paşa, Ağâh Efendi, Ali Suavi Efendi ile birlikte yurtdışına çıkma kararı alıp yurtdışında bir araya geldiklerinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni teşkil etmişlerdir. 1870 yılındaki Fransa-Almanya savaşı sırasında Paris işgal edildiğinde, gönüllü olarak Fransız ordusunda Mehmed ve Nuri Bey'lerle birlikte olduğu halde savaşmıştır. *Tasvîr-i Efkar, Hürriyet, İbret, Hadika, Cüzdan, Diyojen*'de yazmıştır.

¹⁷¹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 71-72.

Menapirzade Nuri Bey

Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Şerif dairesinde kendisini yemine davet etmek. O gün, pek çoğu devlet kademelelerinde önemli mevkiilerde olan cemiyet üyelerinin hepsi Babiâli'nin çevresinde, dış avlusunda ve Sultanın kolaylıkla gö-

rebileceği bir yerde toplanmış olduğu halde, dilekçe bunların içinden seçilecek yedi kişi tarafından takdim olunacaktı. Bunun için Babiâliden içeri girilecek, padişahın huzuruna kabul edilmek üzere görevlilerden izin talep edilecekti. Padişahın maiyetindeki yaverler, heyeti huzura almakta direnirlerse, Ömer Nâili Paşa, askerî otoritesiyle kendilerini buna zorlayacaktı. Heyet, dilekçeyi bir de padişahın huzurunda yüksek sesle okuduktan sonra, kendisini Hırka-i Şerif dairesine davet edecekti. Fuad Paşa, Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa, Meclis-i Âli üyelerinden Sami Paşa ile Yusuf Kamil Paşa'lar zamanın Şeyhülislamı Refik Efendi gibi kimseler zaten durumdan az çok haberdar olduklarından bunların bu isteğe aykırı tutum takınmaları beklenmiyordu. Olsa olsa Âli Paşa karşı çıkardı ki, o zaman diğer önemli isimlerin onu bu isteği kabul etmeye yöneltmeleri sağlanacaktı. Milletın arzusu bu sayede yerine gelecekti.

Ancak Muharrem ayı yaklaşırken, yukarıda bahsolunan sürgün olayları ile çeşitli memuriyetlerle şehir dışına atanmalar gerçekleşmiş, bunu takiben Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Agâh Efendi ülkeyi terk ederek Avrupa'ya gitmişlerdir. Bunun üzerinden üç gün geçmişti ki, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin varlığından haberdar edilen Âli Paşa, kendine isimleri ulaştırılan üyelerin tevkifi emrini verir. 14 kişilik bu ilk listede müderrisler,

askerlerle birlikte Mehmed ve Reşad Bey'lerin isimleri de vardır. Niyazi Berkes'e göre, hükümetin gizli olduğu sanılan bu cemiyetin varlığından önceden haberi vardır ve takiptedir. Ancak, Mustafa Fazıl Paşa'nın teklifi sonrası Namık Kemal ve arkadaşlarının yurtdışına çıkmasından sonra, hükümete yapılan ihbar cemiyetin gizliliği hakkında değil, üyelerden Mehmed Bey'in, amcası Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirmek için Âli Paşa'nın ortadan kaldırılmasını teklif etmesine iliskindir. İhbarın, cemiyetin kurucu üyelerinden ve Mehmed Bey'in de yakın arkadaşı olan Ayetullah Bey¹⁷² tarafından, bu suikast çekince-siyle yapılmış olduğu iddia olunur.¹⁷³ Ebuzziya Tevfik de 'Yeni Osmanlılar' adlı eserinde açık olarak söylemese de bu ismi ima etmektedir.

Enver Koray ise, K. Bilgegil'e dayanarak, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin, Ebuzziya Tevfik'in, 1909 yılında kaleme aldığı 'Yeni Osmanlılar' eserinde belirttiği gibi, İstanbul'da Belgrad Ormanlarında Haziran 1865 tarihinde gerçekleşen toplantıyla kurulmuş olmadığını belirtir. Koray, Ebuzziya Tevfik'in aynı eserinde Namık Kemal'in de aralarında bulunduğu birkaç kişinin (çoğunluğu Belgrad Ormanlarındaki isimlerden oluşan), Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın yeğeni Mehmed Bey'in Yeniköy'deki

¹⁷² Suphipaşazade Ayetullah Bey (1846-1877): Abdurrahman Subhi Paşanın torunu ve Subhi Paşanın da büyük oğlu. 1846'da Mısır'da doğmuştur. İstanbul'da özel dersler alarak yetişti, Fransızca öğrendi. On beş yaşında Defter-i Hakani Kalemünde kâtip oldu. Hariciye Mektubi Kalemünde çalıştı. Yeni Osmanlılar cemiyetinin kurucu üyelerindendir. *Tasvîr-i Efkâr*, *Hadika*'da yazarlık; *Utarid*, *Basiret*, *Vakî*'te başyazarlık yaptı. Volney'in meşhur *Les Ruines* adlı eserinin bir kısmını "Tüdmür Harabeleri" adıyla tercüme edip yayınladı. Kaymakamlık görevlerinde bulundu. 1877'de Erzurum mektupçusu oldu. Erzurum'dan Erzincan'a gelirken tifoya yakalandı, Tercan'da öldü .

¹⁷³ Berkes, *a.g.e.*, s. 281; Enver Koray, "Yeni Osmanlılar", *Belleten*, XLVII, sayı: 186 (Nisan 1983), Ankara, TTK, s. 568.

yalısında da bir araya geldiğini ve bu bilginin farklı kaynaklarca da teyit edildiğini, buna rağmen, özellikle Agâh Efendi ve Namık Kemal'in, bu toplantılara, birçoğu Tercüme Odasından arkadaşları olan bu kimselerle memleketin güncel sorunlarını tartışmak ve bununla ilgili ne tür tedbirler (fıkri zeminde) alınması gerektiği üzerine fikir yürütmek amaçlı toplanmış olabileceklerini belirtir. Bu toplantılar sırasında orada bulunan Namık Kemal ve Agâh Efendi'nin ve daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi olarak adları zikrolunan Ziya Paşa ve Ali Suavi Efendinin, bu toplantı sonrası kurulan teşekkül ile bir ilgileri olmadığını belirtir. 1865 senesinde kurulan bu teşekkülün Yeni Osmanlılar Cemiyeti değil, 'Meslek' olarak anılan teşekkül olduğunu ifade eder. Ziya Paşa'nın *La Liberté* isimli Fransızca gazetesinin 16 Haziran 1867 tarihli sayısında yayınlanan bir mektubunda durumu açıkça belirttiğini ve Mehmed Bey'in Cenevre'de yayınladığı *İnkılâb* gazetesinde kaleme aldığı "Keşf-i zamir" isimli makalesinde bunu doğruladığını ifade eder. Koray, Meslek örgütünün kurucuları arasında Mehmed, Nuri ve Reşad Beylerin olduğunu zannolundğunu söyler ve Âli Paşa'yı Sadarettin indirip yerine, parlamenter sisteme geçişte destek verecek Mahmud Nedim Paşa'yı (Ahmet Vefik Efendi'yi isteyenler de vardır) getirtmek amacını güden Meslek örgütünün, Âli Paşa'yı bir suikastla ortadan kaldırmak niyetini taşıdığını iddia eder. Nitekim, 'Meslek' mensupları hakkında hükümet tarafından yaptırılan soruşturma sırasında düzenlenen mazbatada "*bazı şahısların hükümet mensupları hakkında fitne ve fesat çıkararak bir cemiyet-i hafiyeye teşkil ettikleri ve maksatlarının evvela medeniyet ve insaniyet olduğu halde sonradan hükümet aleyhine çevrildiği*" belirtilmiştir¹⁷⁴ ve ellerine ulaşan 14 kişilik listede yer alan Mehmed ve Reşad Bey'ler için arama emri çıkartılmıştır. Mehmed ve Reşad Beyler ile isminin listede yer almadığını bilmeyen

¹⁷⁴ Koray, *a.g.m.*, s. 564-569.

Nuri Bey, henüz kendilerine ulaşılmadan saklanmayı başarır ve yine Jean Pietri ve Sakakini aracılığıyla, Fransa elçiliğinin yardımıyla daha önce Paris'e ulaşmış olan Ağâh Efendi, Ali Suavi Efendi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya katılmak üzere 8 Haziran sabahı İstanbul'dan hareket ederek, 14 Haziran 1867 Cuma günü Marsilya'ya varırlar.¹⁷⁵ Sonradan açıkça 'Yeni Osmanlılar Cemiyeti' olarak anılacak teşekküle dahil olurlar.¹⁷⁶ Bu cemiyet

¹⁷⁵ Şaban Ortak, "Türkiye'de millet iradesi prensibinin savunucularından İnkılâb'çı Mehmed Bey", e-dergi.atauni.edu.tr, III, sayı: 1 (2000), s. 252.

¹⁷⁶ Enver Koray, "Tüzüğü ve programı ile önceden hazırlanmış ve hukukî statüye göre belli bir amaç için kurulmuş bir derneğin mevcudiyetinden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak 1867 yılında Türkiye'den Avrupa'ya kaçmış bazı aydın yazarların bir yayın organı etrafında toplanarak, Osmanlı Devleti'nde mevcut idarenin başarısızlıklarını ve yönetimin başında bulunanların çeşitli yolsuzluklarını çok sert ve acı bir dille tenkit eden yazılar yazdıklarını ve yayın organları gazetesinin başında 'Yeni Osmanlıların naşir-i efkârı' cümlesi bulunan ifadeden başka bu kişilerin resmî veya gayriresmî dernek kurduklarına dair kesin bir belgeye rastlanmamaktadır" der ve Yeni Osmanlılar adlı hukukî anlamda bir derneğin mevcudiyetini sorgular. Ahmet Hamdi Tanpınar ise, "Yeni Osmanlılar hareketi belirli bir kişiye bağlı, küçük ve dayanaksız bir teşekkül, hatta siyasi bir cemiyetten ziyade bir fikir hareketi, birkaç yazarın açtığı bir mücadeledir" der. Yine Koray'a göre, 'Yeni Osmanlılar' deyimini 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da monarşik idarelere karşı girişilen hareketlere katılanlar hakkında kullanılan Fransızca 'jeunes' deyiminin karşılığı olarak kullanılmış bir tabirdir. Sonradan kendilerinden bu adla bahsedilen topluluk mensupları, kendilerini 'Türkistan'ın erbabı şebabı', 'İttifak-ı Hamiyyet' gibi adlarla da isimlendirmişlerdir. Bkz. Koray, *a.g.e.*, 569-570; Tanpınar, *a.g.e.*, s. 226. Osmanlı Devleti'nin bekası ve yükselmesi gibi iyi ve yüce bir amaçla bir araya gelen ve fikrî zeminde mevcut sorunları dile getirip, kurtuluş amacıyla olasılıklar üreten, fikir beyan eden yurtsever gençlerden ibaret bir harekettir gerçekte.

vasıtasıyla İstanbul'da hükümetçe alınan hukukî ve idarî tedbirler nedeniyle yürütülmesi güçleşen rejim değişikliği için kamuoyu oluşturma çalışmaları bu şekilde sona erdirilir ve bundan sonra yurtdışında yürütülecek olan mücadele başlar.

Yeni Osmanlıların Yurtdışındaki Basın Faaliyetleri

Yukarıda sayılan isimlere Kanipaşazade Rıfat Bey¹⁷⁷ de eklenir. Kendisi halihazırda Osmanlı Devleti'nin Paris elçiliğinde görevli memurdur. Adı geçen tüm cemiyet üyelerine Mustafa Fazıl Paşa tarafından aylık maaş bağlanır ve gazete çıkarmaları için de ayrıca ödenek verilir. Yayınlanan ilk gazete *Muhbir* olur. Ancak gazete Paris'de değil, Londra'da yayınlanır. Bu tarihlerde Sultan Abdülaziz'in Paris'deki fuar nedeniyle buraya, ardından diğer bir kısım Avrupa ülkesine gerçekleşecek ziyareti nedeniyle Fransız yetkililer, Osmanlı Devleti ile ilişkilerin bozulabileceği kaygısıyla bir süreliğine de olsa Fransa'dan ayrılmalarını kendilerine bizzat İçişleri Bakanı aracılığıyla rica ederler. Bunu takiben Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları Fransa'dan ayrılır ve basın yasasını nisbeten daha gevşek buldukları İngiltere'de yayın faaliyetlerini sürdürme kararı alırlar. Agâh Efendi'nin *Tercümân-ı Ahvâl*

¹⁷⁷ Kânipaşazade Rıfat Bey: Babası Kâni Paşa o tarihlerde Gümrük bakanı olarak görev yapmakta. Kendisi, babasının konağında özel hocalardan eğitim alır. 1850'lerin sonunda Tercüme Odasında memur olarak göreve başlar. St. Petersburg'a elçilik başkatipliği ile göreve atanır. 1865'te bu görevindeyken, Sultan II. Mahmud'un kızı, Sultan Abdülaziz'in kız kardeşi Adile Sultan'ın kızı Hayriye Sultan'la evlenmesi kararlaştırılır. Bu karar, Sultan Abdülaziz tarafından onaylanır. Genç damat adayı Paşalık ünvanı verilerek Askeri Şura üyeliğine tayin olunur. Ancak kısa bir zaman geçmişken, paşalık ünvanı geri alınarak, Askeri Şura'dan uzaklaştırılır ve Paris Elçiliğine katip olarak atanır. Bundan bir iki yıl sonra Paris'e gelen Yeni Osmanlılar mensuplarına katılma kararı alarak, memuriyetinden istifa eder.

gazetesinde kullandığı hurufat ve Anesti isimli Nevşehirli Rum bir dizgici Londra'ya getirilir. Bu hazırlıklar sırasında, Sultanın Avrupa seyahati gerçekleşir. Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati boyunca her gittiği ülkede kendisine eşlik eder, bağlılığını bildirir. İlişkilerini nisbeten düzeltmeye muvaffak olur. Padişahın davetiyle, iki aylık bir gecikmeyle Eylül ayında İstanbul'a döner. Bu süre zarfında kendi daveti üzerine Avrupa'ya gelmiş bulunan gazetecilerin buradaki çalışma programlarının oluşturulmasıyla meşgul olmuştur. İstanbul'a dönüşünden bir süre sonra da Devlet Bakanlığı görevine getirilmiştir. Ancak İstanbul'a döndükten sonra da Sakakini aracılığıyla Avrupa'da bıraktığı gazetecilerin geçimlerini temin için en azından bir süre daha gerekli masrafları karşılamaya devam etmiştir.

Avrupa'daki ilk Türkçe yayın *Muhbir* olur. 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'teki konağında Ziya, Kemal, Nuri, Mehmed, Reşad, Rıfat Beyler ile Agâh ve Suavi Efendilerin bir araya geldiği bir toplantı yapılmış ve ilk etapta Ali Suavi Efendi'nin *Muhbir* gazetesinin yeniden çıkarılması yönünde bir karar alınmıştır. Daha sonra bir başka gazetenin daha çıkarılması ve cemiyet için Ziya Paşa'nın emrine 250 bin Frank verilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁸ Toplantı sonunda *Muhbir*'in İstanbul halkı arasında yarattığı etkinin büyüklüğü düşünülerek ilk olarak bu gazetenin yeniden neşri yönünde bir karar çıkmış olmasında kuvvetle muhtemel para desteğini sağlayan kişinin etkisi büyüktür. Londra'daki *Muhbir*'in ilk yayın tarihi 31 Ağustos 1867'dir. Ancak, Ali Suavi Efendi, *Muhbir*'de, cemiyetin diğer üyelerinden çoğu kez bağımsız hareket etmeyi tercih etmiştir.¹⁷⁹ Denilebilir ki, *Muhbir*, Ali Suavi Efendi tarafından tek başına çıkarılmıştır. Cemiyetin diğer üyeleri ise Mustafa Fazıl Paşa'nın isteği doğrultusunda yaklaşık bir yıl boyunca neredeyse sessiz, hareketsiz kalmışlardır.

¹⁷⁸ Ortak, a.g.m., s. 253.

¹⁷⁹ Bkz. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*; Berkes, a.g.e.; Tanpınar, a.g.e.

LE MUKHBIR (Muhbir)

Londra'da yayınlanan Muhbir'in ilk sayısı; "*Muhbir doğru söylemenin yasak olmadığı bir yer bulur yine çıkar*" cümlesiyle açılışı yapar. Muhbir'in Londra sayıları incelendiğinde üzerinde fazlaca durulan meselenin ıslahat konusu olduğu dikkat çeker. Bu arada Ali Suavi Efendi, Avrupa'nın ortasından, Londra'dan yayın yaptığı halde Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerindeki çıkar kavgalarından Osmanlı aydınlarının farkında olduğunu haber verir. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim halkının haklarını korumak iddiasıyla Batılı devletlerin Osmanlı Devleti yönetiminden gerçekleştirilmesini istedikleri bir kısım ıslahatın, Osmanlı vatandaşlarından çok kendi işlerine yarayacak olduğunu açıkça söyler. Osmanlı yönetimininse Batının bu planlı programlı hareketlerinin çok gerisinde kaldığını söylemekten çekinmez. Hatta bir kısım devletlerin açıkça ismini dahi vererek, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebaayı ayaklanmaya teşvik ettiği, Osmanlı Devleti'ni bu sayede siyasî çalkantıya sürükledikleri, gayrimüslim tebaanın büyük kısmının ayrılıkçı fikirleri aklından dahi geçirmezken, onların problemleri daha çok ekonomik ve az da olsa kültürel sahada yaşanırken, bir kısım rehber kitlenin örgütlemesiyle ayrılıkçı söylem ve hareketlere kapılmalarının sağlanmasıyla isyanların bu bölgelerde ardı arkasın kesilmez hale geldiğini belirtir. Özellikle Rusya ve Yunanistan'ın Balkanlardaki Ortodoks Osmanlı vatandaşlarını ayrılıkçı hareketlere teşvik ettiğini ileri sürer. Osmanlı yönetimi ise uzun yıllardır alenen izlenen bu politikaya karşı sessiz kalmakla suçlanır. "Mesele-i Şarkıyyenin bugünkü hali"¹⁸⁰ başlıklı yazıda Ali Suavi,

¹⁸⁰ "Mesele-i Şarkıyyenin bugünkü hali", *Le Mukhbir*, Londra, No: 2, 7 Eylül 1867, s. 1-3.

“Osmanlı hükümetini mahvetmek isteyen Moskova, Memalik-i Osmaniye’de bulunan Hristiyanları tahrik etti. Yunan dahi Rusya efkârına hizmet eyledi. Bu ikisi nice seneledir çalışma çalışma bir yalana beş on katarak ve esassız erâcidi esas tutarak bütün Avrupa’ya Osmanlıyı zalim ve Şark Hristiyanlarını mazlum, kendilerini de şahid-i sadık gösterdiler. Rusya ve Yunanın bunca vakitler çalışmalarının semeresi ve heyet-i hükümet-i Osmaniye’nin gafletinin neticesi işte Osmanlı Devleti’ni bir hasta haline koydu.”

cümlelerini açıkça sarf eder. Rusya ve Yunanistan’ın Girit ve Bulgaristan’ın bazı taraflarını ayaklandırdıklarını, Hristiyan teba ağzından Avrupa devletlerine şikâyet dilekçeleri gönderildiğini yazar. Ali Suavi Efendi, Rusya ve Yunanistan’ın bu gayretlerinin bir kısım Avrupa devletlerinin politikalarında da değişikliğe yol açtığını ifade eder. *“Bu şikâyet dilekçelerine kulak asan devletlerin politikası azdı. Memalik-i Osmaniye’deki İngiliz konsolosları Şark Hristiyanlarının mevcut durumuna dair geçenlerde bir layiha gönderdiler. Bu layihalar 26 adettir. Parlamente’nin ikinci oturumunda bunlar okundu ve üyelerden biri Şark Hristiyanlarına Osmanlı hükümeti tarafından icra edilen muamelelerin İngiltere ile Devlet-i Âliye arasındaki anlaşmalara aykırı olduğunu şiddetli bir lisanla beyan etti”* der.

Ali Suavi, İngiltere parlamentosunda okunan şikâyet dilekçeleri ve bunlara istinaden Osmanlı Devleti’nin İngiltere konsoloslarınca hazırlanan raporlarda, Hristiyan ahalinin zulüm görmekte olduklarından, Hatt-ı Hümayûn hükümlerinin icra olunmadığından, dinî ve kültürel etkinliklerinin icrasında zorluklarla karşılaşmakta olduklarından, siyasî sahada seslerini merkeze duyuramıyor olmalarından, mahkemelerde de bir kısım haksızlıklara uğramakta olduklarından şikâyet edilmekte olduğunu belirterek, *“Bu iddiaların hepsi çürüktür”* yorumunda bulunur. Ardından da

Hristiyan ahalinin Osmanlının İslam ahalisinden ekonomik, sosyal, kültürel konularda hiçbir farkları olmadığını hatta İslamlara göre daha ayrıcalıklı ve iyi şartlara sahip olduklarını belirtir. Dinî vazifelerini yerine getirmeleri sırasında hür olduklarını, bunların İslamlardan çok Hristiyan olup, farklı mezheplere mensup olanlarla ihtilafları olduğunu söyler:

“Mezhepleri hususuna İslam tarafından zerre kadar müdahale olunmuyor. Çeşitli mezheplerin birbirine derkâr olan husumet ve tassubları daima kendilerini rahatsız ediyor. Bunlar ellerinden geldiği kadar birbirlerinin gözlerini çıkarmaya çalışıyor. Siyasî ve millî (kültürel/dini) hakları bakımından bütün Hristiyanlar İslamlarla eşit tutuluyor. Vergice aralarında fark yok. İslamın arzu edip de sahip olamadığı bazı imtiyaza bunlar sahip. Mesela Hristiyan bedel vermekle askerlik hizmeti yapmaktan kurtuluyor. Müslüman ise asker vermeye mecbur. Hristiyanlar istedikleri gibi emlaka sahip ve mutasarrıftırlar. Vatanları meclislerinde aza olabilmekteler. Devlet kademelelerinde istihdam olunuyorlar. Hatt-ı Hümayunun müsaade ettiği ve İngiltere devletinin istediği konular bunlar idi.”

diye yazar. Hukuk ve görülen muamelede eşitlik bahsinde Hristiyanların İslamları kat be kat geçmiş olduklarını ileri sürer. “Hristiyanların millet çorbacısı ve millet vekilleri, patrikleri ve Avrupadan hamileri var. Mesela bir Hristiyan bir kaymakamdan zulüm görse derhal çorbacısına koşar ve durum hemen Patrikhaneye bildirilir. Patrik Babîâliye dayatır. O arada ecnebi konsolosları dahi işe karışır” diye ekler. Mahkemelerde Müslüman vatandaşlar aleyhine şahitlik yapma konusunda ise isteklerinin yolsuz olduğunu ileri sürer ve “bundan başka da şikâyet edecek şeyleri yoktur” der. Osmanlı Devleti’nin Hristiyan tebaaya muamelesi aleyhinde kendilerini şikâyetçi gösterenlerin amaçlarının

Osmanlı hükümetini Avrupa devletlerinin gözlerinden düşürmek olduğunu iddia eder. Eğer kanunun yolsuzluğuna itiraz ediyorsa aynı kanunun İslamlar için de geçerli olduğunu hatırlatır.

“Sözde İnsan Hakları Savunucuları”

Sözü yine Avrupalılara getirir ve *“İnsaniyet ve medeniyet davasıyla meydana çıkıp, ‘biz insanların rahatını isteriz ve daima halkın asayiş ve refahını arzu ederiz, insanların manevi hayatlarını muhafazaya çalışırız’ diyen devletler, bir yandan iddia ettiklerini ispat eder gibi nutuklarla halkı asayişe davet ediyorlar, bağlar, bahçeler, oyun yerleri, mektepler yapıyorlar, tabipler, cerrahlar yetiştiriyorlar. Bu cihetle bir hayli insan terbiye ve muhafazasına çalışıyorlar. Bir yandan dahi durmayıp tahrikler ve halkı birbirini boğazlamaya teşvik edip yaptıklarını yıkmak ve yüzde doksan telef edebilmek için türlü türlü silahlar icad ediyorlar. Bununla birlikte ettikleri hayır ürküttükleri kurbağaya değdi samıyorlar”* yorumunda bulunur. Muhbir’in 3. sayısındaki başlıksız yazısında Ali Suavi Efendi, Fransa’da üretilen yeni bir silaha dair haber verir. *“Fransız bir top icad etti ki, babaların bunca seneler akla sığmaz imkânlarla yetiştirdikleri insanların nice bini bir dakikada telef olabiliyor”* diye yazan Ali Suavi Efendi, o zamana değin görülmemiş hafiflikte ve fakat öldürücü bu icadın dakikada yirmi gülle attığını ve 2 bin 500 metre menzile sahip olduğunu belirtir. Bu arada, Fransa’nın bu atağına karşı, diğer bir kısım ülkelerin de benzer şekilde karşılık verme yarışına girerken, bazıların da rahat içerisinde neredeyse uykuya daldıklarının gözlenmekte olduğuna dikkat çeker. Her şey rağmen tüm bu öldürücü silahların hiç kullanılmadığı bir dünya arzu ettiğini de ifade eder.¹⁸¹

¹⁸¹ *Le Mukhbir*, Londra, No: 3, 14 Eylül 1867, s. 2, 3.

Osmanlı Devleti'nin malî durumuna ilişkin yazılara da rastlanır Muhbir gazetesinde. Bu arada 'medeniyet' olgusunun tanımı konusunda da kendi zihninde bir tartışma başlatır ve bunu yazıya döker.¹⁸² Medenî olarak betimlenen Avrupa devletlerinin, gerçekte ne kadar medenî olduklarını sorgular bu yazıyla (hemen yukarıdaki kısa haberinde yaptığı gibi), ancak bu arada Osmanlının ekonomik sahada yürüttüğü idareye de eleştiriler yağdırır. "*Medeniyet demek devletin borçlara girmesi ve bunca fukaranın dışından tırnağından artırıp ödediği vergileri Avrupa sarraflarının sandıklarına yatırmak ve bunların malıyla birkaç kişinin süslü arabaları, güzel yahıları yaptırması değildir*" der ve "*eğer böyle ise istemeyiz. Biz memleketimizi zengin kılacak, terakki ettirecek ve hukukumuzu düzeltecek medeniyet isteriz*" diye ekler.

Milletin "*iğne ile kuyu kazarcasına zahmetle kazandığı*" ve devlete vergi olarak ödediği paraların sarraflar ve yabancı devletlerden alınan borçların faizlerine karşılık ödendiğini söyler. "*Osmanlılar vatanlarını ve mallarını ellere yağma ettirmek istemiyorlar. İsrraftan, safatahatten, borçtan hoşlanmıyorlar. Faiz yemek ve yedirmek istemiyorlar*" der. Bu arada İngilizce ve Fransızca basın aracılığıyla ulaştığı Rus basınında, Osmanlının Hristiyan tebaasına nasihatler verir nitelikteki yazılara dikkat çeker. Vükelanın girdiği borçların Osmanlının başını yakacağı, devletin bu yükü daha fazla kaldıramayacağı söylenir Rus basınında. Ve Hristiyan tebaanın "*şimdiden yakayı sıyırmaya başlamaları*" gerektiği nasihat olunur. "*Mesela Girit ayrılır da Yunanistan'a ilhak edecek olursa bu borçlara müşterek olmaktan kurtulur*" denilir. Ali Suavi Rus basınındaki bu yorumlara karşılık, Rus tahakkümündeki Kırım, Gürcistan ve Lehistan örneklerini verir. Bu ülkelerdeki durumun vehametine dikkat çeker.

¹⁸² *Le Mukhbir*, Londra, No: 5, 28 Eylül 1867, s. 2.

“Muhbir Avrupalıların Hoşuna Gidecek Sözler Söylemek İçin Yazılmıyor”

Londra baskılı 6 numaralı Muhbir’de Ali Suavi Efendi’nin he-definde yine Avrupa vardır. Tabii bu arada Osmanlı Devleti’nin idaresinden sorumlu olanlar. *“Muhbir Avrupalıların hoşuna gidecek sözler söylemek için yazılmıyor. Avrupalılarla yarış ettirmek için çalışıyor. Niçin yabancı sermaye tüm ticarete hükmediyor? Babiâli vatanın sahiplerini mahrum bırakmasın, tebaasına kazandırsın”* der Ali Suavi Efendi. Bunun içinse yerli şirketlerin kurulmasının gerektiğini belirtir. Ancak yerli şirketlerin kurulmasını özendirecek bir idarî ve siyasî yapının Osmanlı Devleti’nde bulunmadığına dikkat çeker. Ali Suavi Efendi yerli şirketlerin olmadığından yakınır ve bunu sermayesizliğe ve Osmanlı hükümetinin kendi yatırımcısını gözetmediğine bağlar. *“Bizde sermaye yok. Onun için yabancılar hizmet veriyorlar. Çok ortaklı şirketler kuruyorlar. Osmanlılar da böyle şirketler kursunlar. Ama bizimkiler yatırdıkları sermayeyi kaybederim diye korkuyorlar. Avrupalılarda bu korku neden yok? Çünkü onlar paralarını kaybetmek bir yana yüzde altı kazanacaklarına eminler. Babiâli onlara diyor ki, ‘siz filan yere demiryolu yapınız, eğer yüzde 6 kazanamazsanız biz size tazmin ederiz’. Nitekim bu yıl Vidin, Köstence, Varna demiryolları kârlarını tamamlayamadığından Babiâli onlara 294 bin lira tazmin edecek. ... Bu tazminati yine tebaa verecek değil mi? ...Babiâli bu tazmini yabancılara taahhüd edeceğine Osmanlılara etsin, onlar da işe girişebilsinler”* der ve *“yabancılara taahhüd edip de, Osmanlılara etmemek ne içindir?”* diye sorar.

Yazının devamında Osmanlıların kendi şirketlerini kurmuş ol-salar ve zararın tazmini onlara da ödenecek olsa dahi bu işin yine yürümeyeceğini iddia eder. Çünkü devlet bu şirketin başına bir Paşayı getirecektir. *“Sermaye sahibi biçarelerin bu paşaya sözü geçebilir mi? Parasının hesabını dahi soramaz”* diyen Ali Suavi

Efendi, Osmanlı vatandaşlarının bu sebeple şirket kurmaya kalkışmadıklarını söyler. Yabancı şirket sahiplerinin zarar ettiklerinde, tazmin parası birkaç gün geciktiğinde derhal elçilik yoluyla paralarını faizleriyle birlikte tam olarak alabildikleri halde, Osmanlı şirketinin başvuracağı yerin kendi devleti olduğunu, bunların hakkını Devlete karşı kimin koruyacağını sorar ve *“O yüzden Osmanlılar bu işlere hiç girişmiyorlar. Devlet de hergün zarar ediyor. Olan yine tebaya oluyor”* sözleriyle yazısını bitirir.¹⁸³ Bu son cümlelerle gerçekte yargı sisteminin iktidarın güdümünde olduğu mesajı da açıkça iletilir okura. Yine vatandaşın zorluklarla kazanıp devlete ödediği vergilerin Avrupalıların kasasını doldurmak için sarf edildiğinden yakınılır 28 Eylül 1867 tarihli 5 numaralı Muhbir’de. *“İs-lahat”* başlıklı yazıda Ali Suavi Efendi, *“Türkistan kendi parasını kendi sandığına yatırmak yolunu tutmalı. Avrupalılar dahi be-kasına lüzum gördükleri Türkistan’ı mirasyedi kesesi gibi kul-lanmamalı. ...Türkistan bir idareye malik olmalı ki, idare ecne-bileri insaf etmeye mecbur etmeli. Yoksa bu alemde şaşkına kim insaf eder? Elbette kim rastgelirse soyar”* der.

Osmanlı Maliyesi Nasıl Düzelir?

5 Ekim 1867 tarihli 6 numaralı Muhbir’de Ali Suavi Efendi Osmanlı maliyesinin nasıl düze çıkabileceğine yönelik formülünü açıklar. Öncelikle görevini suistimal eden devlet memurlarının önü alınmalıdır. Bunlar sayıca çok fazladır ve devlet hazinesini çok büyük kayba uğratmaktadırlar. Halk dahi bu türden memurlar yüzünden kendine yetecek kadar üretim yapmaktadır. Bu sebeple üretim son derece düşük gerçekleşmektedir ki, bu da bütçe açığına neden olmaktadır:

¹⁸³ *Le Mukhbir*, Londra, No: 6, 5 Ekim, s. 1-2.

“Kazalara, sancaklara atanmış ve görevi sırasında buraları soymuş, yağmalamış, suçu sabit olmuş memurların çalıp çurptıkları affolunmamalı, bu meblağları devlete geri ödemeleri istenmeli. Yalnızca bizim bildiğimiz 10’a yakın isim var. Gerekirse isimlerini de teşhir ederiz. Diğer tüm memurlar da iyice teftiş olunmalı. Bu yolla bile Babîâli, ecnebi sarraflara olan Devlet-i Âliye borçlarını ödeyebilir. Hem de taşra halkı huzura kavuşur” der.

Maliyenin sarrafların ve zimmetine para geçiren ve israf eden memurların yağmasından kurtarılması gerektiğini söyleyen Ali Suavi, taşralarda olan vergi borçluları ve borç tutarlarının doğru bir şekilde tespit edilmesinin maliyenin düze çıkabilmesi için gerekli bir başka çare olduğunu yazar. Yalnızca bu işle görevli bir komisyon kurulması gerektiğini söyler. Doğru belirlenmiş meblağların taksitlendirilmesi gerektiğini, ahaliyi zora sokmadan, elindeki mülkünü, gelir sağlayacağı malını, arazisini satmadan borcunu ödeme imkânı sağlanması gerektiğini belirtir. *“Komisyon kalan borçları hane hane sağlıklı bir şekilde tespit etmeli. Ahalinin ödeyip de memurların yağmaladığı, dolayısıyla hazineye gidemeyen vergiler, bunu delillendirebilen ahaliden yeniden istenmemeli. Yoksa devlet harap olur”* der. Ödeme tarihlerinin de dikkatlice belirlenmesi gerektiğinin altını çizerek, Yabancılar borç ödeme tarihlerine göre bu vergi tahsillerinin tarihlendirilmesi gerektiği nasihatinde bulunur. Çünkü devletin yabancılar olan borçlularının ödemesi bir gün dahi gecikse, bunun da faize girdiği ve borcun ödenebilmesi için bu sefer hükümetin Galatalı bankerlerden borçlanmak zorunda kaldığı, bunun için de vergi alacaklarını teminat gösterdiği bankerlerin valilerle anlaşarak “ahalinin sırtına bindiği”ni söyler. Ahaliyi devletten soğutan etmenlerin başında bu durumun geldiği yorumunda bulunur. Halktan iane toplanması usulünden vazgeçilmesinin de maliyenin ıslahı için bir

diğer çare olduğunu söyleyen Ali Suavi Efendi, “Öyle bir iane ki, zor kullanmaksızın toplanması mümkün değil. Geçen sene bu yüzden ne kadar haneler harap edildi” der ve ahalinin devlete daha fazla sırtını dönmemesi için bu yöntemin terk edilmesi gerektiğine dikkat çeker.

Ali Suavi Efendi Londra’da yeniden basımına başladığı Muhbir gazetesinin İstanbul’a girişinde bir sorun yaşanmayacağını düşünmüş olsa gerek veya doğrusunun bu olduğu yönünde ilgililere mesaj iletmek istemiş olsa gerek 5 numaralı Muhbir’de şöyle der: “Hükümet Muhbir’in İstanbul’a girişini yasaklayacakmış. Eğer hükümet-i seniye men eder demekten maksat, falan vezirin hoşuna gitmez, kanuna filana müracaat etmek lazım gelmez, hemen men ediverir demek ise biz bundan korkmayız ve öyle bir adam bizim çalıştığımız hayra karşı durduğu müddetçe biz o adamın keyfine karşı durmayı memnu addetmeyiz (yasak saymayız)”.

Buna karşın gazetenin İstanbul ve tüm Osmanlı Devleti sınırlarına girişinin kesin olarak yasaklandığı anlaşılır. Ali Suavi Efendi, 12. sayıda “Muhbir gazetesinin İstanbul’a girmesi yasak edildi, niçin?” diye sorar ve Babîâlî’nin ağzından “Muzır ve tehlikeli sözler yazıyormuş” yanıtını verir. Ali Suavi Muhbir’in içeriğinin nasıl olacağına dair zaten 5. sayıda şu mesajı vermiştir:

“Ruzname gibi vükela filan gün sahilhanelerinden taşınacaklar, Kamil Beyefendiye birinci rütbeden mecidiye nişanı verilmiş gibi havadis mi yazacağım zannolunmuş. Ben Türkistan’ın hayrına müteallik şeyler yazacağım. Madem ki ben Arabistan, Anadolu ve Rumeliyi gezmiş ve bütün vatanımı karşı karşı bilmiş ve milletin lisanında olan eserleri okumuş, öğrenmiş, vükela ile beraber oturup kalkmış bir adamım, elbette vatanımı ecnebi olan Mösyö Churchill’den ve lala kucağında büyüyenlerden daha âlâ bilirim ve yazarım”.

Muhbir gazetesi yurtdışında çıkarılan ilk Türkçe gazetedir ve Yeni Osmanlılar mensubu Ali Suavi Efendi'nin kontrolünde yayın yapmaktadır. İstanbul'dakinden çok daha açık bir dille yazmaktadır yeni Muhbir'de Ali Suavi Efendi. Gerçi İstanbul'daki Muhbir de 4,5 aylık bir ömre sahip olabilmıştır yalnızca, bunun da bir aylık zamanı zorunlu tatille geçmiştir. Yeni Osmanlılar mensubu diğer gazetecilerin Londra'daki Muhbir'e bir katkısı olamamıştır, çünkü Ali Suavi Efendi buna fırsat vermemiş, gazetenin tüm sayfalarını kendi doldurmuştur. Buna karşın üçüncü sayıda Ziya Paşa'nın Muhbir'in, 1867 yılı boyunca yayınlanacak 20 nüshasına abone olduğu bilgisi verilip, gazetenin neşre başlamasından ötürü gönderdiği kutlama yazısına yer verilmiştir. Bu yazıda Muhbir gazetesinin Osmanlı halkının bilgilenmesine ve eğitimine katkı sağlamaya yarayacağı gibi Avrupa'nın dahi Osmanlı Devleti ve Doğu halkları ile ilgili doğru bilgiye ulaşmasında bir araç olacağı ifade olunur. Ziya Paşa'nın Muhbir için şu beyiti tebrik yazısının sonunda görülür:

Muhbir ki bir sitare-i rahşân-ı şark idi (Muhbir Doğu'nun parlayan bir yıldızı idi ki)

Etti firar mıntika-i garbdan tulû' (Fırar ettiği Batı'dan doğar)

Yeni Osmanlılar mensuplarından Namık Kemal ve Ziya Paşa ile ilgili bir haber de 4 numaralı Muhbir'de görülür. "Havadis" başlıklı yazıda Ziya Paşa'nın Meclis-i Vâlâ üyesi iken Kıbrıs muhtasarıflığına, Kemal Bey'in de Tercüme Odası memurlarından iken Erzurum Vilayeti muavinliğine görevlendirildikleri halde, görev yerlerine gitmeyip istifa ile Avrupa'ya gitmeyi tercih ettiklerinden her ikisinin de sahip oldukları rütbelerin aldırılmasına karar verildiği bildirilir. Aynı yazıdan, Ziya Paşa'nın *Memorial*

Diplomatique yazarı ve imtiyaz sahibi olan Louis Antoine Debrauz de Saldapenna aleyhine Paris 7. Mahkemede bir dava açmış olduğu öğrenilir. Namık Kemal, Ziya Paşa ve ve onlarla hem fikir olanların maksatlarının Padişah ile vükela aleyhinde bir hareket vukua getirmek olduğu yönünde Paris’de söylentiler çoğalınca Ziya Paşa tarafından bu söylentilerin aslı olmadığına dair bir ilan hazırlanarak, Paris gazetelerine gönderilmiş ve yayınlanmıştır. Bu ilanda ayrıca Yeni Osmanlılar tabir olunan fırkanın Osmanlı Devleti’nin mevcut yönetiminde tehlike arz eden durumları idrak ederek bunun iyileştirilmesini arzu eden İslam ve Hıristiyan akıl ve ihtiyat sahiplerinden meydana geldiği, bunların hiçbir kimse şahsına suikast girişimleri olmadığı ve zat-ı şahanenin ise bu kimselerce her zaman mukaddes olarak addolunduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine *Memorial* gazetesinde¹⁸⁴ bir makale görülmüş, yazıda Ziya Paşa’nın ve fikirdaşlarının Avrupa’ya gelmelerinden maksatlarının mevcut idare aleyhinde neşriyat yapıp vükelanın nüfuzunu kırmak olduğu iddia olunmuştur. Aynı yazıda Ziya Paşa kendine mabeyn katibi ve Deavi (adliye vekaleti) Nazır ünvanını vermekte ise de bunların aslı olmadığı iddia olunmuştur. Ziya Paşa, doğrudan şahsına yöneltilen iftiralar olduğu gerekçeyle mahkemeye başvurarak gazete aleyhine dava açmıştır. Gazeteci ise derhal gazetesinde Ziya Paşa’ya hitaben bir özür yazısı yayınlamış olsa da, Ziya Paşa şikâyetinden vazgeçmemiştir.

Londra’daki Muhbir gazetesi yayınına uzunca bir müddet devam eder. Yeni Osmanlılara dair haberlere kısa da olsa gazetede rastlanır. Muhbir, İstanbul’daki çizgisinden sapmamış, hatta daha da keskin bir dille hazırlanmıştır. İstanbul’a girmesi her ne kadar yasaklanmış olsa da Muhbir’in nüshaları özellikle Beyoğlu’ndaki kafeteryalarda, kitapçılarda halka arz olunmuştur. İstanbul’da

¹⁸⁴ *Memorial Diplomatique*: Louis Antoine Debrauz de Saldapenna (1811-1871) tarafından 1859 yılında kurulan ve idare edilen, uluslararası politika konularını içeren, Paris’de yayınlanan haftalık dergi.

Muhbir okuyanlar takibata uğramış, zaman zaman ele geçen gazeteler topluca imha edilmiştir. Bu sıkı takibattan dolayı Muhbir karaborsaya düşmüş ve İstanbul'daki gazeteler 1 kuruşa satılırken, Muhbir'in nüshası karaborsada 1 liraya hatta 4 liraya ulaşmış, buna rağmen rahatlıkla alıcı bulmuştur.

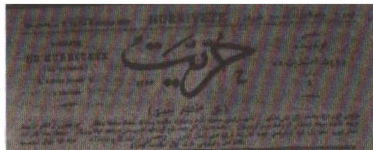
HURRIYETE (Hürriyet)

Hürriyet, Yeni Osmanlılar tarafından yurtdışında yayınlanan ikinci Türkçe gazetedir. Hürriyet'teki yazıların büyük kısmı imzasızdır. Ancak Namık Kemal, babasına gönderdiği bir mektupta, "gazeteyi bizzat ben çıkarıyorum" demiştir. Namık Kemal mektubunda, Ziya Paşa'nın de bazı yazılarının yayınlanabildiğini ancak bunların da kendi denetiminden geçtiğini, çünkü gazetenin altında kendi imzası yer aldığından, adını lekelemek istememeye özen gösterdiğini belirtmiştir. Ziya Paşa'nın ayrıca gazetenin parasal işlerini idare ettiğini, Agâh Efendi'nin de düzeltme ve matbaa işleri ile ilgilendiğini ifade etmiştir. 6 Eylül 1869 tarihli 63. sayıya kadar bu şekilde çıkan Hürriyet, Namık Kemal'in gazeteden ayrılmasından sonra Ziya Paşa'nın editörlüğünde hazırlanmıştır.¹⁸⁵

Gazete, yabancı posta şubeleri kanalıyla yurda gizlice sokulmaktaydı. Posta masrafları dolayısıyla gazetenin İstanbul'daki fiyatı 1 liraya ulaşıyordu. İstanbul'da basılan gazetelerin fiyatlarının ortalama 1 kuruş olduğu düşünüldüğünde, gazetenin her nüshası için 100 kat fazla bedel ödenmesi gerekiyordu, tıpkı *Muhbir*'in Londra basımı nüshalarında olduğu gibi. Galata ve Beyoğlu'nda dükkanları olan yabancı tüccarlar, bu gazetelerin ticaretini kendileri için kazançlı bir gelir haline getirmişlerdi, bu gazeteleri dükkanlarının vitrinlerinde teşhir ediyorlardı.¹⁸⁶

¹⁸⁵ A.D. Jeltyakov, *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, Ankara, Basın Yayın Gn. Md. Yayınları, 1979, s. 74.

¹⁸⁶ Jeltyakov, *a.g.e.*, s. 74.

15 numaralı Hurriyete'de yayınlanan "Müsavat meselesi" isimli makaleden bir bölüm.

Keyfi Yönetim Son Bulmalı

Hürriyet'te mutlakî yönetim şekline karşı çıkılıyordu. Anayasa hazırlanması, parlamenter sisteme geçilmesi ve parlamento oluşturacak vekillerin halk tarafından seçilmesi öneriliyordu. Böylece, kontrolsüz kalan Babîâlî ve Padişahın keyfi tutum ve harcamaları halkın denetimi altına alınabilecekti. Aynı zamanda halkın seçimiyle oluşturulacak Parlamento yoluyla, Devlet-i Âliye'de yaşayan halkların Osmanlı uyruğu altında gönüllü ve tam birleşmeleri sağlanabilecekti. Bu sayede Batılı devletlerin, Osmanlının gayrimüslim tebaasının haklarını korumak bahanesiyle işlerine müdahalesinin önü de alınmış olacaktı. Ayrıca Babîâlî ve Padişahın harcamalarının da halk tarafından denetlenmesi sağlanabilecekti.

Hürriyet'in hesabına göre sadece Padişah ve hanedanının hesabına ayrılan para, her yıl, tüm devlet gelirlerinin onda birini teşkil ediyordu. Ülkede kanunsuzluk, suistimaller hüküm sürüyor, memurlar keyfi yönetim sergileyerek halka zulmediyor, sorumlu mevkilere getirilenler ise çoğu zaman, işi bildiği için değil, hatır gönül ilişkileri nedeniyle, unvan ve yüksek maaş alabileceği bir mevki sağlanmak amacıyla o vazifeye atanıyordu. Bundan kurtulmanın yolu, halkın siyasî yaşama dahil olmasının önünü açmaktan geçiyordu.

Hürriyet'in ilk sayısı 29 Haziran 1868'de çıkar. Londra'da yayınlanan gazetede logonun hemen altında *"Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından haftada bir kez çıkarılır. İçerdiği konular millet ve Devlet-i Osmaniye'nin selamet menfaatlerine dair olup, Doğu memleketleri ahalisine ücretsiz olarak, yalnız posta masrafı alınmak suretiyle verilir"* açıklaması yer alıyordu.

İlk sayının ilk makalesi, Namık Kemal'e ait, "Hubb-ül vatan min-el iman" (vatan sevgisi imandandır) başlıklı yazıdır. Bu makalede Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin halen yayına devam etmekte

olan bir gazetesi mevcutken niçin bir başka yayına daha ihtiyaç duyulduğunun açıklaması yapılır. Bu arada Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluş amaçlarına ilişkin de bilgi verilir. *“Herkesin vatanı ki mensup olduğu cemiyetin meskenidir, dünyada her şeyden ziyade muhabbete mazhar olmasın mı?”* cümleleriyle başlayan yazıda Osmanlı Devleti'nin gücünün doruğundaki günleri ile mevcut günün kıyaslaması yapılır: *“İçimizde öyle padişahlar zuhur etti ki, vatan için kimi gaza meydanında kimi bela zindanlarında teslim-i ruh ederdi. Öyle vüzeraya yetiştirdi ki vatan uğrunda kimi doksan yaşına varmışken hastalığı halinde kırk saat at üstünde dolaşmak gibi tahammül olunmaz meşakkatleri ihtiyar eylerdi”*. Ulemanın durumuna da değinilir:

“Türkler o millet değil midir ki, medreselerinde Farabiler; İbn-i Sinalar, Gazaliler, Zemahşeriler tevsî-i marifet eylemiştir. Böyle payitaht-ı cihan itibarını bulmuş bir memleket, şimdi bir iki haydut cemiyetinin savletinden lerzan olur. Ve öyle muallim-i alim makamını kazanmış bir ümmet mahsulat-ı maârifin en sadelerine bakarak mucizeler görmüş gibi hayran oluyor”.

Namık Kemal bu durumun nedenini sonraki idarecilerin başarısız yönetimine bağlar. Onları müstebidlikle (baskıcı), vatan-daşların haklarını ayaklarının altında çiğnemekle, topraklarımızı kendi rahatlarının korunması için rastgelenlere bağışlamakla ve esaret zincirini bir an dahi halkın boynundan ayırmamakla suçlar. Buna karşın artık halkın bu “zulme” sessiz kalmayacağını belirterek, *“bir zamandan beri hürriyet havaları mülkün her tarafına yayıldı. Halkın mizacını değiştirdi. Bir taraftan dahi devletin bulunduğu çöküş hali, artık gizlenip, saklanamayacak şekilde meydana çıktı”* der. Ardından Osmanlı toplumunda artık dinamik bir kamuoyu olgusunun da gözle görülür şekilde hissedilmeye başlandığına vurgu yapar. Devletin düştüğü bu hale çözüm üretebilmek kaygısıyla cemiyetler kurulduğu, gazetelerde

fikirler beyan edildiği ve nihayet Yeni Osmanlılar Fırkasının meydana geldiğini ifade eder.

Yeni Osmanlılar Kimdir?

“Yeni Osmanlılar ki, eski Osmanlı şaınının tecdidine çalışanlardır... Sultan Süleyman zamanının feyz ve ikbalini isterler. Ama bunu asrın gerektirdiği medenî düzen içinde ararlar” cümleleriyle Yeni Osmanlılar Cemiyetinin kuruluş amacını belirtir. Namık Kemal yazının devamında Osmanlı Devleti’nin eski kuvvetli günlerine yeniden kavuşabilmesi için istisnasız tüm Osmanlı vatandaşları için adaletin şart olduğunu söyler. Bu da hukukî eşitlik ile olur ve o ise ancak usul-i meşveret ile temin olunabilir. Diğer deyişle Yeni Osmanlıların amacı, Osmanlı Devleti’nde parlamenter sisteme geçilmesini sağlamaktır. Bu amaçlarına ise, fikirlerin yayılmasına en iyi hizmet eden araçlardan olan gazete yoluyla ulaşmayı hedeflemektedirler. *“Erdemleri yönünden vatana bağlı olunmuş, erbab-ı cemiyet ve marifetin güzidelerinden olan Ali Suavi”* Londra’da çıkardığı *Muhbir*’le bu hizmeti halihazırda yapmaktadır. Nitekim bu gazetenin kamuoyu oluşumunda oynadığı etkin rol hükümetçe de fark edilmiş ve efkârı teskin için bir kısım tedbirlere dahi başvurulmuştur, bu tedbirlere halen yenileri eklenmeye devam edilmektedir. Bundan da güç alarak Yeni Osmanlılar, bu türden araçların artırılması maksadıyla Hürriyet isimli bir gazetenin daha neşrine karar vermişlerdir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da, Namık Kemal ve ekibinin, Ali Suavi ile düştüğü fikrî çatışma ortamının dışarıdan belli olmaması için harcadığı çabadır. Aksi halde bu durum hükümetin işini kolaylaştıracak, Osmanlı toplumunda yeni yeni filizlenen muhalif ortamın derhal sönmeye yüz tutmasına yol açacaktır. Namık Kemal’in, Ali Suavi Efendi ile ilgili tanımlamasında bu durum açıkça görülür. Başka bir gazetenin neşrinden tek

amaç, hükümet aleyhinde kamuoyu oluşturma yolunda kullanılacak ikinci bir vasıtanın oluşturulması olarak gösterilir.

Bu makalenin bitiminde başlayan “El Hakku ya’lu velâ ya’li galebe” isimli yazısında ise Namık Kemal, hukuk ve hürriyet konusu temelinde ülkenin yönetim şeklinin değiştirilmesi konusunu işlemiştir. Hürriyet gazetesi incelendiğinde görülür ki, ‘özgürlük’, ‘hak/hukuk’, ‘hürriyet’, ‘halk efkân’, ‘müsavat (eşitlik)’, ‘meclis’, ‘millet’, ‘usul-i meşveret’, sözcük ve sözcük öbekleri neredeyse tüm makalelerde, birer ikişer kullanılmıştır. Namık Kemal’in ilk yazısında belirttiği üzere, cemiyet mensuplarının ana amacı ülkedeki mevcut rejimin değiştirilmesidir. Bunu ise kamuoyu baskısıyla yapmayı amaçlamaktadırlar. Bu amaç doğrultusunda halkın siyasî yaşama katılma isteği duyması için, konuyla ilgili bilgilendirilmesi gerekmektedir. Mevcut yönetimin aleyhi bir tutum sergileyebilmesi için de, yönetimin icraatlarının özellikle olumsuz neticelerinden haberdar edilmesi gerekmektedir. Gerek özgürlüklerin kısıtlanması, gerekse devlete karşı altında ezildikleri malî yükümlülükleri ve bunların sebepleri, vb. konularda da halk bilgilendirilir. Tanzimatın eleştirisi yapılır, yeni oluşturulan devlet kurumları, bunların işlevleri, ne derece gerekli ve başarılı oldukları tartışılır.

Şahsî ve Siyasî Hürriyet Nasıl Sağlanır?

Söz konusu yazısında Namık Kemal, “*Bir ümmet hür olmaz, ta ki onun efrâdı hukuk-ı şahsiye ve hukuk-ı siyasîyyesine malik olmaya*” der. Can, mal, namus emniyetinin sağlanmasının her insanın şahsî haklarından olduğunu belirtir. Kişilerin doğuştan haklarından addolunan hayat ve mülkiyet hakkının siyasi yönetimce sağlanmasının bir zorunluluk olduğu hatırlatılır bu yazıyla. Namık Kemal bu hakların korunmasının yargı sisteminin

intizamına bağılı olduğunu söyler. Osmanlı Devleti'nde ise yargı sisteminin intizam dahilinde yürümediğini iddia eder.

Şöyle ki, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin, Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye olarak bölünmesinden sonra, yüksek yargı işlerine bakan kısmı olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin yeni hazırlanmış olan nizamnamesinde, yargılama sırasında kurumun üyelerinin herhangi bir etki altında kalmalarının önüne geçilmesi düşüncesiyle tüm üyelerinin sebepsiz yere azilden masun tutulması maddesi olduğu halde, diğere yerel mahkemelerde bu türden bir uygulamanın olmamasının bir çelişki arz ettiğini ifade eder. Bu mahkeme görevlilerinin, verdikleri kararlarda etki altında kalabilmelerinin söz konusu olabileceğini ve vatandaşın haklarının yeterince korunamayabileceğini belirtir. Buna karşın, söz konusu nizamnameye rağmen, bu kuralın icrasına kimin nezaret edeceğini sorar. *“Erbâb-ı hükümet üyelerden birini azlettirmek isterse buna kimin mani olabileceğini”* ve yargının bağımsızlığı için öncelikle böyle bir nezaretin lüzumuna dikkat çeker. Üyelerin terfi ve rütbe ile bir başka göreve geçirilmesinin önünde Nizamnamedeki boşluk herhangi bir engel olmadığını da hatırlatır. Sonra şu yorumda bulunur: *“Vükela ki, her istedikleri adamı her istedikleri rütbeye çıkarmak iktidarını haizdirler, Divan-ı Ahkâm azasından mizaclarına mutabık gelmeyenleri büyüterek nizamden başlarından def edemezler mi? Hükümete böyle açık bir müsaade bırakılınca azilden masuniyet nizamının ne kaidesi olur?”*. Ardından da Divan-ı Ahkâm üyelerinin yeterliliklerini sorgular:

“Hükümet, malumatlarının yeterli olduğunu iddia edebilir mi? İçlerinden kaç fıkah gibi, hukuk gibi kaza için lazım olan kandan behredar (hisseli)?” diye sorar. Ve ulema ve memurlar arasında mahkemelerin çoğunu idare edecek kadar malumat sahibi kişiler mevcut iken, bunların yalan yanlış okuyup yazma bilgisiyle sınırlı rical elinde bırakılmış olduğunu iddia eder. Ardından

“madem ki hürriyetimiz tasdik olunmuştur, evvela şahsî haklarımız bakımından bu noksanların ikmalini isteriz” der.

Yazının devamında, siyasî haklar konusuna değinir. Halkın hükümete nezaret etme hakkı olduğunu ve bu nezaretin de meşveret usulüyle mümkün olacağını ifade eder. Diğer deyişle bir millet meclisinin gerekliliğini dile getirir. Hükümet, kanunlar uyarınca hareket etmelidir ve kanunlar ise yürütücüler dışında bir grup tarafından oluşturulmalıdır ki, adil olsun. Nitekim gerek fıkhta gerek hukuk biliminde emr-i teşrî (kanun yapma) ile emr-i tenfiz (uygulama, yürütme) birbirinden ayrı tutulmuştur. Eğer ikisi de hükümet yetkisinde olursa, *“onlar kendi heveslerini hakka tercih edebileceklerinden istedikleri gibi zalimane bir kanun yaparlar ve onu istedikleri gibi zalimane icra ederler”*.

Bundan dolayı da yapılacak kanun hakkında milletin düşüncesine danışmak gereklidir. *“Kanunu, muntazam her devlette hükümet hazırlar, fakat ondan sonra kabulü millete aittir ki, hükümne itibar olunsun”*. Bunun için de bir millet meclisine gerek vardır. Bu meclis kanun tasarılarının hazırlanması dışında, halktan alınacak paranın nereye sarf olunacağını denetimini de yapar. Harcamaların detayını hükümetten sorar, *“lüzumsuz yere ahaliyi soydurmaz, vükelayı icraatından gereğine göre mesul tutar, rast-gelene kaleler, sancaklar bağışlatmaz, yapılan kanunların hilafını icra ettirmez”*. Bu da usul-i meşvereti kabul etmektir. Ancak, bundan Şura-yı Devlet’in (1868 yılı ortalarında faaliyete geçen, üyeleri hükümetin onayıyla belirlenen Devlet Meclisi) anlaşılması gerekir. Meclis, milleti temsil etmelidir, bu da ancak milletin kendi seçimiyle, başka herhangi bir onaya gerek duyulmadan belirlenen temsilcilerden oluşması durumunda olabilir. Ancak bu şekilde, Osmanlı halkının siyasî hürriyetinden bahsedilebilir. Pa-dîşahın, Şura-yı Devlet’in açılışı sırasındaki nutkunda, Osmanlı vatandaşlarının can, mal, ırz, namusunun devletin kanunlarının

korumasında olduğu konusundaki sözlerine istinaden kaleme alındığı anlaşılan bu makale *“İşte madem ki padişahımız böyle bir nutuk irad eyledi, biz de ondaki bu noksanları beyan ederiz. Yukarıdaki tafsilattan da anlaşılacağı üzere nutk-ı hümayun yalnız maksadı beyan etti, vesaiti ilan eylemedi. Biz de vesaitin ilanını talep eyleriz”* cümleleriyle son bulur.

Ziya Paşa’nın Hürriyet’in 6 Temmuz 1868 tarihli iki numaralı sayısında, başlıksız ama imzalı olan yazısında da hükümet politikaları eleştirilir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin, Meclis-i Âli-i Tanzimatın (1854’de teşkil olunan) ve Meclis-i Hazain’in tekrar tekrar değişikliğe uğrayan yapıları ve nizamnamelerinden bahsolunur. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin bu sefer de Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye olarak ikiye ayrıldığı belirtilerek, “bu halde işleyiş daha mı iyi olacak?” diye sorulur. Öncekilerde olduğu gibi bu sefer de bu kurumların yönetim kadrosuna getirilecek “yakışksız idareciler” eliyle umulan olumlu sonuçlara erişmenin pek mümkün görünmediği iddia olunur. Kısacası, hükümetin her işi deneme yanılma metoduyla götürmeye çalıştığından yakınılır. Ve *“Devletin evvela Avrupa’ya, ikinci olarak da ahalîyi avutmak maksadıyla yalnız isimler değiştirerek, eski enkazı kullanarak yaptıkları teşkilat güven uyandıramaz”* denilir. Diğer deyişle, bu değişikliklerin gerçekte Batılı devletleri memnun etmek maksadıyla, kendilerinden yapılması talep olunan ıslahat hareketlerinin bir gereği olarak gerçekleşen şekilsel değişiklikler olduğu iddia olunur.

Ve yine halkın hürriyeti konusuna değinilir. *“... hürriyet fikri mecrasından taşmış bir sel gibi cihanın her tarafına bir surette yayılmaktadır”* denilen yazıda, hapis, sürgün ve hatta katl gibi zulümlerin kullanılmasıyla onun önüne set çekilemeyeceği ifade olunur. Nitekim İngiltere, Amerika ve Fransa’da binlerce hürriyet taraftarının zindanlarda, sürgünlerde ve cellat ellerinde telef olduğu halde, bu ülkelerde hürriyet ortamının oluşumuna engel

olunamadığı belirtilir. Bu hürriyet taleplerinin şimdi bizim memleketimizde de görülmeye başlandığı söylenir:

“Hürriyet taraftarı olanlar ki, idare şeklinin değiştirilmesini isteyenlerdir, kimi azledildi, kimi sürgün, kimi hapsedildi. Lakin ne diğer mahallerde önceden icra edilen şiddetler hürriyetin husulüne mani olabildi, ne de bizde yapılan şeyler hürriyet arzusunu ahalinin gönlünden çıkarabildi. Belki ilerlemesine yardım etti. ... Babiâli iki-üç kişi arasında gizli tuttuğu politika muhaberatını velev nâkıs olsun, bastırıp “Kırmızı Kitap” namıyla herkese göstermek ve hürriyet ve müsavat sözlerini lisan-ı hümayûndan söyletmek iki sene evvel hatıra gelirmiydi? ... Madem ki efkâr ve istidad-ı ahali ilerleyip, hakkı istihsalin lüzumunu idrak edecek bir dereceye gelmiştir, bugün soru maksadıyla yapılan şey, yarın kuvve-i hakikate girmek dahi o efkârın ve istidadın lazımesidir”.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin kamuoyu oluşumunda oynadığı etkin role de değinilen yazıda, idare şeklinin değiştirilmesi gereği dile getirilir. Ziya Paşa’ya göre bugünkü idare çağa uygun değildir ve değiştirilmesi gerekmektedir. Babiâli, idarenin devamını muhafaza için Yeni Osmanlılar ve diğer hürriyet taraftarlarını ezmeye çabalasa da başarı sağlayamamıştır. “Kırmızı Kitap’ta idare değişikliğinin lüzumunu itiraf ile beraber noksanların tamamlanmasını dahi taahhüt etmiştir. Bununla Yeni Osmanlıların iddiası sabit olmuştur. Şimdi Yeni Osmanlıların sesini duyuracak ikinci bir araç daha devreye girmiştir. “Usul-i meşveret, siyasî hürriyet meselesini mevzu bahis ve ispat eden yalnız Muhbir iken” şimdi Hürriyet dahi meydana geldiğinden, Muhbir’in usul-i meşveret yoluyla halkın siyasî yaşama katılımının sağlanmasının önünün açılması yolunda bundan böyle Hürriyet de destek verecektir. Namık Kemal’in ilk sayıdaki yazısında olduğu gibi

bu yazıda da dikkat çeken husus, Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları arasında herhangi bir ayrılık, anlaşmazlık durumunun söz konusu dahi olmadığı algısının oluşturulmaya çalışılmasıdır. Cemiyet üyeleri birlik ve beraberlik içinde faaliyette bulundukları izlenimi yaratma gayretindedirler.

Âli Paşa'ya Hücum

Hürriyet gazetesinde de devlet yönetiminde söz sahibi olan ric'ale ilişkin eleştirilere devam edilmiştir. Eleştirilerden en çok pay alanlar Âli ve Fuad Paşalar'dır. Tanzimat döneminin en önemli isimlerinden olan Âli ve Fuad Paşalar, bizzat Mustafa Reşid Paşa'nın yetiştirmeleridir. Sadaret ve Hariciye Nazırlığını dönüşümlü olarak yönetmişlerdir. Ancak 1867'den 1871'deki ölümüne kadar Sadaret 4 yıldan biraz fazla bir zaman boyunca kesintisiz olarak Âli Paşa'nın yönetiminde kalmıştır. Hatta 1869'da Fuad Paşa'nın vefatı sonrası Âli Paşa, Hariciye Nazırlığı görevini de Sadrazamlık görevi ile birlikte yürütmüştür. Yeni Osmanlılar Tanzimat Fermanının ilanı sonrası dönemde, devlet yönetimiyle alakalı oluşturulan yeni kurumlar, bunların isimleri, yönetici ve üyeleri, nizamnameleri ve işleyişlerinde sıklıkla gerçekleştirilen değişiklikler, yeni hazırlanan ve yürürlüğe konulan kanunlar, bazı yasa metinlerinin birbirleriyle çelişki halinde oluşu, kurulan yeni mahkemeler, bir kısım mahkemelerin görev sahalarının birbirleriyle çakışıyor olması, maliye sahasında kurulan, lağv edilen kurumlar, sık sık değiştirilen yönetmelikleri, yöneticileri vb. yaşanan aksaklık ve karışıklıkları yazılarında konu etmişlerdir. Yapılagelen ıslah çalışmalarının büyük kısmının Avrupalı devletleri memnun etme gayretiyle yapılmakta olduğu ve gerçekte bunların büyük kısmına gereksinim dahi olmadığı, pek çok yeni uygulamanın mevcut durumu eskisinden daha iyi hale getirecek sonuçlar vermediği söylenmiştir. Onlara göre tüm bu ıslah çalışmaları devlet hazinesine büyük zarar vermekte ve ayrıca devletin

gerek iç gerekse dış kamuoyunda prestij kaybına uğramasına sebep olmaktadır.

Tanzimata yönelik bu eleştiriler arasında baştaki yöneticiler sık sık basiretsizlikle ve kötü idareci olmakla itham olunmuştur. Namık Kemal'in "El Hakk ya'lu velâ ya'li galebe" başlıklı yazısının iki numaralı nüshasındaki devamında Âli Paşa konu edilmiştir. Âli Paşa, Girit'teki isyanı bastırmakla görevlendirilmiş ve uzun bir müddet bölgeye gidip, burada bizzat kalarak, bazı çalışmalarda bulunmuştur. İsyan sona ermiş ve adanın emniyeti sağlanmıştır. Ancak Âli Paşa'nın İstanbul'a dönüşünden kısa süre sonra adada ayaklanmalar yeniden baş göstermeye başlamıştır. Bunu takiben Âli Paşa'nın adanın Hristiyan ahalisine bir kısım imtiyazlar vermesi söz konusu olmuştur. Namık Kemal'in, Âli Paşa'nın, asayiş bu şekilde sağlamış olmasından rahatsızlık duyduğu anlaşılr. Adanın idaresi Hristiyan memurlara devredilmiş ve yine Giritli Rumlara bir kısım idarî, kültürel ayrıcalıklar tanınmıştır. Buna karşın "fesadın önü alınamamıştır". Namık Kemal, adadaki isyanın Rusya ile Yunanistan'ın kıskırtılarıyla silaha sarılan ve mazlumiyet iddialarıyla ortaya çıkan Giritli Rumların eseri olduğunu velirtir. Ancak işin gereğinden fazla büyüdüğü ve uzadığından yakınır. İsyan bir türlü tam manasıyla bastırılamamıştır. İş, Müslüman-Hristiyan çekişmesi haline dönüştürülmüş ve Rumların, mazlum, ezilen, horlanan taraf olarak algılanması için Yunan ve Rus hükümetleri, Batılı basın organlarıyla ittifak halinde çalışmışlardır. Bu arada askerî ve parasal kaynak da Giritli Rumlara aktarılmıştır. Babiâli ise, Avrupalı meslektaşlarını gücendirmek kaygısıyla olsa gerek, Rumları kısa zamanda ve "gereği gibi tedib edememiş/etmemiş", bunun yerine Giritli Rumlara imtiyazlar tanınması yoluyla adadaki isyanın önünü almaya çalışmıştır. Namık Kemal, Âli Paşa'nın isyanı bastırma yolu olarak seçtiği ve başarıya ulaşmayan bu çözüm yolunun, Osmanlı Devleti usul-i meşveret sistemiyle idare olunan bir memleket olsaydı, kesinlikle

başvurulmayacak bir yol olacağını iddia eder ve ardından konuyu “Şark Meselesi”ne bağlar: “... Şark meselesinin halli ... mülkün herhangi kıtasında iki-üç yüzbin Hristiyan toplandıysa oraya idarece bir suret-i istiklal verilerek hükümet içinde hükümetler peyda etmekle hasıl olur zannolundu... bu da bir fayda sağlamadı. Halbuki bundan yalnız birkaç adam rütbeler maaşlar kazandı, yoksa halka hiçbir faydası olmadı.”

Girit'teki olaylar, 24. sayıda tekrar konu olur. Âli Paşa yine hedefindedir Namık Kemal'in. 2 sayfalık uzunca bu yazıdan,¹⁸⁷ Âli Paşa'ya hitaben kullanılan alaylı üslubun bozulabileceği endişesiyle bir bölümü aynen nakletmeyi faydalı gördük. Bu satırlar aynı zamanda Namık Kemal ve Yeni Osmanlıların tüm mensuplarının, Babîâli ile Avrupa devletleri arasındaki diplomatik ilişkilerin samimiyetini sorguluyor olması açısından da önem taşımaktadır.

“Zat-ı Âli Hazret-i sadaretpenahi geçen sene Girit'e giderek icra buyurdıkları islahat-ı nafla üzerine kaleme alıp, hâh-pây-ı şahaneye takdim ve tercümesini düvel-i mütehabbeye (dost [Avrupalı] devletlere) resmen tebliğ eylediği tahrîrde (resmî yazı), sorunun çözüme kavuştuğu ve asayişin sağlandığını bildirmişti. ... Sekiz aydan beri Girit'ten Yunanistan'a ailelerin nakli hususî Avrupa devletlerinin birleşik gayretleriyle men olundu. Hatta evvelce nakil olunanların bir haylisi dahi geriye iade edildiler ve hâlâ olunmak üzeredir. Girit'te asayiş hâlâ tam anlamıyla sağlanmadı. Girit gazetesinin (Âli Paşa tarafından çıkartılan) her nüshası icraat-ı celile-i cenab-ı vekaletpenahi ve teşebbüsâtı ile dolu ve isyanın mahvolmak haline geldiği haberleriyle dolduruluyor. Yine niçin hâlâ bu mesele bitmedi, niçin asayiş sağlanmadı? Âli Paşa Hazretleri, Padişahu ve alemleri aldatmak için resmen yalan mı söyledi, yoksa memuriyeti esnasında bir

¹⁸⁷ “Yine Girit meselesi alevlendi”, *Hürriyete*, Londra, No: 24, 7 Aralık 1868, s. 2-4.

işe muvaffak olamayıp, Sadareti elden kaptırmamak için işleri yarım yamalak yüzüstü bırakarak İstanbul'a avdetinde (dönüşünde) bu sözlerle mahcubiyetini örtmek mi istedi? Avrupa gazetelerindeki politika haberlerini takip etmek yoluyla biliyoruz ki, Girit'in asayiş iade olunmak şöyle dursun, bütün bütün elden çıkması ihtimali görülüyor. Çünkü takım takım yeniden gönüllü askerler yazılıp, gemilerle adaya naklonuluyor. Bunun için para nereden bulunuyor? Babiâli sürekli Fransa ve İngiltere hükümetlerine, Yunanistan'ın isyancılara maddî yardım ve teçhizat sağladığı yönünde şikâyetlerde bulunuyor. Ama Yunanistan'ın Kral Yorgi'nin aylığını verecek dahi durumu yok”.

Yazının sonunda ise Yunanistan'a mali desteğin, Rusya'nın yanı sıra adayı hükmü altına almak niyeti olan Amerika tarafından sağlandığı iddia olunur (12. sayıda da aynı iddia tekrarlanmıştır). Avrupa devletleriyle ticaret ve stratejik sahada mücadeleye girebilmek ve bölgedeki nüfuz mücadelesinde söz sahibi konuma gelebilmek amacıyla Amerika'nın Girit'e önem verdiği öne sürülür. Âli Paşa'ya hücum edilen bir başka örnek yazı da Mısır meselesiyle ilgilidir. Gerçekte örnekler çoktur, hemen tüm makalelerde Babiâli, dolayısıyla Âli ve Fuad Paşalar, eleştirilerin hedefi durumundadırlar. Ancak birkaç örnekle de durumun açıklık kazanacağı bellidir. “Mısır meselesinde kim kazandı?” başlıklı imzasız yazı,¹⁸⁸ Devlet-i Âliye'nin eyaletlerinden biri olan Mısır'da, Mısır Hidivi İsmail Paşa ve Fransız sermayesi ile inşa olunan Süveyş Kanalı'nın açılış merasimi ve davetileri ile ilgilidir.

Eski bir diplomat olup Mısır'da da görev yapmış olan Ferdinand de Lesseps'in eski Mısır Valisi Said Paşa ile konuyla ilgili irtibata geçmesini müteakip yapımı kararlaştırılan Süveyş Kanalı'nın inşası için Aralık 1858'de Süveyş Kanal Şirketi (The Compagnie

¹⁸⁸ “Mısır meselesinde kim kazandı?”, *Hürriyete*, Londra, No: 73, 15 Kasım 1869, s. 1-4.

Universelle du Canal Maritime de Suez) kurulmuştu. Bu şirket, 99 seneliğine kanalı işletme hakkına sahip olacaktı. 130 milyon Fransız altını tahmin edilen harcamalar, 287 milyon Fransız altınına ulaşmış, bu sebeple de kanalın tamamlanması 10 yıla yayılmıştı. Bütün zorluklara karşın kanal Ekim 1869'da tamamlandı. Mısır Hidivi İsmail Paşa ve Lesseps açılış töreninin olabildiğince gösterişli olması için büyük gayret sarf etmiş, hatta, yalnızca bu açılış törenleri için 20 milyon Frank harcayan İsmail Paşa, Avrupa başkentlerini dolaşarak bizzat davetlerde bulunmuştu. Ancak tek davet edilmeyen Mısır'ın sınırları dahilinde bulunduğu Osmanlı Devleti'nin Sultanı olmuştu. Kasım 1869'daki açılış törenine, aralarında Fransa İmparatoru III. Napoleon'un eşi İmparatoriçe Eugenie ve Avusturya veliahdının da bulunduğu, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerini temsil edecek şekilde birkaç bin kişi katılmıştı. Yalnızca İmparatoriçe Eugenie, önce Mısır Valisi'nin hamisi olan Padişah Sultan Abdülaziz'i İstanbul'da ziyaret etmiş ve ardından Mısır'daki açılışa gelmişti. Hürriyet'te, bu durum oldukça ağır ifadeler içeren bir üslupla eleştiriliyordu. *"Politika ilmi eskisi gibi yalnız çenebazlıktan ibaret olmayıp, bir fenn-i mahsus oldu"* denilen yazıda, artık sadaret, hariciye nazırlığı gibi önemli mevkiilerdeki devlet adamlarının politika ilminin yanı sıra tarih, coğrafya, uluslararası hukuk, iktisat gibi birçok ilimlere dair bilgi sahibi olması ve bir hayli de bu sahalarda tecrübe kazanmış olması zorunluluğunun çağın gerekliliklerinden olduğu vurgulanır. Bu kimselerin diğer devletlerin Osmanlı Devleti ve birbirleriyle olan münasebetlerini iyi takip edip, yerinde tahlillerde bulunabilecek bilgi ve beceride olması gerektiği ifade olunur. Yanı sıra bu kişilerin gerek kendi milletinin, gerek yabancı devlet yetkililerinin güvenini kazanmış kimseler arasından belirlenmiş olmasının önemine dikkat çekilir. Devletin çıkarlarına zarar gelmemesi için bu koşulları taşıyan kimselerin böyle önemli makamlara getirilmesi gerektiği belirtilir. Ardından, *"... Bizim koca*

diplomat Âli Paşa'nın şu Mısır meselesinde uğradığı felaketler bundandır" denilir. Diğer deyişle Âli Paşa'nın diplomasi sahasında yeterli bilgi ve donanımına olmadığı alenen söylenir. Sultan Abdülaziz'in Kanalın açılışına davet edilmemiş olmasının kaba-hati Âli Paşa'ya yüklenir:

"... İmparatoriçe Mısır'a gitti ve kanalın resmî açılışında bulunacak. Avusturya İmparatoru veliahdı, vesair prensler dahi oraya gittiler. Fakat Zat-ı Şahanenin Mısır'a gitmesine Avrupa devletleri razı olmuyorlar, ama Zat-ı Padişahinin oraya gitmesi onların izin ve ruhsatına bağlı olmadığı halde rey ve muvafakatlerine niçin müracaat olunmuş? Devlet-i Âliye'nin tamamıyet-i mülkü Avrupa devletlerinin kefalet-i müsterekeleri altında olduğu halde şimdi Mısır Valisinin keyfi olsun diye Padişahın oraya gidememesi Saltanat-ı Seniyyenin Mısır üzerindeki hukukunu mahveder, bundan da Mısır Valisinin öteden beri merkuz-ı efkârı (saplantı halindeki düşüncesi) olan istiklal davasına zımnen (üstü kapalı olarak) Devlet-i Âliye tarafından muvafakat olunmuş mânâsı çıkar. Bunun cevabını Âli Paşa'dan istemek gerekir. Şu ana kadar cereyan eden ahvale bakıp, şunu görürüz ki fenn-i politikada üstad-ı küll zannolunan Âli Paşa Mısır Valisinin yanında tıfil gibi kaldı."

Yazının devamında Âli Paşa'ya yönelik suçlamalar daha da şiddetlenir. Âli Paşa'nın, İsmail Paşa tarafından yedi sene önce Mısır'a davet edildiğinde ve veraset usulü meselesi gündeme getirildiğinde bundan Valinin meramının ne olduğunu hiç mi anlamadığı; ardından İsmail Paşa'nın kendisine on-on beş bin keselik yardımlar verdiğinde bunu Allah rızası için sadaka mı sandığı sorulur. Sonrasında dahi 'Valilik' unvanını az görüp 'Aziz' lakabını almak istediğinde, nihayet 'Hidiv' lakabına karar veriliğinde Âli Paşa'nın bundan da mı bir şey hissetmediği; Mısır idaresinin birkaç kez başlı başına ve kendi namına olarak Avrupa'dan faizle

borç aldığı halde Âli Paşa'nın bunları da mı hiç duymadığı suali yöneltilir. Ardından,

“...Geçenlerde Mısır Valisi Avrupayı dolaştı, hükümdarları biz-zat kanalın açılışına davet etti, yalnız memleketin sahibi olan Sultan Abdülaziz’i davet etmedi, Valinin bundan muradının ne olduğunu Âli Paşa hissedemedi mi? Âli Paşa bunların tamamını biliyorduyse niçin gereğine göre hareket etmedi? Eğer teşebbüs etti ama beceremedi denilirse devletin böyle bir kriz anında bunları beceremeyecek bir adamın o mevkiye işi nedir? Yok bunları bilmez idi denilirse öyle bir cahil ve gafilin o mev-kide bulunmasından devlete ne fayda çıkar?” diye sorulur.

Ardından Âli Paşa'nın Mısır'da Osmanlı Devleti aleyhine yaşanan bu gelişmelere niçin göz yumduğu konusunda yorumda bulunulur. Âli Paşa'nın Bebek'teki yalısını almak için gereğinden fazla borç altına girmek zorunda kaldığı ve bu borç yükünün altından kalkabilmek için, Valilik makamına gelen İsmail Paşa ile ilişkilerini iyi tuttuğu iddia olunur. Hatta kıymetli taşlarla bezenmiş, 100-150 bin kuruşluk bir kılıç yaptırarak İsmail Paşa'ya gönderdiği, bunu takiben diğer taraftan kendisine bu nezaketine karşılık hediyeler geldiği, veraset ve unvan değişikliği gibi meseleler çıktıkça bu hediyelerin devamının gönderildiği ileri sürülür. Yazının sonunda, “Mısır meselesini kim kazandı?” diye sorulur. Âli Paşa, Fuad ve Kamil Paşaların Mısır Valisinden istifade ettiklerini sandıkları halde, gerçekte Mısır Valisinin kendilerinden istifade ettiği söylenir. Vükela için oldukça ağır ifadeler kullanılmaktan da geri durulmaz ve son olarak,

“Âli Paşa, on beş-yirmi bin kese kazandı, zira bu kadarcık bir paraya irtikab ile koca Mısır ülkesini satmış oldu. Mısır Valisi kazandı zira biraz para harcayarak imtiyazlar kazandı.

Fransa kazandı çünkü Mısır, Osmanlı Devleti'nden kopacak olursa uzun süre bağımsız kalamaz, Fransa burada nüfuz kazanır. Rusya kazandı, çünkü Osmanlı Devleti bir uzvunu daha kaybetmek üzere. Osmanlı Devleti kazandı ama ne, yalnızca rezalet.. Vah devlete, vah millete” denilir..

Yönetimin Bulgar meselesinde de başarısız bir politika takip ettiği ileri sürülür. 14 numaralı nüshada, Balkanlarda geçici bir Bulgar hükümetinin teşkil olunduğu ve Bulgarları idareye başladığı söylenir.¹⁸⁹ Bu geçici hükümet tarafından yayınlanan bir ilannameyle Bulgar halkı Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya davet olunmuştur. İlannamede “*Babiâli bizim hakları ıslah edeceği yerde daha ziyade berbat etti. Artık bizim için elimize silah alarak hukukumuzu ve hürriyetimizi istihsal etmekten başka çare kalmadı. Bizim maksadımız hükümetin suistimallerini def ile hukuk-ı milliyemizi yerine getirmekten ibarettir ...*” şeklinde ifadelerle yer verilmiştir. Hürriyet gazetesi'nde buna istinaden kalemeye alınan uzunca yazıda, Babiâli'nin bölgeyi idarede başarısız olduğu iddia olunur. Her ne kadar Batıyı memnun etmek kaygısıyla Hıristiyan tebaa ve bu arada Bulgarlar için bazı imtiyazlar verildiği, hatta ‘Kırmızı Kitap’ta Avrupa’ya karşı iftiharla arz ettiği ıslahattan biri olmak üzere Vilayetler Nizamı yapıp,¹⁹⁰ dört-

¹⁸⁹ “Bulgar hükümeti”, *Hürriyet*, No: 14, 29 Eylül 1868, s. 3-5.

¹⁹⁰ Tanzimat Fermanı ile hemen her alanda meydana getirilen yeniden yapılanma, idarî taksimatın, merkezi bir yönetim ağı oluşturma amacıyla yeni baştan örgütlenmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Bu amaçla 1840 yılından itibaren idarî taksimat çeşitli yıllarda yenilenmiş, yani değişme ve yenilenme süreklilik arz etmiştir. Öncelikle bazı eyâlet ve vilâyetler bu yeniden yapılanmanın pilot bölgeleri olmuşlardır. Özellikle, 1860’lı yıllarda İmparatorluğun Orta-Doğu ve Balkanlarda, iç sorunlar ve dış baskılarla çalkalanan eyaletleri yeniden teşkilâtlandırılmıştır. 9 Haziran 1861 tarihli ‘Lübnan Nizamnamesi’ ve 7 Kasım 1864 tarihli ‘Tuna Vilayeti Nizamnamesi’, bu bölgelerin ıslahına ve iç ve dış sorunlarının çözülmesine yönelik

beş sene Bulgaristan'da bunu tecrübe ettiği ve Midhat Paşa'nın valiliği sırasında iyi yürüyen işler dolayısıyla bu nizamatin başka vilayetlerde de uygulanmasının önünün açıldığı halde, Midhat Paşa'dan sonra işlerin görevini layıkıyla yerine getirmeyen memurların eline kalması dolayısıyla meselenin bu raddelere ulaştığı yazılır. Ardından da söz yine bir millet meclisinin gerekliliğine getirilir:

“Midhat Paşa hakikaten çalışkan bir kişi olduğu ve onun eliyle icra edilen Nizamatin elbette Bulgaristanca büyük yararları görüldüğü halde Bulgarlar bu harekette bulunurlarsa

çıkarılan yönetmelikler olarak, yeni bir idarî yapılanma getirmek amacıyla çıkarılmışlardır. Bu yönetmeliklerle getirilen yeni düzenin işlevsel olması ve özellikle, 1864 yılında Tuna Vilayeti'nin yeniden teşkilâtlandırılmasıyla elde edilen olumlu sonuçlar üzerine 1867 yılından itibaren yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir. Böylelikle, yeni vilâyet yönetimi 1867 yılında çıkarılan ‘Vilayet-i Umûmiye Nizamnamesi’ ile bütün İmparatorluğu kapsayacak şekilde genişletilmişti. Bu nizâmnâme aslında, 1864 yılında hazırlanmış olan nizâmnâmenin bütün ülke eyâletlerini içerisine alacak şekilde genişletilmiş bir kopyası niteliğindeydi. Bir değişiklik getirmemekteydi. Böylece, 1871 tarihine kadar yürürlükte kalacak vilâyet idaresi oluşturulmuş bulunuyordu. Bu nizâmnâmeyle ‘Vilayet Umumi Meclisleri’ de oluşturulmuştu. Yine kademe olarak livâ, kazâ, nahiye ve köylerde oluşturulacak meclisler, bölge halkını temsilen seçilen müslim, gayrimüslim üyelerin katılımıyla teşkil edilecekti. Böylelikle, Osmanlı Devleti'nde yönetime halkın da katılımıyla oluşan bir dizi danışma meclisi, merkezden taşraya bir piramit gibi idarî yapıya monte edilmişti. Bu yolla, aynı zamanda merkezi idarenin gücü ve vilâyetler üzerindeki kontrolü de artırılmış olmaktaydı. Öte yandan, meclislere gönderdikleri çeşitli düzeydeki temsilciler vasıtasıyla halk meselelerini yönetime ulaştırarak, çözümüne çalışabilecekti. Tanzimatçılar bu yolla, hem idarenin yapması gerekenleri daha kolay öğrenebilecek, hem de bu insanları İmparatorluğun yönetimi ve kaderiyle ilgilendirerek dağlmanın önüne geçebilecekti. Mehmet Seyitdanlıoğlu, “1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, V, sayı: 5 (Eylül 1996), s. 90.

ya Anadolu tarafındaki vilayetlerin aciz ahalisi ne yapsın? Bulgarlar Babiâlinin idaresinden şikâyet etmektedir. Suistimalden şikâyetle bulundukları taşra memurlarını Babiâli seçer. ... Onların emir ve fermanları sual edilmez. Bulgarlara hak verilir zira, memleketin her tarafında şikâyet bundandır. Varsın Bulgaristan ayaklansın, Girit şu hale gelsin, varsın memalik harap olsun, varsın ahali ezilsin, varsın ümmet-i Osmaniye batsın, Devlet-i İslamiye perişan olsun, tek bazı şahısların idare-i keyfiyeleri yerini bulsun, tek Meclis-i Şura-yı Ümmet yapılsın da ihsanlara, israflara, kazançlara mani olmasın...” denilir.

Namık Kemal tarafından kaleme alınan “Hasta adam” başlıklı yazıda da¹⁹¹ asıl mesele yine millet meclisinin teşkilidir. Odukça dikkat çekici yorumların yapıldığı yazıda Namık Kemal, Avrupa’da, özellikle de Fransızlar arasında “Hasta adam” tabiri yakıştırılan ve tabii ömrünü doldurduğu iddia edilen Osmanlı Devleti’nin, “mukteza-ı tabiatına göre hareket etse” sıhhat bulup kuvvetlenebileceğini ileri sürer. Hastalığın nedenini iyi yöneticilerden yoksun olmaya, parasızlığa, askersizliğe, vesaitsizliğe bağlar ki, tüm bunların nedeni ise ona göre istibdad-ı hükümettir. “Öyle bir zamandayız ki, Babiâli kanun yapıyor, Babiâli hükmediyor, Babiâli icra ediyor, icraata yine Babiâli nâzır oluyor (nezaret ediyor). Padişah desek Babiâli anlaşılıyor, kanun desek Babiâli., mahkeme desek Babiâli., ahali desek hiçbir şey anlaşılıyor” denilen yazıda, “... İşte Devlet-i Âliye’nin ‘hasta adam’ namını kazanarak, kendine nisbet ‘bir ufak fare’ hükmünde bulunan Karadağ’dan bile tiril tiril titrediği zamanlar da bu zamanlardır” yorumu yapılır. Osmanlı Devleti’nin yönetiminin senelerdir yalnızca iki-üç kişinin tasarrufunda kalmasının devleti ve milleti bugünkü vahim durumlara sürüklediği ileri sürülür.

¹⁹¹ “Hasta adam”, *Hürriyete*, Londra, No: 24, 7 Aralık 1868, s. 1-2.

“Halkın eski hürriyeti ve şer’in hükümeti her ne vakit iade olursa devlet o vakit illetinden kurtulur” denilir.

Bu arada millet meclisi için müsait şartların olmadığını ileri süren gruplar da vardır. Bir kısmına göre halk, hür olarak siyasî sahada fikir beyan edebilecek dereceye gelmemiştir. Eğitimi bakımından yetersizdir. Bir kısmına göre, hürriyeti zamanın gereklerine göre derece derece vermelidir. Namık Kemal, bu fikirlere binaen ise *“Birinci söz ‘şu hastanın kurtulması tebabet öğrenmesine muhtaçtır’, ikinci iddia ise ‘ne-yimize lazım şimdi biz hastalığın devamı sayesinde rahat ediyoruz. Hasta şikâyeteye başlasın, kolum ağrıyor derse merhem süreriz, başım ağrıyor derse ruh koklatırız, öyle öyle hastalık uzar gider’ anlamına gelmektedir”* yorumunda bulunur. Ardından da vüzeraya seslenir: *“...Ey etba-ı (hizmetkarlar) devlet, şu vatan ki umumun müşterek validesidir, elinizde zâr zâr inliyor. ...Lanet o ahlak-ı habiseye ki, üç günlük sefa için altı yüz yıllık bir devletin harabına sebep olarak namını ilelebed alemin mahkeme-i vicdanında mahzar-ı nefrîn (beddua, sövme) ede”*.

Mustafa Fazıl Paşa, kendilerini ‘Yeni Osmanlılar’ olarak adlandıran, İstanbul’dayken yayınlamış oldukları gazeteler vasıtasıyla meşrutiyet ve hürriyet fikirlerini kamuoyu önünde sıklıkla dile getiren ve yine kamuoyu önünde hükümet politikasına yönelik eleştirilerde bulunmaktan çekinmeyen bu aydınlardan, bu potansiyel güçten, saraya karşı giriştiği mücadelesinde faydalanmayı amaçlamıştır ilk başlarda. Ancak kısa bir süre sonra Padişahla olan ilişkilerini düzeltmiş ve İstanbul’a geri dönmüştür. Anlaşıldığı üzere Hürriyet gazetesinde önemle üzerinde durulan konular, bir anayasa hazırlanması gerekliliği, bir meclis teşkili ve hükümet görevlilerinin icraatından bu meclise karşı sorumlu tutulması, diğer deyişle meşrutî sistemin devletin yeni idare şekli olarak belirlenmesi, kuvvetler ayrılığı prensibi (özellikle

Namık Kemal), bütçe açığı, iç ve dış borçlar, gelir artıracak yatırımların yapılmıyor olması, Âli ve Fuad Paşaların yönetimdeki hataları, Avrupalıların ülkenin siyasî, ekonomik ve kültürel sahalarındaki iç ve dış işlerine müdahalede bulumalarının yetkililerce önlenememesi ve çoğu zaman buna müsamaha gösterilmesi, Mısır meselesi, Girit sorunu, Balkanlarda yaşanan emri vakilerin kabul edilmesi, eğitim sahasında yaşanan olumsuzluklar, hukuk sisteminde yaşanmakta olan karmaşa olmuştur. Ziya Paşa da Hürriyet'teki yazılarında özellikle kanunlar hazırlanırken şeriat dışı kaynaklara başvuruluyor olmasına, yabancılara Osmanlı Devleti topraklarında mülk sahibi olabilme hakkı tanınmasına, ithalat yüzünden yerli üreticinin düştüğü zor duruma dair eleştirilerde bulunmuştur.

Hürriyet'in yayına başlamasından bir müddet sonra Ali Suavi Efendi Muhbir'in neşrine son vermiştir. Ardından Paris'e geçerek burada **Ulûm** gazetesini neşre başlamıştır (1869). Ali Suavi Efendi yeni yayın organını 'Ulûm Gazetesi' olarak adlandırsa da gerçekte Ulûm, dergi formatında hazırlanmıştır. On beş günde bir çıkan dergi, 32 sayfa olarak hazırlanmıştır. İlk 20 sayısı taşbasmasıyla hazırlandığı halde, sonraki sayıları huruf ile tab olunmuştur. Derginin elimize geçen 24. sayısında belirtildiğine göre, Ulûm'un yayın amacı ilim ve maârifin yayılmasına hizmet etmektir. İki kısma bölünmüş olan derginin birinci bölümünde Ali Suavi Efendi'nin hurûf-i hecâ (alfabe harfleri) tertibi üzere hazırladığı eseri "Kâmus'ul-Ulûm V'el- Maârif" bölüm bölüm verilir. İkinci kısımda ise Avrupa ülkelerinin birbirleriyle olan siyasî, ekonomik ilişkileri, Doğu ülkelerinde maârif sahasında yaşanan gelişmeler, fen ve sosyal bilim örneklerine ilişkin bilgiler ve yine sanayiye ait haber ve gelişmeler yer alır. Bu bölüm resimli olarak hazırlanmıştır. Ali Suavi Efendi'nin deyi-

şikle bu kısımdan amaç, ilimleri halkın anlayacağı dile indirgeyerek aktarmaktır.¹⁹²

İTTİHAD ve İNKILÂB Gazeteleri

Ulûm gazetesi Paris'te yayınlanırken, Mehmed Bey yine Paris'de bir başka yayın organının neşrine başlar. İttihad isimli bu gazetenin ilk sayısı 15 Mayıs 1869 tarihlidir. Gazetenin bazı bölümleri Ermenice, Rumca ve Arapça olarak hazırlanmıştır. Bundan maksat, Osmanlının çeşitli unsurlarının bu gazeteyi rahatlıkla okuyup anlayabilmelerini sağlamaktır. Mehmed Bey'in bu seçiminden de anlaşılacağı üzere ve zaten gazetenin yayın amaçlarının belirtildiği kısımda da görüldüğü gibi, gazetede koyu bir Osmanlıcılık politikası takip edilmiştir.

İlk sayıda yer alan başlıksız yazıda Mehmed Bey, *“milleti için kendini feda etmek, milletin menfaati için fikirlerini ve uyarılarını ortaya koymak, idarenin fenalıklarını eleştirmek her vatan evladının görevidir”* demiştir. Milletin haklarını, hürriyetini, eşitliğini koruyacak kanun (anayasa), siyasî idarenin kefaleti altına alınmazsa ve hükümet kontrol altına alınmazsa hak ve hürriyetlerin olamayacağını ifade etmiştir. Ona göre hükümetin icraatını kontrol etmek için, tüm milletin seçtiği azalardan oluşan bir meclis olmalıdır. Yapılacak her kanun, milletin temsilcilerinden oluşan meclisin onayından geçmelidir. Kamuoyunun sesini duyurmada vasıta olan basın ile ticaret ve sanayi serbest olmalıdır. Hakimler, azledilmek korkusuyla çalışmamalı, düzenlemeler buna uygun yapılmalıdır. Osmanlı Devleti'ni oluşturan tüm unsurlar arasında ittifak olmalıdır. Aksi halde devletten ayrılmaların ve devletin maruz kaldığı tehlikelerin önü alınamaz. İçeride emniyeti sağlanamayan, memnun olmayan milletler dış tahriklere kapılıp, devletten ayrılmaya kalkarlar. Vatandaşlık görevini yapanlar hangi

¹⁹² *Ulûm Gazetesi*, No: 24, 15 Ağustos 1870.

millet ve mezhepten olursa olsun hürdür ve eşit haklara sahip olmalıdır. Hürriyet olmadan terakki sağlanamaz. Mutlakî idare ve keyfî hareketlerle devletin devamı sağlanamaz.¹⁹³

Diğer deyişle bir hukuk devleti düzeninin Osmanlı Devleti'nin bekasının sağlanması için şart olduğunu ifade etmiştir. Kendi kültürel ve dinî haklarına sahip olan ve ekonomik faaliyetlerinden elde ettikleri kazancın, yasa ve düzenlemelerle belirlenen kısmını devlete ödedikten sonra geri kalan tamamının devletin güvence- siyle kendi sahipliğinde olacağından emin olan her millet, din ve mezhepten olan unsurların, Osmanlı Devleti'nden ayrılmalarını gerektirecek bir vaziyetin olamayacağını söylemiştir. Ona göre; hak, düzen, emniyet ve hürriyet sağlanırsa zaten ittihad da sağlanabilecektir. Tanzimat'ı yürüten paşalar parlamenter hükümeti reddederken, Mehmed Bey, değişik milletlerin böyle bir sistemdeki katılımının, çeşitli unsurlarda 'aynı vatan' duygusunu uyandıracığını düşünmüştür. Bu da kendi ulus devletlerini kurma fikir ve girişimlerinden uzak kalmalarına sebep olacaktır.

Gazetede Mehmed Bey'in yanı sıra Nuri ve Suavi imzalı yazılar da yer alır. Gazetedeki yazılarda hürriyet, müsavat, meşrutî idare, irade-i millet, terakki gibi kavramlar sıklıkla yer alır ve Osmanlılık fikrinin kuvvetlendirilmesini amaç edinen, Osmanlı'nın unsurlarının birbirleriyle bağlarını sağlamlaştırması gereğini telkin eden konular işlenir. "Usul-i meşveret" ve "İrade-i millet" başlıklı yazılar bu gazetenin ilk nüshasında yayınlanmıştır.¹⁹⁴

Mehmed Bey, "Usûl-i meşveret" adlı makalesinde de özetle şu fikirleri dile getirmiştir: Yapılacak işler milletin menfaatine yapılır. Hükümetin gücü aslında 'millet iradesi'dir. Hangi isim ve maksatla olursa olsun hiçbir fırka, milletin genel düşüncesine karşı duramaz. Şeriat sahibi (Halife-Padişah) milletle istişareyle emre-

¹⁹³ Ortak, *a.g.m.*, s. 257-259.

¹⁹⁴ Ortak, *a.g.m.*, s. 256.

dilmiştir. Millete danışmak dinin emridir. Bütün medenî devletler bu usulü kabul etmişlerdir. Buna dayanmayan idareler idare değil, zorbalıktır. Zorla milletin hürriyetini elinden alan idareler yıkılmaya mahkumdur. “İrade-i millet” adlı makalesinde de kendi deyimiyle zorbalıkta direnen idarelerin başına gelenlere örnekler verilmiştir. İspanya’da millet iradesini inkâr eden kraliçe II. Isabella’nın bir ihtilalle devrilerek Fransa’ya kaçması (Eylül 1868) ve ardından yürütülen Anayasa çalışmaları (Haziran 1869’da yürürlüğe konulacaktır) ile İtalya’da uyanan milli birlik bilinci ile prenslik ve krallıklara bölünmüş olarak yönetilen şehirler yerine birleşik bir İtalya devletinin oluşturulması ve kurulan hükümetten bahsedilmiştir. Yazıda, *“Ne mutlu insan neslinin bu asrına ki, bir fert millet hakkında keyfince kararlar alamıyor ve memleketler hükümdarın çiftliği bilinmiyor, milletin mülkü biliniyor. ..Hâlâ vatanları kendi mülkü, insanları köle sanan idareciler, İtalya ve İspanya örneğinden ders alsınlar”* denilir.¹⁹⁵

Kaç sayı çıktığı tam olarak tespit edilemeyen, liberal görüşlerin kuvvetle savunulduğu İttihad gazetesinden sonra, Mehmed Bey bir başka gazetenin neşrine başlar. Bu gazetenin adı ise İnkılâb’dır. İlk sayısı 28 Nisan 1870 tarihlidir. Mehmed Bey bu gazeteyi Hüseyin Vasfi Paşa ile birlikte Cenevre’de çıkarır. Hüseyin Vasfi Paşa’nın dışında Râtıb, Aristidi, Emir Ayyar imzalarına da rastlanır. Birinci ve ikinci sayıların 4. sayfasındaki ilan kısmı altında yer alan “İnkılâb, Cemiyet-i Ahrar gazetesidir” ibaresinden, Cenevre’de Mehmed Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa önderliğinde bu isimle bir cemiyet kurulduğu anlaşılır. Ali Suavi, İnkılâb’ın 3. ve 4. sayılarındaki “Hürriyet’e Cevab” başlıklı yazının Namık Kemal tarafından yazıldığından bahseder. M. Kaya Bilgegil de yazıdaki telkin kudreti, mantık sistemi ve ironik ifadelerin Suavi’nin görüşünü kuvvetlendirdiğini yazmaktadır.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Ortak, a.g.m., s. 260.

¹⁹⁶ Ortak, a.g.m., s. 257.

İnkılâb'ın ilk sayısının hemen başında yer alan başlıksız, ancak Mehmed imzalı yazıda,¹⁹⁷ basının kamuoyu oluşturmadaki öneminden ve bu yüzden de hür olmasının gerekliliğinden bahsolunur. “*Bir memlekette serbestlik ne kadar az olursa, ahali-sinde serbestlik arzusu o kadar çoğalır, ceza ne kadar şiddetlenirse, halk o kadar kuvvetlenir*” denilir. Yazının devamında ise inkılâbın tarifini yapıp, muhtemel getirilerini sayarken, halkı neredeyse inkılâp yolunda eyleme alenen teşvik eden şu cümleler yer alır:

“İnkılâb, namuslular üzerinden edepsizlerin zulmünü defetmektir.

İnkılâb, zillet-i esaretten kurtulup, hürriyet ve terakki nime-tine nail olmaktır.

İnkılâb, milletin şan ve vakarını muhafaza etmektir.

İnkılâb, milletin işlerin yürüyüşüne bizzat nezaret etmesi ve izhâr eylediği her bir emeli bir kanun olmasıdır.

İnkılâb, milletin genel seçimine mazhar olmayan bir fırkanın halka tahakküm etme salahiyeti olmamasıdır.

İnkılâb, adalet, eşitlik, kardeşliktir.

İnkılâb, selamet, servet, sulh, emniyettir.

İnkılâb, fıkri, maksadı, çalışmayı, menfaati birleştirmektir.

Hiçbir ahali inkılâb yapmadan hürriyetini kazanmadı.

Hiçbir cemaat inkılâb yapmadan terakki edemedi.

Hiçbir ihtirâ’ (icat) inkılâbsız edilemedi, hiçbir ilim inkılâbsız ilerlemedi.

Hiçbir kanun inkılâbsız yapılamadı, hiçbir nizam inkılâbsız tesis olunmadı.

Hiçbir idare inkılâbsız ıslah olunamadı.

¹⁹⁷ *İnkılâb*, Cenevre, No: 1, 28 Nisan 1870, s. 1-2.

İnkılâbsız ticaret ve sanat ilerlemez. Ticaret ve sanat ilerlemeyince servet hâsıl olmaz. Servet hâsıl olmadıkça zaruret defolmaz. Bu millet ise zaruretle yaşayamaz. Buraları iyice düşünlmeli. Milletin bekasını emel edenler bir inkılâb yapmaya çalışmalı. Zira bir inkılâbın kesin lüzumu görüldü”.

Yeni Osmanlıların Yurda Dönüşü

Türkiye’de idareyi elinde tutan şahısların değiştirilmesi, Anayasa hazırlanması ve ilanı, parlamenter sisteme geçilmesi ve bu sayede idarecilerin uygulama ve kararlarının, millet tarafından belirlenmiş vekillerden oluşan meclis tarafından denetlenmesi baş amaçları olan Yeni Osmanlılar Avrupa’da yine kendi uluslarının çıkarları doğrultusunda, ülkelerindeki rejimden memnun olmayan bir kısım Avrupalılarla da görüşmelerde bulunmuşlardır. Avrupa’da Rus tesirinin azaltılması için faaliyet gösteren Lehler ve bir kısım Avusturyalılar gibi. Hatta bunların da yazmış oldukları bir kısım Fransızca yayınlarda Ziya Paşa, Mehmed Bey, Reşad Bey gibi Yeni Osmanlılar mensupları da yazmışlardır.

Yeni Osmanlıların bu muhalif yayınlarının ülkeye girmesine engel olamayan hükümet yetkilileri, çeşitli yollarla bu gazetecileri kendi yanlarına çekebilmek amacıyla bir kısım tedbirlere başvurmuşlardır. Gerek bu durum gerekse maddî destekçileri olan Mustafa Fazıl Paşa’nın Padişah tarafından affolunarak İstanbul’a dönmesi üzerine *Hürriyet*’te yapılacak eleştiri dozunun iyi ayarlanması yönündeki uyarıları, hatta *Hürriyet* gazetesinin yayınına bir süreliğine ara verilmesi yönündeki talepleri Yeni Osmanlılar grubu üyelerinin sıkıntılı zamanlar geçirmesine neden olmuştur.¹⁹⁸

63. sayfaya kadar Namık Kemal ve Ziya Paşa *Hürriyet*’i birlikte çıkarmış, Namık Kemal’in iki yakın dostu Nuri ve Reşad Bey’ler de Paris’te kaldıkları halde yazı desteğinde bulunmuşlardır. Ma-

¹⁹⁸ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 286.

nevi olarak Hürriyet grubuyla ilişkileri devam eden Mehmed Bey, Paris’de *İnkılâb* adlı bir başka gazetenin neşriyle ilgilenmekte iken Ali Suavi ve *Hürriyet* gazetesinin ilk yayına başladığı dönemlerde, Babiâli ile anlaşmasıyla Yeni Osmanlılardan ayrılan Kanipaşazade Rıfat Bey *Hürriyet* gazetesinde yoktur. Rıfat Bey’e göre, “*Hürriyet ve Muhbir gibi gazeteleri çıkartmakla silah elde devlete isyan etmek arasında hiçbir fark yoktur. Şura-yı Devlet’in kurulmasından sonra mücadele de lüzumsuzdur.*”¹⁹⁹ 63. sayıdan sonra Namık Kemal, *Hürriyet* gazetesine yazmayı bırakır. Bu arada Mustafa Fazıl Paşa’nın Âli Paşa ile olan ilişkileri yakınlaşmıştır. Mustafa Fazıl Paşa, Âli Paşa’nın, Hidiv İsmail Paşa aleyhinde tavrı alması üzerine, yeniden Hidiv olmasa da Vali olabileceği ümidine kapılarak, Babiâli’nin gazetesinin yayınına son verilmesi isteğine olumlu yaklaşmış, gazetenin neşrine bir süreliğine ara verilmesi teklifini Yeni Osmanlıların Avrupa’daki üyelerine iletmıştır. Namık Kemal, bu teklife üzülererek de olsa karşı çıkmamışken, Ziya Paşa, “*biz buralara Mustafa Fazıl Paşa’nın kaybetmiş olduğu veraset hakkını yeniden sağlamaya gelmedik*” diyerek, Paşa’nın maddî desteği olmadan da gerekirse kendi mal varlığını kullanmak suretiyle gazeteyi neşretmeye devam edeceğini, aracı olarak gönderilen Mösyö Sakakini’ye bildirmiştir. Yanı sıra Mustafa Fazıl Paşa tarafından Yeni Osmanlıların yayın faaliyetleri için kendisinin kontrolündeki banka hesabında tutulan 250 bin Frankı da Paşaya iade etmiştir.²⁰⁰ Ziya Paşa, Agâh Efendi’nin *Tercümân-ı Ahvâl*’den kalan matbaa ve diğer baskı malzemelerini kullanmaya devam ederek gazetenin yayınına devam edebilmiştir. Bu arada, Hidiv İsmail Paşa’nın, maddî yardım teklifini kabul ederek Âli

¹⁹⁹ Rıfat Bey, bu fikirlerini kaleme alıp bastırmış olduğu *Hakikat-i Hâl, Der Def-i İhtiyâl* adlı broşürde dile getirmiş, özellikle Ziya Paşa ve Ali Suavi Efendiye hitaben ağır eleştirilerde bulunmuştur. Broşür Paris’te basılmış olup, 27 Ramazan 1286 (31 Aralık 1869) tarihlidir.

²⁰⁰ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 288.

Paşa aleyhinde mücadeleye devam etmek kararı almış, bu taraftan sağladığı destek ile gazeteyi neşretmiştir. Zaten Namık Kemal idaresindeki *Hürriyet*'te Âli Paşa'yı doğrudan hedef alan yazıların büyük kısmı hep Ziya Paşa tarafından kaleme alınan yazılar olmuştur. Tanpınar bize bu bilgiyi tereddüdsüzce verir.

Ziya Paşa, 1845 yılında, henüz 16 yaşındayken girdiği Sadaret Mektubî Kalemünde 10 yıla yakın bir süre çalıştıktan sonra, 1854'de Mustafa Reşid Paşa tarafından, Mabeyn 3. katipliğine getirilmiştir. Bu sırada yabancı dil olarak Farsça'yı iyi derecede bilmektedir. Mabeyndeki görevi sırasında da Fransızca bilgisini geliştirmiş, bu görevde 1861 yılına kadar kalmıştır. 1858'de Reşid Paşa'nın ölümünden sonra Saray'daki konumunu muhafaza etmekte zorlanmış, Âli Paşa'nın Sadrazam olmasıyla birlikte durum onun için daha da güçleşmiştir. 1861'de Abdülaziz tahta çıkarılmaz, takdim ettiği kaside ile Sultanın teveccühünü kazanmış olsa da, Sadrazam Âli Paşa aleyhine yaptığı girişimler, itibarını zedelemiş, Âli ve Fuad Paşa'nın Sadaretleri boyunca başlangıçtaki lütufları görememiştir. Saraydan uzaklaştırılmak için önce Zaptiye Müsteşarlığına, daha sonra Atina Sefirliğine atanmıştır. Kısa süre sonra da kendisine 'Paşa' ünvanıyla birlikte Kıbrıs Mutasarrıflığı görevi verilmiştir (1862). Buradaki görevi süresince babası ve bir çocuğunu sıtmadan yitirmiş, kendisi ve eşi de uzunca bir süre aynı hastalıktan yatmıştır. Buradan ayrılmak için istediği izin üzerine İstanbul'a dönmesine müsaade edilmiş, Meclis-i Vâlâ üyeliğine tayin olunmuş (1863), ancak bu görevindeyken dahi İstanbul'da kalmaması için Bosna müfettişliği ile görevlendirilmiştir. İstifa ederek İstanbul'a dönebilen Ziya Paşa, Deavi Nezaretî gibi kısa bir görevden sonra tekrar İstanbul'dan uzaklaştırılarak Amasya Mutasarrıfı olmuş (1863), ardından da Canik Mutasarrıflığı görevine getirilmiştir. 1866'da İstanbul'a dönebilen Ziya Paşa Meclis-i Vâlâ üyeliğine yeniden tayin olunmuş, ancak *Muhbir*'deki yazıları dolayısıyla yeniden Kıbrıs Mutasarrıflığı görevi ile vazifelendirilmiştir.

Görev yeri değişikliği için verdiği dilekçenin yanıtını beklerken, Mustafa Fazl Paşa'nın teklifini kabul ederek yurtdışına çıkmış ve buradan muhalefete devam etmiştir.²⁰¹

Namık Kemal'in gazeteden ayrıldığını açıklaması ve Mustafa Fazl Paşa'nın maddî desteğini çekmesinden sonra Ziya Paşa *Hürriyet*'i Londra'da 88. nüshasına kadar çıkarmıştır. Bu arada Ali Suavi Efendi'nin bir makalesini *Hürriyet*'te neşredince, ki bu makalede Âli Paşa'nın katlinin vacib olduğu ileri sürülmektedir, Sadrazamın açtığı dava neticesi İngiliz mahkemeleriyle başı derde girmiş,²⁰² dava henüz sonuçlanmadan gazeteyi İsviçre'ye taşımaya karar vermiştir. Ziya Paşa, *Hürriyet*'i burada 29 Mayıs 1870 tarihli 100. sayısına kadar taş basmasıyla çıkarmıştır. Halkın rağbeti önceki dönemlerde olduğu gibi fazla olmamıştır yeni *Hürriyet*'e. Ülkenin toprak bütünlüğü mevzu bahis olduğundan ve bu anlamda İsmail Paşa halk tarafından fazlaca sevilmediğinden *Hürriyet* eskiden olduğu gibi halkın yoğun talebiyle karşı-

²⁰¹ Kahraman, *a.g.e.*, s. 16-18.

²⁰² "Suavi Efendi tarafından gelen 7 Ramazan 1286 tarihli mektup sureti", *Hürriyete*, Londra, No: 78, 20 Aralık 1869, s. 1-3. Yazıda, bir önceki senenin bütçe bilgileri (adi ve fevkalade olmak üzere, tüm ayrıntılarıyla gelir ve gider olarak) verilir. Sonuçta maliyece alınan tüm tedbirlere rağmen bütçenin 761 bin kese açık vermiş olmasının suçu, Sadrazam Âli Paşa'ya yüklenir. Üç senedir edilen bunca itiraz ve kamuoyunun geleceğe dair uyarılarına rağmen, "bu ne zulüm bu ne bataklık" diye sorar Ali Suavi. Ardından şu ifadeler yer alır: "Bunu İslam nasıl kabul eder? İşte İslamın fıkıh kitaplarında, zalimin ve zalime yardım eden ve zalim için çalışanların katline ve katlinin ise sevab işlemiş olacağına fetva verilmiştir. Ve bu katli farz olan kafir-i leîm (alçak), işte bu zalim-i zemîm (kötü) Âli Paşa'dır. Biz Padişahımız Abdülaziz'i hâlâ mütedeyyin (dindar) ve imam biliyoruz. Bu kafirin ibadullahı (Allah'ın kulları) edegeldiği mezalimi onun adem-i itlâ'ına (habersiz olma) dayandırıyoruz. Artık gaflet ise, Padişah dahi uyanmalı. Tüm vatan gözüünü açmalı".

laşmamıştır.. Nitekim Namık Kemal de bu ayrımı iyi fark etmiş olsa gerek, Âli Paşa'dan fazlaca hazzetmemesine karşın, İsmail Paşa lehine bir tavır almaktan kaçınmıştır ve gazeteden ayrılma kararı almıştır. Ancak Âli Paşa ile husumeti, daha çok şahsî nedenler üzerine kurulu olduğu pek çok kaynak tarafından doğrulanan Ziya Paşa, Âli Paşa'ya karşın İsmail Paşa'dan yana tavır almak yolunu tercih etmiştir. Ancak gazetenin eski ilgiyi görmediğini fark ederek, İstanbul'dan, Tuna vilayetinden, İzmir'den, gazetenin tuttuğu bu yolu açıkça eleştiren türdeki mektupların da etkisiyle olsa gerek, kendi isteğiyle gazetenin yayınına 100. sayısıyla son vermiştir.²⁰³

Hürriyet'ten ayrılan Namık Kemal Bey, bir süre Paris, Anvers ve Cenevre'de kaldıktan sonra Kasım 1870'de İstanbul'a dönmüştür. Mühürdarı Mustafa Bey ve Devlet-i Âliye'nin Viyana Elçisi Halil Şerif Bey (Paşa) aracılığıyla Sadrazam Âli Paşa kendisine ulaşmış, dilediği zaman İstanbul'a dönmekte hür olduğu kendisine bildirilmiştir. Her iki mektupta da Kemal Bey'e İstanbul'a dönmemesinin Âli Paşa tarafından samimiyetle arzu olunduğu bildiriliyordu. *Hürriyet*'in yayınına Ziya Paşa tarafından son verildikten sonra, Ziya Paşa, *Hürriyet*'i Namık Kemal'in dilerse yeniden çıkarabileceği yönünde teklifle kendisine ulaşmış, buna karşın bu teklifine olumsuz yanıt almıştı. Namık Kemal, 'İstikbal-i Ümmet' isimli bir gazetenin neşri yolunda bir karar almış, hatta gazetesinin klişesini dahi hazırlatmıştı. Ancak, ikinci mektubu takiben Namık Kemal yurda dönmeye karar vermiş ve Yeni Osmanlılar arasında yurda dönme kararı alıp uygulayan ilk isim olmuştur. Reşad, Nuri ve Mehmed Bey'ler ise Avrupa'da kalmıştır. Mehmed Bey, *İttihad* ve Hüseyin Vasfi Paşa ile birlikte *İnkılâb* gazetelerini çıkarmıştır.

²⁰³ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 338.

Mehmed, Nuri ve Reşad Bey'ler, 1870 tarihinde cereyan eden Fransa-Prusya savaşına da katılmış, Paris'in müdafaasında görev üstlenmişlerdi. Bunların İstanbul'a dönmeleri zaten imkânsızdı, her birinin haklarında kesinleşmiş Akka'da 15'er yıl kürek cezası kararı vardı. Şehir tümüyle Almanlar tarafından kuşatıldığında, Almanlar kendileri için herhangi bir işleme lüzum görmediğinden serbest bırakılmışlar ve Brüksel'deki Ağâh Efendi'nin yanına geçmişlerdir. Hatta buraya da Reşad Bey'in babadan kalma saatini satıp alabildikleri tren bileti ile ulaşabilmişlerdir. Ağâh Efendi arkadaşlarını evine almış olsa da kendisi de oldukça zor geçimini temin eder durumdadır. Bu arada Cenevre'de ikamet etmekte olan Ziya Paşa'den istedikleri para yardımı derhal ellerine ulaşmış, ardından da Mustafa Fazıl Paşa tarafından kendilerine ikinci bir kısım para yardımı yapılmıştır. Ali Suavi Efendi de *Hürriyet* gazetesi yayınlanmaya başladıktan bir süre sonra *Muhbir*'in yayınına son vermiş ve Paris'e geçerek burada *Ulûm* gazetesini (dergi) neşretmeye başlamıştı (1869). Savaş sırasında dergiyi Lyon'a taşımış ve burada da *Muvakkaten Ulûm Müştürilerine* adıyla taş basmasıyla neşretmişti. Şinasi Efendi ise daha ilk başlardan itibaren zaten Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri ile olan ilişkilerinde mesafeliydi. Fransa'daki çalışmalarını sırasında siyasî konulardan olabildiğince sıyrılmış, dil üzerinde çalışmalarına yoğunlaşmıştı.²⁰⁴

Sadrazam Âli Paşa'nın Eylül 1871'de vefatı üzerine Sadaret makamına gelen Mahmud Nedim Paşa zamanında, affedildikleri açıklanan Yeni Osmanlıların bu üyeleri 1872 yılı başlarında, Ali Suavi Efendi dışında, İstanbul'a dönmüşlerdir.

²⁰⁴ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 342-344.

İstanbul Gazeteleri

Yeni Osmanlılar Cemiyetini teşkil eden gazetecilerin yurtdışında sürdürdükleri fikir mücadeleleri ve basın faaliyetleri devam ettiği sıralarda, Türkiye’de Âli Kararnamenin gölgesi altında yayın yapmaya çalışan gazeteler 1867 yılından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. İstanbul’da neşrolunan gazete ve dergiler sıklıkla kendilerine ulaşan uyarılar, tenbihnameler, imtiyaz sahiplerinin Zaptiye Nezaretinde gözaltında tutulup, sorgulanıp, serbest kalması ya da kısa süreli hapis cezaları, gazetelerin süreli tatili ve tümünden kapatılması gibi sıkıntılar arasında yayın hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Devletin resmî ideolojisi doğrultusunda yayın yapmayı tercih eden, sınırı aşmamaya gayret eden bir kısım gazete ve dergiler de tabii yok değildir.

Defalarca Kapatılıp Yeniden Çıkan Gazete: AYİNE-İ VATAN

İlk resimli Türkçe gazete olarak anılan Ayine-i Vatan, sıklıkla yayınına ara vermek zorunda kalan gazetelerden biri olmuştur. Yeni Osmanlılar mensubu gazeteciler henüz yurtdışına çıkmak zorunda kalmadan yaklaşık 5 ay önce yayına başlamıştır. Diğer deyişle *Tercümân-ı Ahvâl*, *Tasvîr-i Efşkâr* ve kendisinden 10 gün kadar önce yayına başlayan *Muhbir*’le birlikte yayına başlayan ilk

Türkçe gazetelerden biridir. 17 Ocak 1867'de 14-18 sayfadan ibaret, resimli olarak yayınlanmaya başlayan gazetenin sahibi, sonraları Beyoğlu Mutasarrıflığı görevinde bulunacak olan Mehmed Arif Bey'dir. *"Maârif ve edebiyata dair konuları içeren gazete"* ibaresiyle Matbaa-ı Amire'de basılır. Haftada bir gün Perşembe-leri yayınlanır. Resimlerinin pek kaliteli olmaması nedeniyle halk tarafından fazla ilgi görmeyince masraflarını karşılayamadığından 14 Şubat 1867 tarihli 4. sayısından sonra kapatılır. Yaklaşık bir ay sonra farklı bir isimle resimsiz ve siyasî gazete formatında yeniden çıkar. 13 Mart 1867'de 'Vatan' adıyla 4 sayfadan ibaret olarak yayınlanmaya başlar. Bu kez *"Havadis-i sanayi ve maârife dair konuları içerir"* ibaresiyle, küçük boyda ve resimsiz olarak yayınlanır. Gazete, 23 Mayıs 1867'e kadar 12 sayı boyunca bu isimle çıkar. Tam bu tarihlerde yürürlüğe girmiş olan Âli Kararname uyarınca kapatılır. Ebuzziya Tevfik, 'Salname-i Hadika'da Vatan gazetesi için şu bilgiyi verir; "... nihayet taraf-ı hükümetten 84 senesi muharreminde Muhbir ve ne yazdığını bilmezlikte hem ayar olan Utarid'le birlikte olarak lağvedildi".²⁰⁵ Yine Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar adlı eserinde, Mehmed Arif Bey'in gazete-ye tek satır dahi yazmadığını iddia eder ve tüm yazıların gazetesinin başyazarı olan Mehmed Mansur Bey tarafından kaleme alındığını bildirir. Aslen Makedonyalı bir Hıristiyan olup, genç yaşta Müslümanlığı seçen ve Tercüme Odasının kıdemli memurlarından olan Mehmed Mansur Bey'in gazetesinde, siyasî sahada ne tarafa meylettiğinin kesin olarak anlaşılamadığını bildirir ve buna olumsuz bir anlam yükler. Buna karşın Mehmed Mansur Bey'in özellikle tarihî konularda son derece değerli araştırmalara imza atan bir kişi olduğunu yazar. Kendisinin aynı zamanda Namık Kemal Bey'e Fransızca ders vermiş olması nedeniyle "Namık Kemal'in Hocası" diye şöhret bulduğundan da bahseder.²⁰⁶

²⁰⁵ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, s. 75-76.

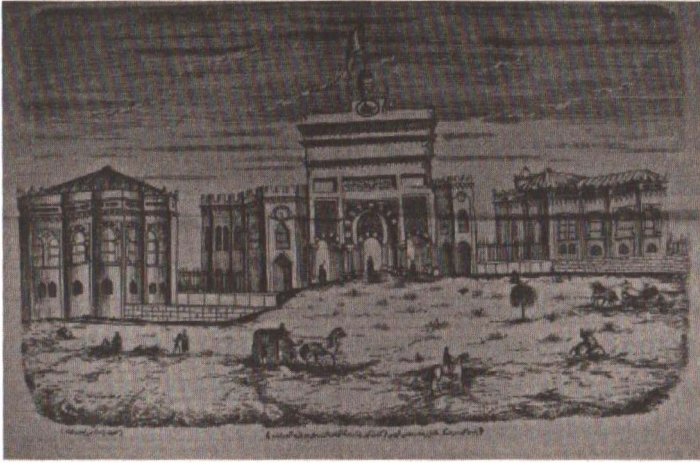
²⁰⁶ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 100.

Vatan gazetesi Âli Kararname gereği kapatıldıktan birkaç gün sonra Haziran 1867'den itibaren 'Ruzname-i Ayine-i Vatan' adıyla resimsiz olarak siyasî gazete şeklinde yeniden yayınlanmaya balar. Haftada 4 kez neşrolunur. "*Maârif, havadis-i dahiliye ve politika-dan bahseder*" ibaresiyle çıkar. 79 sayı aralıksız devam edebilen Ruzname-i Ayine-i Vatan, 15 Ağustos 1867 tarihli nüshasından sonra kapanır. Bu sayıda yer alan "Kalemlerin Islahı" başlıklı, birinci sayfanın ilk sütununun hemen başında yayınlanan yazıdan dolayı ki, bu yazıda devlet müesseselerinde çalışmakta olan memurların pek çoğunun eğitim ve görgü bakımından yetersiz oldukları üzerinde durulur, kapandığı düşünülür. Gazete bunu takiben 'İstanbul' adıyla 80 numarayla çıkmaya başlar.

Ebuzziya Tevfik, İstanbul gazetesinin *Muhbir*'in kurucusu Filip Efendi'nin idaresinde çıktığını belirtir.²⁰⁷ Buna karşın imtiyaz sahibi halen Mehmed Arif Bey'dir. İlk sayısı 3 Eylül 1867 tarihinde yayınlanır. Haftada bir kez Pazar günleri, 8-16 sayfadan ibaret, resimli olarak neşrolunur. Eğitim, sanayi, siyasî konulu haber ve makalelere yer verilir. İlmî, edebî içerikli makaleler de yayınlanır. Ayine-i Vatan'da yayınlanmış olan makalelerin devamı görülür. Özellikle ziraat sahasına yönelik yeni teknolojinin sahada kullanımına dair bilgilendirici, yeni makineleri tanıtan, resimlerle zenginleştirilmiş yazılara rastlanır. İç ve dış siyasî haberler de yer alır. İstanbul'da ve eyaletlerde yaşanan gelişmelere dair haberlere yer verilir. Düvel-i muazzama ile ilgili siyasî, ekonomik gelişmeler özetlenir. Diğer deyişle oldukça geniş bir konu yelpazesine sahip olduğu söylenebilir. İstanbul'daki önemli tarihî, mimarî eserleri tanıtan çok sayıda görsel de yine bu gazetede yayınlanmıştır. Avrupa'nın önemli merkezlerindeki çeşitli mimarî eserlerin görüntülerine de rastlanır İstanbul gazetesinde. Hatta, olayların dahi illüstrasyon yoluyla görsel olarak aktarı-

²⁰⁷ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, s. 77.

ması söz konusu olmuştur. Örneğin İngiltere'deki Thames Nehrinde seyreden iki yolcu gemisinin çarpışma anı, güvertelerdeki yolcuların panik içindeki halleri resimlenerek gravür olarak konulmuştur. Gazetede ayrıca dönemin önemli bürokratlarını tanıttı yazılar, söz konusu kişilerin resimleriyle birlikte yer almıştır. Örneğin 3 numaralı İstanbul gazetesinde Midhat Paşa'nın resmi tam sayfa kullanılmış ve yan sayfadaki kısa yazıda, Tuna Valisi Midhat Paşa'nın görevi sırasında bu bölgeyi "ihya ettiği" belirtilerek, "eşsiz bir mülki idareci" olduğu ifade olunduktan sonra, kendisinin nice seneler devlet hizmetinde kalmalarının temennileri olduğu yazılmıştır. Bu tarihlerde Yeni Osmanlıların yurtdışında yürüttükleri basın faaliyetleri aracılığıyla, hükümet aleyhtarı bir propagandada bulundukları ve bu kimselerin Midhat Paşa ile olan gönül bağları dikkate alındığında, gazetenin bu muhalif görüşe bir sempati duyduğu anlaşılır ki, sıklıkla kapatılması da belki bunun bir ispatıdır. Sonrasında dört sayfalık siyasi gazete formatına döner, yayın aralığı haftada üç güne çıkar. 11 Ekim 1867 tarihine kadar aralıksız 133 olarak numaraya kadar yayına devam edebilen gazete, birkaç günlük aradan sonra yeniden İstanbul adıyla ancak 1 numarayla 14 Ekim 1867'de yayına başlar. 11 Kasım 1867 tarihli 5. sayısından sonra yayını yeniden durur. 6. sayısı 16 sayfa olarak 25 Ağustos 1868'de tekrar çıkar. 12. sayısına kadar düzenli devam eden gazetenin 13. sayısı 40 gün arayla çıkmış, bir sonraki sayısı da yaklaşık 5 ay arayla yayınlanabilmiştir. 27 Mayıs 1869 tarihine kadar pek de düzenli olmayan aralıklarla yayınına devam eder ve bu tarihteki 23. sayısı son bulur. Görüldüğü gibi, Âli Kararname'nin yürürlükte olduğu dönemde yayın yapmaya çalışan gazetenin yaklaşık 2,5 yıllık bir zaman zarfında yayını 6-7 kez kesintiye uğramıştır.

18 Ocak 1867 tarihli *Ayine-i Vatan* gazetesinde yayınlanan bir gravür. (Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî'nin Beyazıt Medresesi kapısı önünden görünüşüdür).

14 Şubat 1867 tarihli, 4 numaralı *Ayine-i Vatan*'da yer alan resimli bir ilan (Çiçek Pazarı civarında, Katurcılar Kethüdası Ali Ağa'nın selamlık, müead-did odaları ve yüz zirâ' [1 zirâ' = 75-90 cm] bahçeyi şâmil muntazam ha-nesi satılık olduğundan görmek isteyen zevâtın *Ayine-i Vatan* idarehane-sine müracaat etmeleri)

Yalnızca 5 Sayı Çıkabilen UTARİD

Tanzimat döneminde İstanbul'da yayına başlayan diğer bir gazete Utarid'dir. Sami imzasıyla ilk sayısı 14 Mayıs 1867'de neşredilen gazete, yalnızca beş sayı yayınlanabilmiştir. Haftada iki gün çıkan Utarid, Tasvî-i Efkar matbaasında basılmıştır. Gazetenin yayın amacı ilk sayısındaki sunuş yazısında, *"elden geldiği kadar devlete ve vatana basın yoluyla hizmet etmek"* olarak belirtilmiştir. Utarid gazetesinin imtiyaz sahibi, sonradan Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi üyeliği yapacak olan Musullu Sami Efendi'dir. Ebuzziya Tevfik, 'Yeni Osmanlılar' adlı eserinde, Utarid'de Sami Efendi'nin kalem dahi oynamadığını ve gazetenin tüm yazılarının Suphipaşazade Ayetullah Bey tarafından yazıldığını ifade eder. Hükümetin Utarid'i kendi siyasetine hiç de uymayan basın özgürlüğü konusunu ele almış olduğu yazısından ötürü kapattığını iddia eder.²⁰⁸ Ayetullah Bey, sonradan Yeni Osmanlılar Cemiyeti olarak anılacak, rejim aleyhtarı bir grubun İstanbul'daki ilk oluşum sürecinde yer almış olan gençlerden biridir.

Gazetenin yayına başlaması *Tasvî-i Efkar*'da haberleştirilirken, Ayetullah Bey kastedilerek, *"Yazarının iktidar ve ehliyeti ile vatanına olan sevgisinin derecesi herkesçe bilinmekte olup, kaleminin gücünü ve derin bilgisini toplumun eğitim ve bilgisinin yükseltilmesi için sarf edeceği ümit edilmektedir"* denilir.²⁰⁹ Bilindiği gibi Ayetullah Bey, Utarid neşre başladığı sıralarda söz konusu oluşumun içinde yer alan daha radikal kesimin suikast fikrine karşı çıkmış ve sonrasında örgütün varlığı ve planları hükümetçe öğrenilmiştir. Bunu takiben Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ağâh Efendi Mayıs sonunda Fransa'ya geçerken, Mehmed, Nuri ve Reşad Bey'ler de Haziran ayında onlara katılmıştır. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin en eski ve derin siyasî bilgisi nede-

²⁰⁸ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 99-100.

²⁰⁹ *Tasvî-i Efkar*, No: 483, 16 Mayıs 1867, s. 1.

niyle en itibarlı üyelerinden biri olan Ayetullah Bey tarafından hazırlanan Utarid'in Mayıs ayı ortalarında ilk sayısı yayınlandığında Cemiyet üyeleri henüz yurtdışına çıkmamıştır. Takip eden haftalarda çıkmaları gerekecektir.

Utarid'de *Courier D'orient*'in içeriği doğrultusunda hazırlanan cevabî nitelikli yazılara sıklıkla rastlanır. Örneğin ilk sayısında yer alan bir yazı, *Courier D'orient*'in 1541 numaralı nüshasında Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki topraklarında Bulgar isyancıların faaliyetlerine ilişkin yazılmış bir makaleye istinaden kaleme alınan bir yazıdır. "*Courier D'orient*'in 1541 numaralı nüshasında bir tuhaf bend gördük. Güya Bulgaristan'da haydutluk etmek üzere İstanbul'da bir cemiyet toplanıp, birkaç gemiyle yola çıkarılıp, hatta her birine de harcırah verilmiş. Acaba oraya İstanbul'dan haydut göndermeye ihtiyaç var mıdır?" diye sorulur bu kısa yazıda. Aslında bu birkaç cümle çok şeyi ifade etmektedir. Şöyle ki, Osmanlı Devleti'nde Bulgarların ayrılıkçı hareketler gütmekte oldukları hatırlatılmakta, bunların Rumeli'deki isyan hareketlerinin devam ettiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca Osmanlı toprağında isyancıların rahatça hareket edebildikleri ve hatta devletin merkezinde, payitahtta dahi bu isyan hareketlerinin örgütçülerinin rahatlıkla çalışabildiklerine dikkat çekilmektedir. Gerçekte bu yazı ile Bulgar isyancıları eleştirme bahanesiyle devletin zaafı da okurların gözleri önüne serilmektedir.

"Abhaz Mülteciler Girit'e Yerleştirilsin"

Aynı sayıda yer alan bir haberse, Rusların Osmanlı Devleti aleyhine güttükleri siyaset ve yanı sıra Avrupa devletlerinin ve bu arada Çarlık Rusyası'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleleri ile alakalıdır. Bu haberde de kaynak olarak *Courier D'orient* gösterilmiştir. Haberde Abhazy'a'dan Osmanlı Devleti topraklarına 5 bin muhacir sığındığı ve bu muhacirlerin Osmanlı topraklarına

nakli için Trabzon, Samsun ve Sinop limanlarının tahsis kılındığı, nakillerinin sorunsuzca yapılabilmesi, sağlık hizmetleri dahil her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için devletçe tüm tedbirlerin alındığı bildirilmektedir. Utarid’de bu haberin devamına “Mütalaa” alt başlığı ile eklenen yorumda Girit’te devam eden isyanı sonlandırmaya yönelik bir çözüm önerisinde bulunulur. Muhacirleri takım takım Girit’e nakledip, burada iskân ettirip, Giritli isyancıları dahi yavaş yavaş buradan çıkarıp Anadolu taraflarına yerleştirmek yoluyla Girit’teki isyanın kesin olarak sonlandırılabilceği önerisidir bu. Osmanlı Devleti’nin kendi vatandaşları ile ilgili alacağı bu tedbire Batılı devletlerden gelebilecek olası itirazlar dahi düşünülmüştür Ayetullah Bey tarafından. Zaten tüm Yeni Osmanlılar grubu olarak niteliyebileceğimiz, benzer siyasî görüşlerin destekçisi olan, vatansever bu genç aydınların tamamının itiraz ettiği konulardan biri, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahalesi olmuştur. Ayetullah Bey de bu durumun farkında olarak, peşinen karşı taraftan gelebilecek itirazı düşünerek ona da hükümet adına bir açıklama bulmuştur: *“Bunlar Hristiyan oldukları için yabancı devletlerden bazı karşı çıkanlar olursa, ‘Devlet-i Âliye bunları Hristiyan oldukları için çıkarmadı, ihtilalci olduklarından, terbiye ve ıslah için yerlerini değiştirdi’ cevabı verilebilir”*. Ardından da içindekini dosdoğru dışa vurmaktan kendini alamaz ve *“Hem bizim tebaamızın terbiyesine müdahaleye ne hakları vardır, Lehler Hristiyan değil midirler? Rusya nefyettiği (sürdüğü) vakit niçin kimse karışmadı?”* sorusuyla Avrupa’yı taraflı olmakla itham eder. Bu ithamını 20 Mayıs 1867 tarihli 3. sayıda tekrarlar. Rusya’nın, Osmanlı’nın Hristiyan tebaasının zulüm gördüğü iddiasıyla bir kısım girişimlerde bulunduğu buna karşın bu devletin şefkat ve merhametini kendi kuzeyindeki Hristiyanlara hiç göstermediği iddia olunur. Ayetullah Bey, bunların da bu insaniyetten paylarını alması gerektiğini

yazar. Rus tahakkümünden kurtulmak gayesiyle hareket eden Lehlere yönelik Rusların aldığı sıkı tedbirleri;

“Rusya devletinin Devlet-i Âliye tebaasından olan Hıristiyanları kollaması, onları Devlet-i Âliye zulmünden kurtarmak için olsaydı, Lehlere bu kadar kahır ve zulüm etmezlerdi. Onlar erbab-ı ihtilalden idiler deniliyorsa, Sibir’de bulunanlar da hâlâ erbab-ı ihtilalden değildirler ya. Biçarelerin geçenlerde birçoğunun ufak bahanelerle kurşuna dizildikleri biliniyor. Hatta kendi dillerinde konuşmaları yasak. Saçlarındaki zülüfler bile Lehli adetidir denilerek zorla kestiriliyor. Bunlara bizim Hıristiyanlar dikkat etseler Devlet-i Âliye’ye dört elle sarılıp, Rusyanın adını bile anmazlar.”

cümleleriyle açıklar ve Rusya’nın desteğiyle ayrılıkçı hareketlere girişen Osmanlı Hıristiyan tebaası, kuzeydeki gelişmelerden haberdar edilir.

“Millet Medisine Gerek Yok”

Gazetenin ikinci sayısında ise, Ayetullah Bey’in, diğer arkadaşlarından bir noktada ayrı düşünmekte olduğunu ileri sürebilmemize olanak veren bir yazısı görülür. Yine *Courier D’orient*’teki bir makaleye istinaden kaleme alınmış bir yazıdır bu.²¹⁰ Yazıda Osmanlı Devleti’nde açılması tasavvur olunabilecek millet meclisi gibi bir kurumun gereksizliğinden bahsedilmektedir. *Courier D’orient* gazetesinin, kendilerinin bir millet meclisinin lüzumundan bahsetmeye başladıklarından beri serbestlik fikirlerinin Memâlik-i Mahrûsa’nın her tarafında süratle yükselmeye başladığını iddia ettiğini söyler. Yine aynı gazetede, daha önce İzmir

²¹⁰ “*Courier D’orient*’in 1544 numaralı nüshasında görülen bendin tercümesidir”, *Utarid*, No: 2, 16 Mayıs 1867, s. 1-2.

ulemasından gelen mektuplar doğrultusunda yayınladıkları makalelerinde bu yöre ulemasının fikir yönünden terakkiyatından bahsedilmiş olduğu halde şimdi de Rumeli’de büyük bir şehir ulemasından dahi kendilerine, Kuran-ı Kerim’de millet meclisi ve serbestlik uygulamasını destekler nitelikteki ayetlere ilişkin bilgi verilen mektuplar gönderilmiş ve bu mektupların özetine sözü geçen gazetede yer verilmiş olduğu belirtilir. Bu mektuplarda, Kuran-ı Kerim’de yer alan bir ayetten yola çıkılarak, *“bir adam üstünde bulunan kimselerin esaret ve mahkumiyeti altında bulunursa, o adam iyilik etmeye muktedir olamaz. Diğer deyişle insan her şeyden evvel serbest olmalıdır ki, hayırlı memleket ahalisine yakışan vazifeyi ifa edebilsin”* denilmektedir. *Courier D’orient* gazetesindeki bu makaleye dair yorumunu Ayetullah Bey “Mütalaa” ara başlığı altında beyan eder. Bu mektupların gerçekte ulema sınıfına mensup kimseler tarafından yazılmasının mümkün olmadığı, bu mektupların rejim değişikliğini isteyen, ancak ulema sınıfından olmayan bir zümreye mensup kimse veya kimselerce kaleme alınmış olduğunu iddia eder ve *“Türkçe gazeteler dururken Fransızca gazetelere bir takım ayet-i kerimelerin gönderilmesi bizim ulemamızın hiçbirine yakıştırılmaz”* der. Yazının devamında, millet meclisinden bahsedilmesinin, Osmanlı milleti gibi azametli bir millete tesir etmeyeceği ileri sürülür. İslam hukuku kurallarının tam ve doğru olarak uygulandığı adil bir yönetimle, idare şekli ne olursa olsun halkın memnuniyetinin sağlanabileceği ifade olunur:

“Millet-i İslamiyenin cihangir olduğu zamanlarda, bütün dünyayı ilmiyle aydınlattığı zamanlarda devlet yine hükümet-i mutlaka idi. Her memlekette halkın saadeti adaletle bağlıdır. Adaletten ayrılmadıkça her türlü idare makbuldür. Burada idareyi değiştirmekten maksat adalet aramaktan kaynaklanmaz mı? Bir idarede adalet olursa onu niçin değiştirmek ge-

rekir? Hem şeriat dururken niçin bir takım cahillerin hasta fikirlerine müracaat etmelidir? Bizim ecdadımız vaktiyle bütün dünyayı fethettiğinde elinde Şeriat-ı Muhammediye'den başka ne vardı? Ey azametli millet! Siz bir vakit maârif ve üstün ahlakınız sayesinde bütün milletlere hakimdiniz. Yine o yoldan ayrılmayıp onun ispatına çalışalım. Zira her devlet ve milletin harabına sebep, cahillik ve ahlak düşüklüğüdür. Şimdi bizce en mühim olan konu ülkemizde maârifin yayılması için hükümet tarafından açılması düşünülen büyük mekteplerin biran önce açılmasıdır. Bu ahlakın, insaniyetin yükselmesine neden olacaktır, bu da adaletin. Adalet olduktan sonra hangi idare olursa olsun saadet olur”.

Utarid'deki bu yazı her ne kadar mevcut idare şeklini destekler görülse de gerçekte mevcut yönetimden yana bir memnuniyetsizliğin olduğunu ortaya koymaktadır. Adil yönetimden uzaklaşıldığı ifade olunmakta ve bu sorunun maârif sahasında yapılacak yatırımlar sayesinde yetişecek bilgili, iyi ahlaklı yeni nesillerle üstesinden gelinebileceği belirtilmektedir. Diğer deyişle, Ayetullah Bey'in başından itibaren toplantılar vasıtasıyla bir araya gelerek ülke sorunlarını tartıştığı, yönetimin bir zaaf içinde bulunduğu konusunda hemfikir olduğu ve bu gazetenin yayınından birkaç gün sonra, Meslek örgütünün planlarının ihbarı sonrası yurt dışına çıkmak zorunda kalacak olan arkadaşlarından, biraz farklı düşündüğü görülür. Şöyle ki, grubun diğer üyelerinin büyük kısmınca şeriata bağlı kalınmak şartıyla hazırlanacak yeni hukukî ortamda, usul-i meşveret (bu kısa zaman sonra millet meclisi fikrine kayacaktır, hatta bir kısmınca millet meclisi fikri halihazırda desteklenmektedir) ile yönetim genel olarak kabul görürken, “millet meclisinden bahsedilmesi Osmanlı milleti gibi azametli bir millete tesir etmeyecektir” diyen Ayetullah Bey'in millet meclisi fikrine sıcak bakmadığı en azından bu satırlarından anlaşılır. Ancak şu da düşünülebilir ki, Ayetullah Bey gerçekte ilerici ve hürriyet

tarafından bir aydın olmakla birlikte, oldukça realist bir düşünce yapısına da sahiptir. Duygularından ziyade gerçekleri göz önünde tutmaktadır. O tarihler itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kalan topraklarının büyük bölümünde muhtariyet veya tam bağımsızlık elde etme düşüncesiyle hareket eden "Osmanlı vatandaşları" ciddi bir yekun oluşturmaktadır. Bunların Batılı bir kısım devletlerce cesaretlendirildikleri ve desteklendikleri bilinmektedir. Avrupa basını da büyük oranda, bu Hristiyan Osmanlı vatandaşlarının bağımsızlığını destekler nitelikte yayınlar yapmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yalnızca Hristiyan vatandaşları değil Müslüman ahalisinden dahi (Arap yarımadasında, Bosna Hersek'te de sık sık ayaklanmalar baş göstermektedir) yönetim karşıtı sesler işitilmektedir. Rum ve Ermeni nüfusun da bir kısmı bu ayrılıkçı hareketlere destek verebilmektedir. Böyle bir ortamda oluşturulacak mecliste, Osmanlı'nın tüm unsurlarının bu kurumda temsil edileceği düşünüldüğünde, devletin asli unsurunu oluşturan Türklerin mecliste azınlıkta kalacakları tasavvur edilmiş olmalıdır. Ayetullah Bey tarafından. Böyle bir oluşumun, zaten çalkantılı bir siyasî ve ekonomik vaziyete sahip Osmanlı Devleti'ni iyi bir sona götürmeyeceğinden endişe etmiş olmalıdır. Utarid'deki, biraz sonra bir kısmına kısaca değineceğimiz diğer yazılar da görüldüğünde, Ayetullah Bey'in daha fazla hürriyet ortamına hemen değil, daha uzun vadede, basın ve kanaat önderleri yoluyla oluşturulacak kamuoyu vasıtasıyla değil, toplum buna hazır olduğunda, kendi gereksinimleri dolayısıyla talepte bulunduğu geçilmesini diler. Bu ise yeni oluşturulacak maârif politikaları sayesinde yetişecek, dünya ve Türkiye ekonomi-politik ortamından haberdar ve kendini buna göre konumlandırabilecek kapasitede eğitilmiş Türk ve Türk olmayan Osmanlı vatandaşlarının sayıca artmasıyla mümkün olabilecektir. Ayrıca gerek eğitim ve gerekse güzel ahlak aşılacak bu yeni eğitim sisteminde yetişecek nesil, devlet kademelerinde ve ekonomi sahasında yer buldukça, bozuk

işleyen mekanizmanın tamiri yoluyla, özellikle taşradaki halkın yönetimden yana olan memnuniyetsizliği giderilebilecektir. En azından böyle umulmaktadır. Bu sayede Osmanlı vatandaşlığını kendiliklerinden kabul edecekler ve bu ortamda oluşturulacak meclis, her ne kadar fazla etnik unsur ve farklı mezheplere dahil Osmanlı vatandaşlarından oluşsa da devletin geleceğini tehdit edecek nitelikte kararların bu meclisten çıkma olasılığı yaşanan güne oranla oldukça düşük olabilecektir.

Nitekim eğitimin ilerlemesi ve çağın gerekleri doğrultusunda yenilenmesinin Osmanlı toplumu ve Devleti için çok büyük bir gereksinim olduğu düşüncesi Utarid'de de yoğun olarak işlenir, diğer tüm Tanzimat dönemi Türk gazetelerinde olduğu gibi. Yalnızca 5 sayı çıkabilen Utarid'in her sayısında bu konuya bir şekilde değinilmiştir. Üçüncü sayıda "Maârifte dair bir benddir" başlığıyla yayınlanan bir makalede, *"İyi ahlak ve maârif devlet ve milletin ilerlemesi ve mutluluğunun sebebi olmakla, toplumun bu yolda teşvik edilmesi ise devletin kutsal görevlerindendir. Zira her baba vazifesi gereği evladının terbiyesine mecbur olup, herkesin malî olarak buna gücü yetmeyebileceğinden hükümetlerin bunun yerine getirilmesi için gerekli olan masraflı ahaliye vermesi gerekir"* denilir. Buna karşın devletin tahsis ettiği miktarın, çok büyük yüzölçümüne ve nüfusa sahip bir devlet için yeterli olmadığı belirtilerek, müslim ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından malî durumu müsait olanlara, açılması düşünülen yeni pek çok rüşdiye mektebi ve bu okullarda öğretmenlik yapacakların yetiştirileceği çok sayıda öğretmen okulu için destek olmaları çağrısında bulunulur.

4 numaralı, 23 Mayıs 1867 tarihli Utarid'deki, yine *Courier D'orient* gazetesindeki bir haber dolayısıyla kaleme alınan yazıda sarf edilen cümleler de yukarıdaki düşüncemizi destekler niteliktedir:

“Courier D’orient Osmanlı Devleti’nde özgürlük fikirlerinin yayılmakta olduğunu söylüyor. İzmir’de ulemanın dahi millet meclisi açılması fikrini beyan ettiklerini hatırlatıyor. Bu düşünce bugüne kadar ilerlemedi de bugün niçin birdenbire ilerliyor, sebebi nedir? Bundan on-onbeş sene önceki maârifimiz ile şimdi arasında ne fark vardır? Böyle şeyler çoğunlukla maârifin yardımıyla olursa olur, yoksa papağan gibi ne dediğini bilmeden, hevesle söz söylemekle hiçbir netice hasıl olmaz”.

Bilindiği gibi Ayetullah Bey, Mayıs ayı içerisinde Veli Efendi çayırında düzenlenen, aralarında Mehmed Bey, Nuri Bey, Reşad Bey, Namık Kemal gibi isimlerin de bulunduğu hürriyetperver aydınların, bu toplantı sırasında rejim değişikliğinin ve hükümet üyelerinde değişikliğin sağlanabilmesi yolunda beyan edilen fikirlerden biri olan hükümet üyelerinden bir kısmına yönelik suikast tertibi konusuna karşı çıkmış ve toplantı sırasında da bu çıkışı alenen yapmıştır.²¹¹ Ayetullah Bey, Ayverdi’nin de ifadesiyle “Cemi-

²¹¹ Taha Toros’un “Fransız ordusunda bir Jöntürk” başlıklı makalesinde olayın gelişimi şu şekilde anlatılır: “Veli Efendi çayırındaki toplantıda alınan karara göre, Ayasofya ile Sultanahmet’te kılınacak öğle namazından sonra ahali heyecana getirilecek, topluca Babıâlî’ye gidilecek, hükümet düşürülecek ve Padişaha, Mahmud Nedim Paşa’nın sadrazamlığa getirilmesi önerilecekti. Bu eylem sırasında kan dökülmesi de göze alınacaktı. Bir suikast niteliğinde olan bu eyleme cemiyetin kurucularından olan Ayetullah Bey karşı çıktı. Ayetullah Bey olayı şöyle anlatıyor: ‘... Ortada hükümet yönetiminin düzeltilmesine dair bir tedbir ve memleket yararına bir sonuç görmediğimi belirterek bu eylemi acı acı eleştirdim ve karşı koydum. Bunun üzerine Mehmed Bey telaşla bu cemiyete birçok adam girdiğini ve bunlar arasında babam Sami Paşa’nın da bulunduğunu söyledi. Yalanın bu mertebeye varmasına dayanamadım. Hemen ayağa kalktım. Eğer şahıslara hizmet ederek kişi çıkarı uğruna insan öldürmek istiyorsanız. Allah sizi kahretsin diyerek, atıma binip yanlarımdan ayrıldım. Arkamdan bana kurşun sıkmadıklarına da şaşıtm. Akşam

yet mensuplarının Veli Efendi ihtilal toplantısında tuttıkları istikamet ve aldıkları karar dolayısıyla, yolunu ayırmaya karar vermiş, bu kararın memleketi uçuruma itmekten başka bir şey olmayacağını düşünerek, arkadaşlarını ihbar lüzumunu duymuştur”.²¹²

Utarid’in yalnızca iki hafta sürebilen yayın hayatı süresince üzerinde durduğu bir konu da basın hürriyeti meselesi olmuştur. Basın mevzuatının Osmanlı Devleti sınırlarında basılan tüm gazeteler için eşit surette uygulanmadığından yakınılmıştır. Ancak konuyu ele alış biçimi bir kısım yayın organınca yanlış yorumlanmış, Utarid gazetesi basın hürriyetine cephe almış bir vaziyete sokulmak istenmiştir.

Utarid’de *Corier D’orient*’te yayınlanan bir okuyucu mektubu dolayısıyla kaleme alınan yazıda, *Courier D’orient*’in 1550 numaralı nüshasında Erzurum’dan geldiği iddia olunan mektupta, devlet ve hükümet hakkında Türkçe gazetelerin yazmadığı şeyler yazıldığı haber verilir. Bu mektupta yazılanların tercüme olunup Utarid’de yayınlanması düşünülmüşse de, “*Türkçe gazetelerde böyle lisan kullanmak izni olmadığından*” bu yola başvurmadıkları belirtilir. Buna karşın, Matbuat Kalemi Nazırının durumdan haberdar edilmesi ve bu hususta gerekli muamelelerin icra edilmesi için durumun Maârif Nezaret-i Celilesine bu haber vasıtasıyla ihtar edilmesini kendilerine görev saydıkları ifade olunur ve “*bu gazetelerin bundan böyle bu türden şeyleri yazmaktan men olunacağı ümit olunur*” denilir söz konusu haberde.

babama cemiyetin durumunu anlattım. Böyle konulardan nefret eden babam Abdurrahman Sami Paşa çok heyecanlandı. Serasker Rüşdi Paşa’ya durumu bildirdi. Âli Paşa gizli örgütün kararını öğrenir öğrenmez, mensupları hakkında takibata geçti”. www.antigazete.com, 20 Nisan 2010.

²¹² Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi’nde Tarih*, İstanbul, Kubbeatı Neşriyatı, 1966, s. 166.

Gazetenin 27 Mayıs 1867 tarihli 5. sayısında ise, bu haberleri dolayısıyla *Manzume-i Efkâr* isimli Ermeni harfli Türkçe bir gazetede, kendileri hakkında yapılan yoruma yer verilmiştir. Adı geçen Ermeni gazetesinin 352 numaralı sayısında “*Utarid gazetesini, gazete serbestisinin çoğalmasını arzu edecek yerde serbest gazetelerin kapatılması gibi kötü bir niyetle hükümeti tahrike çalışmaktadır*” şeklindeki cümlelerle kendilerini basın üzerindeki denetimleri desteklemekle itham ettikleri haberi verilir. Bu suçlamaya Utarid “*Biz bu sözleri Türkçe bilmediklerine yoruyoruz*” şeklinde yanıt vermiştir. Diğer deyişle doğru okuma yapamadıklarını iddia etmiştir Ayetullah Bey *Manzume-i Efkâr* yazarlarının. Gerçekte, Ayetullah Bey, “kanun herkese eşit uygulanmalıdır” ilkesini hatırlatmıştır yöneticilere. Osmanlı Devleti sınırlarında yayınlanmakta olan Avrupa dilli basın gibi Türkçe gazeteler de tatil ya da kapatma cezasına çarptırılma korkusu duymadan, özgürce fikir beyan edebilme hakkına sahip olmalıdır ona göre.

Manzume-i Efkâr gazetesi yazarlarınca Ayetullah doğru yorumlanmamış olsa da, Matbuat Müdürlüğü bu yazının ardında yatan eleştiriyi derhal idrak etmiş olmalı ki, gazete bu 5. sayısından sonra tekrar çıkamamıştır. Utarid’le birlikte aynı gün *Muhbir* ve *Vatan* gazeteleri için de kapatılma kararı çıkmıştır hükümetten. Kapatılma kararının kendilerine ulaştığı gün, Utarid tarafından yayınlanan tek sayfalık ekten öğrenildiği üzere, Utarid’in beş numaralı nüshası tab olunup, bir miktar da dağıtılmışken, kalan nüshalara Maârif Nezareti Celilesi emrinde el konulmuştur.

İlkerin Gazetesi: TERAKKİ

Terakki’nin sahibi Ali Raşid isminde bir Türk’tür. Ebuzziya Tevfik’in ‘Salname-i Hadika’da belirttiğine göre Filip Efendi gazeteyi Ali Raşid Efendi’den kiralamıştır. Gazetenin yazı işlerinin sorumluluğunu ise henüz çok genç iken, 1864 yılından itibaren

Ruzname-i Ceride-i Havadis'teki yazılarıyla basın dünyasına dahil olmuş olan Tevfik Bey'e (Ebuzziya) vermiştir. 'Salname-i Hadika'da Ebuzziya Tevfik Bey gazete için "*Terakki'nin Kararname-i Âlî'nin matbuat-ı Osmaniye'yi pençesine aldığı'nın en şiddetli zamanında zuhûru memleketimizde hakikaten önem arz eder. Halkın istifadesine mûcib olarak pek çok makaleler yazmıştır. Hatta bazı bendleri o zamanlar Avrupa'nın garbında Osmanlıların hukuk-ı siyasiyyesini iddia için neşrolunan Hürriyet gazetesinin bile dikkatini celbeylerdi*" yorumunda bulunmuştur.²¹³ İlk sayısı 21 Kasım 1868 tarihlidir.

"Doğu ülkelerinin yararı ve devlet işlerine dair Türk gazetesidir" ibaresiyle Cuma ve Pazar dışında haftada beş gün yayınlanır. İlk sayısının hemen başında okura hitaben kısa bir bilgilendirme yazısı dikkat çeker. Bu yazıdan anlaşıldığına göre Terakki kısa bir süre önce ilk sayısını neşrettiği halde, "bazı manialar" nedeniyle zorunlu olarak yayını tatil edilmiş, engeller aşıldıktan sonra yeniden yayına başlayabilmiştir. 21 Kasım'daki nüshasını yeniden 1 numara ile numaralandırmış olarak neşre başlamıştır. Bu arada şuna da dikkat çekmekte fayda vardır ki, Türk basın tarihi ile ilgili pek çok kaynakta "**Türk gazetesidir**" ibaresiyle yayınlanan ilk gazetenin *İkdam* gazetesi olduğu iddia olunmakta ise de, 1894 yılında yayına başlayan bu gazeteden 26 yıl (yaklaşık çeyrek yüzyıl) önce yayınlanan Terakki'nin bu alanda ilk olma hakkını elde etmiş olduğu anlaşılır.

"Ne İhtiyaçınız Varsa Size Gazete Öğretir"

Bu kısa bilgilendirme yazısından sonra, Tanzimat döneminin önde gelen gazete sahiplerinden biri olan Filip Efendi'nin uzunca bir yazısı görülür. Bu yazı gerçekte İstanbul'da gazetecilik yapmak durumunda olanların hangi şartlar altında çalışmak

²¹³ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, s. 79.

zorunda olduklarının ve dönemin gazetelerinin içeriğinin nasıl belirlendiğinin açıklandığı bir yazıdır. Yazının hemen başında Filip Efendi gazeteye niçin ‘Terakki’ adını vermiş olduğunu bildirir. *“Terakki, millet ve devlet için basının tazyik altından çıkması ve özgürce ilerlemesidir”* denilir. Belçika, Fransa, İngiltere, İtalya gibi medeni ve zengin ülkelerin basına serbestlik tanıdıkça ilerlemiş oldukları ileri sürülür ve yönetimi kızdırmamak için de şu cümle eklenir: *“Bu mesele şükür olsun bizde dahi hallonuldu zannederim”*. Daha sonra eğitim almanın çağın bir zorunluluğu olduğu konusuna değinilir. *“Bu devirde çalışmayan, gözünü açıp çabalamayan yaşadığına acısın”* denilir. İlerlemek için eğitimin şart olduğu belirtilerek, okurlara çocuklarını devlet tarafından açılmakta olan ve sayısı hergeçen gün çoğalan okullara göndermeleri tavsiye olunur. Ebeveynlere de *“tüm ihtiyaçlarına hizmet etmek üzere çıkarılan”* gazeteleri mutlaka okumaları önerilir. Hatta diğer işlerinden gazete okumak için zaman ayırmaları gerektiği bildirilir *“ne ihtiyacınız varsa size gazete öğretir”* denilir. Görüldüğü üzere gazetelerin haber verme işlevinden ziyade, eğitim işlevinden yararlanılmaktadır Tanzimat dönemi gazetelerinde. Ardından da gazetecilere hitaben birkaç söz sarf edilir Filip Efendi’nin yazısında. Âli Kararnamenin gölgesi altında yürütölmeye çalışan gazetecilik faaliyetlerinin, gazetecileri ne denli zorladığı ve bu yasanın gazetelerin içeriğine etkisinden bahsolunur:

“Ne olacak bizim bu basının hali? Ne politikaya dair bir özgün makale görölüyor gazetelerde, ne ıslahata dair beş on satırcık dahi olsa düşüncelerimiz. Ahali terakkimizi bekler, hükümet sadakatimizi. Bununla beraber halimiz günden güne beter. Ahali istifade edecek şeyi arar. Doğruları söyleyen makalelerimizi, iyi niyetli ihtarlarımızı arar. Ama bizim böyle faydasız laklaklarımızla vakit geçiriyor olmamız neyine yarar?”

Basın Neden Serbest Değil?

Gerçekte basın hürriyetinin olmadığını açıkça beyan eden bu cümlelerden sonra Filip Efendi ortamı yumuşatabilmek kaygısıyla olsa gerek, basının tazyik altında tutuluyor olmasının hükümetçe “haklı” gereklerini belirtir. Henüz birkaç sene öncesine kadar, Âli Kararname çıkmadan az evvel yayınlanan birkaç gazetede politik yazıların şahsiyata dökülen tartışmalara dönüşmüş olduğundan, hükümetin duruma müdahale etmek zorunda kaldığını ileri sürer. Bu birkaç gazeteden kasıt, kendisinin sahibi bulunduğu *Muhbir* gazetesi, diğerleri *Tasvîr-i Efkâr*, *Utarid* ve *Ayine-i Vatan*’dır ki, özellikle *Muhbir* ve *Tasvîr-i Efkâr*’ın tutumu söz konusu tavra daha yakındır. Hatta yazısının sonunda vaktiyle *Muhbir*’in imtiyaz sahibi olması nedeniyle şu sözleri ekler: “*Şimdiye kadar terakikilik yolunda dolaylı yoldan veya bizzat çalıştım ve bazen sırf bu yol uğruna hatalara düştüysem de, ihtar olunduktan sonra iyi niyetle düzeltilmesine çalıştım*”.

Söz konusu yazıdan, hükümetin, basın mevzuatının tazyik amaçlı düzenlenmiş olmasının yanında, basının yönetime karşı bir tavır takınmaması amaçlı yürüttüğü bir uygulamanın varlığı da öğrenilir. Buna göre yeni çıkacak gazeteler için imtiyaz sahiplerine devletten belirli bir miktar ödenek ayrılır. Bu ödenek, matbaa masrafı ve yanı sıra gazetecilerin ücretleri vs. masraflar için kullanılabilir. Şöyle ki, yazının gazetecilere hitaben kaleme alınan bölümünde: “*Saltanat-ı Seniyye matbaa masrafınızı veriyor. Kalem masrafınızı ihsan buyuruyor*” denilir. Gazete tirajlarının düşüklüğünden de yakınılan yazıda, gazetelerin yeterli aboneye ulaşamamasının nedenleri arasında şunlar sayılır: Siyasî, ekonomik vs. konulu özgün yorum yazılarının hükümetçe hoş karşılanmaması; Hükümetçe, eleştirel yazı ve makalelere kesinlikle sıcak bakılmaması; Gazetecilerin yazarken işi şahsiyata döküyor olmaları ve bunun hükümeti tedirgin etmesi dolayısıyla

basın üzerindeki denetimi her daim sıkı tutması; Gazetecilerin halkın anlayacağı sade Türkçe kullanmıyor olması.

Hükümetin basın üzerindeki baskıyı azaltabilmesi için gazetecilerin otokontrol mekanizmalarını işletmesi gerektiği vurgulanır: “Eskiden bizim basınıımızda da bazı istenmeyen durumlar vardı gerçekte. Şahsî düşmanlıklar ve garazların alenen hissedildiği yazılar az değildi. Halen de var. Yarab, politika vesair yazılara asla kat’a şahsiyetlerin karıştırılmadığı günleri görecek miyiz?”.

Hamallıktan gazete patronluğuna: Filip Efendi

Ermeni asıllı bir Osmanlı vatandaşı olan Filip Efendi henüz çok küçük yaşlarda Diyarbakır’dan İstanbul’a gelmiş, *Ceride-i Havadis* gazetesinde hamallıkla işe başlamıştır. Daha sonra ise, başyazar Said Paşa’nın *Takvîm-i Vekâyî* gazetesine geçmesinden sonra *Ceride-i Havadis*’in başyazarlığını üstlenen, aynı zamanda askerî okullarda kitabet hocalığı yapan Siret Bey’i evinden atla getirip götürme, hizmetlerine bakma işiyle görevlendirilmiştir. Gazeteciliği mutfağında görüp öğrenme fırsatını yakalayan Filip Efendi 1866 yılında *Muhbir* gazetesini tesis etmiş, bu gazetesinin imtiyaz sahibi olmuş, Ali Suavi’yi başyazar olarak gazetesine dahil etmiştir. Türk basınında büyük yankı uyandıran *Muhbir* gazetesinin 1867 yılı içerisinde kapatılmasından sonra pek çok yeni gazete çıkarmıştır. Önce Aralık 1867’de *Veledül Cevaiib* gazetesini çıkarmış, ancak bu gazete yalnızca 7 sayı çıkabildikten sonra, Maârif Nazırı (Abdüllatif Suphi Paşa) tarafından ruhsatı iptal olunarak yayınına son verilmiştir. Bunu takiben Filip Efendi, sahibinden kiralama yoluyla 1868 yılının Mart ayından itibaren *Mecmûa-i Maârif* gazetesini çıkarmış, bu gazeteyi Terakki gazetesinin neşrine kadar devam ettirmiştir.²¹⁴ *Mecmûa-i Maârif* ga-

²¹⁴ Ebuzziya Tefik, *Salname-i Hadika*, s. 78.

zetesi, adının çağrıştırdığı gibi yalnızca eğitim konulu bir gazete olmayıp, politika haberlerini de içermekteydi. Önceden bu maksatla kurulduğu halde, Filip Efendi'nin kiralama yöntemiyle gazeteyi devralmasından sonra politika konulu haberlerin de yayınlanabilmesine dair izin gazetenin ruhsatına eklenmiştir. Filip Efendi Terakki'nin hazırlıklarını tamamlayıp *Mecmûa-i Maârif*'ten ayrılırken, dürüst esnaf anlayışıyla hareket etmeyi ihmal etmemiş ve Terakki'nin ilk sayısında yayınladığı "*Mecmûa-i Maârif'in imtiyaz sahibiyle matbaamız kesin olarak ilişkisini kestiğinden, Mecmûa-i Maârif'in sahibi tarafından tekrar tabna başlanıncaya kadar yalnızca halkın matbaamız hakkında süregelen güveninin devamını sağlamak adına Mecmûa-i Maârif müşterilerine Terakki gazetesinden verilecektir*" şeklindeki kısa bir ilanla²¹⁵ bu gazeteye abone olanların mağdur olmayacaklarını bildirmiştir. Ardından halktan büyük rağbet gören Terakki gazetesini çıkarmıştır ki, bu gazete verdiği eklerle Türkçe basına büyük renk katmıştır. Terakki'nin ardından, yine önce sahibinden kiralama yoluyla *Hakâyıku'l Vekâyî* gazetesini çıkarmış ve bu gazetenin imtiyaz sahipliğini sonradan üzerine geçirmiş, bunu takiben de *Vakit* gazetesini çıkarmıştır. Sayılan tüm bu gazeteler, Türk halkı tarafından ilgiyle izlenmiş, büyük kısmı uzun yıllar (dönemin şartlarına göre) yayında kalabilmiş yayınlar olmuştur. 1875 yılında kuracağı *Vakit* 1884 yılına kadar yayın hayatında kalabilmiş ve ardından çıkaracağı *Tarik* gazetesi *Vakit*'in yerini almıştır. Filip Efendi, kendisinin de toplumun alt düzeyinden gelen bir Osmanlı vatandaşı olması sebebiyle olsa gerek, halkın geneline hitap edebilen gazetecilik anlayışının öncülüğünü yapmış, *Muhbir* gazetesinden itibaren sahibi bulunduğu gazetelerde son derece yalın bir Türkçe kullanımına büyük özen gösterilmesine dikkat sarf etmiştir. Bu sayede gazete okuma alışkanlığı halkın geneline yayılabilecek, bu da gazete satışlarından gelirinin artmasına neden olacak-

²¹⁵ "İlan", *Terakki*, No: 1, 21 Kasım 1868, s. 3.

tır ki, Filip Efendi'nin sahibi olduğu gazetelerden başka herhangi bir memuriyeti veya geçim kaynağı yoktur. Gazetecilik onun tek mesleği ve geçim kaynağıdır. Basın üzerinde uygulanan tüm sıkı denetimlere rağmen tüm gazetelerini yıllarca başarıyla yöneten, dönemin şöhretli yazarlarını gazetelerinde istihdam eden Filip Efendi'yi Ahmed Rasim matbuata dair hatıratında şöyle tasvir etmiştir: *“İşte mütevaffa Filip Efendi! Meşhur kupalı arabadan iniyor, elleri paltosunun –yakası mutlaka kadife- ceplerinde... Sesiz patırtısız konuşmadan merdivenleri çıkıyor”*.²¹⁶ Türk basınının bu ilk medya patronlarından biri olarak niteleyebileceğimiz Filip Efendi 1900 yılında hayata veda edecektir.

Döneminin En Çok Rağbet Gören Gazetesi

Son derece sade bir Türkçe kullanmaya gayret edilen gazetede Lehli Hayreddin daha çok dış haberler ve bunlara ilişkin yorum yazılarıyla gazeteye katkıda bulunurken, Tevfik ve Ayetullah Bey'ler siyasî konularda eleştirel yazılar kaleme almış, Ekrem Bey ise daha ziyade edebî konulu yazılarla gazeteye katkı sağlamıştır. Şöyle düşünülebilir ki, bu dönemde tüm gazetelerde edebî konular tartışıldığı gibi, yeni çıkan kitap ve risale tanıtımları da gazetelerde yer almış, gazetelerde tefrikalar yayınlanmıştır. Bu dönemin gazetecilerinin büyük kısmının aynı zamanda edebiyatçı kişiliklerinin de olduğu hatırlandığında, bu durum oldukça normaldir. Aynı zamanda edebî kişiliği de olan yazarlar özellikle bazı dönemler hararetle bir şekilde siyasî mevzularla da meşgul olmuş, ancak bazı dönemler bu tutumlarını terk ederek, gazete yazılarında daha ziyade edebî konularla meşgul olmayı tercih edebilmişlerdir. Bu türden edebiyat konulu yazı ve tartışmaları aslında bugünkü gazetelerdeki magazin, kültür-sanat haber ve yazıları yerine koyabiliriz. Hatta bazı dönemlerde, özellikle II. Abdülhamid'in meşrutî

²¹⁶ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair...*, s. 73, 76.

uygulamayı rafa kaldırdığını ilan etmesini takiben gazeteciler ve diğer aydın zümre üzerinde uygulanan sıkı takip döneminde gazetelerde siyasî konuların tartışıldığı alan azalırken, öncekine oranla kullanılan eleştirel dil de oldukça yumuşarken, edebî tartışma ve konuların gazete sayfalarında daha fazla yer kaplayacağı görülecektir. Bunu 1980 sonrası Türk basınındaki apolitize olmaya zorlanmış ve magazinél haberlere kayış durumuna benzetmek yanlış olmaz.

Terakki gazetesinde de diğer Türkçe gazetelerde olduğu gibi özellikle Dersaadet'te yayınlanan Avrupa dilli basından kaynak olarak istifade edildiyse de, yayınlanmış olan çok sayıda özgün makale yer alır. Özellikle Hayreddin imzalı siyasî, ekonomi, eğitim konulu yazılar, mevcut sorunların ortaya konulması ve bunlara sunulan çözüm önerileri ile yine Osmanlı Devleti'nin dış politikasına ilişkin yorum yazıları son derece güncel ve etkilidir. Gazetede Türkistan bölgesindeki Rus yayılmasına ilişkin görülen çok sayıda haberin, Rusların Lehistan üzerinde yürüttükleri dinî, kültürel, siyasî politikaların, yine Çarlık Rusyasında görülen rejim aleyhtarı faaliyette bulunan bir kısım örgütler ve Çarlık yönetiminin bunlarla olan "başarısız" mücadelesine ilişkin gelişmelere ilişkin haber ve makalelerin de Lehli Hayreddin'in kaleminden çıkmış olduğu tahmin edilir. Buna karşın 29 Ağustos 1870 tarihli, 438 numaralı nüshada Mehmed Ayetullah imzasıyla yayınlanmış, "Umumi politika ve Türkistan" isimli oldukça uzunca bir makalede de Rusya'nın Türk bölgeleri üzerinde yaylışı ve Batılı devletlerin buralarda yaşananlara kayıtsız kalışı ele alınmıştır. Hatırlanacağı üzere Ayetullah Bey'in Rusya'nın Türk bölgeleri üzerinde uygulayagelmekte olduğu bu saldırgan politikaya yönelik eleştirileri Âli Kararname'ye takılıp, 5. sayısından sonra yayını sonlandırılan *Utarid* gazetesinde de görülmüştü.

Gazetede ayrıca Hanya, Selanik, İşkodra, Belgrad, Bursa vb. Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinden gazete idarehanesine

gönderilen mektup ve yazılardan kaynak olarak yararlanıldığı da görülür. Dolayısıyla diğer gazetelerden çok daha özgün bir içerikle hazırlanmıştır. Çeşitli bölgelerden haber ileten mektup ve yazıların kaynak olarak kullanılması sırasında Terakki gazetesi yazı işlerince ne denli titiz davranılmaya gayret gösterildiği gazetede ki duyuru niteliğindeki kısa bir yazıdan açıkça anlaşılır. 213 numaralı, 30 Ağustos 1869 tarihli Terakki'deki bu yazıda, gönüllü habercilere seslenilir. Yazıda, gazeteye yayınlanması için gönderilen havadislerin, kesin doğru bilgiler içeriyor olması ve bu bilgiler şayet suçlayıcı nitelikteyseler, bunların belgelendirilmesine dikkat edilmesi hususu hatırlatılır. Aksi halde bu tür havadislerin dikkate alınmayacağı, çünkü tekzip yayınlamak mecburiyetinde kalınmak istenilmediği bildirilir.

Terakki gazetesi de Tanzimat döneminin diğer Türkçe gazeteleri gibi Osmanlıcılık fikrinin benimsendiği bir yayın politikası izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi sahadaki zor koşullardan kurtulmasının yolu kardeşlik hisleriyle birbirine kenetlenmiş çeşitli unsurların ortak gayretiyle çözümlenebilecektir. Ancak her şeyden önce çağın gereksinimlerini karşılayacak içerikte bir eğitimden toplumun genelinin istifade etmesi gerektir. Bu, terakkinin yolunu açıp, Osmanlı Devleti'nde hızla yayılmasına imkân verecektir. Terakki ise, Osmanlı'nın yeniden medenî, zengin ve mamur ülkeler nezdinde anılmasını ve halkın toplumsal, ekonomik ve siyasi sahada daha özgür bir ortama erişebilmesini olanaklı kılacaktır.

1870 yılına ait nühalarında, Terakki gazetesinde de Fransa-Almanya arasında cereyan eden savaşın gazetesinin büyük kısmını kapladığı görülür. Haberlerin büyük kısmı Avrupa basınından yapılan tercümeler ve telgrafla ulaşan taze bilgiler yoluyla oluşturulur. Yine bu tarihte yayınlanan diğer gazeteler gibi, Terakki gazetesinin de Fransa-Almanya savaşına dair en yeni bilgileri okuyucuya ulaştırma yarışında geri kalmamak amacıyla günlük

439. sayısına kadar düzenli olarak çıkan Terakki gazetesi- nin yayını, 30 Ağustos 1870 tarihli bu sayısından sonra bir ay süreyle hükümetçe tatil edilmiştir. 439. sayıda herhagi “sakın- calı” bir içeriğe rastlanmadığından, 438. sayıda Rusya ve di- ğer Batılı bir kısım devletin Osmanlı Devleti ve diğ er bir kısım Müslüman-Türk ahali üzerinde yürüttükleri politkaya yönelik eleştirilerde bulunulan, Ayetullah Bey’in yukarıda bahsi geçen makalesinden ötürü gazetenin yayınının tatil edilmiş olması kuv- vetle muhtemeldir. Ebuzziya Tevfık Bey’in bildirdiğine göre, Fi- lip Efendi bundan sonra Raşid Efendi’den ayrılmış, gazete de eski hüviyetini ve düzenini kaybetmiştir.²¹⁷

Filip Efendi bu arada *Hakâyıku’l Vekâyî*’nin yayınıni üst- lenmiş, Terakki’nin yazar kadrosundan bir kısmı bu gazeteye naklonulmuştur. Buna karşın, eski gazetesini ve dolayısıyla müşterilerini yüzüstü bırakmamış, bir ay müddetle tatil olu- nan Terakki gazetesi müşterilerine, tatil mûhletinin sonuna ka- dar *Hakâyıku’l Vekâyî* gazetesinden verileceği ilan olunmuştur.²¹⁸ Filip Efendi’nin idaresinden çıkan Terakki gazetesi 3 Ekim 1870 tarihli 441. sayısından sonra yayınına ara vermiş, gazete 20 Şu- bat 1871’de 1 numaradan başlayarak, “*politika ve ilmî konulara dair Osmanlı gazetesidir*” ibaresiyle yine Ali Raşid’in imtiyaz sahipliğinde haftada bir Pazartesi günleri yayınlanmıştır. Kısa süre sonra Cuma ve Pazar hariç haftada beş gün yayınlanmaya başlanan gazetede fen, sağlık, ekonomi vb. konulu yazılar, siyasî içerikli olanlara kıyasla daha geniş yer tutmuştur. Hatta bu dö- neminde Terakki gazetesi okurlarına *Sıhhatnüma* adıyla bir de sağlık gazetesini ek olarak vermiştir. Bu gazetenin kütüphane- lerimizde görülebilen yegane nüshası, 18 Temmuz 1871 tarihli 7 numaralı nüshasıdır. Buna karşın, bu ekin hazırlanacağına dair

²¹⁷ Ebuzziya Tevfık, *Salname-i Hadika*, s. 79.

²¹⁸ *Hakâyıku’l Vekâyî*, No: 1, 3 Eylül 1870, s. 1.

bilgi 10 Nisan 1871 tarihli Terakki'de verilmiş, yazı göndermek isteyenler acele etmeleri konusunda uyarılmıştır.²¹⁹ Ali Raşid'in kontrolünde hazırlanan Terakki, Filip Efendi zamanında gördüğü ilgiyi görmemiş olsa da, 198 sayı daha yayınlanabilmiştir. Diğer deyişle 7 ay daha yayın hayatında kalabilen gazetenin son sayısı 12 Eylül 1871 tarihli dir.

Terakki gazetesi, bu başarılı ana gazeteye ek olarak iki gazete daha yayınlamıştır ki, bunlar söz konusu gazetenin Türk basın tarihinde daha da önemle anılmasına sebep olmuştur. Bunlardan biri Terakki logosu altında "*Eğlenceye dair gazetedir*" ibaresiyle hazırlanan mizah gazetesidir. Haftada bir gün, ana gazetenin yayınlanmadığı Cuma günleri Terakki okurlarına ücretsiz olarak sunulmuştur. İlk sayısı 15 Ekim 1870 tarihli dir. Gündemi meşgul eden siyasî, ekonomik, kültürel meseleler oldukça ince bir mizah anlayışıyla irdelenmiştir. Örneğin, 18 Kasım 1870 tarihli "3 numaralı nüshada, "En doğru havadisler bu sayfadadır" başlığı altında tüm bir sayfa bomboş basılmıştır. Bu yolla Âli Karamamenin, gazetecileri ne denli sıkıttığı, dolayısıyla gazetelerde yazılıp çizilenlerin mevcut durumu, gerçekleri ne derece doğru olarak aktarabilmekte olduğuna dair çok açık bir ileti sunulmuştur okurlara. Bu ek daha sonra *Terakki Eğlencesi* adıyla hazırlanmıştır. Bu isimle ilk sayısı 16 Aralık 1870 tarihinde çıkmıştır. Cuma günleri büyük boyda, resimli veya Salı günleri küçük boyda, resimsiz tercihiyle okurlara sunulacağı bilgisi logonun hemen altında verilmiş olsa da, küçük boydaki nüshalarında da illüstrasyonlara yer verilmiştir. 12 sayı bu isimle devam ettikten sonra, 13. sayısından itibaren ismi *Letaif-i Asar* olarak değişmiştir. Asır adıyla çıkan ancak bazı sebeplerden ötürü yayını tatil edilen gazetenin imtiyazı, haftada iki gün (Salı, Cuma) çıkarılmak ve içeriği de mizah olmak şartıyla alınmış, ismi de *Letaif-i*

²¹⁹ "İhtar", *Terakki*, No: 8, 10 Nisan 1871, s. 1.

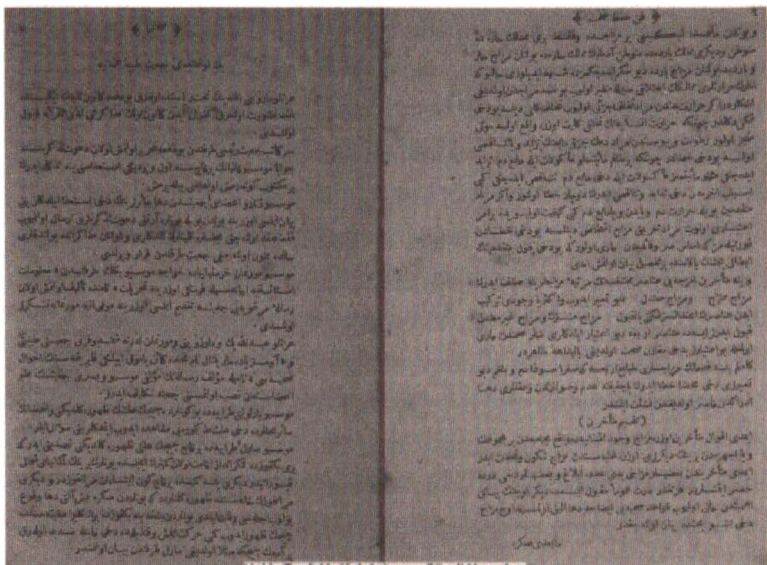
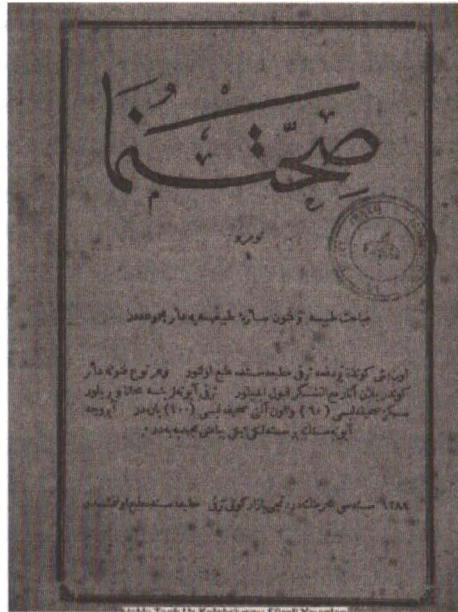
Asar olarak değiştirilmiştir. Bu sayede Terakki'den bağımsız bir başka gazete hüviyeti verilmek istenmiştir bu mizah ekine. Buna karşın 13. numaradan başlatılmıştır ve Terakki gazetesi abonelerine ücretsiz olarak verileceği ilan olunmuştur. Diğer deyişle yine de tam anlamıyla bağımsız bir yayın değildir. Terakki abonesi olmayanlara para karşılığı satılabilmektedir. *Letaif-i Asar* gazetesinin ulaşılabilen son sayısı 22 Ocak 1872 tarihli, 71 numaralı nüshasıdır. *Letaif-i Asar* ismiyle çıkarılan nüshalarda Ali Raşid yerine imtiyaz sahibinin vekili Rıza imzası görülür.

Türkiye'de ilk defa kadınlara mahsus bir yayın hazırlayan gazete de Terakki olmuştur. 27 Haziran 1869 tarihli nüshasında Terakki başlığının altında "*Muhadderat için gazetedir*" ibaresini yazmak suretiyle haftada bir, Pazar günleri kadınlara özel bir nüsha çıkarmaya başlamıştır. Burada ilmî ve siyâsî gündeme dair bilgilendirici makaleler, genel anlamda kadın konulu makaleler (örneğin İslamda kadının yeri, emziren kadınlara faydalı bilgiler, çocuk terbiyesi vs.), hikâyeler ve bayan okurlardan gelen çeşitli mektuplara yer verilmiştir.

Bu gazetede kadınların toplum içindeki önemine değinilmiş, kız çocukların eğitim alması gerekliliğinin önemi üzerinde durulmuş, ev idaresinde kadının önemine dikkat çekilmiştir.²²⁰

Terakki'nin vermiş olduğu bir diğer ek de önceden belirttiğimiz gibi sağlık gazetesidir. **Sıhhatnüma** adıyla hazırlanan bu ek, onbeş günde bir, 8 ve 16'sar sayfalık olmak üzere iki ayrı hacim tercihiyle sunulmuştur okurlara. Terakki abonelerine ücretsiz olarak verilmiştir. Sıhhatnüma'da tıp ve fen bilimlerine dair konular işlenmiştir. Ayrıca tıp eğitimi verilen okullara ilişkin okutulan dersler vb. ayrıntılı bilgi aktarılmıştır.

²²⁰ Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Afa Matbaacılık, 1990, s.

Nitekim henüz Filip Efendi kontrolünde çıkan Terakki'de, Türk okurundaki iyi yöndeki değişimden duyulan memnuniyet haber yapılır. *“Eskiden yalnızca Takvîm-i Vekâyî varken ve o da en fazla haftada bir kez çıkarken, üstelik yalnızca bir kısım memurlara hitab etmek üzere hazırlanıyorken bugün gazetelerin sayısı artmıştır. Toplumun tüm kesimlerine hitab edebilmekte olan bugünkü gazeteler sayesinde halkımızın dünya olaylarına ilişkin haberdar olması söz konusu olmuştur. Bu ilgi her geçen gün artmaktadır da. İşte gerçek terakki de budur”* denilmiştir.²²¹

Basın Tarihimizde Bir Muamma: MUHİB Gazetesi

İmtiyaz sahibinin vekili Şekib imzasıyla çıkan gazetenin ilk sayısı 24 Nisan 1869 tarihli dir. Babıâli karşısında 13 numaralı Muhib matbaasında basılan gazetenin idarehanesi de aynı mahaldir. Küçük boyda, resimsiz olarak, 4 sayfadan ibaret hazırlanan gazete, haftada altı gün çıkmıştır. İç ve dış politikaya dair haberler ve yorum yazılarına, telgraf haberlerine yer verilmiştir. Gazetenin imtiyaz sahibi adına vekili 7 Mayıs 1869 (25 Nisan 1285 Rumi) tarihli nüshadan itibaren Şakir Bey olarak görülmüş, Şekib Bey'in imzalı yazıları gazetede yine yer almıştır.

Hasan Refik Ertuğ, 'Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi' adlı kitabında gazeteyi 1867 yılında yayına başlatan süreli yayınlar arasında zikretmiştir. Ertuğ, matbaacılıkla uğraşan Şakir Efendi tarafından yayınlanan bu gazetenin yayını iki yıl sürdürdüğünü belirtmiştir. Ertuğ'dan alıntı yaptığı anlaşılan Hülya Baykal'ın 'Türk Basın Tarihi' adlı kitabında da tıpa tıpa aynı bilgilere rastlanmaktadır.²²² Her ne kadar kaynaklarda önce büyük boyda hazırlandığı ve daha sonra küçük boyda döndüğü söylene

²²¹ Terakki, No: 70, 9 Şubat 1869, s. 1-2.

²²² Ertuğ, Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, s. 212; Baykal, a.g.e., s. 70.

de, bugün itibarıyla Şakir Efendi tarafından yayınlanan Muhib gazetesinin eldeki sayıları küçük boyda hazırlanmış olan nüshalardır ve birinci sayısı Nisan 1869 tarihli dir. Anlaşılan o ki, gazete daha önce yayına başlamış, bir süre ara vermiş, 1869'da ebat değişikliğiyle birlikte yeniden neşre başlamıştır.

Muhib gazetesi için Ebuzziya Tevfik, 'Salname-i Hadika'da, "Andon imzasıyla 84 Receb'inde (Kasım 1867) zuhur etmiştir. Memleketimizde görülen gazeteler içinde bunun kadar isim değiştirmiş hiçbir gazete yoktur. Hatta bir senede iki-üç isim değiştirdiği olmuştur. **Türkistan**, **Memâlik-i Mahrûsa**, **Hülasat-ül Efkâr**, **Lisan-ı Sıdk** unvanlarıyla da olmak üzere beş defa isim değiştirmiş ve her defasında 2'şer 3'er nüsha olarak neşredilmiştir. Daha tuhafı şudur ki, gazetenin namı değişikçe sahibinin adı da değiştirdi" şeklinde bilgi vermiştir.²²³

Selim Nüzhet Gerçek ise, Muhib gazetesinin 1867 yılında, önceleri büyük boyda yayınlanmaya başladığı bilgisini verir. Sahibi Şakir Efendi olup, kendisi matbaa sahibidir. İki yıl yayında kalan bu gazetenin **Muhibb-i Vatan** gazetesi ile karıştırılmış olabileceğini ifade eder. Muhibb-i Vatan'ın Andon Efendi tarafından yayınlandığını ve Türkistan, Hülasat-ül Efkâr, Memâlik-i Mahrûsa adları altında 7 yıla yayılan bir sürede yayınına devam ettiğini bildirir. 'Salname-i Hadika'da Muhib ve Muhibb-i Vatan gazetelerinin karıştırılmış olmasının ihtimal dâhilinde olduğunu belirtir.²²⁴ Fuat Süreyya Oral da, Ebuzziya Tevfik gibi Muhib gazetesini "çok isim değiştiren gazete" olarak niteler. Sahibi olarak da Andon Efendi zikredilmektedir. Buna karşın Andon Efendi tarafından çıkarılan gazete Muhibb-i Vatan'dır. Daha sonra Memâlik-i Mahrûsa, Lisan-ı Sıdk gibi adlarla da yayın-

²²³ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, s. 77-78.

²²⁴ Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, İstanbul, İstanbul Matbuat Cemiyeti, 1931, s. 45.

lanacaktır. “Muhib gazetesi Şakir Efendi tarafından yayınlanmıştır” bilgisini verir.²²⁵

Memâlik-i Mahrûsa’nın birinci sayısındaki sunuş yazısında da şu cümlelere rastlanır: “*Gazeteler milletin düşüncelerinin duyulması, devlet ve milletin ilerlemesi bakımından bir denge aracı makamındadır. ... Vatanını sevenlerden biri olarak yine diğer muhibb-i vatan olanlarla birlikte önceden ‘Muhib’ namıyla tab ve neşrine muvaffak olduğum naçizane eserimin ‘Memâlik-i Mahrûsa’ adıyla neşrine giriştim*”. Bu cümleden kanımca şöyle bir sonuç çıkmaktadır ki, Muhib adıyla yayınlanmış bir gazete söz konusu olup, ‘muhibb-i vatan’ tabiri gazetenin sahibi veya başyazarınca lakap olarak kullanılmaktadır. Nitekim Hülasat-ül Efkâr’da, bu imzaya bazı sayılarda rastlanmıştır. Buna karşın, Muhib gazetesi kapandığı zaman kısa süreyle Muhibb-i Vatan adıyla da çıkmış olabilir veya tam zıddı.

‘Salname-i Hadika’daki, gazetenin ismiyle birlikte imtiyaz sahibinin de değiştiği yorumunun gerçekte neyi ifade ettiğini, Münir Süleyman Çapanoğlu’nun bir makalesinden, daha açık bir anlatım sayesinde anlamak mümkün. Çapanoğlu’nun *Hafta* dergisinde çıkan bir yazısından anlaşıldığı üzere,²²⁶ basın yoluyla şantaj uygulamasına Tanzimat dönemi gazetecilerinden bir kısmı tarafından da başvurulmuştur. Andon Efendi bunlardan biridir. Andon Efendi’nin yeni yeni gazeteler çıkararak a bone kaydedip, her çıkardığı gazeteyi bir veya iki sayı sonra kapattığını söyleyen Çapanoğlu, kendisinin 1866 tarihinde ‘Muhib’ isminde bir gazete çıkardığını ve üç sayı sonra kapattığını, bunu takip eden zamanda Türkistan isimli bir başka gazete daha yayınladığını ve bunun da ancak iki

²²⁵ Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi*, I, Ankara, Yeni Adım Matbaası, 1967, s. 114.

²²⁶ Münir Süleyman Çapanoğlu, “1,5 metre boyunda gazete”, *Hafta*, 1 Ağustos 1952, Sayı:149’dan aktaran www.medyakronik.net.

sayı devam ettiğini belirtir. Arkasından Memâlik-i Mahrûsa'yı, sonra Hülâsat'ül Efkâr'ı ve Lisan-ı Sıdk'ı çıkardığını söyler.

Memâlik-i Mahrûsa

Çapanoğlu, “Ebuzziya Tevfik’in Salname-i Hadika’sında yazdığı şekilde “Bir yılda beş gazete... Bunlar ikişer, üçer sayı çıkıp kapanmış, Andon da abone paralarını cebine indirmiştir” derse de, tarafımızca yapılan araştırmada Memâlik-i Mahrûsa’nın 50 sayı çıktığı görülmüştür. İlk sayısı 16 Haziran 1870 tarihinde, Antuan²²⁷ imzasıyla çıkan gazetenin 50. sayısı 21 Eylül 1870 tarihli. Yeni gazetenin imtiyaz sahipliğinde başka isim ‘Râsid’ göze çarpsa da, ikinci sayfada, *Muhib* gazetesine²²⁸ abone olanlardan müddeti tamamlanmayanlara vakitleri tamamlanincaya kadar Memâlik-i Mahrûsa’dan verileceği, bu müşterilerin yeni gazetenin idarehanesine müracaat etmeleri ilan olunmuştur. Gerçi bu gazete de yalnızca 3 ay müddetle neşrolunabilmiştir. 3 aydan uzun süre, altı ay ve 1 yıl süreyle abone olanların ödedikleri ücretleri geri alıp alamadıkları şüphelidir. “*İntişar-ı maârif ve havadise dair Türk gazetesidir*” ibaresiyle yayınlanan Memâlik-i Mahrûsa gazetesinin idarehanesi Nuruosmaniye Birinci Caddesi şeklinde belirtilmiş olup, Cuma ve Pazardan dışında haftada beş gün yayınlanmıştır. Ancak özellikle maddî sorunlar nedeniyle her seferinde düzenli olarak çıktığını söylemek güçtür. Memâlik-i Mahrûsa, iç ve dış politika haberleri, zaptiye haberleri, Avrupa devletlerindeki siyasî, ekonomik gelişmelere

²²⁷ Bizce Antuan şeklinde okunmuştur, Andon olarak değil.

²²⁸ Muhib-bi Vatan denilmemekte, belki Muhib denilerek gazetenin ismi kısaca söylenmektedir, ya da her ne kadar kütüphanelerde Şakir Efendi’nin sahipliğindeki Muhib gazetesinin nüshalarına rastlansa ve Antuan’ın sahipliğindeki Muhib gazetelerine ulaşılamamakta olsa da, Muhib adıyla bir başka gazetenin Antuan Efendi tarafından da yayınlanmış olması mümkündür.

dair haberler ile eğitim konulu kısa kısa haberlerle doldurulmuştur. Buna karşın özellikle eğitim konulu haberlerin diğerlerine göre nispeten uzun olanları dikkat çeker. Yazılar büyük oranda Avrupa gazetelerinden veya İstanbul'daki Avrupa dilli basından yapılan çeviriler yoluyla oluşturulmuştur.

Hülasat-ül Efkâr

Muhib-bi Vatan, *Lisan-ı Sıdk* gazetelerinin nüshalarına rastlayamadığımız gibi, *Türkistan* isimli bir gazetenin tek bir nüshasına ulaşabildik, bu gazete 5 Temmuz 1865 tarihli olup, gazetenin sonunda yayıncısına dair herhangi bir isme rastlanmamıştır. Yalnızca logonun altında “Gazete-i Osmani ez Cemiyet-i Havadis ve Maârif” denilmekte olup, bunun Andon Efendi'nin *Türkistan*'ı olduğu şüphelidir. Kütüphanelerimizde Antuan (Andon) ismiyle yayınlanan *Memâlik-i Mahrûsa*'dan başka diğer bir gazete Hülasat-ül Efkâr gazetesi olmuştur. Gazetenin 114 nüshası görülmüştür. Birinci sayısı 21 Haziran 1873 tarihli. “*Terakki yolunda hizmet eder evrak-ı havadisdendir*” ibaresiyle yayınlanmıştır. Matbaa ve idarehanesi Asmaaltı Camlı Han'da olup, haftada beş gün, küçük boyda, resimsiz olarak yayınlanmıştır. Gazetenin mevcut birinci sayısındaki tarih her ne kadar 21 Haziran 1873 olarak görülse de, 8 Aralık 1870 tarihli *Diyojen*'de, Hülasat-ül Efkâr'ın yayına başlamasına dair bir haber görülmüştür:

“Haftada beş defa tab ve neşrolunmak üzere bu defa Hülasat-ül Efkâr isminde bir gazete çıkmaya başladı. İsmi bilmediğimiz imtiyaz sahibini tebrik eylediğimizin tebliğini vekilinden temenni ederiz. Bu gazete Basiret hacminde ise de başlığı o kadar başarılı değil, besbelli Ramazan haliyle aceleye gelmiş. Kullandığı dil ise bir iki seneden beri birbirini takiben çıkıp kapanan Muhib, Türkistan, Memalik-i Mahrusa gazetelerinin kuvvetli kalem sahibi yazarlarının bulunduğu zamanlarda çı-

*kan nüshalarına benzer. ... İnşallah bu örneklere benzemeyip devamlı olur”.*²²⁹

Bu yazıdan şu sonuç çıkmaktadır ki, Antuan Efendi Hülâsat-ül Efkâr gazetesini 1873 tarihinden evvel yayınlamaya başlamıştır. İmtiyaz sahibi olarak kendini göstermeyerek, bir vekil aracılığıyla gazeteyi yayınlamıştır. Ancak 1870 tarihli Hülâsat-ül Efkâr gazetesinin herhangi bir nüshasına kütüphanelerimizde rastlanmamıştır, tıpkı çağdaşı pek çok kaynakta Antuan Efendi'nin çıkarmış olduğu bilgisi aktarılan *Muhib*, *Lisan-ı Sıdk*, *Türkistan* gazeteleri gibi. Tüm bu gazetelerin ve 1870'de ilk kez yayınına başlandığı anlaşılan Hülâsat-ül Efkâr'ın da, yalnızca birkaç sayı yayınlandıktan sonra ve abone ücretleri toplandıktan sonra kapandığını düşünmemek elde değildir mevcut bu durum ve bilgiler ışığında. Antuan Efendi'nin çoğu zaman imtiyaz sahibi olarak kendi ismini vermeyip farklı isimlerle gazetelerini çıkarmış olması da bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir, Ebuzziya Tevfik'in de 'Salname-i Hadika'da belirttiği üzere. *Diyojen*'deki işleme içeren bu yazıdan yine şu anlaşılır ki, her ne kadar yeni çıkan Hülâsat-ül Efkâr gazetesinde imtiyaz sahibi açık olarak belirtilmemiş olsa da, gazetenin Antuan Efendi tarafından çıkarılmış olduğu basın camiasına malumdur ve kamuoyu da bu suretle bilgilendirilmektedir. Ancak *Memalik-i Mahrûsa* (50 sayı) ve Hülâsat-ül Efkâr'ın (1873-74 dönemi -114 sayı) diğerlerine oranla daha insafı davranılarak, en azından 2-3 sayıdan fazla çıkarıldığı da görülür.

Antuan Efendi'nin Hülâsat-ül Efkâr'ın ikinci yayın dönemindeki 3. sayısında Hadika'nın, biraz da iğneli bir üslupla yazılmış diyebileceğimiz, Hülâsat-ül Efkâr'ı tebrik mesajına yer verilmiştir: “*Cumartesi gününden itibaren Hülâsat-ül Efkâr gazetesini neşrolunmaya başlamıştır. Gazeteler eğitimin yayılmasına, kamuoyunun ikazına ve medeniyetin celbine vasıta olduğundan,*

²²⁹ “Hülâsat-ül Efkâr”, *Diyojen*, No: 3, 8 Aralık 1870, s.2.

çoğalmaları daima vatan ve millet hakkında hayırlıdır. Bununla birlikte bu yeni gazeteyi tebrik ile beraber, halk tarafından rağbet görmesini ve devam ve sebatını temenni ederiz". Hülâsat-ül Efkâr yönetimi de bu sözlerdeki iğnelemeyi anlamış olsa gerek, *"Hadika'nın devam ve sebatımızı temennisinden teşekkür ederiz"* şeklinde yanıtlamıştır mesajı. Anlaşılan o ki, Ebuzziya Tevfik Bey, Antuan Efendi'nin bu gazetesinin halkın rağbetine mahzar olacağından şüphe duymaktadır ve bu gazetenin de sahibince uzun süre yayınına devam olunmayacağı yönünde bir kanaati vardır. Bu kanaatini üstü kapalı bir şekilde gazetesindeki tebrik mesajı yoluyla ilan etmiştir. Görüldüğü üzere Antuan Efendi, dönemin basın sektöründe fazlaca iyi bir isim bırakmamıştır. Gazetecilik mesleğini yüceltmeye ve tutundurmaya çalışan dönemin daimi basın patronları, başyazarlarınca salt ticarî kaygıyla yayın faaliyetlerine giren bu türden kimseler hoş karşılanmamıştır.

Yayın tatillerinde geçen süre de (8 ay) dahil olmak üzere Hülâsat-ül Efkâr yaklaşık 14 ay yayın hayatında kalabilmiştir. Ağustos 1874'deki son sayısından sonra, aynı isimle ancak 1 numarayla Aralık 1874'de yeniden çıkmış, buna karşın ikinci sayısı çıkarlamamıştır. Hülâsat-ül Efkâr'da, *Memâlik-i Mahrûsa*'da olduğu gibi iç ve dış politika haberleri, payitaht ve eyaletlerdeki gelişmelere dair haberler, Avrupa devletlerindeki siyasî, ekonomik gelişmelere dair çoğu kısa kısa hazırlanmış haberler, "vukuat-ı zaptiye" başlığı altında asayiş haberleri ile eğitim konulu haber ve makaleler yer almıştır. Makalelerin büyük kısmı imzasız olarak hazırlanmış, buna karşın bazı makalelerin altında Merd-i Garib²³⁰ ve Muhibb-i Vatan²³¹ imzalarına rastlanmıştır. Memâlik-i

²³⁰ Basiret gazetesi'nde de yazan Şuayip Bey. Bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair...*, s. 57.

²³¹ "Vukuat-ı Vatan" başlıklı bir haber dizisinin altında yer almıştır bu imza. Bu haber dizisinde, Galata'da Zaptiye Nezareti'nce kapatılan ve kapatılması düşünülen bir kısım ticarethanelerle ilgili bilgi ve yorumlar aktarılmıştır.

Mahrûsa'da olduğu gibi Hülasat-ül Efkâr'da da resmî ilanlar ve görevde yükseltme, yeni atamalar ve aziller gibi resmî haberler gazetesinin önemli bir kısmını işgal etmiştir.

Gazetenin sonraki sayılarında haberlerin yorumla birlikte verilmeye başlandığı dikkat çeker. Kararname-i Âli uyarınca tatil veya tünden kapatılma cezası alıp da abonelere karşı borçlu duruma düşmek korkusuyla yalnızca kısa haberlerin doğrudan aktarılması yolunu tercih eden Antuan Efendi'nin, sonraki sayılarda haberlerin yorum içerir şekilde verilmesine razı olduğu anlaşılır. Bununla birlikte, ilk 67 sayı boyunca yayınına düzenli devam edebilen Hülasat-ül Efkâr'ın, 9 Eylül 1873 tarihli bu sayısından sonra yayını durdurulur. Söz konusu sayıdaki, ilk sayfada yayınlanan ve Osmanlı Devleti'nde basının halkın terakki-sine hizmet vazifesini layıkıyla yerine getirmesine imkân verecek nispette özgür olamadığına dair alenen olmasa da, örtük ifadelerle kaleme alınmış olan başlıksız bir yazı gazetesinin yaklaşık 7 ay süreyle yayınının durdurulmasına sebep olmuştur. Matbuat İdaresi Müdürlüğü'nce kapatılan gazetesinin 68. sayısı nitekim 18 Nisan 1874 tarihlidir. Buna rağmen, gazetede yine devletin siyâsî ve ekonomik durumu ve geleceğine dair yorumlar içeren makaleler yayınlanır. "İhtiyacât-ı milliyemiz" başlıklı yazı dizisi bunlardan-
dır. 78. nüshadan itibaren imzasız olarak verilen bu yazı dizisinde çağın gerekleri doğrultusunda ekonomik ve kültürel sahalarda bir devletin kudretini koruyabilmesi için kendine lazım olanlar nelerdir, bunların temini ne şekilde olur ve kaçınılması gerekenler nelerdir gibi konular üzerinde durulur. Yine Süveyş Kanalı'nın öneme dair haberler de, yorumlu olarak verilen haberlerdendir. 29 Mayıs 1874 tarihli 103 numaralı gazetede, "Maârif" başlıklı makale de bunlara örnektir. Bu makalede, geri kalmışlığımızın nedeni olarak eğitim sisteminde yaşanan olumsuzluklar gösterilir. Tedris usullerimizin muntazam olmayışı bu olumsuzluklardan-
dır. Altı yaşında ilk mekteplere başlayan çocukların buradan,

harekeli yazıyı dahi zor okur bir şekilde mezun oldukları, ardından 4 sene rüştiyelerde okuyup, yine de düzgün bir bilgiye sahip olmadan ve düzgün imlayla yazı yazmayı dahi nadiren becererek diploma alabildikleri ifade olunur. Bu çocukların büyük kısmının girdikleri devlet dairelerinde tesadüfen bir şeyler öğrenmeye devam etmelerinin beklenti olduğu ancak, bu durumun ne derece doğru olduğu sorgulanır. Vakıf sahiplerinin yardımlarıyla kurulan, çoğalan bu okullardaki öğretim usullerinin bu şekilde oluşunun, bağış sahiplerini de üzdüğü ifade olunur. Ardından, ilk mekteplerden itibaren çocuklara Arapça yerine, hazırlanacak Türkçe dilbilgisi ve imla kitapları vasıtasıyla Türkçe okuma ve yazma öğretilmesi gerektiği, Rüştiyelerde de bu yolun devam ettirilmesi gerektiği söylenir. Bu okullardan mezun olacak çocukların, açılması gereken fûnûn okullarında öğretimlerine devam etmelerinin, çağın gerektirdiği bir zorunluluk olduğu hatırlatılır. Gazetesinin 104. sayısında, Hülasat-ül Efkâr'ın okuyucularından gördüğü büyük rağbet üzerine hacminin büyütüleceği ilan olunur. Nitekim bir sonraki sayısı büyük boyda hazırlanır. 105 numaralı, 2 Haziran 1874 tarihli bu sayıda dikkat çeken bir makale ise “Adalet” başlığını taşımaktadır. İmzasız olan bu yazıda, her toplumun halkının hak ve hukukunu birbirlerine, devlete karşı koruyabilmek için kendi kanunlarına sahip olması gerektiği ve kendi iç mevzuatını oluştururken yabancıların buna karışmasına engel olunması gerektiği hatırlatılır. Kanunların o devletin tüm vatandaşlarının her nevi hakkını adilane koruyabilecek şekilde düzenlenmesi gerektiği, kanunların bir kısım kimselerin kendi menfaatlerine uygun şekilde hazırlandığı takdirde bunun doğruluğu ve adaletli olup olmayacağının sorgulanabilir olduğu üzerinde durulur. “Adilane yönetimin temini hükümetin vazifesidir” denilir ve “devlet ve milletin tek vücut olduğu düşünüldüğünde, yönetimin halka zulüm etmesi, kendi canına kastetmesi ile bir değil midir?” diye sorulur. “Adalet öyle bir saadettir ki derununa (dahiline) almış

olduğu millet ve devleti ihya eder. Zulüm ise bir kavmi yerle bir etmeye yeter” denilir.

Gazete, 7 aylık yayın tatilinden sonra yalnızca 2 ay düzenli yayın yapabilir. 11 Haziran 1874 tarihli sayısından sonra hükümet tarafından aldığı ceza üzerine yaklaşık 1 ay süreyle çıkamaz. 9 Temmuz 1874 tarihinde yeniden yayına başlayabilen gazetenin ilk sayfasında “İfade-i mahsusa” başlıklı yazıda, yapmış oldukları bir hata neticesi hükümet tarafından gazetenin 2 ay müddetle tatil cezası aldığı halde “hükümetin büyük bir merhamet ve şefkat göstererek” bu cezayı bir ay müddete çektiği ve bu sayede yeniden neşre başlayabildikleri belirtilir.

Yazar Kadrosu ve Mürettiplerin Direnişi

Bundan sonra ise Antuan Efendi’nin gazetenin yazar kadrosu ve teknik elemanlarıyla sıkıntılar yaşadığı anlaşılır. Öncelikle gazetenin birkaç gün boyunca matbaada yaşanmakta olan sebeplerden ötürü 2’şer sayfa olarak çıkacağı okuyuculara haber verilir.²³² İki sayı bu şekilde çıkan gazetede, yine bir kısım sebeplere dayalı olarak matbaada yaşanan sorunlardan ötürü gazetenin sayfalarında görülmekte olan dizgi hataları nedeniyle özür dilenir.²³³ Sonrasında ise matbaada yaşanan sorunların henüz sonlandıramamış olmasının bir neticesi olarak gazetenin hacminin küçültülmek mecburiyetinde olduğu ihtar olunur.²³⁴ Bundan sonra bir sayı daha çıkan Hülâsat-ül Efkâr’ın yayını 7 Ağustos 1874 tarihli nüshayla birden son bulur. Gazetenin bir sonraki sayısı ancak 5 ay sonra görülür. Logo aynı olmakla birlikte, gazete 12 Aralık 1874 tarihi itibarıyla 1 numaradan başlatılmıştır. İlk sayfada yer

²³² “İhtar-ı mahsus”, *Hülâsat-ül Efkâr*, 24 Temmuz 1874, s. 1.

²³³ “İtizar”, *Hülâsat-ül Efkâr*, 27 Temmuz 1874, s. 1; “İtizar”, *Hülâsat-ül Efkâr*, 2 Ağustos 1874, s. 1.

²³⁴ “İhtar”, *Hülâsat-ül Efkâr*, 5 Ağustos 1874, s. 1.

alan “İhtar” başlıklı yazıda gazetenin başına gelenler bizzat Antuan Efendi tarafından anlatılmıştır. Anlaşılan o ki, Antuan Efendi yazar kadrosunun ve yazı işlerinin örgütlü direnişiyle karşılaşmış ve gazetenin yayını bu sefer, Matbuat İdaresi’nce değil de gazete ekibinin katkılarıyla sekteye uğramıştır. Direnişin sebebi ise malesef açıklanmamıştır:

“Gazetecilik mesleğini kendimce en mukaddes bir yol bildiğimden ve geçimimi bu yolda aramayı dilediğimden vaktiyle böyle bir aziz mesleği seçmiştim. Vakıa şu yüzden bir değil binlerce zarar gördüm. Kâh muharrirler yalnız kendi menfaatlerini gözetme hevesine düşüp gazetenin yazı işlerini ağırdan aldılar, kâh mürettepler gazeteci arkadaşlarımızın teşvikleriyle vakitli vakitsiz idarehaneden savuşup gittiler. Kâh müvezziler birleşerek gazetemi satmamaya sözbirliği ettiler de matbaanın semtine bile uğramadılar. Lakin ben alemde en mukaddes bildiğim sebata kul oldum. Hele gazeteci arkadaşlarımızın bu hakire ettikleri hakaret ile karışık esassız yere ettikleri sözleri çekilir yutulur şeyler değil iken, yine hoş gördüm de daire-i devam ve sebatan harice bir adım olsun ayak atmadım. İşte şu zamana değin bu meslekte nasıl sebat ettiysem, hayatımın son nefesine kadar yine sebat edeceğim. Zaten ya şu yolda ak pak olan saçlarımın mükafatını göreceğim yahut böyle bin türlü meşakkatler içinde ölüp gideceğim. İşte bugünden itibaren gazetemi dört beş kişinin idaresine havale ettim. Bundan sonra gazete şirket tarafından idare olunacaktır. Şu zamana kadar memleketimizde şirket vasıtasıyla bir gazetenin neşrolunduğunu görmemiş iken, bir şirketin teşkiliyle maârife hizmet etmeyi deruhde eden bir takım hamiyetli kişilerle şirketin kurulmasına muvaffak olduk”.

Türk basın tarihinde, şahıs değil de şirket sahipliğinde çıkan ilk gazete olan bu gazetenin ömrü uzun olmamış, yalnızca tek sayı

çıkabilmiştir. Küçük boyda hazırlanan bu tek sayılık Hülasat-ül Efkar'ın arka sayfasında yine Antuan imzası görülmekte birlikte, matbaa ve idarehanesinin adresi değişmiştir. Adres "Babıâli Caddesi'nde özel bir oda" olarak belirtilmiş, oda numarası verilmemiştir. Müvezzilerin bile gazetenin dağıtım konusunda çıkardıkları problem düşünüldüğünde, Antuan Efendi'nin Babıâli'de iyi bir nam yapmamış olduğu akla gelebilmektedir.

Çocuklara Özel İlk Süreli Yayın MÜMEYYİZ

Kırım Türklerinden Sıdkı Efendi adında bir eğitimci-gazeteci tarafından çıkarılmıştır. 1869'da yayınına başlanan bu gazetede tam bir Osmanlılık fikrinin hakim olduğu görülür. Sıdkı Efendi'nin, haftada 5 gün yayınladığı bu siyasî gazetenin yanı sıra haberlerin eskimeden okuyucuya ulaştırılabilmesi için ayrıca sık sık tek yapraklık ilave basımına başvurduğu görülür. Dört sayfadan oluşan bu gazete, "*milli menfaatler ve genel havadise dair Osmanlı gazetesidir*" ibaresiyle yayınlanmıştır. İlk sayısı 28 Temmuz 1869 tarihlidir. Mevcut son sayısı 305 numara ve 1 Kasım 1870 tarihlidir.

Dahili ve harici politika haberlerinin aktarıldığı gazetede, kaynak olarak daha çok tıpkı dönemin diğer gazetelerinde olduğu gibi Avrupa basını ve Osmanlı Devleti'nde yayınlanan Fransızca ve yazınının Kırım Türklerinden olması hasebiyle Rusça gazeteler kullanılmıştır. Bazı haberlerde gazetenin kendi yorumu haberin sonuna eklenir. Yine bu yabancı dildeki gazetelerde yayınlanmış olan makalelerin bir bölümü aktararak buna ilişkin gazetenin yorumu da yazının sonuna iliştilir. Bütçenin dengede tutulabilmesi için çözüm önerilerinin aktarıldığı ve eğitim gömenin, bir meslek sahibi olabilmenin çağın bir zorunluluğu olduğu, bu türden eğitilmiş vatandaşların çoğalması sayesinde medenî milletler seviyesine yükselmenin mümkün olabileceğinin konu edildiği ekonomi

ve eğitim temalı özgün makaleler de yer alır. Örneğim eğitim konulu makalelerden birinde²³⁵ Avrupa'daki eğitim sistemi ile Osmanlı Devleti'ndeki eğitim sistemi kıyaslanmaktadır. Avrupa ülkelerinden birinde okula giden her bir çocuğun çok küçük yaşta iken kendi dilinde okuyup yazmayı öğrenebildiği ifade olunur. Ayrıca bu çocukların öğrenim süreleri boyunca en az bir yabancı dili öğrendikleri, yanı sıra matematik, iktisat, biyoloji, kimya gibi bilimlere dair dersler aldıkları yazılır. Daha sonra bu çocukların bu sayılan ve sayılmayan daha birçok bilim dalı içinden, diledikleri birinde eğitimini ilerletmesine ve o sahada uzmanlaşmasına yarayacak yüksek dereceli öğretim kurumlarına devam edebildikleri belirtilir. Buralardan çok genç yaşta çıkan Avrupalıların, hayatlarını en iyi şartlarda idame ettirebilecek kapasitede, kendilerine yetebilen bireyler olarak toplumsal yaşama dahil oldukları ifade olunur. Bizdeki eğitim sisteminin ise bu anlatılanların oldukça gerisinde kaldığı belirtilir. Bunun ise halkın yaşam kalitesinin yükselememesindeki başlıca sebep olduğu ileri sürülür.

Gazetelerin, ticarî hayatın canlılık kazanmasında ne derece etkin bir vasıta olduğunu konu edinen makale de gazete yazarlarının kaleme alınmış özgün yazılardan biridir. Osmanlı tüccarlarının dünya piyasalarını yakından takip etmeleri gerektiğinin anlatıldığı bu yazıda, hangi ülkede hangi sanayi veya zirâî ürüne gereksinim olduğu ve geçerli fiyatları düzenli ve zamanlı olarak takip edebilmenin ancak gazetelerle mümkün olabileceği vurgulanır. Gazetelerin ise yalnızca veya büyük çoğunlukla politika konularını içermekle kalmayıp, güncel piyasa ve diğer ekonomik gelişmeleri de okurlarına düzenli olarak aktarması gerektiği belirtilir. Hatta yalnızca ekonomi konulu gazetelerin yayınlanmasının önemine vurgu yapılır. Ticarî hareketliliğin, ülkenin kalkınmasında ve vatandaşlarının refahının artmasında, yaşam kalitelerinin

²³⁵ "Usul-i tahsil", *Mümeyyiz*, No: 32, 9 Eylül 1869, s. 2-3.

yükselmesinde etkin rol oynadığı, basın da bu ticarî hareketliliğin sağlanmasında en önemli araçlardan biri olduğu vurgulanır.²³⁶ Makalelerin çoğu imzasız olarak yayınlanmış olup, Rasim, Nuri, Sabri Bey'lerin imzalı makaleleri görülür. Asmaaltında Camlı Han matbaasında basılan ve maddî imkânsızlıktan ötürü kapandığı tahmin olunan bu gazetenin Türk basın tarihi açısından en önemli fonksiyonu haftalık yayınladığı çocuk eki vasıtasıyla, Türkiye'de çocuk dergiciliğini başlatmış olmasıdır.

Çocuklara özel ilk Türkçe süreli yayın bu gazetenin sahibi Sıdkı Efendi tarafından yayınlanmıştır. Bu gazete, Mümeyyiz isimli siyasî gazetenin haftalık eki olarak haftada bir gün Cuma günleri yine Mümeyyiz adıyla ancak isminin hemen altında yer alan “Çocuklar için gazetedir” ibaresiyle yayınlanmıştır. İlk sayının yayın tarihi 15 Ekim 1869'dur. Yani ana gazete yayına başladıktan yaklaşık 2,5 ay sonra bu çocuk eki verilmeye başlanmıştır. 49 sayı çıkan bu ekin, son sayısı 14 Ekim 1870 tarihliidir.

Mümeyyiz, Türk toplumunun daha eğitilmiş ve daha çağdaş bir konuma gelebilmesi ve bunu takiben, Batılı ülkeler nezdinde eski itibarını ve gücünü yakalayabilmesi için uzun vadeli dahi olsa bir çözüm üretmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla; toplumun gelecekteki bireylerini teşkil edeceği hesap edilerek, çocukların güçlü ve çağdaş bir eğitim almış surette yetişmelerine az da olsa hizmet edecek bir araç teşkil edilmiştir. Pek çok çocuğun halen eski usulde eğitim veren sıbyan mekteplerine devam ettiği bir dönemde Mümeyyiz, çocuklara, mekteplerde aldıkları eğitime ilaveten, burarlarda verilmeyen daha çağdaş ve günlük hayatta kullanılacak pratik bilgileri ve sosyal hayatta uyulması gereken davranış usullerini muhteva eden bir içerikle hazırlanmıştır.

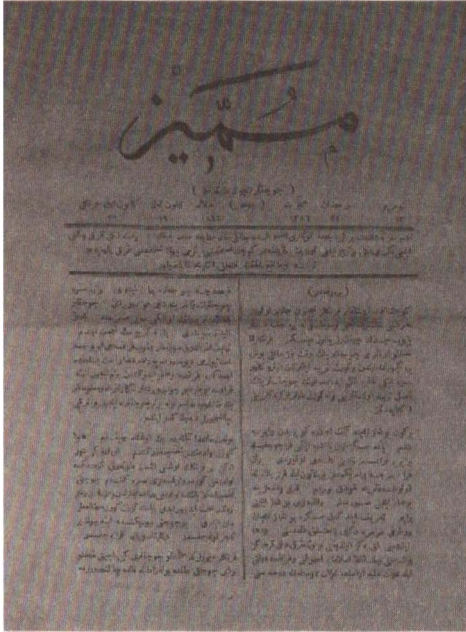
²³⁶ Sabri, “Gazetelerin ehemmiyeti”, *Mümeyyiz*, No: 18, 21 Ağustos 1869, s. 2-3.

Gazetenin 39. sayısına kadar her sayısı farklı renk kağıtlara basılmıştır. Bu şekilde okumanın zevkli kılınması amaçlanmıştır. Tıpkı bugün olduğu gibi o dönemde de kâğıt oldukça pahalı bir hammaddeyken, zaten kısıtlı imkânlarla hazırlanmakta olan gazetenin, sadece çocukların daha fazla ilgisini çekebilmek adına, düz kâğıda oranla daha pahalı olan renkli kağıtlara basılması, gazetenin yayıncılarının belirledikleri amaç uğrunda hiçbir masraftan kaçınmadıklarının bir göstergesi olmuştur. Ana amacı,

çocukların okulda aldıkları eğitime ilaveten tamamlayıcı bilgiler sunmak ya da hiç almadıkları modern usulde eğitime ait bilgiler vermek ve bu sayede gelecek neslin çağın gereklerine uygun fen ve ilimle, ahlâk bilgisiyle yetişmesine katkı sağlamak olan Mümeyyiz, ayrıca, eğitim sahasındaki aksaklıkları da dile getirerek konuyla ilgili gelişmelere katkı sağlamaya veya atılacak yeni adımlarda yol gösterici olmaya çalışmıştır.

Amaç, çocukların eğitiminin en iyi ortam ve usulde ger-

çekleştirilebilmesi için gerekli şartların sağlanması yolunda ilgili mercileri halk adına denetlemek ve uyarmaktır. Mümeyyiz, konuyla ilgili iyileştirme amaçlı gerekli düzenlemelerin yapılması, mevcut aksaklıkların giderilmesi amacıyla, sayfalarında, gördüğü olumsuzlukları bazen üstü kapalı olarak bazen de alenen dile getirmekten çekinmemiştir.

Gazetenin üzerinde durduğu ana konular; kız çocuklarının okula gönderilmiyor oluşu, okullarda dayakla cezalandırma sisteminin halen mevcudiyetini koruyor oluşu, mekteplerde verilen eğitimin çağın gereklerini karşılamadığı, eğitimin Türkçe yapılmıyor oluşudur. Mümeyyiz'de ayrıca, eski usulde eğitim görmüş veya hiç görememiş ebeveynlerin eğitim eksikliklerinden ötürü, çocuklarının eğitiminde takip ettikleri yanlış usullere ilişkin uyarılar da yer almaktadır. Bu konular, çoğunlukla “Varaka” başlığı altında gazete idarehanesine gelen mektuplar ve bu mektuplara gazete yazarlarınca verilen cevaplar yoluyla işlenmektedir. Gazetenin ahlâki anlamda eğitici konuları aktarımı ise “Nasihahat” başlığı altında verilen makalelerle doğrudan gerçekleşebildiği gibi, kıssadan hisse çıkarılan, yerine göre ibret verici okunması zevkli kısa hikayeler veya, masallar, fabllar vasıtasıyla dolaylı yoldan da gerçekleştirilmiştir. Okul eğitimini destekleyici bilgiler ise daha çok karışıklı diyaloglar şeklinde verilmiştir. Bu diyaloglar bir baba ve oğul, çocuk ve öğretmeni veya bir çocuk ve bir hayvan (fabl) arasında, soru cevap şeklinde geçen karşılıklı konuşmalardan meydana gelmektedir. ²³⁷

²³⁷ Ulusoy Nalcioglu, *a.g.e.*, s. 20-21.

Mümeyyiz'in tamamı incelendiğinde tüm bu konular içerisinde en ağırlıklı olarak durulan hususun çocukların ahlâki eğitimi meselesi ile çağın gereklerine ayak uydurabilmesi için iyi bir eğitim almasının zorunluluğu meseleleri olduğu görülmür. Dikkat çekici bir farkla bu iki konu, diğerlerine oranla çok sık işlenmektedir gazetede. Mümeyyiz'e göre, insanın öğrenmeye en açık olduğu dönem çocukluk dönemidir. Çocuklar da tıpkı fidanlar gibi, erken dönemde maruz kaldıkları etkiler üzerine şekillenirler. Dolayısıyla insan yaşamındaki bu kısa dönem olabildiğince iyi değerlendirilmelidir. Mümeyyiz'e göre; iyi huylar, iyi ahlâk, güzel terbiye ve gerekli tüm teorik ve pratik bilgi bu dönemde çocuğa kazandırılır. Mümeyyiz'in iyi huylu, güzel ahlâklı çocuklar yetişmesine katkı sağlarken üzerinde ısrarla durduğu bir konu da çocukların mensubu olduğu devlete sadakati ve bağlılığı yönündedir. Bu konuya ilişkin kaleme alınan bir makalede, Osmanlı Devleti'nin pek çok farklı millet ve dinden milyonlarca insanı bünyesinde, bayrağı altında barındıran bir devlet olduğundan bahisle, dini, milleti ne olursa olsun tüm bu insanların aynı devletin vatandaşı olduğu ve birbirlerine karşı sevgi ve saygıyla yaklaşmaları gerektiği söylenmektedir. "Osmanlı çocuklarının topuna birden nasihat" adı altında yayınlanan yazıda;²³⁸ şu çarpıcı sözler yer almaktadır:

"Ey vatanımızın beşiğinde beslenip büyüyen yavrular, birbirinizle güzel güzel düşüp kalkın, birbirinize kötü gözle bakmayın. Ben Müslümanım, sen Hristiyanısın, sen Yahudisin sen çingenesin diye birbirinizin başına kakmayın. Çünkü topunuz bir vatanın evladı ve bir padişahın kul ve kölesisiniz. ... Böyle olunca da sokaklarda Hristiyan çocuklarını taşla tutmak ve Yahudi ve sair millet çocuklarını kara, çamura boğmak yakışmaz. Hris-

²³⁸ "Osmanlı çocuklarının topuna birden nasihat", *Mümeyyiz*, No: 11, 24 Aralık 1869, s. 1-2.

tiyanlarla Yahudi çocuklarının dahi İslam çocuklarını ortaya almaları ve Hristiyan ve Yahudi çocuklarının dahi birbirlerine yan gözle bakmaları münasip olmaz”.

Basiretsiz Ali Efendi'nin BASİRET'İ

Ali Efendi²³⁹ tarafından haftanın Cuma ve Pazar günleri hariç haftanın beş günü, Asmaaltı Camlı Han'daki matbaa ve

²³⁹ Basiretçi Ali Efendi (1838-1912): İstanbul'da dünyaya gelir. Dokuz yaşındayken Enderun-ı Hümayûn'a girer. Burada gördüğü eğitimin aynı sıra sarayda çeşitli hizmetlerde bulunur. Bunun karşılığı olarak 1860'da Sultan Abdülaziz tarafından bir miktar maaşla emekliye sevk edilir. Bunu takiben Ali Efendi, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli vilayetleriyle, Mısır ve Saraybosna'yı da içine alan ve birkaç sene sürecek kapsamlı bir yolculuğa çıkar, Saraybosna'da üç yıl boyunca ikamet de eder. 1863'de İstanbul'a döner, Maliye Nezaretinde bir memurluğa atanır, ancak çocukluğundan beri meraklı olduğu gazetecilik mesleğine dâhil olabilmektir arzusu ve bu amaçla Maliyedeki görevinden ayrılarak, *Takvîm-i Vekâyî*'de mürettip olarak işe başlar, kısa zamanda musahhihliğe ardından da idare müdürlüğüne yükselir. Buna karşın amacı kendi gazetesini çıkarmaktır. Bu emeline 1870 Ocak ayında nail olur. 19 Mayıs 1878 günü Ali Suavi'nin yanındaki birkaç yüz kişiyle, V. Murad'ı tahta çıkarmak amaçlı yapacağı Çırağan Sarayı baskını şifreli olarak haber verdiği ileri sürülen yazıyı yayınlamak gerçekte konudan haberdar olduğu buna karşın yetkililere haber vermediği iddiasıyla gazetesi kapatılır ve Ali Efendi 5 ay kadar tutuklu kaldıktan sonra Kudüs'e sürgün edilir. Bu sayede İstanbul'dan uzak kalması sağlanır. 1884'de gazete çıkarmamak koşuluyla İstanbul'a dönmesine izin verilir. Ancak kısa süre sonra taşra memuriyetleriyle yeniden İstanbul'dan uzaklaştırılır. Suriye, Ladik, Hayfa, Karaburun, Söke, Erdek'de kaymakamlık görevlerinde bulunur. Ali Efendi ancak 1908'de yılında İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra memuriyet görevinden istifa ederek İstanbul'a döner. 1912 yılında vefat eder. Bkz. *Basiretçi Ali Efendi: İstanbul Mektupları*, Haz: Nuri Sağlam, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001, s. XVII-XIX; İlhan Yerlikaya, *Basiret Gazetesi*, Van, Yüzcüncü Yıl Ü. Yayınları, s. 60.

idarehanesinde hazırlanarak yayınlanan gazetenin ilk nüshası 23 Ocak 1870 tarihli'dir. "*Menafi-i vataniye ve havadis-i umumiye dair millet gazetesidir*" ibaresiyle yayınlanan gazetede yazıların neredeyse tamamı imzasızdır. Ali Efendi gerçekte, 1866'da gündelik bir gazete çıkarmak isteğini ifade eden bir dilekçeyle Hariciye Nezaretine müracaat eder. Nezaret yetkilileri ona verecekleri ruhsatın, Girit İsyanı devam ederken, gazete çıkarmak isteyen bir kısım Rum vatandaş için emsal teşkil edeceğini yolundaki bir gerekçeyle verilemeyeceğini ve biraz beklemesini söyler. İsyanın sona ermesinin ardından 1869'da müracaatını yenileyen Ali Efendi izni derhal alır ve hatta devrin âdeti gereği 300 liralık bir nakdî yardım da Hariciye Nazırı Fuad Paşa tarafından kendisine teslim edilir. Ali Efendi gazetesinin ilk sayısını 23 Ocak 1870'de yayımlayabilir.²⁴⁰

Döneminin en önemli gazetelerinden sayılan Basiret'in bu şekilde anılmasında yazar kadrosunun payı büyüktür. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından Suphipaşazade Ayetullah Bey'in de başyazar olarak yer aldığı yazı kadrosunun diğer kuvvetli isimleri Mustafa Celaleddin Paşa olarak tanınan gerçekte bir Leh'li olan Constantine Borjecki ile diğer bir Lehli, Hayreddin ismini kullanan Karol Karski'dir.²⁴¹ Bu kimseler Rus tahakkümüne karşı verdikleri mücadele sonrası ülkelerini terk etmek durumunda kalan aydınlar olup, Osmanlı Devleti'nde de hürriyet ve adalet temalı siyasî yazılarıyla ilgi toplamışlardır. Zaman içerisinde bu isimlere Ahmed Midhat Efendi, Süleyman Asaf, Mehmed Tevfik, Mustafa Asım gibi isimler de katılacaktır. Hatta Namık

²⁴⁰ Basiretçi Ali Efendi: *İstanbul Mektupları*, Haz: Nuri Sağlam, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001, s. XVI.

²⁴¹ Basiretçi Ali Efendi: *İstanbul Mektupları*, s. XVII; Musa Gümüş, 1848 İhtilalleri Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Sığınan Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Modernleşmesine Etkileri, Gazi Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kemal ve Ali Suavi'nin yazılarına da, özellikle 1876'nın ikinci yarısından itibaren Basiret'te yer verilmiştir.

Gazetede, 1870 yılında Almanya ve Fransa arasında patlak veren savaşta gazetenin yazar kadrosunun bir araya gelerek aldığı karar sonrası Almanya alenen desteklenir. Bağımsız haber kaynaklarının geçtiği haberler yerine gazetede Almanya'dan servis edilen propaganda kokan haberler aynen yayınlanır. Savaştan Almanya'nın galip gelmesinin ardından yaklaşık bir sene geçmişken Ali Efendi bizzat Bismark tarafından masrafları elçilik tarafından karşılanmak üzere (10 bin frank) Almanya'ya davet edilir. Daveti kabul edip yola çıkan Ali Efendi burada yaklaşık bir ay süreyle konuk edilir ve kendisine 1000 lira ile ayrıca Augsburg'da bizzat fabrikayı kendisinin gezerek beğenmiş olduğu, buhar gücüyle saatte 5 bin basabilen bir baskı makinesi hediye edilir.²⁴² Basiret, o zamana kadar Balık Pazarında Papazyan'ın kırık dökük matbaasında basılırken, Babiâli'de daha sonraları Tan ve Sabah matbaası olarak anılan yere yerleşen yeni matbaasında basılır.²⁴³

Basiret gazetesi sahibi Ali Efendi gazetenin bir fikir yayma aracı olduğu kadar, aynı zamanda haber verme işlevini de önemseyenlerdendir. Ali Efendi, gazetesinin yazar kadrosunu zengin tutmuştur, buna karşın önceleri haftada beş, sonradan haftanın altı günü yayınlanan gazetesinde haberlerin de okurlara günlük olarak ulaşmasını sağlamıştır. Yayınlandığı dönem itibarıyla haftada 2-4 gün yayınlanan gazetelerin çoğunlukta olduğu düşünüldüğünde durum daha açık olarak anlaşılır. Ali Efendi'nin dönemindeki diğer gazetecilerden bir farkı da, geçimini yalnızca gazetecilikten sağlıyor olmasıdır, zaman zaman ufak tefek görevlendirmelerinin dışında. Evet, daha önceki hizmetlerine karşılık

²⁴² Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekâyi-i Mühimme*, Haz: Nuri Sağlam, İstanbul, Kitabevi, 1997, s. 76,77, 81.

²⁴³ Server İskit, "Fransız-Alman Harbi Sayesinde Matbaa Kuran Bir Gazete: Basiret", *Hürriyet Aylık Ek*, No: 16, Yıl: 2, Nisan 1968.

almaya hak kazandığı bir emekli maaşı vardır, ancak bunun dışında asıl geliri gazetesinin satışından ve ilanlardan elde edeceği gelirdir. Ali Efendi'nin gazetesi 8 yıl yayın hayatını sürdürmüştür, ancak bu arada üç gün, on beş gün ve iki aylık sürelerle üç kez süreli olarak kapatma cezasına uğramıştır. Yanı sıra Ali Efendi birçok defa ihtar, tevkif ve para cezalarına maruz kalmıştır.²⁴⁴ Ali Efendi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile irtibatla bulunan yazarlara kapılarını açtığı gibi, kendisi de özellikle İstanbul'un gerek alt yapı olarak gerekse şehrin asayiş hususunda bir takım sorunlarını sıklıkla gündeme taşımıştır. Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa ile ilgili haberleri kaleme aldıktan sonra birçok kez nezarete tutulmuş, her seferinde kefaletle serbest kalabilmiştir. Döneminde adı 'Basiretsiz Ali Efendi'ye dahi çıkmıştır.

Pek çok "sakıncalı" yazıya imza atan Ali Suavi'nin yazılarına da gazetesinde zaman zaman yer ayıran Ali Efendi, 10 Mayıs 1876'da dönemin sadrazamı Mahmud Nedim Paşa tarafından hazırlanan,

"Osmanlı basınının içeriğine ziyadesiyle dikkat ve ihtimam olunmakta ve ekseriya tatil ve ilga gibi cezalar dahi icra edilmekte ise de mevcut durumun önemi dolayısıyla gazetelerin alelumum kontrol altına alınması gerekli görüldüğünden, Dersaadet'te ve Memâlik-i Mahrûsa-i Şahanenin her tarafında tüm dillerde tab olunan gazetelerin basım öncesi muayenesi maksada kâfi bulunmakla, bundan böyle Dersaadet'te tab olunan gazetelerin Matbuat İdaresi'nden ve eyaletlerde bulunan gazetelerin dahi hükümet-i mahalliyece tayin olunan memurlar marifetiyle basım öncesi denetimi Kararname-i Âli gereğinden olup, bu usul dahi muvakkat olup, ilan-ı keyfiyete ibtidar kılındı".²⁴⁵

²⁴⁴ Basiretçi Ali Efendi: *İstanbul Mektupları*, s. XVIII.

²⁴⁵ "İlan-ı Resmî", *Basiret*, No: 1809, 10 Mayıs 1876, s. 1.

şeklindeki “Sansür Kararnamesi” kendi gazetesinde yayınlandı-
ğında, bunu ilanın hemen bitiminde başlayan “*Matbaamızın ma-
kinesi bozulduğundan birkaç gün gazetemizin neşrine muktedir
olamayacağımızı müşterilerimize ilan ederiz*” şeklindeki başlıksız
bir duyuruyla bir nevi durumu protesto etmişti. Mahmud Nedim
Paşa’nın söz konusu ilanınin yayınlanmasını takiben, Şemseddin
Sami kontrolündeki *Sabah* gazetesi de ön sansüre takılan bir kı-
sım yazının yerini gazetesinde boş bırakmak suretiyle baskıya gir-
miş, bu sayede sansürün somut olarak kamuoyunca algılanma-
sını amaçlamıştır. Halihazırda, Bulgar İsyanı ve Selanik olayları
çok yakın bir zamanda yaşanmış, buralarda pek çok Türk’ün öl-
dürülmesi ve Makedonya ve Bulgaristan’dan yüzlerce ailenin pe-
rişan bir halde Anadolu’ya göçü söz konusudur. İlanda “Mevcut
durumun ehemmiyeti” denirken nitekim mevcut bu sıkıntılı dö-
neme gönderme yapılmaktadır.

Durumla ilgili devletin başarılı bir politika sergileyemediği
konusunda basında sıklıkla görülen yazılar Sadrazamın böyle bir
tedbire başvurmasına neden olmuştur, buna karşın gerek gaze-
telerin Kararnameye karşı takındığı tutum, gerekse Beyazıt, Fa-
tîh ve Süleymaniye medreselerinden çok sayıda öğrencinin toplu
olarak saraya doğru yürüyüşleri ve halktan da bu gösteriye katı-
lın olması ve sadrazamın istifasını istemelerini takiben Mahmud
Nedim Paşa, sadaret mührünü bırakarak Sadarettten gizlice ayrılmış
ve konutuna güçlüklerle ulaşabilmiştir.²⁴⁶

Perşembe gününe denk gelen resmî ilanın yayını üzerine he-
men altında Ali Efendi’nin gazetenin birkaç gün yayınlanamaya-
cağına dair protesto amaçlı kısa duyurusu yer almışsa da, zaten
Cuma günleri yayınlanmayan gazete, Cumartesi günü 1 Mayıs’ta
yeniden yayınlanmıştır. Çünkü aynı gün bir diğer resmî ilan yine
Basiret gazetesinin birinci sayfasında ilk sütunun hemen başında

²⁴⁶ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, 2. bs., Ankara, Kültür Ba-
kanlığı Yayınları, 1999, s. 28.

yer almıştır ve bu ilanda Sadarete Mütercim Rüşdi Paşa'nın atandığı ve yine Kazaskerlik ve diğer bir kısım yüksek mevkilere yapılan yeni atamalar açıklanmaktadır. Nitekim bu ilanın bitiminde ise Ali Efendi'nin şu duyurusu²⁴⁷ yer almaktadır: “Geçen Perşembe günkü nüshamızda matbaamızın makinesi bozulduğu cihetle gazetenin birkaç gün çıkarılamayacağını yazmıştık. Bu kere makinemiz tamir olunduğu cihetle bugünden itibaren yine gazetemizin neşrine mübaşeret olundu”.

Ali Efendi, gazetesinin mukaddimesinden de anlaşılacağı üzere hem dönemin şartları gereği padişaha yönelik saygıda kusur etmemiş, en azından buna azami dikkat göstermeyi kendine görev bilmiş, buna karşın merkezi ve yerel yönetim kademelerinde şahit olduğu aksaklık ve hatalı tavır ve uygulamaları eleştirmekten geri durmamış, yazar kadrosundan bu yolda hareket edeceklere de ket vurmamıştır. Gazetenin birinci nüshasında yer alan mukaddimenin bir kısmı aşağıdaki gibidir: ²⁴⁸

“Ey vatandaşlarımız padişahımızın şefkati ve merhameti sayesinde basın özgürlüğüne kanıt olmak üzere bir gazete çıkarılmaya izin verildi... Şimdi bir milletin hali gazetelerin yazdığı şeyler ile anlaşılıp bilineceğinden gazetemizin kullanacağı dil daima hak ve doğru yola uygun olup, biz ne azgınlık derecesinde hürriyet ve ne miskinlik mertebesinde esaret taraftarıyız.

Zira iyi hedefe adaletli ve orta yoldan gitmek akla uygun olduğundan, daima aşırılıklardan sakınıp, milletimizi kurtuluş ve refah yoluna iletmek olduğu kadar, imkânlarımız oranında ilim ve fenne ait bazı faydalı yazılar yazmak ve vatana eğitim öğretim yapmak, bize komşu olan medeni milletlerin fikir ve yaşamlarını medeniyetimize bir örnek olmak üzere aktarmak ve tarif etmek amacımızdır. Netice olarak şunu söyleyelim ki, her

²⁴⁷ “İhtar”, Basiret, No: 1810, 13 Mayıs 1876, s. 1.

²⁴⁸ Yerlikaya, a.g.e., s. 51-52.

medeni millette, kalkınmaya ve ilerlemeye sebep olan bir unsur da gazetedir. Kalkınma ve ilerleme çeşitli fikirlerin olgunlukla tartışılmasından doğar. Bunun yeri de gazetelerdir.”

Mukaddimeden anlaşılağı gazetede hatalı uygulamalar dile getirilecektir, ancak ülkenin halihazırda bulunduğı hususî siyasî ve toplumsal şartların da farkındalığıyla hareket edilerek, kullanılan dile, eleştirinin boyutlarına dikkat edilecektir. Bir anlamda otokontrol yöntemi uygulayacaktır gazete yönetimi. Yine bu sunuş yazısından da anlaşıldığı üzere Basiret gazetesi, tıpkı döneminin diğere gazetelerinin de fazlaca önemsemediğı ve gazete sayfalarının büyük kısmını işgal eden eğitim, kültür meseleleri üzerinde yoğunlaşacaktır.

Öyle de olmuştur. Sonuç olarak *Basiret* gazetesi yazı kadrosu da, tıpkı *Tercümân-ı Ahvâl*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Muhbir* ve diğere bir kısım gazetelerin yayıncı ve yazarları gibi, ülkenin karşı karşıya bulunduğı dağılma, parçalanma eğilimlerinin giderilebilmesi için her anlamda eşitlik ve hürriyetin tüm Osmanlı vatandaşlarına aynı ölçüde, istisnasız olarak sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Ancak tam anlamıyla hürriyetin sağlanması, eşitlik ve adaletin sağlanması için yönetimin merkezi otoriter yönetiminden taviz vermesi gerekmektedir, bu ise yönetim tarafından gönüllü uygulanmadığından, ilgili mercilerin kamuoyu baskısıyla zorlanması gerekmektedir. Böylece siyasî, ekonomik, eğitim vb. sahalardaki yanlış uygulamaların önüne geçilebilecek, her mezhep, din, milletten olan Osmanlı vatandaşlarının memnuniyetsizliklerinin önü alınabilecektir. Bu şekilde dağılmanın da önüne geçilebilecektir. Ancak öncelikle bu bilinç düzeyinin halkın genelinde uyanabilmesinin sağlanması gerekmektedir ki, mevcut eğitim kurumlarıyla bu durum uzunca bir zaman alacağından, geçici olarak halkın eğitilmesi ve siyasî anlamda bilinçlendirilmesi için

basın bu görevi üstlenecektir. İşte Basiret de yayın politikasını bu fikir doğrultusunda oluşturmuştur.

Basiret halkın her dönem rağbetini görmüştür, ancak özellikle Almanya-Fransa savaşı sırasında tirajı daha da artmıştır. Nihayet 20 Mayıs 1878'de, yani Çırağan Baskınından bir gün önce Ali Efendi basiretli davranamayıp, Ali Suavi'nin, "yönetimce Çırağan Baskını şifreli olarak haber verdiği ileri sürülen,

*"Osmanlı Devleti'nin dış politikası şu sıralarda bir takım güçlüklerle karşı karşıya bulunuyorsa da bunun düzeltilmesi imkânsız değildir. Pazartesi günü gazeteniz aracılığıyla yayınlayacağım makalenin okunmasını iş başında bulunanlara ve bütün halka tavsiye ederim"*²⁴⁹

şeklindeki kısa yazısına gazetesinde yer ayırınca, baskını bilmek ve gizlemekle suçlanmış, yaklaşık beş ay tutuklu kaldıktan sonra idam edilmekten kurtulmuş, buna karşın 30 yıl sürecek bir sürgün cezasına çarptırılmıştı.

Meşrutiyetin ilanını takiben İstanbul'a dönen Ali Efendi Basiret gazetesini yeniden yayınlamaya başladıysa da, gazete eski ilgiyi görmemiş ve yalnızca 19 sayı yayınlanabilmiştir.

HADİKA gazetesi

Önceleri bilimsel bir yayın kimliğiyle çıkan gazete, yeterli aboneye ulaşamayınca malî durumu bozulmuş, sonradan Hacıye Nazırlığı yapacak olan Halil Şerif Paşa'dan maddî destek sağlayarak yayınına devam etmiştir.²⁵⁰

²⁴⁹ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekâyî-i Mühimme*, s. 151.

²⁵⁰ Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair ...*, s. 63.

İlk sayısı 18 Şubat 1870 tarihinde çıkan gazetenin mukaddimesinde halka hizmet için çıktıkları ifade olunur. Halkın bilim, sanat ve maâriften istifade etmesine araç olmak amacıyla oldukları ve bunu da vatana hizmet kabul ettikleri belirtilir. Eğitimin önemine, çağın gerekleri doğrultusunda ve ülkenin kalkınmasına getireceği katkı dolayısıyla vurgu yapılır.²⁵¹ Gazete; başlıca ‘Fünûn’, ‘Sanayi’, ‘Neviyye’ (çeşitli) ve ‘İlan’ başlıkları altında toplanır. Ayrıca ‘Tefrika’ başlığı altında çeşitli tercüme eserler yayınlanır.

Sanayi başlığı altında zirâî üretim, ticarî ve iktisadî faaliyet sahalarına ve çeşitli sanatlara ilişkin bilgilendirici yazılara yer verilir. Örneğin zirâî üretim sahasına ilişkin “Bağ ve bahçecilik”, “Envâ’-i toprak” (Toprak türleri), “Hububat ziraatına dair bir bend” başlıklı uzun soluklu yazı dizileri yer alır. Toprak türleri ve bu topraklarda hangi tür zirâî faaliyetlerin daha bereketli sonuç vereceği, bağ ve bahçecilik faaliyetleri, hububat ekimi ve bu alanlarda kullanılan aletler, ürünü etkileyebilen haşarat ve bunlardan korunma yöntemleri, bu sahadaki ilmî gelişmelere dair ayrıntılı ve sıradan halkın anlayabileceği bir dilde bilgiler verilir. Yine bu ana başlık altında “Banka muamelât ve ameliyatı” başlıklı yazı dizisiyle okuyuculara bankacılık sektörüne dair pratik bilgiler sunulurken, şirket kurmak isteyenlerin izlemesi gereken hukukî süreç de “Şirket teşkili hakkında bir varakadır” (No: 43) isimli bir makaleyle aktarılır. Fotoğrafçılık, saatçilik gibi zanaatlar ve bu el sanatıyla uğraşan zanaatkarlarla ilgili bilgi içeren haftalarca devam eden yazı dizileri de gazetede yer alır. Mürekkep imali (No: 41), sabun imali (No: 41) konulu makaleler yayınlanır. “Matbuat ve Hakkaklık” (No: 3) isimli bir başka yazıda da, son dönemlerde Osmanlı Devleti’nde artan gazete ve dergiler ile meslek okulları dikkate alındığında, hakkaklık mesleğini matbaa sahasında kullanacak hakkaklara çok fazla iş imkânı çıkacağına dikkat çekilmektedir. Halihazırda Dersaadet’te matbuat sahasına iş yapan

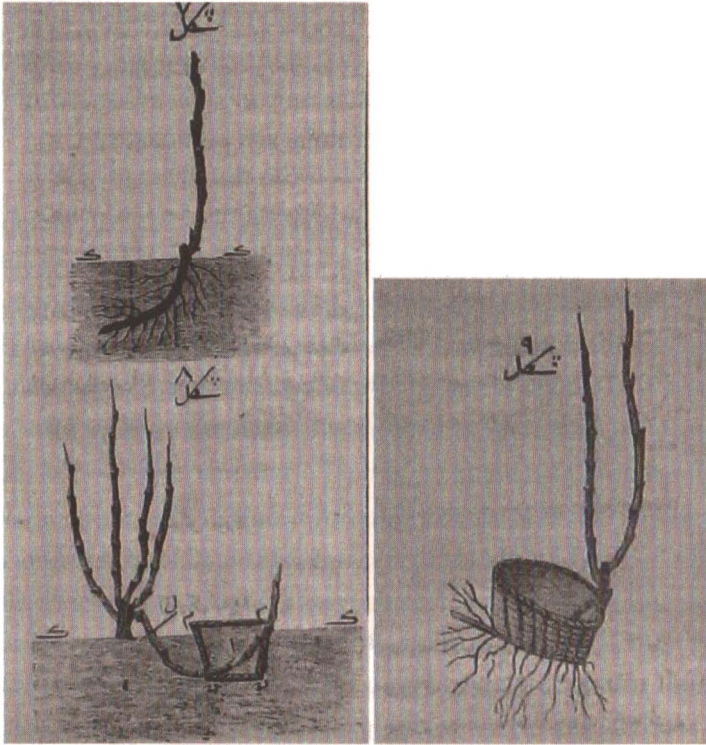
²⁵¹ “Mukaddime”, *Hadika*, No:1, 18 Şubat 1870, s. 1-2.

4-5 hakkak bulunduğu ve bunların da büyük kısmının gayrimüslimlerden ibaret olduğu, bu kimselerin okul kitaplarının resimlenmesi içinde de çalıştıkları ifade edilmekte olup, sayıca yetersiz kaldıklarından bahs olunmaktadır. Ancak halen hakkaklık yapan Türklerin de veya bir meslek, sanat öğrenmek isteyen kimsele-
rin de matbuat sahasında hakkaklık işine yönelmelerinin o gün için ve hatta yakın gelecekte fazlaca kazanç sağlayacak bir iş olduğuna dikkat çekilmektedir. Yazıda “*bu sahada şimdiden ziyadesiyle ihtiyaç var. Matbaalar böyle arttıkça, sanayi mektepleri ve Dârülfünûnlar teşekkül ettikçe o vakit cümle fûnûn kitapları mecbur basılıyor. Ve az vakit içinde bu dediğimiz hakkaklık pek ziyade rağbet bulur. O vakit Avrupa’da pek çok hakkaklar buraya gelip bu sayede para kazanacaktır, değil geçinmek. Bu işin ileride buraya varacağı gün gibi aşikâr iken bu sanatı bilenler bu yola girsinler*” denilmektedir.

Fünûn ana başlığı altında ise, “Malumat-ı tarihiye” (No:2), “Fünûn-ı nebatat” (No:45), “Vapur, yani buhar ve bunun ameliyatı” (No: 12), “Yazıya oturmak” (No:3), “Usûl-i inşâ” (No:4), “İlm-i hesap”, “Fenn-i coğrafya” (Yıl:2, No: 10,11,12) vb. başlıklı makalelerle tarih, dil bilgisi, botanik, fizik, matematik, coğrafya gibi bilimlere ait konuları içeren yazılar yer alır. Ancak bu yazıların okurların anlayabileceği bir dile indirgenmesine özen gösterilir. Ayrıca okurların gündelik yaşamda kullanabilecekleri bilgileri içlerinden çekip alabilmeleri amacıyla, pratik bilgiler içermesine dikkat edilir. “Yazıya oturmak” isimli makale imla, lûgat isti’mâli (sözlük kullanımı), ibare (cümle), açık tabir gibi alt başlıklardan oluşurken; “Usûl-i inşâ” isimli makale de ittihad ve iştirak-ı ibare (cümle birleştirme), mutabık meâl ve muvafık mana (eş ve zıt anlam), uzun ibare alt başlıklarından oluşmaktadır. Yine Fünûn ana başlığı altında yayınlanan pek çok makalede sanat sahibi veya ilim sahibi olmanın önemi vurgulanmaktadır.

مثلاً 5×3 عددلر نك بر عدد حكمتد ارجای تقدیرده
 $5 + 3$ وجهله و $5 + 3$ عددلر نك بر عدد حكمتد ارجای
 حالده $(5 + 3)$ وجهله و $(5 + 3) - 5$ عددلر نك
 بر عدد حكمتد ارجای صبره منده $\{ 5 - (5 \times 3 + 3) \}$
 وجهله و $\{ 5 - (5 + 3 + 3) \}$ عددلر نك بر حكمتد
 ارجای تقدیرده $\{ 5 - (5 + 3 + 3) \}$ وجهله
 و $\{ 5 - (5 + 3 + 3) \}$ عددلر نك بر حكمتد ارجای
 تقدیرده $[8 - \{ 5 - (5 + 3 + 3) \}]$ وجهله

34 numaralı Hadika'da "İlm-i hesap" başlıklı yazıdan bir bölüm.

26 numaralı Hadika'da, "Bahçecilik" başlıklı yazı dizisinde asma çubukları ile ilgili bilginin aktarıldığı ve resmedildiği bölüm.

Yayınlanmaya başladıktan bir süre sonra resimli olarak hazırlanmaya başlanan Hadika, anlaşılacağı üzere eğitim işlevi ön planda tutularak hazırlanmıştır. Zaten yayın iznini de bu şartla almış, siyasî haber ve makaleler neşretmek üzere ruhsat almıştır. Buna karşın, 46. sayıdan itibaren yayınlamaya başladığı “ceziret-ül Arab’ın bedeviyyet fıkrası” isimli yazı dizisi 3 sayı kadar devam ettikten sonra, anlaşılan o ki, yönetimden uyarı almıştır. Tarih ilmini ilgilendirdiği gerekçesiyle gazete yetkililerince yayınlanmasında sakınca görülmeyen bu makalenin, söz konusu bölgede Osmanlı Devleti yönetimine bazı dönemler isyan hareketlerinde bulunan, göçebe ve büyük oranda eğitimsiz olduğu belirtilen bölge halkının tarihinin aktarıldığı bölümleri yönetimce sakıncalı bulunmuş olmalı ki, 50. sayıda, gerçekte daha devam edeceği anlaşılan makaleye, kuvvetle muhtemel resmî mercilerce bulunulan uyarıdan sonra, şu açıklayıcı bir notla son verilmiştir:

*“Bedeviyyet Fıkrası unvanıyla sabık Ceride-i Askeriye muharriri Binbaşı Hacı Reşid Efendi’nin Ceziret-ül Arab’ın ahvâline dair yazmış olduğu işbu makalesi câlib-i dikkat (dikkat çekici) olarak adı geçen memleketin Devlet-i Âliye’ce ne derece ehemmiyeti olduğunu meydana koymuş olmakla artık suret-i ahirle (daha fazla) izah ve tarife hacet kalmamıştır”*²⁵²

Bu sayıdan sonraki 11 Şubat 1871 tarihli 51 numaralı nüshanın hemen başında Hadika yayıncılarının okurlara hitaben kalem almış oldukları bir yazıda, gazetenin son zamanlarda okur kaybettiğinden dem vurulur. Buna sebep olarak bir kısım azalanının ayrılması ve bir kısmının da taşraya memuriyete atanmaları sonrası gazeteye yazı göndermeyi kesmeleri gösterilir. Hatta “zamanın maârifseverlerinden büyücek bir zat”ın gazeteye fûnûna

²⁵² “Hadika”, *Hadika*, No: 50, 4 Şubat 1871, s. 399.

dair bazı bendler vermeyi vaat eden bir “ehl-i gayreti” mâîşetine (geçim) mani olmakla tehdit ederek, bu kişinin yardımlarına engel olduğu belirtilir. Ve gazetenin bir iki gayretli kişinin yardımlarıyla yürüdüğü ifade edilir. Yine matbaalarının bir kısmının Bab-ı Seraskeri’ye naklolunmasından dolayı son sayılarının bir iki gün gecikmeli çıkmış olmasının da Hadika’nın rağbetten düşmesinde rol oynadığı belirtilir. Buna karşın Hadika’nın yazar kadrosunun güçlendirileceği ve matbaa ile ilgili sorunların çözülerek yalnızca bir hafta gecikmeli olarak bir sonraki sayısının yayınlanacağı ifade edilir. Halen tüm nüshalar eline ulaşıp da ödeme yapmamış olan azaların da abone ücretlerini ödemeleri hatırlatılır. Buna karşın Hadika’nın 51. sayıyı takip eden sayısı, 1 numaralı nüsha olarak ve söyledikleri tarihten üç hafta daha geç bir tarihte çıkabilir (17 Mart 1871).

Mart 1871’de ikinci yayın dönemine başlayan Hadika, bundan sonra da aynı içerikle düzenli yayın aralığıyla devam eder. Yeni Hadika küçük boyda ve resimsiz olarak hazırlanır. Ancak 12. sayısından sonra kapanır (9 Haziran 1871). Bu son sayıda, önceki sayılarda yayınlanan makalelerin devamları verilir ve halen de pek çok makale, “devam edecek” ibaresiyle kesilir. Dolayısıyla bir hafta sonra yeniden yayınlanacağı kesindir, ancak gazete çıkmaz. Bunda ‘Neviyye’ sütunu altında yayınlanan ve aşağıda değineceğimiz yazı etkili olmuş olabileceği gibi, gazetenin ilk sayılarından itibaren içinde bulunduğu maddî sorunlar ve zorunlu matbaa değişiklikleri gibi sıkıntılar da neden olmuş olabilir. Bundan 15 ay sonra Hadika üçüncü yayın dönemine başladığında Ebuzziya Tevfik Bey, yayınlarına ara vermek zorunda kalışlarının nedenini yalnızca ikinci nedene bağlayacaktır.

‘Neviyye’ sütunu altında yayınlanan söz konusu yazı tamamlanamayan, dolayısıyla da hâlâ eğitime başlanamayan Dârü’sşafaka

ile ilgili eleştirel bir yazıdır bu.²⁵³ Yazıda, Beyoğlu-Kağıthane arasında yer alan İzzet Paşa Çiftliği civarında bir gazino işleten Ermeni asıllı bir Osmanlı vatandaşının, bireysel girişimleriyle başlatıldığı ve sonrasında Ermeni cemaatine mensup kimselerin de yardımlarına başvurarak tamamlandığı bir okuldan bahs olunmaktadır. Feriköy’de inşaatı tamamlanan bu okulun tüm araç ve gereçleri de temin olunmuş, 30 fukara Ermeni çocuk ile eğitim öğretime başlamıştır. Hatta bir o kadar da paralı eğitim gören Ermeni çocuğun bu okula kaydı yapılmıştır. Yazar, Ermenice ve Türkçe eğitim veren bu kurumun ne denli hızlı bir surette tamamlanıp, öğretime başladığına dikkat çekmektedir. Ancak özellikle vurguladığı mesele ise bu fikrin gazinoculuk yapan sıradan bir vatandaştan çıktığı, ilk girişimin de yine bu kişi tarafından geldiği ve bu gazinocunun olayı nasıl çabuk sonuçlandırdığıdır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti’nin üst düzey bürokratlarından bir kısmının girişimleriyle yapımına yaklaşık dört yıl önce başlanan Dârüşşafaka mektebinin²⁵⁴ halen tamamlanmamış olduğu şu cümlelerle vurgulanır:

²⁵³ “Mektep hakkında bir bahis”, *Hadika*, No: 12, 9 Haziran 1871, s. 188-190.

²⁵⁴ 1865 yılında senesinde, Müslüman fakir çocukların öğrenim imkânına kavuşmaları için (Kapalıçarşı ve çevresinde çalışan çarvakların okutulması amaçlı ilk başlangıçta), “Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye” adında bir cemiyet kuruldu. Cemiyeti kuranların başında, Maliye Nâzırı Yusuf Ziya Paşa, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, Vidinli Tefvik Paşa, Sakızlı Ahmet Paşa, Ali Naki Efendi geliyordu. Cemiyet, önce Beyazıt’ta Simkeşhâne Çarşısının yanında, öğrencilerin sayısının hızla artması ve bu mektebin kâfi gelmemesi üzerine, devrin padişahı Abdülaziz Han’ın maddî ve manevî desteği, hayır sever Müslümanların da yardımlarıyla “Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye”, 1869 senesinde Dârüşşafaka Lisesinin inşasına İstanbul-Fatih semtinde başlandı. İnşaat, dört sene sürdü. 12 Haziran 1873 günü, derslere törenle başlandı. Okula ilk olarak, elli dört öğrenci alındı. <http://www.darussafaka.k12.tr/tr/index.php/dacka/kilometre-taslarimiz>

“...Ey milletdaşlarımız bu gazinocunun milleti için bu gayretlerini görüp işittik de bu sırada zavalhı Dârüşşafaka’yı hatırlayarak gönlümüzü kaplayan teessürden cümlelerin dahi hissemend (hissedar) olması ve belki ibret alması için gazetemize derc ile inşâsını münasip gördük. Bu konuda söylenecek söz çoksa da gönül razı olmayıp şu kadar ihtar ederiz ki, iş başında bulunan efendilerimizin vukua gelen inayet ve ianeleri (yardım) semeresiyle müddet-i kalile zarfında (derhal) hemen dörtte üçü meydana gelen şu mektebin tamamlanmasına koca bir millet(in) muvaffak olamadığını herkes tefekkür ve mütâlaa etsin...”

Hadika’nın daha önceki iki sayısında da (No:8, No:48) hayrseverlerin mektebin inşasının tamamlanması ve bir an önce eğitim–öğretime başlanabilmesi için maddî yardımda bulunması önerilmiştir. Ancak bu son yazıda kullanılan üslubun biraz iğneliyici olduğu derhal dikkat çeker.

Yeni Osmanlı Ruhuyla Yenilenen Hadika

Kapanan Hadika, 9 Kasım 1872 tarihinde, yani 17 ay sonra yeniden 1. sayıdan itibaren sıra numarasıyla yayına başlar. Bu sefer “*Havadis ve maârifê dair yevmi gazete*” ibaresiyle, siyasetten de bahsetme izni almış ve günlük olarak (Cuma ve Pazar hariç haftada 5 gün) 4 sayfa olarak yayınlanır. İlk sayısındaki Tevfik (Ebuzziya Tevfik) imzasıyla yayınlanan “İhtar” başlıklı yazıda Hadika gazetesinin yazı heyetinin ve matbaasının uğradığı sekteden dolayı bir müddettir yayınlanamadığı bildirilir. Tevfik Bey, gazetenin bundan sonra Tasvîr-i Efkâr matbaasında basılacağı ve yazı heyetinin masraflarının da kendi tarafından karşılanacağını duyurur. Hadika’nın Padişahın adaletine dayanarak yeni yayın dönemine başladığını belirtir ve Âli Kararname’nin yürürlükte olduğu Osmanlı Devleti’nde, Dersaadet’te bundan böyle siyasî konuları da kapsayacak olan gazetesinin ahlakî ve hukukî

gereklikler çevresinde hareket edeceğini tam bir itaatle, şu cümlelerle ifade eder:

“Her yerde gazeteler mensup olduğu milletin adâb ve ahlâkına riayet ve binaenaleyh hükümetin kanun ve nizamlarına itaatle yükümlü bulunduğundan biz de neşriyatımızda bu iki vazifeden ayrılmayarak, her şeyden bahsetmek, edep ve terbiye hududunu büyük dikkat ve itina ile muhafaza edileceğiz...”

Ebuzziya Tevfik, Hadika'nın bu döneminde, Namık Kemal'e gazetenin sayfalarını açmıştır, hem de imzasıyla birlikte (Kemal veya N.K.). Gazetenin ikinci sayısından sonra 'Kemal' imzasıyla yirmiden fazla makale yayınlanır.²⁵⁵ Bunların hemen hepsinde yönetime yöneltilen çoğu örtük dille gerçekleşen eleştiriler bulunur. Yine de, örneğin “Matbuat-ı Osmaniye” başlıklı yazıda olduğu gibi, söylenmek istenen fikrin açıktan açığa dile getirildiği bölümler de yok değildir:

“... Matbuat Nizamnamesi kâfi görülemediği surette istenildiği kadar şiddetlendirilsin sahib-i rey olan gazeteler tahammülünden başka bir şey demez. Zira muhakkaktır ki zalim bir kanunun hükmüne tâbiyet adil bir zâtın reyine uymaktır iyidir.

Kanun zalim olursa ilk olarak ona tabi olanlar şiddetinin derecesini bilir ve harekâtını malumatına uydurur. İkinci olarak

²⁵⁵ “Maârifeye dair bir makale”, *Hadika*, No: 2, 11 Kasım 1872, s. 1-3; “Hürriyet-i efkâr”, *Hadika*, No: 3, 12 Kasım 1872, s. 1-2; “Müsavat”, *Hadika*, No: 5, 14 Kasım 1872, s. 1-2; “Biz istemesek zelil olmazdık”, *Hadika*, No: 6, 16 Kasım 1872, s. 1-2; “Bir mütâlaacık: Memurîn-i ruhaniye tahsisâtı hakkında”, *Hadika*, No: 7, 18 Kasım 1872, s. 2; “Matbuat-ı Osmaniye”, *Hadika*, No: 8, 20 Kasım 1872, s. 1-2; “Tiyatrodan bahseden arkadaşlara”, *Hadika*, No:33, 27 Aralık 1872, s. 2-3. vb.

öyle şiddetli bir kanunun vücuduna tabiat-ı zaman tahammül etmez, hükmü kendi kendine düşer...”

Namık Kemal, bu arada Ebuzziya Tevfik, Reşad Bey ve Nuri Bey’le birlikte Mehmed Cevded adına kiralamış oldukları *İbret* gazetesinin başyazarıdır. Hükümete muhalif bir tavırla yayınlanan bu gazete nedeniyle adı geçen gazeteciler, İstanbul dışında memuriyetlere atanmışlardır. Nitekim Namık Kemal, Hadika’ya yazılarını mutasarrıf olarak atandığı Gelibolu’dan göndermektedir. Ebuzziya Tevfik ise İzmir’deki Mahkeme-i Kebire-i Merkeziye başkatipliği görevine gitmeyi redderek, İstanbul’da kalmış, Hadika’yı kendi üzerine almıştır.

28 Ocak 1873 tarihli 56. sayısına kadar düzenli aralıklarla yayınlanan Hadika, 54. sayısında yer alan “Tersane amelesi” başlıklı yazısından ötürü, ‘tehdîş-i ezhân’ (zihinleri kurcalama) suçlamasıyla 2 ay müddetle hükümetçe tatil edilir. Bu yazıda, daha önce de haberi yapılan tersane işçileri ile ilgili haber yer almaktadır. Yaklaşık 11 aydır maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle Sadaret Dairesi önünde toplanan beş-altı yüz işçi, asker kuvvetiyle dağıtılmıştır. Bunu takiben kalabalık bir işçi grubu bu sefer ailelerinin de katılımı olduğu halde gösteri düzenlemiş, ancak yine bir sonuca ulaşamamışlar ve takiben Hadika gazetesine “Tersane amelesi ve marangoz biçareleri” imzalı bir mektup bırakmışlardır. Bu mektuba göre işçiler çalışmadıkları zamanlar sokaklarda dilenerek geçimlerini temin etmekte, geceleri evlerinde yakacak mum bulamadıklarından karanlıkta oturmak zorunda kalmaktadırlar. Yine sözü geçen mektupla tersane işçileri, Hadika’nın kendileri için yardım toplanması için aracı olmasını istemekteydiler, çünkü hükümet yetkililerinden bir umutları yoktu. Hadika ise, buna istinaden, işçilerin alacaklarının son birkaç yıl zarfında toplamda 11 ay olduğuna dikkat çekerek, devletin işçilerin bir kısım alacaklarını ödediğini, aksi halde ardı ardına 11 ay ücret alamamış olsalardı

şimdiye kadar açıklıktan ölmüş olacaklarını ifade eder. Bu yumuşak tavır dahi, mektubun ayrıntısına girmiş olmasından ötürü olsa gerek, hükümet yetkililerinin gazetesinin yayını hakkında tatil kararı vermesine engel olamamıştır.

Gazetesinin 57. sayısı nitekim tam 2 ay sonra 28 Mart 1873 tarihinde çıkar. Tevfik imzalı “Birkaç kelime” isimli yazıda, Kararname-i Âlî’yi hedef alan oldukça kızgın ifadelere rastlanır: “.. Beş seneden beri kabus gibi Matbuat-ı Osmaniye’nin göğsüne çökmüş olan Kararname inşallah mahvolur diyorduk da oldu işte.. Halil Paşa Hazretleri’nin himmet-i celile-i terakkiperverâneleri asârından olarak yeni bir matbuat nizamnamesi tanzimi için bir komisyon teşkil buyurulmuştur... bu cihetle Kararname henüz mahvolmadıysa da olacağı yakın”. Ancak bilindiği üzere yeni bir Basın Kanunu ancak 1909’da hazırlanarak yürürlüğe konulacaktır.

Almış olduğu yayın cezası dolayısıyla Hadika gazetesi 28 Ocak-28 Mart 1873 tarihleri arasında yayınlanamazken, yayın izni alan *Cüzdân* dergisi (5 Şubat 1873) ve bu derginin de ilk sayısı ile birlikte kapatılmasından sonra *Sirâc* gazetesi aracılığıyla Tevfik Bey yine fikirlerini beyan imkânı bulabilmiştir. Buna karşın Nisan ayının hemen başında *İbret* gazetesi başyazarı Namık Kemal Bey Magosa’ya, *İbret* yazarı Nuri Bey Akka’ya sürülürken, Hadika gazetesi sahibi Ebuzziya Tevfik Bey de Rodos’a sürülmüştür.

58. sayısı bir hafta sonra 5 Nisan 1873’de çıkabilen Hadika, haftada beş gün yayınlanırken, haftalık gazeteye dönmüştür. Aşir Efendi bu sefer gazeteyi Şemseddin Sami Bey’in yönetimine bırakmıştır. Öncelikle “politika gazetesidir” ibaresi kaldırılmış ve 58. sayı doğrudan çocuklara yönelik öğretici yazılarla doldurulmuştur. Nitekim gazetesinin başlığının üzerine “Etfâle Mahsus” (Çocuklara özel) ibaresi yerleştirilmiştir. Bir sonraki sayı bir hafta sonra “yevmi gazete” (günlük gazete) ibaresiyle çıkmıştır. Bu ve bunu izleyen sayılarda Hadika’da yalnızca iç ve dış haberler, hiçbir yorum eklenmeden verilmiştir. Ayrıca fûnûna dair makaleler

de yer almıştır. Gazete yine Pazar ve Cuma günleri hariç haftada beş gün yayınlanmış, ancak sahibi tarafından 19 Nisan 1873 tarihli 64. sayısından sonra yayınına son verilmiştir.

Türkiye’de resmî makamlarca yayınlanmamış ilk Salname, Hadika gazetesi sahibi Ebuzziya Tevfik (Mehmed Tevfik) tarafından hazırlanmış ve yayınlanmıştır. 24 Ocak 1873 tarihli Hadika’da, ilmî ve edebî bir gazete iken siyasî haberleri yayınlamak üzere de resmî izin aldıklarından beri, politika haberlerinin gazetenin büyük kısmını doldurması üzerine, okurların ilmî-edebî içerikli yazılara daha fazla ağırlık verilmesi yönündeki taleplerine yanıt olarak ‘Salname-i Hadika’ adıyla bir yıllık tertip edecekleri ve bunu gazeteye ek olarak verecekleri bildirilmiştir.²⁵⁶ Salname, 1873 yılı başlarında Hadika matbaasınca basılmıştır.

İlk Mizah Denemeleri ve ASIR Gazetesi

Ebuzziya Tevfik, Asır gazetesi ile bilgi verirken “1287 senesi Rebiülahirinde (Temmuz 1870) Tevfik imzasıyla çıkmıştır. Üç-dört ay kadar devam ettikten sonra kendi kendine tatil ve ardından namını *Letaif-i Asar*’a ve içeriğini mizaha çevirmiştir” der.²⁵⁷ Terakki gazetesindeki bilgiyeden, *Terakki Eğlencesi* adıyla çıkan mizah ekinin, Asır gazetesinin imtiyazı alınarak *Letaif-i Asar* gazetesine çevrildiği anlaşılır.

Kısa ömürlü Asır gazetesinin idarehanesinin yeri “Sirkeci iskelesinden Babiâliye yeni açılan cadde” olarak belirtilmiştir. Terakki gazetesinin matbaasında basılmıştır. “*Siyaset ve ilmî konulardan bahseder Osmanlı gazetesidir*” ibaresiyle, Cuma ve Pazar hariç haftada beş gün neşrolunmuştur. Siyasî gazetenin 3. ve ya 4. sayfasında “Eğlence” başlığı altında bir bölüm de düzenlenmiştir.

²⁵⁶ “İfade-i mahsusa”, *Hadika*, No: 3, 24 Ocak 1873, s. 1-2.

²⁵⁷ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, s. 83.

Basın tarihçisi Münir Süleyman Çapanoğlu Asır gazetesinin başmuharririnin Çaylak Tefvik olduğunu belirtir ki,²⁵⁸ Mehmed Tefvik Bey, daha sonra çıkaracağı *Çaylak* isimli mizah gazetesinin adıyla anılmıştır. Mehmed Bey, mizaha olan merakı doğrultusunda Asır gazetesinde “Eğlence” başlığı altında, mizahî üslupla kaleme alınmış bir bölüm oluşturmuştur nitekim.

Fransa-Almanya savaşının en harareti dönemlerinde yayına başlayan Asır’da da, sayfaların büyük bölümü savaş haberleriyle dolmuş, hatta bu gazete neredeyse hergün ilave yayınlayarak yine savaşa ilişkin elde edilen son telgrafhaberlerini de, savaşa dair haberleri heyecanla bekleyen Osmanlı halkına ulaştırmıştır. Eğlence bölümünde, tüm Avrupa basınıyla birlikte İstanbul gazetelerinin bu savaşa ilişkin takındığı tutuma mizahî bir yaklaşımla eleştiri getirilerek: *“Yine birkaç gündür gazeteler insana kuvvet verici havadislerle dolmaya başladı. Evet malum ya harp havadisleri yazılıyor. Ne çare şimdi para eden onlardır...”* denilmiş,²⁵⁹ Asır’ın ilavesi başlığıyla yayınlanan yalnızca yılın (1287/1870) belirtildiği ekte ise *“Dünyanın her tarafında tab’ ve neşrolunan gazetelerin sütunlarının en başlarında iri yazılarla ‘harb havadisi’ terkihi yazılmıştır. Fakat yazılan havadisler ise işbu terkihin manâsına taban tabana zıttır. Demek ki harb havadisi olmayıp, havadis harbi var”* denilerek mesele yine mizahî boyutuyla okura sunulmuştur. *Harp zamanına mahsus Asır’ın ilavesidir* başlığıyla (daha sonra Asır’ın İlavesi oluyor) 2-4 sayfalık yayınlanan bu eklerden ilkinde, hemen ilk sayfada savaş müddetince ana gazetenin yanı sıra bu türden başlığıyla ekler yayınlanacağı, ancak bunlara, tarih ve numara konulmayacağı, ana gazetenin çıkacağı günlerde de ayrıca, özellikle akşam ekler yayınlanabileceği bilgisi verilmiştir. Ek’te önce resmî savaş bilgileri telgraf haberleri yoluyla aktarı-

²⁵⁸ Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, s. 41.

²⁵⁹ “Eğlence”, *Asır*, No: 33, 25 Temmuz 1870.

miş, sonrasında “Eğlence” başlığı altında savaş haberleri mizahî üslupla, eleştirel surette yer bulmuştur.

HAKÂİK-ÜL VAKAYİ

Birinci nüshası 3 Eylül 1870 tarihinde Rüşdü imzasıyla neşredilmiştir. Ebuzziya Tevfik’in “*Şahinyan Filip Efendi’nin taht-ı intizamında olarak neşredilmiş, geçen sene imtiyazı mültezimi tarafından iştirâ olunmuştur*” sözlerinden de anlaşılacağı üzere Hakâyku’l Vekâyî gazetesi,²⁶⁰ Rüşdü Efendi’nin imtiyaz sahipliğinde iken Filip Efendi tarafından kiralananmıştır ve onun tarafından idare edilmiştir. Gazete, “*Menafi-i Şarkîye ve devlet işlerine dair Türk gazetesidir*” ibaresiyle yayınlanır. Haftada beş gün, küçük boyda, resimsiz olarak çıkar. 11. sayıdan itibaren yayınlanan tüm sayılarında ise “*Umumun yararı için her tür havadis-ten bahseder gazetedir*” ibaresiyle yayınlanmıştır. Başyazarlığını Kemalpaşazade Said Bey yapmıştır.

Gazete yöneticilerinin Fransa, Rusya, Almanya, İngiltere, Belçika gibi Avrupa ülkelerinden bir kısım gazeteye abone olarak, posta yoluyla kendilerine bu ulaşan gazetelerden yapılan çeviri haberler ve makalelerden yapılan aktarımlar gazetenin büyük kısmını doldurur. Ayrıca Türkiye’de yayınlanan Fransızca, İngilizce gibi Avrupa dilli ve Arapça, Ermeni harfli Türkçe gibi yerel dillerdeki gazetelerle, telgraf haberlerinden faydalanılır. Haber ve makaleler, yazının bitiminde kaynak belirtilerek çoğu zaman aynen aktarılır (“Ahvâl-i İran”-*Morning Post* veya “Ziraat”-*La Turquie* gibi). Gerçi belirlenen makaleler yorumsuz olarak verildiğinde dahi, çoğu kez bu makalelerde dile getirilen fikirlerin gazete yönetimince de benimsenen fikirler olduğu açıktır. Türkçe gazeteler üzerinde sıkı hukukî tedbirler uygulanmakta olduğu halde yönetimce Avrupa dilli basına rahatlıkla dokunulamamaktadır. Bu tür gazetelerde

²⁶⁰ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, s. 83.

ıkan yorum yazılarının aynen aktarılması ve imza olarak da bu gazetelerin unvanlarının kullanılması yoluyla aynı fikirler kendi gazetelerinde Türk okurlara sunulmuş olmaktadır. Buna karşın Hakâyku'l Vekâyî gazetesinde, en azından Rşd Efendi'nin yönetimi sırasında hükümetin icraatlarına yönelik eleştirel bir tutum takınılmasından kesinlikle kaçınılmaya çalışılsa da, bir kısım fikirler ve öneriler bahsedilen yolla dahi olsa yönetime ulaştırılır. Örneğın *La Turquie* gazetesinden aktarılmış olan "Ziraat" başlıklı yazıda,²⁶¹ hükümetin vatandaşlara tasarruf özgürlüğünü sağla-manın birinci vazifelerinden olduğunun hatırlatılmış olması gibi.

Gazete, Osmanlı Devleti'nin çeşitli eyaletlerinden idarehanesine ulaştırılan mektuplar yoluyla da haber verme işlevini gerçekleştirir. *Tuna, Zevra, Hüdavendigar* gibi vilayet gazeteleri de faydalanılan kaynaklardandır. Fransa-Almanya savaşının en hararetle yaşandığı tarihlerde yayına başlayan gazetenin ilk aylardaki nüshalarında söz konusu savaşa ilişkin gelişmeler gazetenin büyük kısmını doldurur. Bazı günler gazete 4'er sayfalık sabah ve akşam baskısı dahi yapar savaşla ilgili son gelişmeleri sıcağı sıcağına aktarabilmek için okurlarına. Bazı günler ise savaşa ilişkin ellerine ulaşan telgraf haberlerinin aynı gün okuyucuyla paylaşılabilmesi için gazete dışında tek sayfalık ilaveler yayınlanır. Gazetede iç politika haberleri de çoğu zaman yorumsuz olarak verilir. Resmî ilanlar gazetede oldukça fazla yer tutar. zgn makalelerin diğer gazetelere oranla daha az görüldüğü Hakâyku'l Vekâyî gazetesinin, devletin resmî politikasının dışına çıkmadan yayın yapma gayreti içinde olduğu söylenebilir. Nitekim yayında kaldığı yaklaşık üç yıl boyunca gazete hiç yayın kesintisine uğramamıştır. Önceleri Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin matbaasında basılan gazete, aynı yıl içerisinde kendi özel matbaasına taşınır ve büyük boyda çıkmaya başlar. Tercüme haber ve makaleler yine büyük

²⁶¹ "Ziraat", *Hakâyku'l Vekâyî*, No: 575, 29 Mayıs 1872, s. 2.

kısmını işgal eder. 1872 senesine ait nüshalarında özgün makalelerin de yer almaya başladığı görülür. Tercüme edilmiş makalelerin sonlarına da yine kısa yorumlar eklenmiştir. Hatta yorum içeren bazı yazıları sonrası Kemalpaşazade Said Bey, Şura-yı Devlet üye yardımcılığından uzaklaştırıldıktan sonra, yalnızca gazetecilik mesleğini sürdürmek durumunda kalmıştır.²⁶²

Dalkavuklukla Suçlanıyor

Bu arada Namık Kemal'in başyazarlığında çıkan *İbret* gazetesinde Hakâyıku'l Vekâyî gazetesine yönelik bir kısım eleştiriler yer almıştır. *İbret*'teki bu yazılar Reşad Bey'e aittir. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın maiyetiyle birlikte Dersaadet'e ziyareti dolayısıyla Hakâyıku'l Vekâyî'de kaleme alınan birkaç yazıda, Mısır Hidivi ve özellikle memurları hakkında hatalı tabirler kullanıldığı belirtilir. Bu yazıların, yaz mevsimini geçirmek üzere birkaç yüz bin altınla birlikte İstanbul'a gelen Mısır Hidivi'nin gereksiz bir kibre kapılmasına yol açacak mahiyette kaleme alınmış olduğu ileri sürülür ve hatta "*Hakâyıku'l Vekâyî dalkavukluk demekmiş*" dahi denilir Reşad Bey'in yazısında. Ardından da

²⁶² Ebuzziya Tevfik Bey, Yeni Osmanlılar adlı eserinde, Said Bey'in gazetesinde Mahmud Nedim Paşa'nın Sadaret görevine atandıktan sonraki birkaç ay zarfında çeşitli üst düzey memurların görev yerlerinin değiştirilmesi (Dersaadet'ten taşraya atanması veya taşrada başarıyla görevini yürüten bir memurun hiç tanımadığı bir başka mahalde görevlendirilmesi, çeşitli devlet kurumlarının başında bulunan kimselerin görev yerlerinin değiştirilmesi, bir kısmının tümünden memuriyetten çıkarılması vb) gibi "garip tutum ve davranışlarını" tasvir eden birkaç yazısının yayınlandığını bildirir. Hatta bu yazılarından birinde Sadrazamın, 'jurnalci' adı ile vilayetlere tayin ettiği resmî casuslardan da söz edildiğinden bahseder. Bu türden neşriyatı sonrası, eleştirel yayın yaptığı düşünülen bir diğer gazeteci, *Hadika* ve *İbret* yazarı Ebuzziya Tevfik ile birlikte Şura-yı Devlet'teki vazifelerinden azledilmiştir.

şu ifadelere yer verilir: “ *Mısır hariciye nazırı saadetlü Nubar Paşa ile maliye nazırı saadetlü İsmail Paşa hazretleri Perşembe günü sadrazam hazretlerinin huzuruna giderek ziyaret etmişlerdir’ gibi cümleler yazmak acaba Hakâyık’ul Vekâyî gazetesinin aklına nereden gelmiştir? Evvela bir devlette ancak tek bir nazırlık bulunur. Aynı görevin iki nazırlığı bulunmaz. Bu adamlar Mısır eyaletimizin hariciye ve maliye müdürleridir. Mısır bağımsız bir sultanlık olmamıştır ve inşallah hiçbir zaman da olmayacaktır ki onun nazırları ve vekilleri olabilsin*”.²⁶³ Hakâyiku’l Vekâyî gazetesinde İbret’in bu yorumuna herhangi bir karşılığa rastlanmamıştır.

Hakâyiku’l Vekâyî gazetesi eğitim sahasına ilişkin bir kampanyaya da imza atmıştır. Modern bir eğitim kurumu olarak hizmet verecek olan ve yapımı devam eden Dârüşşafaka’nın tamamlanabilmesi için okurlardan maddî yardım toplanmasına yönelik bir kampanyadır bu. İlmî-edebî konularda hazırlanması düşünülen seçme eserlerden oluşacak tek sayılı bir derleme yayının Hakâyiku’l Vekâyî matbaasında basılarak, tüm gelirinin Dârüşşafaka’nın tesisine katkı amacıyla bağışlanacağı okurlara duyurulur ve yazı ile bu derleme çalışmaya katkı sağlamak isteyenler davet olunur (No: 143, 149).

16 Temmuz 1872 tarihli 616. sayıya kadar Rüşdü Efendi’nin imtiyaz sahipliğinde olan gazetenin imtiyaz sahipliğine 17 Temmuz 1872 tarihli 617. sayısından itibaren doğrudan Filip Efendi gelir. Nitekim Filip Efendi’nin çıkarmakta olduğu *Terakki* gazetesi bir ay süreyle hükümet tarafından tatil olunduğunda, tatil müddetince *Terakki* abonelerine Hakâyiku’l Vekâyî gazetesinin gönderileceği ilan edilir.²⁶⁴

²⁶³ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 377-378.

²⁶⁴ *Hakâikül Vakayi*, No: 1, 3 Eylül 1870, s. 1.

Filip Efendi ile Gelen Dinamizm

Filip Efendi'nin imtiyaz sahipliğine geçen gazetede, yabancı dildeki gazetelerden yine eskisi gibi sıklıkla istifade edildiği görölse de, bu makalelerin sonlarına eklenen mütalaalar dikkat çeker. Ayrıca özgün makaleler de daha sık görölmeye başlanır. Ekonomi konulu olanlar daha fazladır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarda sürekli olarak almakta olduğu dış ve iç borçların devleti ekonomik ve dolayısıyla siyasî sahada sıkıntıya soktuğu ifade olunur. Her yıl verilen bütçe açıklarına çözüm aranması gerektiği söylenir. Bunun için vergi sisteminin tam mânâsıyla bir düzene sokulması gerektiği, özellikle taşradaki memurların görevi suistimal vakalarının muhakkak önlenmesi gerektiği, halkın ürettiği ürünün güvenliğinin ve mülkiyet hakkının devlet tarafından kesinlikle sağlanması gerektiği, bu sayede üretimin artacağı gibi önerilerde bulunulur. Osmanlı Devleti'nin verimli arazilerinin çokluğu nedeniyle uygun ziraat politikaları yoluyla devletin gelirlerinin rahatlıkla artırılabilceği de vurgulanır. Ayrıca bankacılık ve sarrafiye konularıyla ilgili uluslararası ve ulusal düzeydeki son gelişmeler ve eğilimlerin aktarıldığı, değerlendirildiği makaleler de gazetede yer alır. Yazılar genelde imzasız olsa da nadiren, Hayreddin imzasıyla yazılmış makalelere rastlanır. Dönemin en meşhur gazetecilerinden biri olan Hayreddin Bey, Filip Efendi'nin diğer gazetesi olan *Terakkî*'de de uzun yıllar çalışmıştır. Leh mültecilerinden olan Hayreddin Bey, çok sayıda yabancı dile hakim olan bir kişiydi. Ülkesinin Rus işgaline uğraması sonrası Avrupa'ya geçmiş, pek çok Avrupa ülkesini dolaşarak buralarda fikrî zeminde Rusya karşıtı mücadele vermişti. Daha sonra İstanbul'a yerleşmiş ve Hayreddin ismiyle anılmıştır. Gazetecilik ve üst düzey bürokratların çocuklarına Fransızca dersleri vererek geçimini sağlayan Hayreddin Bey, yazılarını Fransızca olarak kaleme almış, bu yazılar Türkçe'ye çevrilerek gazetede yayınlanmıştır. Hayreddin Bey, tıpkı kendi

halkı gibi Rus tahakkümü altındaki diğer halklarla ilgilenmiş ve Hakâyıku'l Vekâyî gazetesinde, bu dönem itibarıyla Türkistan bölgesinde hakimiyet kurma çabasında olan Çarlık Rusyası'nın bu girişimlerini yakından izlemiş ve Türk okurlarla paylaşmıştır. Örneğin 4 Aralık 1872 tarihli Hakâyıku'l Vekâyî gazetesinde yayınlanmış "Rusya ve Hive" başlıklı yazının, her ne kadar imzasız olsa da, Hayreddin Bey'in kaleminden çıkmış olduğu anlaşılr. Yazıda, Rusya'nın, bölgede siyasî hakimiyet sahasını genişletme hareketlerini medeniyetin yayılmasına katkı sağlamak maksatlı bir girişim olarak benimsetme amaçlı açıklamalarının, kamuoyunu yanlış bilgilendirme niyetiyle yapılmış girişimler olduğu ileri sürölür. Çarlık Rusya hükümetinin Rus gazetelerinde de görevli olan memurlarınca yazılmış yazılarda veya bu gazetelerde yayınlanmak üzere hükümetçe gönderilen bilgilendirme yazılarında olayın bu boyutla ele alındığından bahsolunur. Ayrıca Çarlık Rusyası hükümetince İstanbul'da, Beyoğlu'nda basılan bir kısım Avrupa dilli ve diğer yerel dilli gazetelere dahi, siyasî sahadaki bu hareketlerini aklamaya yönelik açıklamalar içeren mektuplar iletildiği ve bu mektupların bir kısım Beyoğlu gazetelerince kaynağın istediği şekilde kullanıldığıının hayretle göröldüğü söylenir. Olayın her ne kadar Rus yetkililerin deyişle, "kimsenin ayak dahi basmadığı, haritalarda yer almayan" bu bölgeye medeniyeti yaymada vesile olabilecek Rus tüccarlarının ve vatandaşlarının güvenliğini sağlamak maksatlı yeni karakollar inşa edilerek, buralara daha fazla Rus birliklerinin sevk edilmekte olduğu şeklinde gösteriliyor olsa da, aslında bu harekâtın bölgenin işgaline direnen Hiveliler, Kırgızlar ve Türkmenlerin karşı hareketinden başka bir şey olmadığına dikkat çekilmek istenir. Yazıda şu cümleler görölür: *"Rusyalıların Orta Asya'da reva örmekte oldukları saldırgan hareketler ve tecavüzleri kendilerince mecburiyet gereği veya oralarda medeniyeti yayma emeline dayandırmak gibi bir hile perdesi ardında*

göstermek istedikleri malumdur. ...Rusya'nın 'medeniyet'ini bilen Beyoğlu gazetelerinin bu mektubu yayınlamış olmalarına şaşılır”.

Bu dönemde yayınlanan Hakâyku'l Vekâyî'nin birkaç nüshasında daha, Rusya'nın Orta Asya siyasetine dair bir kısım özgün makaleler ve yanı sıra İngiliz gazetelerinden konuyla ilgili kalemelenmiş makalelerin çevirileri görülür. Yaklaşık 3 yıl boyunca yayında kalan gazetenin görülen en son tarihli nüshası 1040 numaralı, 6 Aralık 1873 tarihli nüshasıdır. Bu nüsha incelendiğinde gazetenin neşrine son verileceğine dair bir habere rastlanmamış ve veya izlenim edinilmemiştir.

Diğer Gazeteler (1874'e kadar)

Bu tarihlerde İstanbul'da yayınlanan bir kısım gazeteler de vardır. Ancak bunların çoğu fazlaca abone edinememiş, oldukça kısa ömürlü gazeteler olduğundan etkinlikleri yukarıdaki gazetelere oranla daha az olmuştur. Yukarıda adı geçen gazeteler günlük ortalama 2 bin ila 3 bin adet basılan ve satan gazeteler olup, diğerlerinin satışı birkaç yüzü geçmemekteydi.

Aleksan Sarrafyan tarafından çıkarılan **Kevkeb-i Şarki** bunlardan biriydi. İlk sayısı 4 Aralık 1869'da çıktı. Küçük boyda, resimsiz olarak hazırlanan gazete, Cuma ve Pazar dışında haftada beş gün yayınlandı. “İlim, fen ve havadise dair gazete” ibaresiyle yayınlanan Kevkeb-i Şarki'de dahili ve harici politikaya dair havadislerle, asayiş haberleri “vukuat-ı mütenevvi” başlığı altında yayınlanmıştır. Eğitim konulu haberler ve makalelerin de yer aldığı gazete, oldukça kısa ömürlü olmuş, ‘Doğunun yıldızı’nın parlamasıyla sönmesi bir olmuştur. Yalnızca 21 sayı çıkabilen gazetenin son sayısı 8 Ocak 1869 tarihlidir. Bundan bir süre sonra Aleksan Sarrafyan, ‘İskender’ adını kullanarak **İbret** gazetesini çıkarmıştır. Bu gazete kısa süre sonra yurtdışındaki muhalifbasın

faaliyetlerini sonlandırıp İstanbul'a dönen Yeni Osmanlılar grubu üyelerince kiralanacak ve İbret'in Namık Kemal'in başyazarlığına geçtiği dönemdeki tirajı Ebuzziya Tevfik'in 'Yeni Osmanlılar' adlı eserinde belirttiğine göre 12 bini bulacaktır. Namık Kemal'in başyazarlığı öncesinde çıkan İbret'in ilk nüshası ise Nisan 1871'de yayınlanmıştır. Bu gazete de Kevkeb-i Şarki gibi haftada beş gün neşrolunmuştur. Daha büyük boyda hazırlanan İbret'te, iç ve dış politika haberleri ile, az sayıda özgün makale yer almıştır. Yazılar diğer gazetede olduğu gibi imzasız olarak yayınlanmıştır. Bu gazetede de başlıca kaynak olarak Avrupa basını ve İstanbul'da yayınlanan diğer Avrupa dilli basın kullanılmıştır. Hatta İbret'in Mart 1872'de yayınlanan nüshalarından birindeki bir yazıda bu husus şöyle dile getirilmiştir: *"Gazetelerimiz bazılarının gözünde şöyle bir şöhret kazanmıştır ki; Türk gazeteleri ecnebi gazetesinin tercümanıdır"*. İbret gazetesinin yayını aksamalarla (çoğu idarî sebeplerle, bir kez hükümet tatili nedeniyle) 11 ay kadar devam etmiştir. Önceleri haftada beş gün yayın yapan İbret'in sonraları yayın aralığı haftada üç, bazen de iki güne düşürülmüştür. Ulaşılabilen en son nüshası 23 Mart 1872 tarihli olup, Aleksan Sarrafyan gazetesinin yayınına kendiliğinden son vermiştir.

Yine bu dönemde *Takvîm-i Vekâyî*'nin dışında yayınlanmakta olan bir kısım resmî gazeteler de vardı. Resmî hüviyetli gazetelerden biri **Vekâyî-i Zabtiye**'dir. *"Zabtiye'ye müteallik resmî gazetedir"* ibaresiyle yayınlanan gazetesinin idarehanesi Bab-ı Zaptiye'deki vukuat odası olarak belirtilmiştir. Gazetede, karada ve denizde yaşanan zabtiye olaylarına dair haberlerle birlikte müslim, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları hakkında mahkemelerde açılmış olan çeşitli davalara ilişkin verilen hükümler açıklanmıştır. Haftada iki gün yayınlanan gazete, Mayıs 1869'da yayına başlamış, resmî ilanların da yer aldığı gazete, Şubat 1875'e kadar yayında kalmıştır.

Ceride-i Askeriye de resmî nitelikte bir diğer yayındır. İlk sayısı 14 Şubat 1864 tarihinde çıkan gazete, Erkan-ı Harbiye Umumi Nezareti denetiminde hazırlanarak Mekteb-i Harbiye Matbaası'nda basılmıştır. *Ceride-i Askeriye*'de, resmî ve resmî olmayan askerî konularla ilgili haberler, gelişmeler yer almıştır. Kara ve deniz kuvvetleri ile ilgili haberlere yer verilmiş, bilimsel haberler, yayınlar ele alınmış, askerlikle ilgili yasa, yönetmelik, tüzük metinleri yayınlanmıştır. Bilim ve teknik konularında Avrupa gazete ve diğer yayınlarından tercümelere yer verilmiştir. İlk 14 sayıda bilimsel yazılara yer verilmiş, ancak diğer yazılara yer kalmadığı gerekçesiyle bu tür yazıların gazeteye ek olarak kitapçık şeklinde verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kitapçıklar, "Mecmûa-i Fünûn-i Askeriye" diye adlandırılarak ayda bir gazete eki olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak, Haziran 1868'de bu uygulama da bırakılarak, bilimsel yazıların başlangıçta olduğu gibi 300. sayıdan itibaren gazetenin içinde yer alması uygun görülmüştü. Halkın İmparatorluk genelinde yeni askerî yapılanmayı desteklediği ve gönüllü olarak her türlü katkıda bulunduğuna dair haberler yayınlanmakta idi.²⁶⁵ Haftalık olarak yayınlanan bu gazete de Takvîm-i Vekâyî'nin ilk dönem yayınları ile benzer özellikler taşımakta olup, silahlı kuvvetlerin faaliyetlerinin tanıtımının yapıldığı ve olumlu kamuoyu yaratılmasına yönelik bir yayın olmuştur. 1922 yılına kadar yayında kalacaktır.

Bir başka yayın ilk Türkçe ekonomi gazetesi olarak nitelenebileceğimiz bir gazete olup, oldukça eski tarihlidir. **Ceride-i Ticaret**, gerçekte özel bir yayın olarak çıkartılmak istenmişse de, Ticaret Nezareti'nin bir nevi işi üstlenmesiyle resmî bir yayın hüviyetine bürünmüştür. Ticaret Meclisi İlam Odası

²⁶⁵ Ayten Can Tunalı, "Ceride-i Askeriye'nin Tarih Araştırmalarındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV, No: 37, 2005, s. 196, 201.

kâtiplerinden Enverî Efendi ticarete özel, Ceride-i Ticaret ismi ile Türkçe, Rumca ve ihtiyaç halinde farklı lisanlar kullanılarak bir gazetenin çıkarılması fikriyle Ticaret Nazırlığına başvurmuş ve izin istemiştir. Yazmış olduğu dilekçede gazetede yayınlanacak konuları da şu şekilde özetlenmiştir: Gazetede günlük olarak İstanbul'a gelen ve taşraya giden gemiler ile bu gemilerin taşıdıkları yükler hakkında bilgi verilecek ayrıca gelen giden gemilerin her hafta merkezden bir listesi çıkartılarak gazetede ilan edilecektir.

Ziraat işleri, Ticaret Nezareti'nin idaresi altında olduğundan, ziraî ürünler alıp satan tüccar hakkında bilgiler verilerek, ürünün nerede ve ne miktarda yetiştiği bildirilecektir. Ayrıca bir bölgede yetişen ürünün azlığı, çokluğu ve doğal olaylar sonucunda zarar gördüğü ya da veriminin fazla olduğu hakkında bilgiler aktarılacak, bu şekilde de tüccar bilgilendirilmiş olacaktır. Arazi mahsullerinde ise her bölgede ne kadar ziraî tohum ekildiği ve o mahsulden alınan verimin kalitesine dair Ticaret Nezareti tarafından gönderilen bilgiler ile ziraat müdürleri tarafından gönderilecek haberlere yer verilecektir. Kanun ve nizamca, Ticaret Nezareti tarafından ilanı gereken davalar vs. konular hakkında bilgiler de yer alacaktır. Gazete, Ticaret Nezaretinin idaresinde haftada bir kez çıkarılacak, müsveddesi Ticaret Nezareti tarafından görülüp, onaylandıktan sonra yayınlanabilecekti. Ticaret Meclisinde bu konunun incelenmesinden sonra Ticaret Nezareti tarafından böyle bir gazetenin yayınlanmasının tüccar ve halk için yararlı olacağı belirtilmiştir. İmtiyazın yedi sene olması, bu süre dolduktan ve yapılan masraflar çıkıldıktan sonra elde kalan hâsılâtın beşte birinin ticaret veznesine verilmesi şartıyla gazetenin çıkarılması Meclisi Vâlâ'da uygun görülmüş ve durum padişaha sunulmak üzere sadarete bildirilmiştir. 29 Ekim 1856 tarihinde de gazetenin çıkarılması için

izin verilmiştir.²⁶⁶ Buna karşın gazetenin ilk sayısı ancak iznin çıktığı tarihten 14 ay sonra yayınlanabilmiştir.

Şöyle ki, Ceride-i Ticaret için gerekli olan tezgâhın kurulması amacıyla yer temin edilmiş, ardından Rumca, Ermenice, Bulgarca harfler ve gerekli diğer malzemeler tedarik edilmiştir. Buna karşın Türkçe harfler temin edilememiştir. Türkçe harflerin bulunması ve bulunan harflerin kullanılabilmesi için gerekli resmî onayın alınmasından sonra ilk sayı 18 Aralık 1857 tarihinde çıkabilmiştir. Gazetede ticarî davalar geniş bir biçimde ele alınmış, kara ve deniz olarak sınıflandırılmıştır. Bu bölümde davaların içeriği, takip edilen mevzuat, verilmesi gereken ceza ve sonuçlar açıklanarak halkın ve tüccarların bilgi sahibi olması sağlanmıştır. Ayrıca ilanlar başlığı altında ithal edilen ürünler çeşitlerine göre sıralanmış, miktarı ve fiyatları belirtilmiştir. Böylece halk ve tüccar ilanlarda yer alan ithal ürün ve fiyatları hakkında bilgi sahibi olmuştur. Ayrıca taşradan ve yabancı ülkelerden İstanbul'a gelen gemilerin sayısı, tonilatosu, taşıdığı yük vb. hakkında bilgi verilmiştir.²⁶⁷ Ulaşılabilen son sayısı 11 Mart 1858 tarihli 7 numaralı nüshasıdır.

Bir diğer ticarî gazete ise **Takvim-i Ticaret** olmuştur. İlk sayısı 3 Şubat 1866 tarihinde yayınlanan Takvim-i Ticaret, on beş günde bir yayınlanmıştır. 4 sayfalık gazetenin 2 sayfası Türkçe ve kalanı Fransızca olarak yayınlanmıştır. Fransızca bölüm *Le Moniteur du Ottoman* adı altında yayınlanmıştır. Ulaşılabilen son sayısı 26 Nisan 1873 tarihli 114'ncü nüshadır.

Nesimi Yazıcı'nın söz konusu yayın üzerinde yaptığı araştırmaya göre, gazetenin yayıncıları Avrupalılardan müteşekkildir.

²⁶⁶ Aziz Tekdemir, "Osmanlı Devleti'nde İlk Ticarî Gazete: Ceride-i Ticaret", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII, No: 1, Haziran 2011, s. 209-221.

²⁶⁷ Tekdemir, *a.g.m.*, s. 216-217.

Berlin Sefiri Jean Aristarchi Bey ile Constantin Calliady, Georg Guarracino ve Alexandre Caratheodory 20 Eylül 1865'te müşterek bir dilekçe vermişlerdir. Bunlar dilekçelerinde; Başkent ve taşrada sanayi, ticaret ve denizciliğe mahsus bir gazete olmadığını, halbuki son ticaret antlaşmalarının böyle bir süreli yayını zorunlu hale getirdiğini ifade ettikten sonra, ülkede sanayi ve ticaretin gelişmesine yardım etmek üzere değişik dillerde yazılmış kısımlar içeren 'Takvim-i Ticaret' adlı bir gazete çıkarmak üzere kendilerine müsaade verilmesini istiyorlardı. Ayrıca bu kişiler, böyle bir gazete çıkarma külfetine karşılık olarak; mahkemelerle ilgili ilanlarla, ilanat-ı nizamîyenin kendi gazetelerinde neşrini talep etmekteydiler.²⁶⁸ 20 Ekim 1865 tarihli irade ile gazetenin çıkışı kabul edilmiş, bu arada gazetenin yayın ilkeleri ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen bir Şartname hazırlanmıştır. Buna göre Takvim-i Ticaret; ticaret, denizcilik, sanayi, şirketler konularında yayın yapacak, politik ve dinî konulara katıyyen girmeyecektir. Haftada en az bir kez yayınlanacak ve gazetenin her sayısının Türkçe kısmında ticaret, denizcilik, sanayi konusunda bir başmakale yer alacaktır. Gazete "*mevadd-ı kanuniyye ve hukukîyyeye dair ilanların yayınlanması*" konusunda resmî gazete olarak değerlendirilecektir. Ticaret, bahriye ve sair kanun ve nizamnamelerle, halen yürürlükte olan ve bundan sonra çıkacak yasalara göre yapılacak ilanlar, bu gazetede neşredilecektir. Devlete ait ilanlar ücretsiz olacak, buna mukabil devletçe alınacak 250 nüsha, dersaadet ve taşra mahkemelerinin kapı ve divanhanelerine asılacaktır. Gazetenin gelir ve gideri sahiplerine ait olacaktır. "Pamuk ziraatine dair risale"; "Pamuk ziraatinin teşviki"; "Umumen demiryolları hakkında bazı mülâhazat"; "Kara ve deniz ticaretinin geliştirilmesi"; "Ülkede ilköğretimin durumu ve ıslah yolları"; "Demiryollarının gerekliliği";

²⁶⁸ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat döneminde ekonomi basını: Takvim-i Ticaret", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX, 1999, s. 60.

“Şirketler”; “Bankalar”; “Sergi (fuar) açılmasının önemi” isimli ve konulu başmakaleler yayınlananlardan bazılarıdır. Yine sanayi, ticaret ve ziraat alanındaki gelişmelere dair de haberler yer almıştır gazetede. Takvim-i Ticaret’in Osmanlıca kısmında başyazıların Ticaret Mahkemesi İkinci Zabıt Kâtipliği, Adliye ve Hukuk işlerinde oluşturulan İflas İşleri Komisyonu üyeliği, ardından başkanlığı ve Ticaret Mahkemesi başkanlığı görevlerinde bulunan, daha sonraları bakanlığa kadar yükselecek olan ve Hasan Fehmi Paşa tarafından yazıldığı öne sürülmektedir.²⁶⁹

Şark gazetesi de dönemin bir başka yayını olup, idarehanesi Beyoğlu’nda Galata Kulesi civarında idi. Türkçe hazırlanan bu yayının mesul müdürü Dimitraki Efendi idi. Yerlikaya, gazetenin Kemalpaşazade Said Bey tarafından çıkarıldığı bilgisini verir.²⁷⁰ Büyük boyda 4 sayfadan ibaret hazırlanan gazetede iç ve dış haberler, vilayetler, fûnûn, telgraf haberleri, tiyatro, maliye, ilanlar bölümleri altında haber ve makaleler yer almaktaydı. İlk sayısı 24 Kasım 1873’de neşrolunan gazete haftanın altı günü yayınlanmaktaydı. Toplam 406 nüha neşrolunan gazetenin son sayısı 30 Nisan 1875 tarihlidir. Gazetenin genel olarak Osmanlıcılık fikrinin destekçisi bir görünüm arz etmekte olduğu söylenebilir.

Söz konusu tarih aralığında yayınlanmış bir başka gazete, Ekim 1874’de yayınlanmaya başlayan bir resimli gazetedir. Son derece kaliteli kâğıt ve fotoğraflar kullanılan **Medeniyet**, 8-16 sayfadan ibaret olarak orta boyda basılıp hazırlanmaktaydı. Daha önce ilk resimli gazete olan *Ayine-i Vatan* gazetesi ile *İstanbul* gazetelerini de yayınlayan ‘Arifaki’ adıyla anılan Eğribozlu Mehmed Arif Bey tarafından yayınlanmıştır. İlk 7 sayısı

²⁶⁹ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 61-64; Ayten Can Tunali, “Hasan Fehmi Paşa’nın Aydın Valiliği döneminde eğitim-öğretimde düzenlemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XLVI, 1 (2006), s. 138.

²⁷⁰ Yerlikaya, *a.g.e.*, s. 10.

Medeniyet adıyla çıkan gazete, daha sonra **Musavver Medeniyet** adıyla neşrolunmuştur. “*Eğitim ve edebiyata dair gazetedir*” ibaresiyle haftalık olarak yayınlanan gazetenin, Mayıs 1878’e kadar yayınına aralıklarla devam edilmiştir. Antuan imzasıyla çıkan **Kamer**, “*vatanın yararına olan her türlü ticarî, edebî, siyasi konulardan bahseder*” ibaresiyle yayınlanmıştır. İdarehanesi Galatada Perşembe Pazarı civarında olan Kamer’in ilk sayısı 17 Eylül 1875 tarihli dir. Kısa ömürlü bir yayın olmuş, kendiliğinden kapanmıştır.

Yeni Osmanlıların İstanbul'daki Mücadelesi

Yeni Osmanlıların 1867-1871 yılları arasındaki yurtdışı maceraları sırasında İstanbul gazeteleri siyasî tenkitlerden mümkün mertebe uzak kalma yolunu tercih etmişken, Yeni Osmanlılar grubunun yurda dönüp basın faaliyetlerine dahil olmasıyla İstanbul basını ve kamuoyu yeniden heyecanlı günler geçirmiştir. 1870 yılı sonlarında Namık Kemal affolunarak, gazetecilik yapmamak şartıyla İstanbul'a dönmüş, bundan yaklaşık bir yıl sonra Âli Paşa'nın vefatından sonra Mahmud Nedim Paşa Sadarete gelmiştir. Bunu takiben ise aralarında yeni Sadrazamın yeğeni Mehmed Bey'in de bulunduğu Yeni Osmanlıların diğer üyeleri için af ilan olunmuş ve Ali Suavi Efendi dışındaki tüm muhalif gazeteciler İstanbul'da bir araya gelmiştir.

İBRET Gazetesi

Namık Kemal, Nuri Bey ve Reşad Bey ile Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi olup, yurtdışına çıkmamış olan Hadika yazarı Ebuzziya Tevfik Bey yeni bir gazete çıkarmayı kararlaştırırlar. Mehmed Bey her ne kadar arkadaşlarıyla irtibat halindeyse de amcasının Sadrazam olmasından ötürü gazetecilik yapamaz. 'İstikbal' adında

bir gazete çıkarmak isteği ile Namık Kemal'in girişimiyle o tarihlerde Hariciye Nezaretine bağlı olan Matbuat Müdürlüğüne bir dilekçe ile başvuruda bulunmuşlarsa da, istekleri Meclis-i Hass-ı Vükelâ/Bakanlar kurulunca olumlu karşılanmamış, bunun üzerine Aleksan Sarrafyan tarafından çıkarılmakta olan İbret isimli gazete aylık 15 lira karşılığında kiralanmıştır.²⁷¹ Gazete, Mahir Bey'in (Namık Kemal'in üvey dayısı) adıyla çıkarılmıştır.

İlk sayısı 13 Haziran 1872'de yayınlanan gazete, özellikle Namık Kemal ve Reşad Bey'in, bu dönemin Sadrazamı Mahmud Nedim Paşa'nın icraatlarına yönelik ardı ardı kesilmeyen olumsuz eleştirileri, dış borçlanma, basın hürriyeti, Mısır Hıdivliği ile Osmanlı yönetiminin ilişkileri vb. konulardaki bir kısım fikir beyanları sonrası henüz 19'ncu sayısını yayınlamışken, 9 Temmuz 1872 tarihli bu sayı sonrası 4 ay müddetle kapatılmıştır.

Gazetenin tüm yazarları için çeşitli memuriyetlerle İstanbul dışına sürülme kararı çıkmış; Reşad Bey Bilecik Kaymakamlığı, Nuri Bey Ankara Mektupçuluğu ve Ebuzziya Tevfik Bey İzmir'deki Mahkeme-i Kebire-i Merkeziye Başkatipliği gibi görevlere atanmıştır.²⁷² Bu arada Mahmud Nedim Paşa Sadaret görevinden alınarak, yerine Yeni Osmanlılar grubu üyelerinin de sevgisine mazhar olan, Tuna ve Bağdat Valililiği ile Şura-yı Devlet reisliği görevlerinde de bulunan Midhat Paşa getirilmiştir (Temmuz ayının sonunda göreve getirilmiş, bu görevde yalnızca 80 gün kalabilmiş, 19 Ekim 1872'de azledilerek yerine Mütercim Rüşdü Paşa atanmıştır). Alpay Kabacalı'nın belirttiğine göre Namık Kemal, Midhat Paşa'nın göreve gelişinin dokuzuncu günü Gelibolu Mutasarrıflığı ile vazifelendirilmiştir.²⁷³ Bu arada İbret gazetesinin yayınına yeni Sadrazamca vaktinden önce izin verilmiştir (30

²⁷¹ Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, s. 372.

²⁷² Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, s. 383.

²⁷³ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 23.

Eylül 1872'de 20. sayısı çıkıyor).²⁷⁴ İbret gazetesi yeniden yayına başladığında Namık Kemal, mutasarrıflıkla görevli bulunduğu Gelibolu'dan hem İbret'e hem de atamasının yapıldığı İzmir'deki görevine gitmekte direterek İstanbul'da kalan Ebuzziya Tevfik'in yazarı bulunduğu Hadika gazetesine 'B.M.' (Baş muharrir) imzasıyla yazılar göndermiştir.

İbret'in daha bir ay dolmadan uğradığı yayın cezası sonrası ikinci yayın dönemi sırasında Gelibolu'daki görevinden azledilen Namık Kemal, İstanbul'a dönerek (Aralık 1872) yalnızca İbret gazetesi ile ilgilenmiştir. İbret'in bu döneminde özellikle Namık Kemal ve Nuri Beyler tarafından kaleme alınan basın özgürlüğünün önemi ve Türkiye'deki mevcut durum konulu yazıları oldukça ses getirmiştir.²⁷⁵

Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadaretine denk gelen tarihlerde *Diyojen* gazetesi (10 Ocak 1873) Âli Kararnameye dayanılarak tümten kapatılmış, bunu *Letaif-i Asar*'ın 2, Ermenice *Hayrenik* gazetesinin 3 ay süreyle kapatılması kararları izlemiştir. Yine bu arada Ebuzziya Tevfik'in Hadika gazetesi için de 2 ay süreyle tatil cezası verilmiştir. Maârif Nezareti'nin bu sıralarda bir başka uygulaması daha söz konusudur ki, bu da kitap yayını öncesi ruhsat alma zorunluluğunun yeniden aranmaya başlamasıdır. 1857 tarihli Matbaa Nizamnamesine göre gereken iznin alınmadığı ge-

²⁷⁴ Her ne kadar Midhat Paşa kısacık Sadaret döneminde *İbret*'in cezasını 4 aydan 2 aya çekmiş olsa da, bu aralıkta yayına başlayacak olan, Tuna ve Bağdat valilikleri sırasında maiyetinde görev yapmış olup, *Tuna* ve *Zevra* isimli vilayet gazetelerinin yayınından sorumlu kıldığı, hatta kendisine olan sevgisi nedeniyle adını verdiği Ahmed (Midhat) Efendi tarafından çıkarılacak olan *Devir* gazetesini ilk sayısından sonra *Bedir* gazetesini ise 13. sayısından sonra kapatacaktır.

²⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Birol Emil, "Namık Kemal'in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet-Medeniyet-İrade", *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, MÜ Fen Edebiyat F. Yayınları, 1989, s. 11-24.

rekçesiyle Ahmed Midhat Efendi'nin *Dağarcık* adıyla çıkarmakta olduğu dergi ile Namık Kemal'in 'Evrak-ı Perişan' başlıklı kitabı yasaklanır. Oysa o güne kadar yasanın uygulanmasında hoşgörülü davranılmış, ruhsat almak isteğe bırakılmış ve çok sayıda ruhsatsız kitabın yayınına göz yumulmuştu. Üstelik bu iki kitabın içeriği de eğitici nitelikte olup, siyasî nitelik taşımamaktaydı. Bu sansüre İbret'te büyük tepki gösterilmiş, bunun üzerine gazete için yeniden yayın tatili kararı çıkmıştır. Bu seferki cezanın süresi 1 aydır. 7 Şubat 1873'de kapanan gazete ancak 8 Mart'ta yeniden yayınlanmaya başlayabilmiştir.²⁷⁶

3. kez yayınlanmaya başlanan İbret gazetesinde birey-kanun- hak bağlamında kaleme alınan yazılar, yönetimdeki aksaklıklar, Osmanlı Devleti'nden ayrılma gayesi taşıyan bir kısım bölgelere yönelik hükümetçe alınan tedbirlerin yetersizliği, uluslararası hukuk yönetiminin başarısızlığı, Şark meselesi, hazine- nin parasızlığı, Türk ahalinin ticarî faaliyetlerinin yetersiz oluşu ve bu yönde devlet teşvikinin olmayışı, kitap sansürü gibi konulardaki görüş bildirimleri yönetimin gazeteden yana memnuniyetsizliğine neden olmuştur. Namık Kemal tarafından kaleme alınan 'Vatan yahut Silistre' isimli tiyatro oyunu da 1 Nisan 1873 tarihinde ilk kez Güllü Agop Tiyatrosunda sahnelenmiştir. Oyun halkın büyük rağbetini görmüş, oyun sırasında ve sonrasında oyunun yazarına yoğun tezahüratta bulunulmuştur. Namık Kemal'e yönelik halkın tezahüratı ve İbret gazetesinde Menapirzade Nuri Bey ile gazeteciliğe henüz adım atmış olan Bereketzade İsmail Hakkı Bey'in oyunun ve Namık Kemal'in, halktan gördüğü rağbetin derecesi ve nedenlerine yönelik yorumlarından dolayı (No: 131) İbret gazetesi 5 Nisan 1873 tarihli 132. sayısından sonra kapatılmıştır (Sakızlı Ahmed Esad Paşa'nın sadareti [15 Mart-15 Nisan 1873] döneminde. Yerine Şirvanlızade Mehmed Rüşdi Paşa getirilecek, 10 ay bu görevde kalacaktır). Diğer deyişle yalnızca bir ay daha kesintisiz neşredilebilmiştir.

²⁷⁶ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 23-24.

Ardından da Namık Kemal Mağosa'ya, Nuri ve Hakkı Bey'ler Akka'ya, Ebuzziya Tevfik Bey ile Ahmed Midhat Efendi de²⁷⁷ Rodos'a herhangi bir memuriyete atanmaksızın, kalebent olarak sürgün edilmişlerdir.²⁷⁸

²⁷⁷ Ahmed Midhat Efendi, bu sürgün evresini anlatan ve sürgünden hemen dönüşünde kaleme aldığı 'Menfa' adlı eserinde, tutuklanmalarının ve sürgün edilmelerinin nedeninin kendilerine daha sonra, "Gazetecilik ve zararlı neşriyatta bulunma" şeklinde bildirildiğini söyler. Ahmed Midhat Efendi *Ceride-i Askeriye*'nin başyazarıyken bu görevinden ayrılır. Ardından ilk sayısından sonra hükümetçe kapatılan *Bedir* gazetesini çıkarır. Bundan sonra da 13 sayı yayınlanabilen ve yine hükümet emriyle kapanan *Devir* gazetesini yayınlar. Bu gazetelerden sonra *Dağarcık* isimli, çocukların eğitimine yönelik içerikle hazırlanan dergiyi neşretmeye başlar. Bu sıralarda İbret gazetesinin idarehanesi Beyoğlu'na taşındığından ve kendi ortağı olduğu matbaa da kendi anlatımıyla "bu matbaanın yanında bir mahalde" olduğundan Ebuzziya Tevfik ve Namık Kemal'le karşılaşp, bir araya gelip birkaç kez sohbet etmişlerdir. Buna karşın kendisi Yeni Osmanlılar Cemiyetinin diğer üyeleri gibi, tutuklandığı sıralarda artık gazetecilik işiyle meşgul değildir. Yalnızca *Dağarcık*'ı neşretmektedir. *Dağarcık*'ta ise kendi tabiriyle zararlı neşriyat bir yana, ancak yararlı neşriyat söz konusudur. Dolayısıyla sürgüne "pek boş yere gittiğini anlamıyorsa da iş isten geçmiştir". Ahmed Midhat Efendi, *Menfa/Sürgün Hatıraları*, Yay. Haz. Handan İnci, İstanbul, Arma Yayınları, 2002. Buna karşın Ebuzziya Tevfik Bey, 'Yeni Osmanlılar' adlı eserinde, İbret gazetesinin *Tasvîr-i Efkar*'ın Sultanhamam'daki matbaasında basılırken, gazetenin tirajının 5 bini aşması, ikinci 5 bin basmak zorunda kalmaları (19. sayısında 12 bine ulaştığını ifade eder) üzerine, hatta bu arada hem kendine ait hem de Namık Kemal'e ait bir kısım risaleler de basılmaktadır bu matbaada, makineler yetersiz kalınca İbret gazetesinin idarehanesi Beyoğlu'nda Haçopulo Han'ına naklolunur ve Ahmed Midhat Efendi'nin matbaası ile birleştirilir. Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, s. 375.

²⁷⁸ Namık Kemal tek başına sürgün edilmiş olduğu Mağosa'nın iklimi, içme suyu ve coğrafyasına dair oldukça olumsuz betimlemelerde bulunmuştur. Namık Kemal, Magosa ve Akka için "Magosa, Akka gibi ufûnet ve kerâhetlerine nazaran rûy-i arzın kurtlaşmış iki çıbanı denilmeğe lâyük

Tek Sayı Çıkabilen Cüzdan ve 20 Gün Ömürlü Sirâc

Henüz sürgün olayı gerçekleşmeden kısa süre önce, Yeni Osmanlıların basın ve basım işleriyle en aktif şekilde uğraşan üyesi Ebuzziya Tevfik Bey, Hadika gazetesi 28 Ocak-28 Mart 1873 tarihleri arasında yayınlanamazken başka yayınlar çıkarabilmek için imtiyaz başvurularında bulunmuştu. Âli Kararname dolayısıyla gazetelerin yayın tatili veya tümünden kapatılma cezalarına kolaylıkla çarptırılabilirdiği bu dönemde elinde farklı yayınların ruhsatlarını bulundurma yolunu izliyordu Ebuzziya Tevfik. Nitekim, yayın izni alabilen *Cüzdan* dergisi (5 Şubat 1873) bu sırada çıkmış, ancak ilk sayısından sonra kapatılmıştı.

Ebuzziya Tevfik Bey yalnızca bir sayı çıkabilen *Cüzdan*'ın sunuş yazısında "*Hadika gazetesinin hükümetçe tatil olunmasının vatan hizmetkârlığından mahrumiyeti gerekli kılacağından*"

olan yerler" demiştir bir mektubunda. Burada kaldığı yaklaşık 38 ay boyunca defalarca sıtma hastalığına yakalanmıştır nitekim. Ebuzziya Tevfik ve Ahmet Midhat Efendi de benzer koşullarla Rodos'ta karşılaşmış, kale yöneticilerinin tutumlarına göre çoğu zaman zorlu, bazen de nispeten rahat hapis hayatı yaşamışlardır. Nuri Bey ve Hakkı Bey ise Akka'da bu dönemi yine zorlu hapisane (daha sonra eve çıkmalarına izin verilecektir) şartlarında ve ekonomik sıkıntılar içinde tamamlamışlardır. Namık Kemal Magosa'da büyük bir maddî sorunla karşılaşmamıştır. İstanbul'dan Veliaht V. Murad tarafından destek almakta, babası da kendisine birçok konuda olduğu gibi maddî konularda da yardımcı olmaktadır. Sürgündeki diğer arkadaşları maddî açıdan daha çok sıkıntı çekerler. En çok sıkıntı çekenler Akka'da olanlardır. Bir mektuplarında eti unuttuklarını, et yerine işkembeden başka bir yiyecek görmediklerini yazarlar. Rodos'takiler ile Namık Kemal, Nuri ve İsmail Hakkı Beylere paraca yardım ederler. Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1967, s. 237; Bedri Aydoğan, "Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII, sayı: 12 (2003), s. 25; Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 596-597.

böyle yeni bir vasıtaya ihtiyaç duyulmuş olduğunu belirtmişti. Elde mevcut olan bazı faydalı eserlerin parpa parça bu yeni yayın organında neşrolunacağını ifade etmiş, sahibi bulunduğu Hadika gazetesi 2 ay boyunca yayınlanamayacağından ötürü mahrum olduğu, ailesini geçindirmek imkânını da yine bu dergi sayesinde sağlamayı umduğunu eklemişti. Fakat bu geçim kaynağı da elinden çok çabuk alınmıştı.

30 sayfadan ibaret, küçük boyda, resimsiz olarak yayınlanan Cüzdan dergisi; siyaset, edebiyat, felsefe, fûnûn, tarih, tiyatro, aktüalite konuları ile hikayelerin yer aldığı bir yayındır. Henüz çok kısa bir gazetecilik geçmişi olan Osmanlı Devleti'nde, ilk gazeteler yayıncıları tarafından, gazeteler bir eğitim aracı olarak algılanmış, halkın toplumsal, kültürel ve siyasî sahalarda bilgilenmesine ve eğitilmesine katkı sağlamak kaygısıyla hazırlanmışlardır. Yeni Osmanlılar zümresi de gazetelerin eğitim işlevinden ziyadesiyle istifade etme yolunu seçmiş, haber verme işlevini geri planda tutmuşlardır. Ancak 1870'lerin başından itibaren, özellikle hiç yurtdışına çıkmayıp, hükümete doğrudan cephe al/amamış olan, yalnızca İstanbul'da gazetecilik yapan bir kısım gazete sahipleri, Âli Kararname'nin gücüne yakından tanık olduklarından fikir gazeteleri yerine haber gazeteleri formatını uygulamayı kendilerince münasip görmüşlerdir. Şöyle ki, gazetelerin kapatıldığı her gün, kaybedilen para anlamına gelmekte, abonelere borçlu kalınmakta, gazetecilerin maaşları, müretteplerin, kağıtçının vs. ücretleri ödenememekteydi. Bu sebeple olabildiğince ıslımlı bir yayın politikası izlemeyi tercih etmiştir İstanbul gazetelerinin ekseriyeti bu dönemde. Tabii istisnalar da yok değildir.

Yeni Osmanlıların yurtdışına çıkmamış ve gazetecilik faaliyetini hep İstanbul'da yürütmüş olan üyesi Ebuzziya Tevfik Bey, grubun diğer üyeleri de yurda döndükten sonra onlarla yeniden birleşerek muhalif kimliğini sürdürmeyi tercih etmiştir nitekim. Hadika'yı resmen devralmadan öncesinde de olabildiğince özellikle

toplumsal, kültürel meselelerde muhalif duruş sergileyebilmiştir. Ancak Hadika'nın kendi yönetimine geçtiği dönemde ve *İbret* gazetesinde siyasî sahada da muhalif tutumunu ortaya koymaktan çekinmemiştir. Hadika yayın tatiline uğradığında yaptığı yeni imtiyaz başvuruları ile Cüzdan ve Sirâc'ı çıkarmış, ancak sahibi olduğu bu yayınlarda da aynı tavrı sergileyince hem Cüzdan, hem Sirâc elinden çok çabuk çıkmıştır. Sürgüne yollandıktan sonra ise Hadika, yayın tatili cezası almayıp, yalnızca uyarı almış olsa da, eski kimliğini yitirdiğinden okuyucu kitlesini kaybetmiş ve bu gazete de kısa sürede kapanmıştır.

Hadika'yı idare eden Ebuzziya Tevfik, *"Gazetemiz halkın dimağını açmayı vatana hizmet kabul eder"* demiştir. Gazetenin mukaddimesinde Hadika'nın halka hizmet için çıkarıldığı ifade olunmuş ve gazetenin halkın bilim, sanat ve maâriften istifade etmesine araç olmak yoluyla vatana hizmet edeceği belirtilmiştir (Yeni Osmanlılar grubu henüz yurtdışındayken çıkarılan Hadika).²⁷⁹ Nitekim Cüzdan'ın sunuş yazısında da Tevfik Bey *"Batının maârif sahasında geldiği noktayı görüp bir de bulunduğumuz cehalet mezbelesini düşündükçe içim acımaktadır. Onun için her ne görür, ne iştirsem taklide veya icada heves ediyorum. Çünkü memleketimizi bugün gıpta ettiğimiz memleketler haline getirmek için birinci isteğimiz heves-i maârif olmalıdır"* demiştir.

Derginin ilk ve tek sayısının ana temasını çalışmak, üretmek, faydalı olmak (bireyin kendisine, ailesine, vatan ve milletine), tutumlu ve ihtiyatlı olmak konusu teşkil etmiştir. Cüzdan'da Namık Kemal'in üç yazısına birden yer verilmiştir: *"Leyse lil insani illa maa sa'a"* (Çalışmayan insan insan değildir) ve *"Sa'y"* (Çalışmak) başlıklı makaleleri ile *"Taziyetname"*. Dergide çeşitli edebî ürünler de yayınlamıştır: *"Deli İngiliz"* adıyla Fransızca'dan Türkçeye

²⁷⁹ "Mukaddime", *Hadika*, No: 1, 18 Şubat 1870, s. 1-2.

aktarılan çeviri piyes ile “Nam-ı o” ve “Pembe Feraceli” isimli hikayeler.

Cüzdan’daki bir diğer edebî ürün, Fransız edebiyatının ünlü isimlerinden Jean Jacques Rousseau’ya ait bir şiirin çevirisidir. Çeviri Edhem Pertev Paşa’ya aittir. Edebiyatımızda “Bekâ-yı Hayat”, “Hayat”, “Bekâ-yı Ruh” isimleriyle bilinen²⁸⁰ beş kıtalık şiir-
dir bu. Dergide yayınlanmak üzere seçilen eserlerin büyük kısmının ana temasını tembelliğin zararları ve buna karşın çalışkanlığın faydaları, israfın götürüleri ve tutumluluğun getirileri konusu teşkil etmiştir. Bireylere gündelik hayattan aktarılan örnekler yoluyla bilgilendirilmede bulunulmuş, nasihatler verilmişse de gerçekte yazıların geneli incelendiğinde, özellikle de Reşad Bey’in “Tarik-i refah” isimli makalesi görüldüğünde tüm metinlerdeki mesajın asıl hedefinin padişah ve hükümet üyeleri olduğu anlaşılır. İlk baştan itibaren yazıların büyük kısmında sezinlenebilen bu durum, Reşad Bey’in söz konusu yazısının özellikle son kısımlarında açıkça kendini belli eder. İbret ve Hadika’nın yönetime yönelik eleştirileri nedeniyle sürekli yayın tatili cezasına maruz kaldığı bir dönemde çıkarılan bir diğer Yeni Osmanlı grubu yayınında aksi yol izlenmesi de zaten beklelemezdi. Derginin ilk sayısında toplatılmasının asıl sebebinin, “Tarik-i refah” isimli makale olduğunu düşünmekteyiz. Söz konusu yazı genel ifadelerle başlamış olsa da, metnin bitimine yakın, mesajın ulaştırılmak istendiği gerçek hedef açıkça belli edilir. Reşad Bey’in “Tarik-i refah” makalesi, kendisinin, Benjamin Franklin’in²⁸¹ sâ’y ve tasarrufa (çalışma-sahip olma, tutum) dair yapmış olduğu bir konuşmanın basılı hale getirilmiş nüshasını Paris’te ikameti sırasında Türkçe’ye tercüme ederek ilk

²⁸⁰ Ali Budak, *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devrinden Tanzimat’a Yenileşme*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2008, s. 514-520.

²⁸¹ Benjamin Franklin (1706-1790): ABD’li yayıncı, yazar, filozof, siyasetçi.

basımını burada gerçekleştirmiş olduğu risale üzerinde gerçekleştirdiği bir kısım düzeltmelerle hazırlanmış bir çalışmadır.²⁸²

Franklin'in çalışmak, üretmek, tutumlu olmak konusunda tertip etmiş olduğu bu eser, bireylerin bir meslek sahibi olmaya, çok çalışmaya, kendi işini kendi takip etmeye, azimli olmaya, işlerinde sebat etmeye, savurganlıktan kaçınmaya yönlendirildiği bir eserdir. Benjamin Franklin'in *"Kim ki sanat sahibidir zaru retten korkmaz. Açlık çalışkan adamın kapısından bakar, lakin içeriye girmeye cesaret edemez. İş, refahın babasıdır. Çalışma gücünüz varken çalışınız. Çünkü başınıza ne gelir bilemezsiniz. Kendiniz için, aileniz için, vatanınız için yapacak çok iş var"* sözlerinin hatırlatıldığı Reşad Bey'in yazısı, çeşitli örneklerle süslenir. 7 sayfalık uzunca bu yazının sonlarında bireyler savurganlıktan kaçınma ve sonrasında da savurganlığın sonucu karşılaşılabilecek yollardan biri olan borçlanmanın olası tehlikeleri konusunda uyarılır. İşte yazının bu bölümlerinde, tıpkı önceki satırlarda olduğu gibi bireylere, vatandaşlara seslenildiği halde, mesajın asıl ulaştırılmak istendiği hedefin saray ve hükümet üyeleri olduğu net bir şekilde anlaşılır. *"Gerçekten ihtiyacınız olmayan eşyaları satın almaktan kaçının. Değerinin altında bir fiyata satın alacak dahi olsanız, eğer o eşyaya hakikaten gereksiniminiz yoksa almayın. Gereksiz masrafın sonu parasızlıktır. Parlak kumaşlara, süslü gösterişli eşyalara hayır diyemediklerinden, nice hanedanlardan gelen beyler dahi kendilerine hazır kalan mirasları sıfır etmişlerdir. Ekmek teknesinden yalnız harcaşıp, üzerine bir şey konulmazsa, dibi ne olursa olsun görünür."* cümleleriyle masumane vatandaşlara verilen nasihatlerin gerçekte hedefi saray ve hükümet üyeleridir. Reşad Bey makalesinde *"Eğer zengin olmak isterseniz paranın nasıl kaza-*

²⁸² "Tercüme: Tarık-i Refah. Amerika meşâhîr-i hükemâsından Franklin'in bir mezadda irâd olunacak yollu tertip eylediği nutuktur", *Cüzdan*, No: 1, 1289, s. 22.

nılacağını bilmeniz lazım geldiği gibi, paranın nasıl idare edileceğini de bilmeniz gerekir. Savurganlıktan kaçınmak şarttır. Masrafları gelirden çok tutmamalı. Küçük masraflar bir araya geldiğinde büyük yekun oluşturur. Bir büyük geminin batmasına su girecek küçük bir delik yeterlidir” cümlelerini sarf eder. Dolayısıyla Osmanlı Devleti hazinesinin dibindeki deliğin, devletin sonunu getirebilecek bir tehlike arz ettiği ima olunur. Ardından Benjamin Franklin’in “*Kahvaltısı gurur olanların akşam yemeği hakaret olur*” sözünü hatırlatır ve

“Borç almak isteyen başına bela almış olur. Sırf gösteriş için lüzumsuz şeyler için borca girmek ne büyük deliliktir. Fakirin zengine kalkışması kurbağanın öküz kadar şişip kabarmak istemesi gibi deliliktir. Büyük gemiler enginlere açılmayı göze alabilirler, lakin küçüklerin kıydan uzaklaşması lazım gelir. Gurur deliliğinin cezası pek çabuk görülür.”

der Reşad Bey. Bu çarpıcı sözlerle her ne kadar halen düvel-i muazzama arasında anılıyor olsa da Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve siyasî sahada eski kudretli günlerinde olmadığı vurgulanmak istenir Reşad Bey tarafından. Dünya siyasetinde söz sahibi devletler arasında kalabilmenin yolunun bu olmadığı ve bu durumun daha büyük ziyanlara yol açabileceği “*Bu yolla ziynetin ne değeri vardır ki, uğrunda bunca zahmetler çekilir ve büyük tehlikelerle karşı karşıya gelinir? Böyle lüzumsuz şeyler için borca girmek ne büyük deliliktir?*” sözleriyle hatırlatılır. Ardından şöyle sorulur: “*Borçlandığınız vakit ne yaptığınızı düşünür müsünüz hiç?*”. Reşad Bey cevabı yine kendisi verir:

“Başkasına hürriyetinize taarruz edebilmek hakkı verirsiniz. Belirlenen mühlette borcunuzu ödeyemezseniz, alacağınızı görürnce kızarırsınız. Sözü çekinerek söylersiniz. Gitgide doğru

söylemeyi unutup en alçak yalanlarla namusunuzu berbat eylersiniz. Boş torbanın dik durması müşküldür. Parayı vermeye muktedir olamazsanız ya ilelebet hapse koydurmak veya adeta bir esir gibi hürriyetinizden sizi mahrum etmek alacaktığınız elindedir”.

Reşad Bey'in hedefi gerçekte vatandaşlardan çok denildiği üzere saray ve yönetim kademesidir. Ekonomik özgürlüğünü başka ülkeler aleyhine kaptıran bir ülkenin siyasî bağımsızlığının da tehlikede olduğunu hatırlatır bu cümleleriyle. Nitekim yazısını şöyle bitirir: *“Borçtan sakınırsanız hürriyetinizi, istiklalinizi muhafaza eylersiniz”*. Kapanışının bu makale ile yapıldığı Cüzdan dergisi için, dağıtımının yapıldığı aynı gün hükümetin emriyle Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından hakkında toplatılma kararı çıkar. Ancak Ebuzziya Tevîk Bey'in 'Yeni Osmanlılar' adlı eserinde belirttiğine göre, hükümet yetkililerinin memurları matbaaya Cüzdan dergisinin nüshalarını toplamak üzere geldiklerinde 1500 nüshadan geriye kalan 200 kadar Cüzdan dergisine el koyabilmiştir.²⁸³ Buna karşın Cüzdan dergisinin yeniden yayına imkân olmamıştır.

Bu derginin de ilk sayısıyla birlikte kapatılmasından sonra Sirâc gazetesi aracılığıyla Tevîk Bey yine fikirlerini beyan imkânı bulabilmiştir. On beş günde bir yayınlanan Sirâc'ın ilk sayısı 15 Mart 1873'de çıkmıştır. 'Kandil' anlamına gelen 'Sirâc' ismi seçilen bu gazetenin mukaddimesinde: *“Sirâc öyle bir vasıta ki, icadî zulmet içinde rehber olmak içindir. Memleketimizde ise gazetecilik aleminin gecelerimiz gibi hâlâ karanlık olması böyle bir ışık aracına ihtiyaç gösterir idi. Onun için biz de bu namı ihtiyar eyledik. Eğer rûzgardan korunabilirse, kendi aleminde ziyadar olması ümit edilir”* denilmişse de, Yeni Osmanlıların bu gazetesi

²⁸³ Ebuzziya Tevîk, a.g.e., s. 431.

de basın üzerinde esen sert rüzgârlardan kurtulamayarak 5 Nisan 1873 tarihli 16. sayısından sonra hükümetçe kapatılmıştır.

Rüzgârdan kasıt Âli Kararnamedir ki, bu kararnameyi Tevfik Bey Türk basının üzerine çekilmiş bir örtüye benzetir ve söz konusu kararname sonrası basının durumunu şöyle betimler: “... Osmanlı basını iki omzuna birer çeki taşı aşılmış gibi olduğu yerde muhlâp bir adım ileri gitmediği gibi bükülerek sırt üstü düşmeye mecbur oldu”. Sirâc’da da tıpkı *İbret* gazetesinde olduğu gibi basın özgürlüğü meselesine dair yazılar dikkat çeker. Bunlar kapsamlı makaleler olabildiği gibi, okuyuculara yapılan kısa duyuru notları içerisine yerleştirilen birkaç imadar cümlecikten ibaret de olabilmektedir. Örneğin ilk sayıda Namık Kemal’in Sirâc’ın çıkışını tebrik ettiği kısa yazıda, hükümetçe gazete imtiyazı verilmesi hususunda isteklere çıkarılan, her ne sebepten olduğu anlaşılmayan zorluklara rağmen Ebuzziya Tevfik’in çok uzun uğraşlar sonucu alabildiği imtiyazdan ötürü kendisini kutlaması söz konusudur. Veya 11 numaralı 29 Mart 1873 tarihli Sirâc’da, 60 günlük yayın tatili cezasını tamamlayan Hadika’nın yeniden neşre başlayacağı haberi, “Günlerin müsaadesi olduğu kadar Hadika 15 Mayıs’a kadar haftada bir gün Cuma günleri yayınlanacaktır” cümleleriyle duyurulur.

Ebuzziya Tevfik Sirâc’ın kapatılmasını ve kendisinin sürgüne yollanmasını 12 numaralı Sirâc’da yayınlanan “Devlet İstikrazsız (borçlanmadan) Yaşayamaz” başlıklı yazısına bağlar. Eski Sadrazam Fuad Paşa’nın bir sözünün alıntıyla başlığa taşındığı yazıda, son yirmi yılda yapılan aşırı ve çoğu “gereksiz” borçlanma konu edilmiştir. Bu makalenin yayınlandığı gün sair zamanlarda 2 bin satan Sirâc’ın talep üzerine fazladan 2 bin daha basılmıştır.²⁸⁴ Bu sayıdan sonra 4 sayı daha çıkan Sirâc gazetesi 5 Nisan’daki 16. sayısından sonra kapatılmıştır. Aynı tarihte *İbret* gazetesi-

²⁸⁴ Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, s. 451.

nin de son sayısı yayınlanmış, bundan birkaç gün sonra da yurtdışında da değinildiği üzere Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik Bey, Nuri Bey, Hakkı Bey ve hatta Ahmed Midhat Efendi için tutuklama ve sürgün kararı çıkmıştır. Yeni Osmanlıların sürgün hayatı 2. Abdülhamid'in tahta çıkışı sonrası affedilecekleri Temmuz 1876'ya kadar devam edecektir. Bu süre zarfında pek çok edebî ürün ortaya koyacak, siyasî konulardan uzak kalacaklardır, tıpkı yöneticilerin arzu ettiği gibi.

Bir Sayı Çıkabilen DEVİR Gazetesi

Yine bu sıralarda, Ahmed Midhat Efendi politika, edebiyat, fen, maliye ve ticaretten bahseder günlük bir gazete çıkarır. Gazetenin ilk ve tek sayısı 29 Ağustos 1872 tarihli dir. Ahmed Midhat imzasıyla yayınlanan kısa mukaddime yazısından sonra, "Meslek ve Vazife" başlıklı yazıya yer verilmiştir. Genelde mukaddime yazılarında yer verilen gazetelerin çıkış amacı ve tutacakları yolu ifade eden bilgiler bu makalede yer almıştır. Ahmed Midhat Efendi bu yazıda her mevkutenin genel bir yayın politikası olması gerektiği ve mevkutelerin buna uygun bir çizgide hareket etmeleri gerekliliğini belirtmiş, buna karşın artık bir takım gazetelerin yayın amaçlarını, izleyecekleri yolu dahi okuyucuya beyan etmeden veya edip de bu yolun yakınından dahi geçmeden neşrolunmakta olduğunu söylemiştir. Aslında bu yazıda, çoğunlukla telgraf haberleriyle ve Avrupa gazetelerinden yapılan çevirilerle hazırlanan haber ağırlıklı gazetelere yönelik eleştiride bulunmuştur. 1870 yılı itibarıyla sayıları çokça artan, reklam ve özel ve resmî ilan geliri ile kazanç temin etmek niyetiyle çıkarılan gazetelerin yayıncılarına seslenmiştir. Buna karşın Devir'in ana amacının vatanın terakkisi yolunda hizmet etmek olduğunu belirtmiştir.

Gazetecilik mesleğini ilgilendiren bu yazıdan sonra, tek sayı çıkabilen Devir'de dikkat çeken yazı, yaklaşık 1 ay önce Mahmud

Nedim Paşa'nın yerine sadaret görevine getirilen Midhat Paşa'ya seslenilen yazıdır. "Midhat Paşa Hazretlerine hitab" başlığıyla kaleme alınan yazıda, Osmanlı milletinin Söğüt'ten birkaç yüz atıyla çıkıp soluğu Viyana'da ve öte yanda da Hindistan'a uzanan coğrafyada alan muazzam bir milletken bugün yönetimin hatalarıyla düştüğü vaziyetten bahs olunmuştur. Çağın gereklerine uygun eğitim içeriği ve seviyesinin yakalanamaması dolayısıyla millet ve devletin ticarî, sanayi, toplumsal ve siyasî sahalardaki olumsuz şartlarla karşı karşıya kaldığı belirtilmiştir. Osmanlı milletinin her ne şartta olursa olsun devletine ve vazifelerine olan bağlılığı anlatıldıktan sonra, devletçe gerekli koşullar Osmanlı milletine de sağlanırsa kısa zamanda, gerisinde kalınan Avrupa ve tüm dünya devletleriyle rekabet eder vaziyete gelinebileceği söylenmiştir. Ardından, belki de kendisinin hamisi olan ve uzun yıllar maiyyetinde çalıştığı yeni sadrazama öğüt verir nitelikli şu cümleleri sarf etmiştir Ahmed Midhat Efendi:

"Tanzimat-ı Hayriyye'nin başından beri çok sadrazam gördük ama hiç biri hazineyi doldurmanın yolunu bulamadı. Evet biz reayayız. Reayayı sağlamalı, sütünü almalı, kürkünü kırmalı ama önce bizi güzel bir merada otlattıktan sonra, yapağımızı bir karış uzattıktan sonra kırmalı. Karnımız aç iken süt alacağım diye sağlamaya çalışmak, uyuz olmuş ve tüylerimiz dökülmüş iken yapağı kırkacağım diye derimizi yüzmek bizi öldürmeye çalışmak değil midir?"

Ahmed Midhat Efendi tarafından, Paşa ile eskiden beri süregelen yakın ilişkilerine güvenerek yazılmış olabileceği muhtemel bu yazı sebebiyle, eskinin Tuna ve Bağdat Valisi yeni sadrazam Midhat Paşa, kendi adını vermiş olduğu Ahmed (Midhat) Efendi'nin gazetesini yalnızca bir sayı yayınlanmışken "zararlı neşriyat"tan sayarak kapattırır.

İki Hafta Yayında Kalabilen BEDİR

Buna karşın Ahmed Midhat Efendi derhal bir başka gazetesinin yayını için girişimde bulunur. *Devir*'in ilk sayısının ardından kapatılması üzerinden bir ay geçmişken, Bedir'i yayına sokar. Bedir gazetesinin idaresini vekaleten Mehmed Cevdet üstlenir. 26 Eylül 1872 tarihli ilk sayısında Mehmed Cevdet imzalı kısa mukaddimenin hemen altında gazetecilik mesleğinin önemi, buna karşın zorluklarına ilişkin açıklamaların yer aldığı bir başyazı yer alır. Ahmed Midhat Efendi'nin kaleminden çıktığı anlaşılan bu yazıda, gazetecinin kamu adına yerine getirmekte olduğu vazifesini ifa ederken gerçekte sırtlandığı yükün ne denli ağır olduğu dile getirilir. Gazetecinin söylediği sözlerin bir tek kendi düşünceleri olmadığı, tüm halk adına hatta yerine göre tüm insaniyet adına fikirler kaleme aldığı ve tüm bu fertlerin sayısı kadar sorumluluğun altına girdiği ifade olunur. Bu fikirleri dile getirdikten sonra mükâfat olarak halkın takdirine mazhar olabildikleri zaman tüm dünyanın en mutlu ve gururlu insanı olabilen gazetecilerin, yerine göre de en ağır ceza ve hakaretlere, tüm halk veya insaniyetle değil tek başlarına maruz kaldıkları, gerçekte bu mesleği yapmanın büyük cesaret istediği ve gönül işi olduğunu söyler Ahmed Midhat Efendi.²⁸⁵ Dolayısıyla *Tuna*, *Zevra*, *Basiret*, *Ceride-i Askeriye* ve *Devir*'den sonra Bedir'le, ne kadar zor ve sorumluluk isteyen bir iş olsa da gazetecilik mesleğinde kalmaya ısrarlı olduğunu söyler.

İbret gazetesinin 19. sayısından sonra uğradığı tatil cezasının, erken olarak affolunması nedeniyle 20. sayısıyla yeniden neşre başlamasının haberini verdiği yazıda da gazetelerin milletin sesi ve milletin de devletin dayandığı en önemli kuvvet olduğunu ifade eder Ahmed Midhat Efendi. Milletin fikrinin beyanında yegâne araç olan basının özgürlüğünün önemine dikkat

²⁸⁵ "Gazetecilik", *Bedir*, No: 1, 26 Eylül 1872, s. 1-2.

çeker. Birbiri ardına gazetelerin kapatıldığı bu tarihlerde *İbret*, *Hadika*, *Sirâc* ve *Bedir*'de basın özgürlüğünün önemi ve gereği konulu çok sayıda yazı dikkat çeker.

Bedir'in hemen her sayısında ele alınan bir konu da Eylül ayında Berlin'de Alman, Avusturya-Macaristan imparatorlarının ve Rus çarı ile bir araya gelerek Doğu sorununu tartıştıkları görüşmelerdir. Bedir'de, Avrupa gazeteleri taranarak bu görüşmelere ilişkin çeşitli haber ve makalelerden alıntılar yapılmış ve özellikle Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren yönüyle alakalı olarak okurlar aydınlatılmaya çalışılmış, yönetimin ise atlayabileceği önemli noktalara ilişkin aydınlatılması amaçlanmıştır.

Ahmed Midhat Efendi'ye göre, her ne kadar Devir ilk sayısında kapatılmışsa da, önceki hükümete göre yeni hükümet döneminde basın daha özgür bir lisan kullanabilmektedir. Hatta Bedir'in 13 Ekim 1872 tarihli 13. sayısında Ahmed Midhat Efendi, *"bu özgürlüğü fırsat bilip, bildiğimizi söyleyelim, tutmayalım"* diyor, *Sirâc* dahil İstanbul ve taşrada yeni pek çok gazetenin imtiyaz almaya muvaffak olduğu haberini veriyor, *"gazeteler çoğalsın, sözler söylensin"* diyordu. Buna karşın, çıkarmış olduğu bu ikinci gazete de yalnızca iki hafta neşir hayatında kalabiliyor ve hükümetçe yayın izni, *"görevini aştığı"* gerekçesiyle iptal ediliyordu.

Tanzimat Döneminin Mizah Gazeteleri

Türkçe gazetelerin sayıca artmasını takiben ve uzun soluklu gazetelerin basın sahasında kendini göstermeye başlamasıyla birlikte, basın organlarında konu çeşitliliği de oluşmaya başlamıştır. Özellikle Ermeni asıllı Filip Efendi'nin gazetesi *Terakki*'ye verdiği kadın, sağlık, mizah gazetesi ekleri, *MümeYYiz* gazetesince verilen çocuk eki bu sahada öncü niteliği taşır.

Ana Gazeteye İlave Şeklinde Başlayan Mizah Gazeteciliği

Türkçe ilk mizah gazetesi denemesi yukarıda da değinildiği üzere Filip Efendi'nin *Terakki* gazetesinin, *Terakki* başlığı altında "*Eğlenceye dair gazetedir*" ibaresiyle yayınlanan dört sayfalık ekidir. Ana gazetenin yayınlanmadığı iki günden biri olan Cuma günü *Terakki* abonelerine ücretsiz olarak sunulmuştur. İlk sayısı 15 Ekim 1870 tarihli dir. Birkaç ay sonra (16 Aralık 1870) *Terakki Eğlencesi* adıyla bir numaradan başlanarak hazırlanmaya devam edilen bu ek, yine *Terakki* abonelerine ücretsiz olarak verilir. *Terakki Eğlencesi* başlığı altında hazırlanan bu ek yayındayken, Türkçe *Diyojen*'in çıkmasıyla, iki mizah gazetesi arasında bir rekabet başlamıştır. Her iki gazetede de birbirlerine yönelik

atışmalar olmuş, hatta *Letaif-i Asar*, abonelerine yeni senenin (1872) abone ücretlerini ödemeleri hususunda acele etmeleri gerektiğini hatırlatmış, bunun ekin yayınlanabilmesi için önemine değinmiştir. Hatta okurlarının *Diyojen*'e kapılmamaları ricasında bulunmuştur.

Terakki Eğlencesi'nin 13. sayıdan sonra ismi *Letaif-i Asâr* olarak değişir. *Asır* adıyla çıkan ancak bazı sebeplerden ötürü yayını tatil edilen gazetenin imtiyazı, haftada iki gün (Salı, Cuma) çıkarılmak ve içeriği de mizah olmak şartıyla alınmış, ismi de *Letaif-i Asar* olarak değiştirilmiştir. Bu sayede *Terakki*'den bağımsız bir başka gazete hüviyeti verilmek istenmiştir bu mizah ekine. Buna karşın 13. numaradan başlatılmıştır ve *Terakki* gazetesi abonelerine ücretsiz olarak verileceği ilan olunmuştur. Diğer deyişle yine de tam anlamıyla bağımsız bir yayın değildir. *Terakki* abonesi olmayanlara para karşılığı satılabilmektedir. *Letaif-i Asar* gazetesinin ulaşılabilen son sayısı 23 Ocak 1872 tarihli, 71 numaralı nüshasıdır.

Teodor Kasap'la Gelen Mizah: DİYOJEN

Gerçekte 4 sayfalık *Asır* gazetesinde son 1,5-2 sayfanın “eğlence” başlığı altında düzenlenerek siyasî mevzuların mizahî üslupla yorumlanmasıyla başlatılabilecek Türkçe mizah yayıncılığı *Terakki*'nin ana gazeteye ek olarak ayrı nüshalar şeklinde hazırladığı mizah gazetesiyle birlikte ivme kazanır. Kısa bir süre sonra ise halihazırda Rumca ve Fransızca *Diogène* adlarıyla mizah gazetesi neşretmekte olan Teodor Kasap Efendi (Theodoros Serafım Kasapis), Türkçe olarak Diyojen'i yayınlamaya başlar. Diyojen gazetesi Türk basın tarihinde müstakil olarak yayınlanmış ilk mizah gazetesi olarak anılır.

Kayserili bir Rum olan Teodor Kasap (1835-1897) kumaşçılık yapan babasının kendisi 13 yaşındayken ölümünden sonra

İstanbul'a gelmiş, Kapalıçarşı civarındaki Astarçılar Hanı'nda kumaşçılık yapan bir başka Rum'un dükkânında çıraklığa başlamıştır. Bir yandan da Kuruçeşme Rum Millet Mektebi'ne kaydolun Teodor Kasap, kendi kendine Fransızca öğrenmiş, Kırım harbinden dönen ve Alexandre Dumas Pere'nin kuzeni olan levazım subayı ile bir alışveriş sırasında tanışarak, bu subayın, onun dile olan merakını ve Fransızca çalıştığını görüp kendisini Paris'e davet etmesiyle öğrenimine burada devam etmiştir. Paris'te Alexandre Dumas Pere'nin özel sekreterliğini yapan Teodor Kasap'ın Dumas'ın yanında yayıncılık işlerini de öğrenme imkânı bulduğunu anlaşılır. Teodor Kasap, bir süre burada çalıştıktan sonra yine kendi arzusuyla 1870 yılı başında İstanbul'a dönmüş, Kurtuluş Rum Mektebi'nde Fransızca dersleri vermeye başlamış,²⁸⁶ ardından kendi matbaasını kurarak gazete yayıncılığına başlamıştır.²⁸⁷ Diyojen; toplumsal, siyasî, kültürel konulardaki pek çok güncel meselenin mizahla yoğrulup kamuoyuna sunulması yolunu tercih etmiş, kullandığı sade dil ve hiciv sanatındaki incelik sayesinde halkın büyük rağbetini görmüştür.

Teodor Kasap Efendi, dönemin diğer pek çok aydını gibi tiyatro ile de yakından ilgilenmiş, 'Güllü Agop' olarak anılan, daha

²⁸⁶ Samiha Ayverdi, *Arkamızda Dönen Dolaplar*, İstanbul, Kubbealtı, 2007, s. 98.

²⁸⁷ Teodor Kasap, Galata Yeniciami caddesindeki Zincirli Han'da *Diyojen*'i (Rumca'sı *O Diogenes*, Fransızca'sı *Le Diogene*); Rumca baskısı *Koudounas* başlığını taşıyan *Çıngıraklı Tatar*'ı; Fransızca'sı *Po-Uchinelle*, Rumca'sı *Momos*, Ermeni harfli Türkçe baskısı *Kheyal* olan *Hayal*'i çıkarmıştır. *Hayal*'de karikatürler N. Berberian imzasını taşır. Teodor Kasap yayınladığı *İstikbâl* (1875-1877) gazetesi yanında Petko R. Slaveykov'un redaktörlüğünde çıkan *Zumçatiy Glumço* (*Zilli Avanak*) (1873); *Şutos* (*Şakacı*) (1873-1874), *Kosturka* (*Pash Bıçak*) (1874) adlı Bulgarca mizah gazetelerinin de sahibidir. Hüseyin Mevsim, "19. Yüzyıl Bulgar Uyanış Çağı ve Bulgar Kitapları Dergisi (1858-1862)", *Kritik*, Sayı: 2, Güz 2008, s. 190.

sonra Müslüman olup Güllü Yakup Efendi ismini alan Ermeni tiyatro oyuncusu ve yöneticisi Agop Vartovyan tarafından kurulan Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda faaliyette bulunmuştur. 1861'de Fransız Souillier Canbazhanesi tarafından sirk olarak kurulan Gedikpaşa'daki bina, daha sonra Ohannes Kasparyan'ın Aramyan Topluluğu tarafından 1863 yılında tiyatro sahnesine çevrilmiş,²⁸⁸ 1869'dan itibaren ise Agop Vartovyan binanın kullanım iznini üzerine almıştır. Ardından kurduğu Osmanlı Tiyatrosuyla Türkçe oyun oynama imtiyazını (tekel olarak) 10 yıllığına Sadrazam Âli Paşa'nın da desteğiyle almayı başarmıştır.²⁸⁹ Devrin önemli edebiyatçılarının ve bir kısım devlet adamının (Âli Paşa, Halil Şerif Paşa, Mısırlı Raşit Paşa) desteğini alan Agop Vartovyan, Osmanlı Tiyatrosu için Türkçe oyunların metni üzerinde düzeltmeler yapan, temsil olunacak oyunları belirleyen bir sanat danışma kurulu oluşturmuştu ki, bu kurulda Yeni Osmanlılar grubunun üyelerinden Namık Kemal, Menapirzade Nuri Bey, Ebuzyiya Tevfik Bey gibi isimlerle Teodor Kasap da mevcuttu. Diyojen'in yazarlarından olan Ali Bey ile aynı zamanda gazetecilik de yapan Ahmed Midhat Efendi, Recaizade Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamid gibi isimler de bu kurulun diğer üyelerindendi.²⁹⁰ Hatta kurul üyelerinden Ali Bey ve Namık Kemal, çoğu Ermeni sanatçılardan oluşan oyuncu kadrosunun Türkçe telaffuzlarının olabildiğince düzeltilebilmesi için bu oyunculara redaksiyon dersleri de vermektedir. Türkçe oyun sergileyen bu ilk tiyatrodaki Ahmed Midhat Efendi, Ebuzyiya Tevfik, Namık Kemal ve Teodor Kasap Efendi tarafından yazılan veya uyarlanan eserler de sergilenmişti. Bu eserler vasıtasıyla da, tıpkı gazeteler yoluyla ol-

²⁸⁸ Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, s. 95.

²⁸⁹ And, *a.g.e.*, s. 120.

²⁹⁰ Metin And, *Osmanlı Tiyatrosu: Kuruluşu, Gelişimi, Katkısı*, Ankara, AÜ DTCF, 1976, s. 62.

duğu gibi halkın sosyal, kültürel ve siyasî sahalarda bilinçlenmesine katkı sağlanması hedeflenmekteydi oyunların yazarlarınca. Dönemin birçok aydınınca (Örneğin Namık Kemal, Nuri Bey, Ahmed Midhat Efendi gibi) tiyatro, halka mesaj iletiminde gazetelerden dahi daha etkin bir araç olarak telakki edilmekteydi. Yeni Osmanlıların üyeleriyle tanışıklığı bulunan Teodor Kasap Efendi'nin Diyojen'i nitekim bu grubun çıkarmakta olduğu gazeteler yayın tatiline girdiğinde veya yayınları devam ederken de, siyasî, toplumsal sahaya ilişkin görüşlerini kamuoyuna ulaştırabilecekleri bir başka mecra vazifesi üstlenmiştir.

Yeni Osmanlılar Grubunun Buluşma Yeri

Ebuzziya Tevfik, Reşad Bey, Nuri Bey ve Namık Kemal'in Diyojen'de mizahî üslupla kaleme aldıkları çokça yazılar yayınlanmıştır ki, özellikle Namık Kemal'in yazıları oran olarak diğerlerine göre hayli fazladır.²⁹¹

Teodor Kasap Efendi'nin gazetesi konu çeşitliliği bakımından oldukça tatmin edici bir yayındı. Kadınların toplum içindeki konumunun konu edildiği yazılardan, İstanbul şehrinin alt yapı sorunlarına, iç ve dış siyaset ile ekonomi sahalarında hükümetin uygulamaları ve aldığı kararlara yönelik eleştirilerden, Avrupa siyasetinde yaşanan gelişmelere, eğitim ve kültür meseleleri ile, İstanbul'un sanatsal etkinliklerine kadar pek çok konu gazetede ince bir mizah anlayışıyla irdelenmekteydi.

Osmanlıcılık fikrinin koyu bir destekçisi olan Teodor Kasap Efendi'nin Türkçe Diyojen'inin ilk sayısı 24 Kasım 1870 tarihlidir. Önceleri haftada bir gün basılırken daha sonra haftada

²⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Doğramacıoğlu, "Namık Kemal'in Diyojen Gazetesindeki Mizahî Yazıları Üzerine", *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, VII, sayı: 1 (İağ 2012).

2 gün neşrolunmaya başlayan gazetenin idarehanesi ilk dönemlerde Galata'da Yeni Cami Caddesi'ndeki Zincirlihan'dadır. Türkçe Diyojen yayın hayatında kaldığı 26 ay zarfında 3 kez yayın tatili cezası almış (toplam 4 ay 5 gün), 10 Ocak 1873 tarihli 183. sayısından sonra, Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa'nın sadaretinde imtiyazı fesh olunmuştur.

Diyojen ilk yayın tatili cezasını henüz 4. sayısını yayınlamışken alır. Bu sayısındaki İran Şahının Kerbela gezisini konu alan bir yazıdan dolayı iki ay,²⁹² 14. ve 15. sayılarındaki yazılardan dolayı 15 gün,²⁹³ 121. sayısında edebe aykırı fıkralar ile 123. sayısında hükümeti küçük düşürücü yayınından dolayı da 2 ay yayın tatili cezaları alır. Mehmed Emin Âli Paşa'nın sadaret dönemine denk gelen 4. sayısındaki "Ehl-i meraka bir güzel hesap" başlıklı yazı "*Bağdat'a teşrif eden İran şahının maiyetinde kırk bin can varmış... Alayın geçidi tam otuz altı saati bulmuş. Ancak bu nüfusun hepsi insan olmayıp otuz bini at, deve ve eşek gibi hayvan olduğundan bahsi geçenin maiyeti halkı topu on bin kişiden ibaret demek olur...*" cümleleriyle başlayıp, şahın ziyareti sırasında kendisiyle birlikte getirdiği insan ve hayvanların baş, ayak, kuyruk vs. hesabına girilir. Matbuat İdaresi Müdür-

²⁹² "Matbuat Kalemi tarafından gelen ildir", *Hakâyku'l Vekâyî*, No: 110, 19 aralık 1870, s. 1. "Diyojen gazetesi geçende çıkardığı Fransızca nüshalarının birinde haşmetli Rusya İmparatoru hazretleri hakkında uygun olmayan bir lisan kullanmış ve Türkçe olarak çıkardığı nüshasının 4. numarasında dahi 'ehl-i meraka bir güzel hesap' başlığıyla tab ve neşreylemiş olduğu makalede padişahımız efendimiz ve binaenaleyh Osmanlı milletinin şerefli misafiri İran Şahı Hazretlerinin maiyetlerinde gelen zevat hakkında adâb-ı insaniyeye aykırı bazı yazılar ve bir karikatür kullandığından gazete 5 Aralık'dan itibaren 2 ay süreyle tatil kılınmıştır". İki aylık cezaya karşın gazete, 50 gün sonra 5. nüshasını neşredebilmiştir.

²⁹³ Hamza Çakır, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahî Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 15 (2006), s. 164.

lüğünden kendilerine derhal ulaşan yazda, İran Şahına yönelik küçük düşürücü ve alaycı ifadeler kullanıldığı gerekçesiyle gazetenin tatil olunduğu belirtilir. Yaklaşık bir buçuk aylık bir yayın tatili sonrası dönen Diyojen, yayına başladıktan yalnızca 2,5 ay sonra tekrar yayın tatili cezası alır. Bu seferki ceza süresi 2 haftadır. Cezaya neden olan yazı ise gazetenin 14. sayısındaki, devlet hazinesinin vahim durumuna yönelik getirilen eleştiridir. İki kişinin karşılıklı kısa konuşması şeklinde hazırlanan bu yazda, Efendi Arap Kölesine seslenir: “Gündüz o mumu niye yaktın?”, köle yanıt verir: “Hazineye bakmak için”, efendi sorar: “Ne var?”, köle yanıt verir: “Ne olacak su çekilmiş fare dolu”.

Üçüncü Tatil

123. sayıya kadar ceza almadan, ara sıra aldığı sözlü uyarılarla yayınına devam edebilen Türkçe Diyojen’in 3. kez kapatılmasına neden olan durum, 1 Ağustos 1872 tarihli 124. sayıda açıklanır. Matbuat İdaresi’nden ellerine ulaşan yazı, ceza süresinin bitiminde yayınlanan ilk sayının hemen başında okura ilan edilir. “*Diyojen gazetesi 121 numaralı nüshasında adaba aykırı fıkralar neşrettiği gibi 123 numaralı nüshasında dahi hükümete dokunacak bir makale ile bir de resim yayınlamış olduğundan 12 Mart 1867 Kararnamesi gereğince tarih ilanından itibaren 2 ay müddetle tatil edilmiştir*”. Bu yazının bitiminde Diyojen’in cezaya dair yorumu yer alır:

“Çirkin görülen fıkralar mekteplerde çocuklara okuma öğretebilmek için okuttukları fıkralardır ki Fransızca’dan tercüme olunmuştur. Dokunaklı denen makale Diyojen’in muhtelif dillerde çıkan nüshalarının tümünde yayınlanmış olan bir makedir ki, bu makede, Salnanat-ı Seniyye tarafından çeşitli Doğu milletlerine gösterilen bunca kolaylık ve lehlerine yapılan çalışmalara rağmen bunların birbirleriyle çatışmaları ve bir-

birlerine sorun çıkarmalarının sona ermediği, bunun da devletin huzurunu bozmaya sebebiyet verdiği yazılmaktadır.”

Ardından da, “*Buna da şükür, dört ay tatil edilen gazeteler de var*” denilir ki, bununla yakın geçmişte Diyojen’e de yazılarıyla katkı sağlayan isimlerce çıkarılmakta olan *İbret* gazetesine verilen 4 aylık yayın tatili cezası kastedilir. Diyojen’de sakıncalı görülen yazıda, Doğu milletleri denilerek kastedilen Bulgarlar, Rumlar ve Ermenilerdir. Osmanlı Devleti tebaasından olan Bulgarlar, ruhanî anlamda bağlı oldukları Fener Rum Patrikliği Ortodoks Kilisesi’nden ayrılarak kendi dillerinde ibadet etmelerine olanak kılacak bir oluşum talep etmişler ve bu amaçla İstanbul Bulgar hiyerarşisinin Mart 1870’de bir dilekçeyle Padişah’a bağımsız kilise kurma isteğinde bulunmalarından yalnızca 6 gün sonra isteklerine bir fermanla olumlu cevap almış ve Bulgar Eksarhhanesi kurulmuştur. Buna rağmen Bulgarların kendi içlerinde dahi anlaşmazlıklar devam etmektedir. Eksarhlığa karşı olan Bulgarlarla Eksarhane destekçisi olan Bulgarlar fikir ayrılığına düşmüşlerdir ve bu kopuşa baştan beri karşı olan Fener Rum Patrikliği Mart 1872’de toplanan Ortodoks Kilisesi Sinodunda Bulgarların aforoz edilmesi kararını almıştır.²⁹⁴ Diyojen’de haberleştirilen olay budur. Diyojen’deki konuyla ilgili yazıda şu ifadeler görülür:

“Ben ortalıkta mesele bırakmayıp hepsini halledeceğim diyor hükümet, aman olur mu, biz meselesiz yaşayamayız. Meseleleri ortadan kaldırmak bizi mahvetmek demektir. Terakki edelim ama meselelerde terakki edelim. Meseleler ortadan kalkarsa yaşamaya da gerek kalmaz. Hamdolsun ki hükümet o niyetine nail olamadı. Şimdi Bulgarlara bir ferman verdi. Bir ek-

²⁹⁴ Canan Seyfeli, “Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2 (2011), s. 166-167.

sarh yaptılar. Peki ama Bulgar kardeşlerimiz deli mi? Buna rağmen mesele ortadan kalkmadı, kimisi eksarh efendiye kimisi patrik efendiye tabi olacaklar imiş. Gelelim Rumlara .. Geçenlerde Patrik efendinin daveti üzerine Bulgar meselesi hakkında toplanan meclise gelmek istemeyen bazı ufak patrik efendilerin büyük patrik efendinin emrine itaat etmediklerine bakılırsa bunlar da iki taraf olup, bir mesele çıkaracaklar gibi görünüyor... Ermeni Katoliklerine gelince, onlardan bir kısmı da yeni seçilen patrik, Papa Hazretlerinden aforozlu olduğu için tanıtmak istemiyorlarmış. Şimdi Katoliklerden bir kısmı gerek Papa'dan utandıklarından ve gerekse günaha girmekten korktuklarından aforozlu denilen Hason Efendi'nin elini öpmeyecekler ve Hason Efendi²⁹⁵ taraftarlarıyla birleşmeyeceklermiş. İşte bir üçüncü meseleyi de onlar çıkaracaklar. Böylece bir meselenin hallinden iki yeni mesele doğmuş oluyor. Hükümet eğer isterse varsın onları da halletsin, hamdolsun biz onların dahi her birinden beşer tane mesele daha çıkarmak yolunu buluruz".²⁹⁶

Hatırlanacağı üzere, Londra'da yayınlanan *Muhbir*'in ikinci sayısındaki bir makalede Ali Suavi Efendi, Osmanlı Devleti'ne

²⁹⁵ 1860'lardan itibaren bazı Bulgar ulusalcıları, diğer Katolik kiliseleri gibi Roma'ya bağlı ancak özerk bir Katolik kilise kurma niyetine girişmişlerdir. 1860 yılı sonlarında Katolikliğe geçmeyi düşünen bazı Bulgar önderleri başlarında rahipler olduğu halde önce İstanbul'daki Patrik temsilcisini ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretin ardından Ermeni Patriği Hason Efendi heyeti kabul etmiştir. Bu görüşmede Hason Efendi, Bulgarlara ibadette Latince yerine kendi dillerini kullanacaklarını ve Roma'dan özerk olacaklarını, rahiplerin de Bulgar olacaklarını vaat etmiştir. Murat Bürkan Serbest, "Osmanlı'da Ermeni Katolik Kilisesi ve Toplumu", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, III, Haz. M. Metin Hülagü vd., Kayseri, Erciyes Ü. Yayınları, 2007, s. 277.

²⁹⁶ "Bulgar ve Hason meselelerinin neticesi", *Diyojen*, No: 123, 20 Temmuz 1877, s. 1.

tabi Hristiyan ahalinin Osmanlının İslam ahalisinden ekonomik, sosyal, kültürel konularda hiçbir farkları olmadığı hatta İslamlara göre daha da ayrıcalıklı ve iyi şartlara sahip oldukları halde, halen durumlarından memnun olmadıklarını ifade ederken, “Mezhepleri hususuna İslam tarafından zerre kadar müdahale olunmuyor. Çeşitli mezheplerin birbirine açıkça belli olan husumet ve taassubları daima kendilerini rahatsız ediyor. Bunlar ellerinden geldiği kadar birbirlerinin gözlerini çıkarmaya çalışıyor” cümlelerini sarf ediyordu Şubat 1867’de.

Anlaşılan odur ki, Osmanlının farklı mezheplere mensup Hristiyan vatandaşları üzerinde bir kısım Avrupalı devletlerce, kendi iç siyasetleri doğrultusundaki emellere bağlı yürütülen politikalar her dönem Osmanlı yöneticileri için sorun oluşturmıştır. Bu durum ise Osmanlılık fikrinin hararetli savunucusu olan dönemin pek çok gazetesi ve gazetecileri tarafından da sıkıntılı bir durum olarak telakki olunmuştur.

183. sayıya kadar zor şartlarda da olsa yayınına devam eden Türkçe Diyojen, 183. sayısından sonra ise hükümetçe tamamen kapatılmıştır. Diyojen’in kapatılma kararı *Takvîm-i Vekâyî*’de şu ifadeyle yer almıştır:²⁹⁷

“Diyojen gazetesi mizaha mahsus bir gazete olduğunu bahane ederek genel adaba aykırı ve hükümet kurallarına uymayacak bir yolda lisan kullanmayı alışkanlık etmiş ve bu usulünü değiştirmesi için defalarca ihtar ve tenbih ve birkaç kere tatil dahi edilmiş ise de yine mesleğinde ısrar ve 179, 180, 182’nci numaralarında dahi bazı kişilerin şan ve haysiyetlerine dokunacak şekilde şahsi imzalarıyla mektuplar yayınlamak faciasına kadar başvurduğundan, bu hal ile devam etmesi asla caiz olamayacağından 12 Mart 1867 tarihli Kararname gereğince bu tarihten itibaren tamamen fesh ve ilga olunmuştur. 11 Ocak 1873.”

²⁹⁷ *Takvîm-i Vekâyî*, No: 1546, 11 Ocak 1873, s. 1.

Sözü geçen mektuplar Mısır Hidivi İsmail Paşa ve Rus Çarı Aleksandr ağızından birbirlerine ve Rusya Hariciye Nazırı Prens Gorçakov ağızından Türkiye Sefiri İgnatıyev'e yazılmış olarak gönderilen mektuplardır.²⁹⁸

Kasap'ın ÇINGIRAKLI TATAR'I

Teodor Kasap Efendi, *Diyojen* kapandıktan sonra başka bir gazete çıkarmak için saraya 29 Zilhicce 1289'da (27 Şubat 1873) bir dilekçe verir. Alınan izin sonrası Çingıraklı Tatar'ı çıkarır. İdarhanesi Galata Yeni Cami civarında Medrese sokağında 15 numara olarak belirtilen gazetenin ilk sayısı 5 Nisan 1873 tarihli dir. Bu tarih hatırlanacağı üzere *İbret* ve *Sirâc* gazetelerinin son sayılarının çıktığı ve hükümetçe kapatıldıkları tarihtir. Kemal Bey, Nuri Bey, Tevfik Bey, Ahmed Midhat Efendi ve İsmail Hakkı Bey'ler bu tarihte tutuklanarak sürgüne gönderileceklerdir. Hadika gazetesi de Tevfik Bey'den sonra iş yapamaz hale gelip, yalnızca 2 hafta sonra kapanacaktır. Diğer deyişle 3 muhalif gazete susmuş ama bir muhalif gazete yayına başlamaktadır.

Hak edene 'Çingırak'ı takarım!

Çingıraklı Tatar'ın muhalif bir tutum sergileyeceği gazetesinin sunuş yazısı niteliğindeki ilk sayının hemen başındaki şu yazıdan da bellidir:

²⁹⁸ "Rusya İmparatoru tarafından Almanya İmparatoruna" (No:178); "Almanya İmparatoru tarafından Rusya İmparatoruna" (No:178); "Tara f-ı Hidiviyeden Rusya İmparatoru Hazretlerine" (No:180); "Rusya İmparatoru Hazretleri tarafından Mısır-ı Hidiv Hazretlerine" (No:179); "Rusya Hariciye Nazırı Gorçakov tarafından Dersaadet elçisi General İgnatıev cenablarına" (No:182); "General İgnatıev tarafından Prens Gorçakov'a" (No:182).

çeşitli dillerde yayınlanan azınlık basını ile Avrupa dilli ve Türkçe gazeteleri karşısına alan Çingiraklı Tatar resmedilmiştir.

Tanzimat döneminde Türkçe gazetelerle yeni tanışan Türk toplumunda, yöneticilerle birlikte gazetecilerin kendileri de basının aslî görevlerini tartışmışlardır. Bu tartışmalar gazeteler yoluyla da yapılmıştır. Gazeteciler her aklına geleni söylemeli mi, yoksa devletin prestijinin korunması yolunda daha mı özenli olmalı veya her bildiğini ifşa etmeli mi, yoksa bilip de kendine mi saklamalı? Ne kadarını söyleyip ne kadarını saklamalı ya da söylerken üslup nasıl olmalı? Nereye kadar basın özgür olmalı, nerede kişilik haklarına saldırı gerçekleşmekte? Gerçi bunlar bugün dahi tartışılan meseleler olup, farklı görüşler halen mevcut. Tanzimat dönemi gazetecileri de aynı konular etrafında farklı fikirler ileri sürmekte. Bir kısım gazeteler ki, bunlar Çingiraklı Tatar'a göre, devlet yanlısı tutum sergileyip, tatil veya herhangi bir başka ceza alır kaygısıyla hareket eden gazetelerdir. Çingiraklı, bu "akıllı uslu gazeteler" arasında *Basiret*, *Hakâyık ve Ruzname-i Ceride-i Havadis'i* sayar. Gazetelerden bir kısmı da siyasî veya toplumsal meselelerde hatalı gördükleri yanları açıkça dile getirmekten çekinmeyen buna karşın "akşam safası gibi bir açılıp bir kapanan" gazetelerdir, *İbret* gibi. Gazeteciler de izledikleri yol doğrultusunda ya nişan alırlar, ya da "*Hadika yazarı olup, sonra Sirâc'ı çıkarmaya başlayan Tevfik Bey gibi, eline feneri (kandil/sirâc) almış, gidebildiğine gider, başımı bir yere çarpar mıyım diye korkmadan*" nişan alamazlar da başlarına bela alırlar.²⁹⁹ Nitekim Ebuzziya Tevfik Çingiraklı Tatar'ın bu sayısının yayınlandığı gün kendi gazetesinin kapatıldığını öğrenmiş ve ardından da tutuklanarak Rodos'a sürgün edilmiştir.

Basiret'in sunuş yazısında Ali Efendi, "*Gazetemizin kullanaacağı dil daima hak ve doğru yola uygun olup, biz ne azgınlık*

²⁹⁹ "Üç aylık vakayii hulasası", *Çingiraklı Tatar*, No: 1, 5 Nisan 1873, s. 4.

derecesinde hürriyet ve ne miskinlik mertebesinde esaret taraf-tarıyız. Zira iyi hedefe adaletli ve orta yoldan gitmek akla uygun olduğundan, daima aşırılıklardan sakınıp, milletimizi kurtuluş ve refah yoluna iletmek ... amacımızdır” demiştir (Ocak 1870). Muhbir, Terakki ve Hakâyku’l Vekâyî’nin sahibi Filip Efendi de, “Eskiden bizim basınımızda da bazı istenmeyen durumlar vardı gerçekte. Şahsî düşmanlıklar ve garezlerin alenen hissedildiği yazılar az değildi. Halen de var. Yarab, politika vesair yazılara asla şahsiyetlerin karıştırılmadığı günleri görecektir miyiz?” diye sormuş, aşırıya kaçan eleştirel yazılardan sakınmak gerektiğini ifade etmiştir. Önceden kendisi de Muhbir’le bu yola sapmış olsa da tutumunu değiştirmiş ve bunu alenen açıklamıştır: “Şimdiye kadar terakkicilik yolunda dolaylı yoldan veya bizzat çalıştım ve bazen sırf bu yol uğruna hatalara düştüysem de, ihtar olunduktan sonra iyi niyetle düzeltilmesine çalıştım” (Kasım 1868). Antuan Efendi’nin Hülasat-ül Efkâr’ında da basın özgürlüğünün kısıtlanıyor olmasına şöyle bir “haklı” neden bulunmuştur:

“Matbuatımız bundan 10 sene önceye nispetle bir derece olsun terakki etti. Zira bundan on sene önce okumak için gazete bulamıyorduk. Neyse ki gayretli, hamiyetli zatlar yetişti. Bugün memleketimizde hemen hergün neşrolunur bir hayli gazeteler var. Risalelerimiz var. Avrupa’daki gelişmeleri takip ve talim edecek kadar lisanımıza tercüme olunmuş kitaplarımız da var. Tabii bu yeterli değil. Zira gazetelerimiz daha gazete denilebilecek bir hale gelmedi. ... Matbuatın başlayıp da ilerleyememesine herkes teessüf ediyor. Ve bu yavaşlığa bir takım mânâlar veriyorlar. Kimi matbuat bizde serbest değil, kimi bizde maârife rağbet yok, kimi de ahali fakir diyorlar. Lakin bize kalırsa gazetelerimizin bir düzene girememelerine matbuatın serbestsizliği mani değil. Zira bir kere insaf edelim. Bizde ne vakit bir gazete vazifesini bilerek, haddini aşmayarak devlet ve millet menfaatine hizmette bulundu da “matbuat”

(*Matbuat Umum Müdürlüğü*) onu men etti? “Matbuat” bir gazetenin şahsiyata girişmesini men ediyor. Matbuat’ın bunda hakkı yok mu? Gazete garazlı şahsiyatla uğraşırsa, onun vazını kim dinler? Gazeteye tüm milleti bir kardeşlik duyguları etrafında toplamak yakışır. ... İşte biz gazetelerimizin haline insafla bakıp bu babda matbuat serbest olmalı diye bar bar bağırmakta hakkımız yoktur. Doğrusu serbest matbuatı daha biz hak etmedik”.³⁰⁰

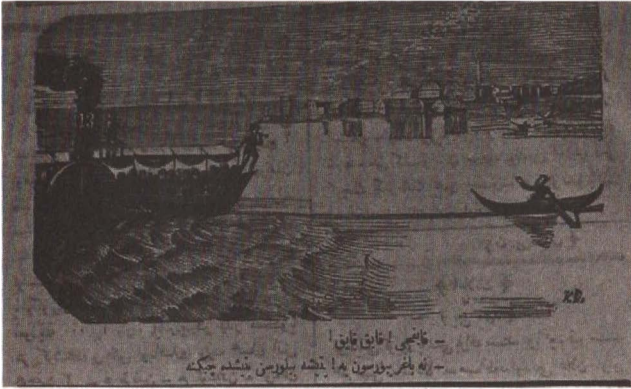
Gerçekten dönemin gazeteleri incelendiğinde gerek yönetici zümresine, gerekse gazetecilerin birbirlerine yönelik eleştirilerinde bazen olabildiğince kötü üslup kullanıldığı dikkat çeker. 2. Meşrutiyet dönemi sonrasına kadar da bu durumun devam ettiği gözlenir. Henüz 1870’lerde üslubun düzeltilmesi gerektiği dile getirilmeye başlanmış, ancak uygulamaya geçirilememiştir. Çingiraklı Tatar da, bu bakımdan kendini pek kurtaramamıştır. Yukarıda adı geçen gazete ve yayıncılarına yönelik, özellikle de *Hakâyık* ve *Basiret*’e yönelik sataşmalara sıklıkla rastlanır gazetenin sayfalarında, tıpkı *Diyojen*’de de olduğu gibi. Zaten Çingiraklı Tatar, *Diyojen*’in devamı niteliğindedir. Yine siyasî, toplumsal meseleler mizahî üslupla ele alınmış, hatalı görülen noktalar açıkça dile getirilmiş, olası sakıncaları da aynı şekilde açıklanmıştır. Hükümetin iç ve dış siyasette aldığı kararlar ve uygulamalarına yönelik eleştiriler getirilmekten kaçınılmamıştır.

³⁰⁰ “Bizde matbuat”, *Hülasat-ül Efkar*, No: 68, 18 Nisan 1874, s. 1.

Toplumsal meselelerde de pek çok yazı kaleme alınmıştır. Yazarlar iki kişinin karşılıklı konuşması şeklinde düzenlenebildiği gibi, yine mizahî unsurların bolca kullanıldığı düz yazı şeklinde de olabilmektedir. Fıkralar yoluyla da çeşitli sahalarda görülen toplumsal çarpıklıklar göz önüne serilmeye çalışılmıştır. Kadın-erkek ilişkileri, evlilikte yaşanan sorunlar, toplumsal ahlak meseleleri konu edilmiştir. Örneğin 29 numaradaki “Bu devir yalan devridir” başlıklı yazıda, yalanın toplumsal bir alışkanlık haline geldiği ileri sürülmüş, yalanın toplumun en üst kademesinden en alt kademesine kadar tüm katmanlarına sirayet etmiş bir vaziyette olduğu belirtilmiştir. Bu arada gazeteciler de bu ithamdan nasibini almıştır:

“Hakikatin çırpıplak sokaklarda gezdiği zamanlar mahvoldu. Eskiler hakikat için bir kuyu içerisinde derlerdi. Şimdiki zamanda hakikati su içinde aramamalı. Gerçeği öğrenmek için ya şarap içirmeli ya rakı. Hem elimizde yalan dururken hakikati kuyudan çıkarmaya niçin uğraşmalı? Yalan bu devrin ruhudur, damarlarının kanıdır. Yalan bukalemun gibi nereye otursa oranın rengine giriyor. Mesela kaldırım olmuş sokaklarımıza döşenmiş, esvab olmuş arkamıza takılmış, gazete şekline girmiş sokaklarda satılıyor. Malumat olmuş diplomasız hocalar ve hekimler geçindiriyor, maharet olmuş para kazandırıyor, muhabbet ismiyle izdivaçlar icra ediyor, diplomathık namıyla milletleri idare ediyor. Kısacası yalan olmasa bu devir dönmaz. Yalanı satmak da kolaydır, almak kolaydır. Gerçeği söylemek tehlikelidir. Kimseye benzememektir. Yalan söylemeyi bilmeyen bu devrin adamı değildir.”

Kitap tanıtımları ile Osmanlı tiyatrosunda sahnelenmekte olan oyunlarla, sahnelenecek olanlara ilişkin haberler de gazetede yer bulmuştur. İstanbul şehrinin alt yapı sorunları, sokakların bakımsızlığı ve kirliliği, şehir ulaşımında yaşanan sorunlar irdelenen konular arasındadır.

Kayıkçı! Kayık kayık!

Ne bağıyorsun be! Yetişebilirsen yetiş de çeksene.. (No: 9)

Çımacı: Baba yorulma al ipi bağla.

Kayıkçı: Hay Allah evladım başka vakit, bugün işim aceledir. (No: 26)

Örneğin 5 numaralı Çıngıraklı Tatar'da, Eyüp, Balat ve Fener civarındaki sokakların bakımsızlığının konu edildiği yazı, bu türden yazılar için bir örnek teşkil eder:³⁰¹

³⁰¹ "Tramvayın dalları budakları", *Çıngıraklı Tatar*, No: 5, 23 Nisan 1873, s. 2-3.

“Üç haftadan beri Unkapanı’ndan Eyüp’e kadar sokakların sökülmiş kaldırım taşları iki yana istif edildiğinden, Fener’e gidip gelenler kıldan ince bir sıçan yoldan geçmeye mecbur oluyorlar. Eyüp- Balat- Fener hattında oturanlar için, bu yollar her hafta bir ayakkabı eskittiriyor. Ama bu yolların bozulmasına ve yapılmamasına sebep tramvay şirketi olsa gerek, Eyüp-Balat-Fener hattında oturanları çamur deryası yollar-dan geçmek yerine tramvaya binmeye mecbur kalmak için. Ya arabalarına bineceksiniz veya her gidip gelişte bir çift ayak-kabı eskiteceksiniz”.

Yazının devamında Fenerli bir gencin havada giden, tramvay benzeri bir vesaitin icadı üzerinde düşünmekte olduğu bilgisi de verilir. Belki de ismi belirtilmeyen bu Fenerli genç, ilki 1894 yılında İtalya’da hizmete açılacak olan teleferik türü bir araç tasarlamaktaydı.

Çingiraklı Tatar gazetesi Teodor Kasap Efendi tarafından tıpkı *Diyoben* gibi aynı zamanda Rumca olarak da hazırlanıp ayrı nüshalar olarak basılmaktaydı. Rumca nüshalar ‘Koudounas’ adıyla çıkmaktaydı. Çingiraklı Tatar’da hemen her nüshada bir karikatür bulunmakta olup, ağaç oymacılığı ve yazısı ustası Rum sanatçı Konstantin Orfanoudakis tarafından resmedilmektiydiler.³⁰² Gazetenin Rumca versiyonunun yanı sıra Bulgarca olarak da hazırlanmakta olduğunu, *Hülasat-ül Efkâr*’daki bir ilan yoluyla öğreniriz. Ancak Bulgarca basılan bu Çingiraklı Tatar ilk sayısından sonra, resmî ruhsat alınmaksızın tab ve neşrolunduğundan, 1 Temmuz 1873 tarihiyle tatil olunmuştur.³⁰³ Türkçe Çingiraklı Tatar da yine bundan kısa bir süre sonra 18 Temmuz 1873 tarihli

³⁰² “İstanbul Basın Tarihinde (1830-1914) Rum Yayıncı ve Gazeteciler”, <http://hyetert.blogspot.com/2012/10/istanbul-basin-tarihinde-1830-1914-rum.html>

³⁰³ *Hülasat-ül Efkâr*, No: 9, 2 Temmuz 1873, s. 2.

29. sayısından sonra hükümetçe süresiz tatil olunmuştur. Dolayısıyla Çıngıraklı Tatar gazetesi toplamda yalnızca 3,5 ay gibi oldukça kısa bir süre yayında kalabilmiş ve o da *Diyojen* gibi basın aleminden ayrılmaya zorlanmıştır. İkinci gazetesi de hükümetçe kapatılan Teodor Kasap Efendi bu kez *Hayal* isminde bir mizah gazetesinin neşrine başlamıştır.

Beş Kez Yayın Tatili Cezası Alan HAYAL

Bu gazete de diğer ikisiyle aynı çizgide bir yayın olup, *Çıngıraklı Tatar*'dan yaklaşık 3 ay sonra yayınına başlanabilmektedir. Bu mizah gazetesinde de karikatüre yer verilmiştir. İlk sayısı 30 Ekim 1873 tarihli olan gazetede siyasî, ekonomik, toplumsal meseleler ile sanat, özellikle de tiyatro konulu kapsamlı yazılar yayınlanmıştır. *Diyojen* ve *Çıngıraklı Tatar*'ın yazı kadrosunda yer alan Ali Bey, *Hayal*'de de yazmıştır. Tahmin edilir ki, tiyatro konulu kapsamlı yazıların büyük kısmı onun kaleminden çıkmıştır. "Mükemmel ve muntazam olmak şartıyla eğlence ve hem de ahlak ve adaba hizmet eden" tiyatronun toplumun gelişimi açısından öneminin konu edildiği, bugün için Türk tiyatro tarihine ışık tutacak nitelikte yazılardır bunlar. Bir süre Tercüme Odasında görevinde bulunan, ardından Sıhhiye Meclisi üyeliği, Karantina başkâtipliği (1873), Varna mutasarrıflığı, Düyûn-ı Umumiye müfettişliği yapacak olan Ali Bey, Tanzimat devri tiyatro yazarlarının öncülerinden olup, eserlerinde mizah unsuru ağır basmıştır. Gedikpaşa Tiyatrosunda yazdığı ve adapte ettiği pek çok oyun (Kokana Yatıyor-1870; Memiş Ağa-1870; Ayyar Hamza-1871; Geveze Berber-1873 vb) *Diyojen*, *Çıngıraklı Tatar* ve *Hayal*'deki yazarlık yıllarında oynanmıştır. Karagöz ile Hacivat da baş aktörler olarak seçilmiştir *Hayal* gazetesinde. Konular, uzlaşamaz bu iki karakterin karşılıklı konuşması şeklinde işlenmiştir. Fıkralar ve makaleler de diğer türlerdir. *Hayal*'de mizahî üslupla kaleme alınmamış yazılar da yok değildir. Hatta bunlardan "Kitap modası"

isimli yazı “ciddi” başlığı altında yayınlanmıştır. Batı dillerinden Türkçe’ye çevrilip yayınlanan roman ve hikayelerin son dönemlerdeki artışı, buna karşın büyük kısmının Türk toplumunun genel yapısına uymayan içerikteki yayınlar oluşuna yönelik eleştiriler içeren bir yazıdır bu. Özel bir ibare ile belirtilmese de basın, edebiyat ve tiyatro konulu pek çok yazının mizah ögesi katılmadan kaleme alındığı olmuştur.

Gazeteciliğe Eleştiriler

Hayal gazetesi’nin ilk sayısında, sunuş yazısı denilebilecek ilk yazıda gazetecilik yapmanın, hem de İstanbul’da gazetecilik yapmanın zor iş olduğu söylenir. Ardından da şöyle anlamlı iki satırlık bir haber göze çarpar: “*Basiret* isimli millet gazetesi imtiyaz sahibi Ali Efendi Yeniköy’deki yalısından *Dersaadet*’teki evlerine nakil buyurdular”. Diyojen ve Çingiraklı Tatar’ın hükümetçe yayın izinlerinin iptal edildiği dönemlerde ve Hayal gazetesine imtiyaz alınabilmesi için verilen sıkıntılı ve yorucu uğraşlar sırasında *Basiret* gazetesi neşrine kesintisiz olarak devam edebilmiştir. Bu durum Teodor Kasap Efendi’nin farklı düşüncelere kapılmış olmasına yol açmış olmalı. Halbuki *Basiret*’in de, Teodor Kasap Efendi’nin gazeteleri kadar sık ve ağır cezalar almama da birkaç kez yayın taili cezası aldığı ve Ali Efendi’nin defalarca Zaptiye Nezareti’ne davet olduğu hatırlanmalıdır. Yayında kaldığı müddetçe Hayal’in dilinden düşmeyen gazete ve gazeteciler arasında *Basiret* gazetesi ve sahibi Ali Efendi, *Hakâyku’l Vekâyî* gazetesi ve sahibi Filip Şahinyan, bir de *Şark* gazetesi vardır. Gedikpaşa’daki Osmanlı tiyatrosunun işletmecisi Güllü Agop da Hayal gazetesinin her daim gündemini işgal edenlerdendir. Hayal gazetesinin neredeyse tüm nüshalarında *Basiret* gazetesi ve Ali Efendi aleyhine kısa veya uzun bir yazı muhakkak yer bulur. Hatta Mehmed Tefvik tarafından Şubat 1876’da neşredilmeye

başlanacak olan *Çaylak* isimli mizah gazetesinde bu durum bir karikatüre dahi konu olacaktır.

Çaylak: Aldığınız ne?

Efendi: Hayal.

Çaylak: İçinde Basiret'ten, Ali Efendi'den başka bir şey yoktur.

(*Çaylak*, No: 15)

Reklam Nitelikli Haberlere Eleştiri

Filip Efendi'nin *Hakâyıku'l Vekâyî* gazetesi de yine dilindedir Teodor Kasap'ın. Bu seferki konu, gazetelerdeki reklam niteliği taşıyan haberlerdir. Bugün basın etiğine uygun olmadığı nedeniyle çokça eleştirilen bu türden haberlerin, bugünün tüketim toplumunun bir ürünü olmadığını, bundan yaklaşık 140 sene önce de aynı sorunun mevcut olduğunu anlıyoruz, çok taze bir geçmiş olan Türkçe basında bile. Karagöz ve Hacivat'ın muhaveresi yoluyla işlenmiştir 2 numaralı Hayal gazetesinde bu konu:

“H-Karagöz geçen gün Arnavutköy’de bir vapur batmış, biliyorsun değil mi?

K-Evet, işittim. Bir İngiliz vapuru ile Tuna isimli vapur tolaşmışlar.

H- Acaba sebebi ne imiş?

K-Sebebi diğetine olan rekabetleri üzerine kuvvetlerini denemek olmalı.

H-Hangisi galip gelmiş?

K-İngiliz vapuru galip gelmiş, öteki batmış.

H-Kazanmasının nedeni ne imiş?

K-Tuna vapurunun şirketi gazetelere ilan vermediğinden Tuna vapuru gazetecilerin inkisârına (lanetine) uğramış.

H-Adam sende 12 Mart 67 Kararnamesi dururken, buna mı inkisârda bulunulacak?

K-Gazeteci Filip Şahinyan Efendi biraderimden öğrendim”.

Rüşvet

Hayal gazetesinde bir kısım gazete sahipleri ya da gazeteciler tarafından rüşvet uygulamasına başvurulmakta olduğuna dair görüşler ileri sürüldüğü de dikkat çeker. Gazete sayısında görülen artışla birlikte, gazeteciliği yalnızca ticarî amaçla yapan kimsele-
rin çoğalmaya başladığı ve bu kişilerin her ne yolla olursa olsun ticarî kazanç maksadını kamu yararına hizmet amacının önünde tuttukları iddia olunur. Şu da unutulmamalıdır ki, sayıca çoğalan gazeteler yalnızca Türkçe gazeteler değildir. Azınlıklar tarafından çıkarılan yerel veya Avrupa dilli gazeteler ile Osmanlı Devleti’nde yerleşik Avrupalılar tarafından çıkarılan gazete ve dergiler de çoğalmıştır, hatta bunlar sayıca Türkçe yayınlardan kat be kat fazladır. 3 numaralı Hayal’deki bir yazıda, gazetecilerin yarım kuruşluk gazete satmakla geçimlerini sağlayamayacakları ileri sürülür. Basın sektörüne dahil olan pek çok kişinin imtiyaz alıp, ilk bir iki

sayı neşrettikten sonra soluğu derhal “piyasa”da aldığı söylenir. Piyasadan kast ise bankerler, fabrikatörler, tüccarlar, gazinocular, tiyatrocular, fırka başkanları, millet çorbacıları, patrikler vs’dir. Hayal’de piyasayı dolaşmanın havadis almak için gazetecinin işi olduğu, buna karşın bir kısım gazetecilerin piyasayı havadis almak yerine para almak için dolaştığı iddia olunur:

“Ortaya bir Patrik meselesi çıkar. İşte o zaman gazetecilere alışveriş kapısı açılır. Gazeteci Patrik Efendi ile görüşmeye gider. Gazetelerin millet menfaatine ne denli faydalı araçlar olduğunu takdir eden Patrik Efendi, milletimiz hakkında etmiş olduğu hizmetlerine karşılık, bu bir nevi eğitim aracı olan gazetenin sahibine, verilen bu hizmette kendisinin de katkısının olabilmesi için yardım teklif eder. Ancak şayet gelecek ay görevinde kalıp da aylığını alabilirse kendilerine yardım edebileceğini söyler. Gazeteci Efendi ise kanının son damlasına kadar, ‘işini layıkıyla yapan efendisi’ için çalışacağını bildirir. Fırkalar söz konusu olduğunda da hangisi hesabına uyarırsa o fırkayla uzlaşır gazeteci”.

Özgün İçerik Üretilmemesi

Teodor Kasap’ın Türkiye’de yapılagelmekte olan Türkçe gazeteciliğe dair bir başka eleştirisi de gazetelerin neredeyse tamamına yakınının büyük bölümünün özgün içerik üretmiyor olması yönündedir. Yukarıda da değinildiği üzere Türkçe gazetelerin bir kısmında bir veya daha fazla özgün makale yer almaktaysa da, haberler ve diğer yazıların büyük kısmı azınlık ve Avrupa dilli basın organlarından yapılan çevirilerden oluşturulmakta, vilayet gazetelerinden yapılan alıntılardan çokça yararlanılmaktaydı. Hatta bazı gazeteler neredeyse tamamen çeviri haberler ve telgraf haberleriyle oluşturulmaktaydı. Bu yola başvurmamayı adet eden ve büyük oranda özgün içerikle hazırlanan Hayal’de bu durum şöyle karikatürize ediliyordu:

İstanbul'da bir gazete idarehanesi. (No: 26)

- Hanım efendi, daima böyle ferace ve yaşmakla mı gezersiniz?
= Evet madam. Bizde sizin gibi açık gezmek günahıdır. (No: 14)

Hayal gazetesinde siyasî, malî sahada hükümete yönelik eleştirilerde bulunulduğu gibi *Diyojen* ve *Çıngıraklı Tatar*'da olduğu gibi toplumsal sahaya ilişkin meseleler de gazetenin gündemine girmiştir. Karikatürlerini Nişan G. Berberyan'ın çizdiği Hayal'de; kadın-erkek eşitliği konusu, Osmanlı toplumu ile Batı toplumlarında kadının konumunun mukayesesi, üretilmekte olan kültür ürünlerinin mevcut durumu, içerikleri ve olması gereken, lüks tüketim mallarına halkın fazlaca rağbeti gibi konular işlenmiştir. İstanbul şehrinin alt yapı sorunları ile ulaşım ve nakliye sahalarındaki uygulamalar ve işleyişe yönelik eleştirel yazılar da sıklıkça yayınmıştır Hayal'de.

İstanbul sokaklarında temiz gezmek için bundan başka çare yoktur. (No: 135)

Dokuz Canlı Hayal

139. sayıya kadar yayınına aralıksız devam edebilen Hayal gazetesi, 3 Şubat 1875 tarihli bu sayısından sonra Hariciye Nezareti Matbuat Odasından gelen resmî bildirim doğrultusunda *“Kişilere yönelik yazılar yayınladığından tavır ve davranışlarını düzeltmesi için defalarca resmî uyarılarda bulunulduğu halde, mesleğinde ısrar ettiğinden”* 1 ay müddetle tatil edilmiştir. 5 Mart’ta yeniden dönen Hayal’de, hükümetin basın sahasındaki kısıtlayıcı tedbirlerine yönelik öyle şiddetli bir lisan kullanılmıştır ki, neşre başlar başlamaz yeni bir ceza almış ve bu seferki ceza gazetesinin lağvı olmuştur. 1 ay sonra yayına dönen Hayal’in 140 numaralı sayısında, *“Gerçekte her biri esnaf olarak nitelendirilen gazete sahipleri, ticaretin serbest olarak nitelendirildiği bir ülkede serbest ticaret hakkından mahrumdur. Ticaretin her sahasında iş yapan esnaflar için kanunlar, nizamlar bulunduğu halde gazetecilik sahasında kanun ve nizam yok, yolsuz uygulamalar hüküm sürmekte. Yolsuz’un karşılığı ise ‘tatil’dir”* denilince, 141. sayısını da çıkarabilen Teodor Kasab’ın Türkçe Hayal’i, bu sayıdan sonra *“daire-i vazifesi haricinde yazılar yayınlaması, sözlü ve yazılı defalarca uyarıldığı ve tatil cezası uygulandığı halde bu yoldan ayrılmadığı için”* tümenden kapatılmıştır. Buna karşın Teodor Kasap Efendi, kullandığı dili düzeltereğine dair teminat verip, af dileyerek ruhsatını geri almayı başarmış, ve Türkçe Hayal’i bu sefer 2 ay sonra, 12 Mayıs 1875 tarihi itibarıyla yeniden yayınlamaya başlamıştır.

Hayal gazetesi 3. kez olarak 10 Ocak 1876 tarihli 236. numaralı sayısından sonra iki ay süreyle tatil olunur. Tüm bu tatil süreleri boyunca Teodor Kasap Efendi önemli bir maddî kayba uğrar. Tahmin edileceği üzere gazete satışından, reklam ve ilan gelirlerinden mahrum olur. Buna karşın gazetesindeki yazar ve çizer kadrosunun geçiminden kendisi halen mesuldür. Ancak bu kimselerin de gazetesinin çıktığı dönemlere nazaran az bir ücrete

razı olmaları söz konusu olur. Bu arada, her yayın tatili müddetince abonelerin abonelik sürelerinin uzatıldığı her seferinde kendilerine yeniden neşre başlayan gazete yoluyla bildirilir. Yayına başladıktan sonra henüz bir ay dahi geçmemişken, 6 Nisan 1876 tarihli 251 numaralı nüsha sonrası Hayal gazetesi yine ceza alır. Ancak bu sefer de süreli bir tatil cezası değildir Hayal hakkında verilen ceza. Hariciye Nezareti Matbuat Odasıncı *“Hayal gazetesini bir müddetten beri neşretmekte olduğu bendlerde hükümetin icraatlerini ima ederek münasebetsiz lisan kullanmakta olduğu ve bu yoldan vazgeçmeleri defalarca ihtar olunduğu halde olumlu cevap alınamadığından ve böyle bir gazetenin devamına izin verilemeyeceğinden”* ruhsatı iptal olunmuştur.

Buna karşın, Teodor Kasap Efendi, ruhsatı geri almayı tekrar başarmıştır. Gazetenin 252. sayısı 2 ay sonra, 3 Haziran 1876’da yayınlanabilmiştir. Bu süre zarfında Sultan Abdülaziz Han tahttan indirilmiş ve Sultan V. Murad Han tahta geçirilmiştir. Mahmud Nedim Paşa da sadaret görevini 4. kez bu göreve atanan Mütercim Rüşdü Paşa’ya devretmiştir. Bu yeni dönemde yayına başlayan Hayal’de sabık padişah ve yönetime yönelik ağır eleştiriler göze çarparken, V. Murad’ın tahta çıkışı büyük coşkuyla karşılanır. *“40 milyon nüfusu ayağının altında ezen Sultan Abdülziz, bütün milletin birlik halinde kendini istemediğini görünce tahtını ve tacını Sultan V. Murad Han Hazretlerine terk ile itaat etti”* denir. Aynı sayıda “Müjde” başlığıyla bir de haber aktarılır. Haberde Kıbrıs, Rodos ve Akka’da sürgünde bulunan Yeni Osmanlılar grubuna mensup yazarlarla Ahmed Midhat Efendi ve Hakkı Bey’in yakında İstanbul’a döneceklerine dair duyum alındığı haber verilir: *“Hatırlar mısınız, Diyojen gazetesine ara sıra bendler yazar, kediden, köpekten, fareden söz eder³⁰⁴ büyücek başlı,*

³⁰⁴ Diyojen’in 128. sayısında yayınlanan Namık Kemal’in “Kedi Mersiyesi” olarak bilinen, Mahmud Nedim Paşa’yı alaya alan imzasız manzume. Aynı mersiye derginin 133. sayısında yeniden yayınlandığı gibi, bestelenir ve

orta yaşlı, sarışın çocuk var idi. Bundan birkaç sene önce her nâ-
sılsa İstanbul'un havası iyi gelmediğinden Kıbrıs'a gitmişti. Kırk
beş gazete kuvvetinde bir yazı makinesi var idi ki o da Rodos'a git-
mişti. Bu kişilerle arkadaşları yakında İstanbul'a geliyorlarmış”.

Doldurabilirlerse aşk olsun!!! (No: 301)

Yeni Osmanlılara olan yakınlığı ile bilinen V. Murad'ın sal-
tanatı sırasında yayınlanan Hayal'de daha serbest bir lisan kulla-
nıldığı göze çarpar. Hatta aynı nüshada *Diyojen*'in eski nüshaları
okurlarca talep olunduğundan, eldeki mevcut nüshaların her biri-
nin bir kuruştan isteklere sunulacağı bilgisi verilir. Buna karşın
V. Murad'ın saltanatı kısa sürer. 31 Ağustos'ta V. Murad'ın taht-
tan indirilmesiyle II. Abdülhamid tahta geçer. 30 Eylül 1876 ta-
rihli “301 numaralı nüshasında *Hayal gazetesi Devlet-i Âliye'nin*
şanına dokunur bir resim koymuş olduğundan” 3 ay süreyle ta-
til edilir. Sadaret görevinde halen Mütercim Rüşdi Paşa vardır.

notasıyla birlikte ayrıca basılıp satılır. Diyojen'in 132. sayısında da “Kedi
Mersiyesi”ne yazılmış bir nazire yayınlanmış ve burada kedi yerine kö-
pek ifadesi kullanılmıştır. Çakır, *a.g.m.*, s. 170.

Hayal gazetesinin 5. kez kapatılmasına neden olan karikatürde, Osmanlı vatandaşlarının tüm çabalarına rağmen, devlet hazinesini sembolize eden bir küpün etrafındaki çatlaklar nedeniyle bir türlü doldurulamıyor olması resmedilmiştir.

Aralık 1876'da yeniden dönen Hayal'de, "Son tatilimiz" başlıklı bir yazı ile okurlara hükümetten dert yanılır. Sadaret görevine bu kez Midhat Paşa gelmiştir. Yazıya bu başlığın seçilmesinin nedeni olarak biraz sonra aşağıda yazacaklarından dolayı Hayal'in ruhsatının iptal olunmasının kuvvetle muhtemel olması belirtilir. Yazıda *"küp çatlaksa Hayal mi çatlattı, tamir olunmadıysa Hayal mi etmedi, biz yalnızca mevcudu okurlarla paylaştık. Bunda hükümetin şanına dokunacak bir şey var mıdır, varsa da Hayal'in bunda suçu nedir?"* denilir. Ardından da *"Müstebid bir hükümetin şanına ne dokunur ne dokunmaz kim bilir?"* diye sorulur. "Müstebid hükümet" suçlamasına ve Teodor Kasap'ın hiç ummamasına rağmen Hayal'in 303'üncü sayısı çıkabilir. Hatta 60 nüsha daha aralıksız olarak devam eder, buna karşın 20 Şubat 1877 tarihli 319. sayıda elleri zincirlerle bağlanmış haldeki Karagöz'ün "Basın kanunlar dairesinde serbesttir" sözleriyle yayınlanan karikatürü sonrası, bu defa Âli Kararname gereği kapatılmasa da, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi gereği Teodor Kasap Efendi hakkında 15. maddeden dava açılır. Bu arada Midhat Paşa Sadaret görevini İbrahim Edhem Paşa'ya devretmiştir. Tüm Yeni Osmanlıların ve onlar gibi meşrutî sisteme geçişi ve anayasalı yönetimi savunmaların hayali olan Kanun-i Esasî'nin, basına sınırlama getiren 12. maddesidir eleştiri konusu olan. Ancak bu sefer, Hayal'in işi zordur. Yargılama süresince Hayal yayında kalabilse de, mahkeme sürecinin tamamlanmasıyla gazete hükümetçe kapatılır. Mahkeme sürecinin tamamı Hayal'in sayfalarında okurlara aktarılır. Hayal'in son sayısı 19 Haziran 1877 tarihli 363 numaralı nüshadır. Teodor Kasap Efendi ise 3 yıl hapis cezası alır.³⁰⁵

³⁰⁵ Kısa bir süre için kefaletle tahliye edilen Teodor Kasap Efendi, kılık değiştirip Fransa'ya kaçtı. Paris'te Lettres a S. E. Said Pacha adıyla yazdığı kitapta Sultan Abdülhamid'i ve devlet yönetim sistemini ağır bir dille

Hagop Baronyan'ın TİYATRO'su

'İkî Efendîli Bir Uşak' ve 'Şark Dışçısı' isimli tiyatro oyunlarının yazarı, Hagop Baronyan tarafından çıkarılan mizah gazetesidir. Haftada iki gün çıkan gazetenin ilk sayısı 1 Nisan 1874 tarihlidir.

"Eğlence gazetesi" ibaresiyle yayınlanan gazetede yazılar büyük oranda diyaloglar şeklinde kaleme alınmıştır. Kısa güldürücü hiyalelerle, fıkralar çoğuntuktur. Karikatürlü olarak yayınlanan gazetede siyasî konulara fazla değinilmemeye gayret gösterildiği göze çarpar. İstanbul şehrinin cadde ve yollarının bakımsızlığı, çamur ve tozu ile şehir planlamasının başarısızlığı gibi konular, ulaşım ve nakliye sahasındaki düzensizlikler, gereksiz lüks tüketim ve füzuli harcamaya meyleden İstanbul halkının düştüğü maddî sıkıntı sonrası esnaf ile ilişkileri, pahalılık gibi sosyal konular ile basın camiasından kişilerle atışmalar

Tiyatro gazetesinin kapağı (No: 43)

eleştirdi. Bunun üzerine sultan tarafından kaçak ilân edilince Paris'te fazla kalamadı. Paris, Cenevre, Napoli ve Londra arasında sürekli dolaştı. 1875'de İstanbul'da yayınına başlamış olduğu *İstikbal* adlı gazeteyi Ali Şefkati ile birlikte 1879-1881 yılları arasında yeniden çıkarmaya başladı. Her ikisi de Osmanlı sefarethaneleleri tarafından izlendi ve saraya haklarında sürekli bilgi verildi. Ebuzziya Mehmed Tevfık'ın II. Abdülhamid'e yazdığı tarihsiz bir yazı sonucu affa uğradı ve 1881'de İstanbul'a döndü. Mabeyn kütüphanecisi ve tercümanı olarak Sarayda görevlendirildi. Sultan için polisiye romanlar çevirdi. Monte Kristo tarzında Sarı Yüsfu yazdı. Hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı. Sâmîha Ayverdi, *Arkamızda Dönen Dolaplar*, İstanbul, Kubbealtı, 2007, s. 98.

İstanbul'un alafranga matmazelleriyle gezmek isteyenler bundan sonra cambazlık da öğrenmeye mecbur olacaklar!!! (No: 16)

başlıca konularını teşkil etmiştir. Osmanlı Tiyatrosu ile ilgili son haberler, oynanmakta olan ve sahneye konulacak olan oyunların duyuruları, yanı sıra kitap, risale tanıtımları ile yayına yeni giren gazete ve dergilere dair tanıtıcı yazılara yer verilmiştir. Teodor Kasap'ın Türkçe mizah gazeteleri için kapıyı açmasından yaklaşık 3 yıl sonra Kasap'ın deyişiyle "gazetecilerin sanatına el uzatan" Baronyan'ın Tiyatro'su neşre başlamıştır. *Hayal*'in pek çok sayısında yerilmekten kurtulamamış bir isim de bu gazete dolaşısıyla Baronyan olmuştur. Tiyatro gazetesindeki karikatürlerin büyük kısmı N. Berberyan'ın imzasını taşır. Yayın hayatı boyunca bir kez tatil cezası alan Tiyatro gazetesi 87. sayısında aldığı 2 aylık ceza sonrası (ancak 3 ay sonra yayına dönmüştür), 5 Ağustos 1875 tarihinde yeniden 1 numarayla neşre başlar. 13 sayı daha neşrolunan Tiyatro gazetesinin son sayısı 29 Eylül 1875 tarihliidir.

Ne Mizah, Ne Düşük Fiyatın Kurtarabildiği Gazete: ŞAFAK

Tanzimat döneminin en ilgi gören gazete türlerinden olan mizah gazetelerine bir örnek de Mihalaki Efendi'nin Şafak gazetesidir. *Tiyatro* gazetesi ile aynı hafta yayına başlamıştır. İlk sayısı 9 Nisan 1874 tarihli'dir. Küçük boyda, küçük ebatlı resimlerle yayınlanan bu gazete haftada iki gün çıkarılmaktaydı. Konular çoğunlukla iki kişinin karşılıklı konuşması şeklinde işlenmekteydi. Diğer mizah gazetelerinde olduğu gibi fıkralar, gülünç hikayeler ile gazete sayfaları doldurulmaktaydı. "*Fünûn, edebiyat ve letaifden bahseder gazete*" ibaresiyle çıkarılan Şafak'da letaif kısmı ağır basmaktaydı. Daha çok basın camiasındaki çekişmeler ile esnaf-vatandaş ilişkileri, İstanbul şehrinin ulaşım sorunları, sokak ve caddelerin kirliliği, tozu gibi konular mizahî bir üslupla işlenmekteydi: "*Bağlarbaşı'ndan Üsküdar'a gelen omnibüs arabalarından birinin içinde adamın biri tozdan boğulmuş ise de adamın yüzü gözü saç sakalı bütün bütün rengini değiştirdiği için kim olduğu bilinmemiştir*" (No:9). Osmanlı Tiyatrosunda sahnelenen oyunlara ilişkin duyuruların da yer aldığı gazetede, risale ve kitap tanıtımlarına da yer verilmekteydi.

Gazetede yegâne değinilmeyen konu kendilerinin de belirttiği üzere politikaydı: "*Vazifemiz fûnûndan olsun, edebiyattan olsun, letaifden olsun hâslı politikaya dair konu ve meselelerden başka her şeyden bahsetmektir*". Ancak söylediğimiz gibi, edebiyat ve fûnûn kısmından ziyade letaif kısmı gazetenin sayfalarının büyük bölümünü işgal eder. Bunun sebebinin de yine kendileri açıklar ki, aslında bu kısa açıklama dönemin sosyo-kültürel gelişmişlik düzeyine de ışık tutmaktadır bir nevi. "İfade-i mahsusa" başlıklı yazıda,³⁰⁶ Osmanlı toplumunda fûnûna dair gerek kitap, gerek dergi ve gazeteler yayınlansa bile rağbet görmediği ifade olunur. Hadika'nın ilk hali ve *Mecmûa-i Fünûn* bu duruma

³⁰⁶ "İfade-i mahsusa", *Şafak*, No: 18, 17 Haziran 1874, s. 1.

delil olarak gösterilir. Türkiye’de bilimsel içerikli yayın olarak *Mecmûa-i Fünûn*’un 4 yılla en uzun soluklu süreli yayın olduğu halde Fransa’da 30 yılı aşkın süredir yayında olan bilimsel dergilerin varlığından söz edilir. Bunları gözönünde bulundurduklarından Şafak’ın bilim ve edebiyata dair kısımlarının gazeteye olan rağbeti azaltacağı endişesiyle, yalnızca mizah yönüne ağırlık verme yoluna gittikleri belirtilir. Neredeyse tamamen mizah ağırlıklı içeriğe dönmesine rağmen Şafak, *Hayal* ve *Tiyatro* ile mücadele edemeyince, 21. sayıdan itibaren fiyatını 40 paradan 20 paraya düşürür ve son sayfasına da *Hayal* ve *Tiyatro* gazetelerinde olduğu gibi büyük boy bir karikatür ekler. Bu sefer de masrafları karşılanamaz hale gelen Şafak gazetesi, 8 Temmuz 1874 tarihli 24. sayısından sonra kapanır.

‘Basiretsiz’in KAHKAHA’sı

Hayal gazetesi yayındayken, Teodor Kasap’ın tüm yayın organlarında diline doladığı Basiretçi Ali Efendi’nin, ikinci gazetesi *Kahkaha* neşre başlar. Üstelik Ali Efendi de tıpkı Hagop Baron-yan gibi, Teodor Kasap’ın uzmanlık sahasına el atmıştır bu yeni gazetesiyle. Basiret matbaasında basılan gazete haftada iki gün Salı ve Cumartesi günleri yayınlanır. *Kahkaha*’nın ilk sayısı 3 Nisan 1875 tarihli. *Kahkaha*, *Hayal* gazetesinde belirtildiğine göre “Ali Efendi’nin çırağı” Mehmed Tevfik Bey tarafından hazırlanır. *Basiret* yayındayken, *Kahkaha* da Basiret matbaasında müstakıl bir mizah gazetesi olarak ayrıca hazırlanır. Karikatürleri Ali Fuad Bey’e aittir.

Gazetenin ilk yazısı her zaman biri gülen diğeri ağlayan iki isimsiz kişinin karşılıklı konuşması şeklindedir. Bunu konuların, *Hayal*’deki Karagöz ve Hacivat’ın muhaveresi şeklinde işleniyor olmasına benzetmek mümkündür. Bu yolla çoğunlukla işlenen meseleler sosyal yaşamla ilgili konular, İstanbul şehrinin ulaşım

vs. sorunları, Osmanlı basınında yaşanan güncel gelişmeler, başına getirilen kısıtlayıcı tedbirlere yönelik üstü kapalı eleştiriler, eğitim sistemine yönelik eleştiriler, Gedik Paşa Tiyatrosundaki son gelişmelerden ibarettir çoğunlukla. Muhavere şeklindeki ilk yazıdan sonra, şiir, fıkra ve düz yazı halinde yazılmış yazılarla söz konusu konular işlenir. 5. sayıda yer alan “Boş Boğazlık” başlıklı yazı aslında Kahkaha ve diğer mizah gazetelerince sıklıkla işlenen konuları da özetler niteliktedir:

“Gazeteler acayıptır. Özellikle mizah gazeteleri. Gözlerini açmışlar, kulaklarını dikmişler nereden bir şey çıkacak diye dört gözle bakıyorlar. Valla sermaye olmazsa gazete doldurmak da kolay değil. Lakin hiç ehemmiyeti olmayan maddeleri de dile dolamakta da mânâ yoktur. Mesela, Gedikpaşa Tiyatrosu tatil edilmiş olsa gazeteler çıkamayacak derecelere gelirdi. Zira elde ondan başka sermaye yok. Ama diyeceksiniz ki, gazeteler yalnız tiyatro konusuyla mı münhasır, bu kadar şeyler var, biraz onlardan bahsetsinler. ... Şirket var (şirket-i hayriyye), tramvay var, şimendifer var. Sokakların çamuru, tozları var. ...Fakat bunlar için de söylenmedik söz kaldı mı? Bu kadar şeyler söylendi ne tesiri oldu? Halkın başını ağrıtarak yine mi bunları yazıyorlar, artık usandık dedirtmekten başka ne fayda hâsıl oldu? Demek ki yazacak bir şey yok yahut bulamıyorlar. Orasını bilemem çünkü vazifemin haricindedir. Oralarda gazetecilerin bilemeyeceği şeylerdir.”

Tramvay şirketinden diğer mizah gazetelerinin olduğu gibi Kahkaha gazetesi de oldukça şikâyetçidir. 2 numaralı Kahkaha’da bu şikâyet şöyle dile getirilmiştir:³⁰⁷

- Bu garibenin döşemesi olmadığı ikinci mevkiî olmasından, fakat camı olmaması

³⁰⁷ “Tramvay devrinde”, Kahkaha, No:2, 6 Nisan 1875, s. 2.

neden?

= Bunun da sebebi var. Eğer iki tarafı kapalı olsa üstünüz başınız ıslanmaz.

Üstünüz ıslanmadıkça siz de öbür arabaya binmezsiniz.

- Acayip. Birinci mevkie binmek ıslanmamak için mi?

= Öyle olmalı.

- Neden düzeltilmiyor?

= Şirketler zarar ettiklerini açıklıyorlar. Paraları yokmuş...

“Çocuktan al haberi” başlıklı bir yazıda da Kahkaha’da, ilk öğretim sistemindeki yanlış işleyişe dikkat çekilmiştir. 19 numaralı gazetede ilköğretimde okutulmakta olan alfabe kitaplarında bir birlik sağlanamamış olması ve hatta, alfabedeki harf sayısında dahi bir anlaşma sağlanamamış olmasıdır dikkat çekilen mesele. İki ilköğretim öğrencisi arasındaki geçen karşılıklı konuşma şöyledir:

- Osmanlı lisanında harf kaçtır?

= Bazı kitaplarda 32, bazılarında 34.

- Bunlardan hangisi doğrudur?

= İki de.

- İki de nasıl doğru olur ya?

= Efendim 32 diyenler kefin yalnız Arabi ve sağır olarak, 34 diyenler dört türlü kullanımı olduğunu düşünürler. Kağıt, görmek, bey, bana’daki ۛ (kef) böylece dört türlü okunabiliyor.

- Peki hangisi doğru ve biz ۛ (nun) ve ۛ (ye) varken, bunlar yerine ۛ (kef) kullanacağımızı nereden bileceğiz? Her kitapta farklı yazılıyor.

= Ben ne bileyim, beni bu kitaplar şaşırtıyor.

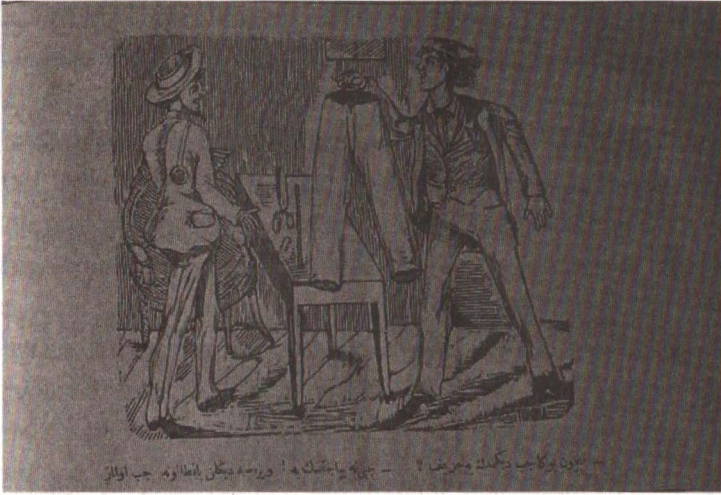
- Efendim siz de doğru olanı okuyun o zaman.

= Ama zorla okutuyorlarsa ben ne yapayım?

Basın ve yayın sahasında hükümetin aldığı sıkı tedbirlere yönelik eleştiriler yapılmaktan da kaçınılmaz Kahkaha gazetesinde. Özellikle telif ve tercüme eser basımı ve neşri konusunda hükümetin aldığı sıkı tedbirlerden yakınılır. Bu konudaki zorlukların pek çok yazar ve fikir adamını yıldırıldığından bahsolunur. 1874 tarihinden itibaren gazetelere iki paralık pul yapıştırma zorunluluğu getirilmesi yoluyla gazete sahipleri üzerine yüklenen vergi de Kahkaha tarafından çeşitli vesilelerle gündeme taşınan bir konu olmuştur. Sırf bu sebeple yeni gazete çıkarmayı göze alamayan girişimciler olduğu gibi, bazı gazetelerin de bu ek masrafı kaldıramadığından kapanmak zorunda kaldığından bahsolunur. 27 Mayıs 1875 tarihli 20. sayısındaki, bir karikatürden ötürü 3 ay tatil olunan Kahkaha gazetesi 4 Eylül’de yeniden yayınlanmaya başlansa da, yalnızca 6 sayı çıktıktan sonra kapatılır. Son sayısı 21 Eylül 1875 tarihlidir.

Bir Başka ‘LATİFE’ Gazetesi

“Haftada iki gün Pazartesi ve Perşembeleri neşrolunur eğlence gazetesidir” ibaresiyle çıkar. İlk sayısı 24 Ağustos 1874 tarihlidir. Asmaaltı Camlı Han’daki yerinde hazırlanan gazete, büyük boyda basılır. Matbaa sahibi olan Zaharyan Beykozluoğlu gazetesinin imtiyaz sahibidir. Diğer mizah gazetelerinde olduğu gibi bu gazetede de siyasî, ekonomik gündem takip edilerek mizahî bir üslupla eleştiriler dile getirilir. Yanı sıra İstanbul’un fizikî şartları, sokakların yazın tozu, kışın çamurundan yakınılırken, Şirket-i Hayriye ve tramvay şirketine yönelik saldırılar göze çarpar. Esnafın içinde bulunduğu olumsuz şartlar, postaların alıcılara son derece geç ulaşıyor olması gibi güncel meseleler de Latife’de işlenen konulardandır. Bu posta meselesi Teodor Kasap Efendi’nin gazetelerinde de sıklıkla gündeme getirilmiştir. Latife’nin her sayısında bir karikatüre yer verilmiştir.

- Niçin buna cep dikmedin be herif?

= Cebi ne yapacaksın be? Veresiye dikilen pantalona cep olmaz. (No: 8)

MEDDAH

İlk sayısı 21 Şubat 1875’de yayınlanmış mizah gazetesidir. Haftada iki gün çıkar. Gazetede imtiyaz sahibi açık isimle belirtilmemiş ve ‘Aristoteles’ imzasıyla çıkarılmıştır. Komedya’yı aşağı halk tabakalarının, bayağı insanların rağbet gösterdiği bir kültür ürünü olarak yorumlayan Aristoteles’in isminin, gazetenin yayıncısına layık görülmesi dikkat çekicidir. Meddah, diğer mizah gazetelerinden farklı bir yol tutacağını ilk sayısında okurlarına duyurmuş, buna göre şahsiyat tartışmalarından uzak durmaya azami dikkat göstereceğini ilan etmiştir. Görmüştür ki, mizah gazetelerinin ekseriyetle tatil veya lağv edilmelerinin nedeni bu yoldan kendilerini kurtaramamış olmalarıdır. Buna karşın örneğin *Basiret* ve *Mecmûa-i Maârif* gazetelerine sataşmaktan da geri durmamıştır. Meddah’da da, işlenen konular diğer mizah gazeteleri ile aynı olup, toplu ulaşım araçlarına gelen sık zamlar, sokak ve caddelerin bakımsızlığı ve kirliliği gibi konular gazetenin başlıca

olarak üzerinde durduğu konular olmuştur. Asıl amaçlarının halkı eğlendirmek olduğu iddialarını ispatlar nitelikte, bolca fıkra ve kısa komik hikâyelere yer ayrılmıştır gazetede. Her sayıda bir de karikatüre yer verilmiştir. Karikatürleri Nişan G. Berberyan'a aittir. 4 Mayıs 1875 tarihli 21 numaralı nüshasından sonra 1 ay tatil cezası alan gazete, yayına döndükten kısa süre sonra, 30. sayı sonrası 1,5 ay kadar daha yayınına ara vermek durumunda kalır, ancak bu seferki boşluğun nedeni hükümet değil, imtiyaz sahibinin Selanik'e seyahat zorunluluğudur. Selanik dönüşü ise Meddah gazetesi yalnızca iki sayı daha çıkar. Sahibinin *"halkın gazete okumadaki rağbetine güvenerek çıkardığı bu eğlence gazetesi"*nin ömrü, maalesef halkın rağbetini yeterince görmediğinden, 26 Ağustos 1875 tarihli 32. nüshasından sonra kapanır.

GEVEZE

Tevfik imzasıyla çıkan gazetenin idarehanesi Babıâli Cadesinde *Vakit* gazetesindedir. Haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri çıkan gazetenin ilk sayısı 5 Ağustos 1875 tarihli-dir. Mizah gazetesi olarak düzenlenen Geveze'de de baş konuları İstanbul şehrinin sorunları, özellikle de hem yaya hem araçların kullanımına açık yollarla, İstanbul sokaklarının toz ve çamurla kaplı vaziyetteki sağlıksız koşulları oluşturur. Toplu taşıma araçlarındaki düzensizlik ile büyük kısmı yabancı sermayeli bu şirketlerdeki yolsuzluk iddiaları tüm mizah gazeteleri gibi Geveze'nin sayfalarını da büyük oranda doldurur. İstanbul'un çarşı ve pazarlarında sebze-meyve fiyatlarındaki artış ve buna önlem getirilmiyor olduğu, İstanbul'un kibar bey ve hanımlarının lüks tüketime haddinden fazla yöneliyor olması gibi konular da gazetede yer bulmuştur. Ve tabii Güllü Agop'un *Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu*. Diğer mizah gazeteleri ile ciddi gazeteler, yazarları ve imtiyaz sahipleri de (özellikle *Basiret* ve Ali Efendi, *İstikbal* ve Teodor Kasap ile *Sadakat* gazetesi) Geveze'nin dilindedir. Basın özgürlüğü

konusunun da satır aralarında işlenmesinden geri durulmamıştır: “... *posta vapurlarının engin denizlerde müsademesinden ne çıkar, iki gazetenin birbirlerine saldırganca sövmelerinden ne çıkar, bir muharrir efendinin gerek haklı gerek haksız gerek bilerek gerek bilmeyerek gerek ciddi gerek latife fakat iyi niyetle bir şeye itiraz etmesinden bilmem ne çıkar...*”. Her sayısında bir karikatüre yer veren Geveze, 10 sayı çıkabilmiştir. Geveze’nin karikatürleri de N. Berberyân’a aittir. Son nüshası 14 Ekim 1875 tarihini taşır. Halkın ilgisini yeterince görmeyen gazete, masraflarını karşılayamadığından kapanmıştır.

ÇAYLAK

Mehmet Tevfik tarafından çıkarılan mizah gazetesidir. Uzun ömürlü bir yayın olmuştur. Babıâli Caddesindeki Basiret Matbaasında basılan Çaylak, haftada iki gün çıkmıştır. Karikatürleri Ali Fuad tarafından çizilen gazetenin ilk sayısı 1 Şubat 1876 tarihinde çıkmıştır.

Gazetenin başkarakteri olarak seçilen Çaylak’ın işlenen konunun gereğine göre seçilen bir kişi ile karşılıklı konuşması şeklinde hazırlanan yazılar çoğunluktadır. Konular genellikle bu usulle işlenir, sorunlar, eleştiriler, öneriler bu yolla dile getirilir. Bu sayede okumanın daha kolay olması ve anlaşılabilirliğin de artırılması amaçlanmıştır tüm mizah gazetelerinde ve Çaylak’ta. Ciddi olarak tanımlanan siyasi gazetelerdeki makale türüne az yer verilmiştir. Buna karşın manzumeler, fıkralar ve kısa güldürücü hikayeler de Tanzimat döneminin tüm mizah gazetelerinde olduğu gibi Çaylak’ta da yer verilen türlerdir. Tanzimatla birlikte Osmanlı toplumunda, özellikle Müslüman Türk toplumundaki gözle görülen bir değişim vardır. Bu değişim kılık kıyafetten tutun, bayanlarda saç tuvaleti, aksesuar kullanımı, evlerin dekorasyonu vb. günlük hayatta kendini açıkça belli eder bir vaziyettedir. Yanı sıra sosyal

hayattaki hareketlilik de eskiye oranla artmış, özellikle toplumun üst kesiminde sanatsal ve sosyal etkinliklere katılım dikkat çekici bir duruma gelmişti. Türk toplumunun bir kısmının batılı yaşayış tarzına özenmeleri ve bu tarzı taklide çalışmaları Çaylak'ta sıklıkla işlenen bir sosyal mesele olmuştur.

Çaylak'ta işlenen diğer konular yine özellikle diğer mizah gazetelerine ve siyasî gazete ve sahiplerine yöneltilen eleştiriler ile, İstanbul şehrinin sorunları, posta sistemindeki aksaklıklar, çeşitli toplumsal meseleler, edebî tartışmalar, yayıncılık sahasına ilişkin gelişmeler, yeni çıkan kitap, dergi, risale ve gazete tanıtım veya eleştirileri, Güllü Agop'un tiyatrosu gibi konular ile gazete sayfaları doldurulmuştur. Türk basınında belli konuların dışına çıkılmaması, daha doğru deyişle çıkılamıyor olması meselesi de zaten Çaylak'ta üstü kapalı ifadelelerle dile getirilip yakınılan konulardandır. Buna rağmen iç ve dış siyaset ile ekonomi sahalarına ilişkin, yine mizahî üslupla yazılmış eleştirel yazılar dikkatten kaçmaz. Özellikle yabancı sermayenin Osmanlı ekonomisindeki üstünlüğü, yerli girişimcilerin azlığı gibi sorunlar da gündemini işgal etmiştir Çaylak gazetesinin. Dış politika sahasına ilişkin yazılarında Rusya'nın Balkanlardaki gayrimüslim Osmanlı tebaası üzerinde yürüttüğü Devlet-i Âliye aleyhi politikaya yönelik eleştirel yazılar ve çarpıcı karikatürler de bu gazetede yayınlanmıştır. Nitekim özellikle son sözü geçen konudaki yazı ve makaleler ard arda gelince Çaylak gazetesi 25 Haziran 1877 tarihli 162. sayısından sonra kapatılmıştır. 1,5 yıllık yayın hayatı boyunca yalnızca bir kez yayın tatili cezası alan Çaylak gazetesi, muadillerine göre daha uzun ömürlü bir yayın olmuştur demek de yanlış olmasa gerek.

Özellikle siyasî meselelere değinmekten çekinmeyen mizah gazeteleri yayınlandıkları dönemde halk tarafından ilgiyle takip edilmişlerdir. Konuların basit bir dille, çoğu zaman konuşma üslubuyla işlendiği bu gazetelerin satış rakamları da diğer günlük

siyasî gazetelere oranla daha yüksek olmuştur. Eğlendirici özelliğe de sahip olan bu gazetelerin halk tarafından gördüğü yoğun ilgi hükümeti rahatsız etmiştir.

Daha da Şiddetlenen Sansür Uygulamaları

Osmanlı basınının muhalif temsilcilerine verilen sürgün ve hapis cezaları ve pek çok gazeteci için Zaptiye Nezaretine sıklıkla çağrılıp, sorgulanma, göz altında tutulma, tenbihatlarda bulunma, para cezası, yayın tatili, süresiz kapatma cezalarının artması, dönemin basın organlarının büyük kısmında bazen açık bazen de örtük bir dille eleştiriye tabi tutulmuştur. Bazı gazeteciler, bu sansür uygulamalarını Osmanlı gazetecilerinin kendi hatalarına bağlamışlardır. Eleştiri dozunu aşan, işi şahsiyata vardırان bir kısım gazetecilerin bu uygulamalara ortam hazırladığını ileri sürmüştür. Bir kısım gazetelerde ise eleştiriye açık olmayan hükümet üyelerinin, sansür uygulamalarının yegane sebebi olduğu ileri sürülmüş, oysa ki serbest basın ortamına sahip olmayan ülkelerin medeniyet yolunda ilerlemelerinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Yanlışlar görülmeden, fark edilmeden doğru yolu bulmanın mümkün olmadığı, gazetelerin ise kamu yararı güden vasıtalar olarak bu yolda büyük önem arz eden araçlar olduğu hatırlatılmıştır. Dolayısıyla basın özgürlüğünün temini devletin ve milletin menfaati gereği olmazsa olmaz bir durum olarak addolunmuştur.

Buna karşın, Osmanlı yönetimi, her ne kadar gazete ve dergi yayını için yeni ruhsat verme konusunda işi olabildiğince yokuşa sürme politikasını izliyor olsa da, özellikle 1870'den sonra yapılan başvuruların çokluğu karşısında pek çok yeni gazete ve dergi, aldıkları yayın imtiyazıyla kamuoyunun istifadesine sunulmuştur. Bu çeşitlilik içerisinde denetimin daha da sıkı olması yönetimce uygun görülmüştür. Şöyle ki, devletin Türk kökenli olmayan çeşitli unsurları arasında ayrılıkçı hareketler daha da şiddetlenmiş

ve bir kısım Batılı devletin desteğiyle bu hareketler güç kazanmıştır. Bu karışık ortamda, doğru yolu gösterme ve uyarı niyetiyle dahi olsa, yönetimin icraatlarına eleştirel tutum sergileyen neşir organlarının devletin zaafını ortaya koydukları düşüncesinden hareketle olsa gerek sansür uygulamaları daha da şiddetlendirilmiştir.

11 Ağustos 1875'de, 1864 Matbuat Nizamnamesine yeni bir madde eklendi. Bundan böyle gazeteler 'ilave' adıyla yayınlayacakları basılı kağıtlarda yalnız tevcihat (rütbe verme), resmî bildirimleri ve önemli konulara ilişkin resmî telgrafları yayınlamakla yetinecek, "*zihinleri bulandırıcı makaleler ve doğru olmayan şeyler*" yazmayacaklardı. Bu yasağa uymayan neşir organları 1-3 ay kapatılabilecekti.³⁰⁸ Gerçekte bundan kasıt, yayın tatili cezası alan bir neşir organının hemen aynı gün yayınladığı tek yapraklık bir ilave ile hükümetin bu sansür politikasını eleştiren bir içerikle hazırlanıp, basılıyor olması idi. Böylelikle kamuoyu basının nasıl susturulmaya çalışıldığını alenen öğrenebiliyordu.

Mizah gazetelerine uygulanan sıkı denetim

26 Ağustos 1875'de Mahmud Nedim Paşa ikinci kez Sadaret görevine getirilmiştir ki, bu dönem basın için daha da ağır kısıtlamaların yaşandığı bir süreç olmuştur. Matbuat İdaresi'nin Ocak 1876'da *Ceride-i Havadis*'e gönderdiği resmî ilanda, "*mizah gazetelerinin yayınladıkları resimlerin (karikatürlerin) birtakımı hükümetin politikasına, dinlere, mezheplere, kişilerin namus ve onurlarına, genel ahlaka dokunur şeylerden*" olduğu ileri sürülerek, "bundan böyle mizah gazeteleriyle yayınlanacak resimlerin altlarına yazılacak ibarelerle birlikte Matbuat İdaresine verilmedikçe ve idareden üzerlerine 'basıla' diye işaret edilmedikçe yayınlanmalarının kesinlikle yasaklandığı bildiriliyordu. Aynı tarihte

³⁰⁸ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 26.

çkarılan bir buyrukla mahkeme suretlerinin resmî izin alınmadıkça yayının kesinlikle yasaklandığı bildiriliyordu. 7 Mayıs 1876'da *Sabah* gazetesinde çıkan resmî bir ilandan anlaşıldığına göre ise Saltanat-ı Seniyenin icraatı ve niyetleri hakkında yayınlanacak yazıların doğru bilgiye dayanması gerekiyordu. Bundan böyle resmî yerlerden bilgi alınmadan makale yazılamayacaktı. Ertesi gün yayınlanan bir ilanla ise, hükümetten özel izin alınmadıkça ilave yayınlanması yasaklanıyordu. 9 Mayıs'ta getirilen bir yasa ise müvezzilere yönelikti. Yalnızca gazetenin adını anmakla yetinmeyip, içerikten söz edenler zabıta tarafından cezalandırılacaktı.³⁰⁹ Hemen ertesi gün ise tam anlamıyla bir Sansür Kararnamesi yayınlanıyordu hükümetçe, *Basiret* gazetesi aracılığıyla. Kabacalı'ya göre bu bir başka Âli Kararname idi. *Basiret* gazetesinin konu edildiği bölümde aynen aktarılmış olan bu resmî ilanın tam metnini burada yeniden vermek istemiyoruz. Buna karşın, bu ilan ile basın tüm içeriğinin basım öncesi denetime tabi tutulmasına hükmedilmekteydi. Gerçekte ise bu Âli Kararname'den dahi ağır tedbirler içeren bir karardı. Diğerinde yayın sonrası neşir organlarının cezalandırılmasına hükmedilirken, diğer bir ifadeyle gazete ve gazeteciler söyleyeceklerini söyleme fırsatı bulup, ardından cezalarına boyun eğmeğe mecbur kalıyorlarken, bu yeni kararlar konuşmalarına fırsat dahi verilmiyordu.

Yukarıda bahsolunduğu üzere, *Basiret* gazetesi bu ilanı yayınlamak zorunda kaldıktan sonra, ilanın hemen altında bu kararın protesto maksadıyla, "*Matbaamızın makinesi bozulduğundan birkaç gün gazetemizin neşrine muktedit olamayacağımızı müşterilerimize ilan ederiz*" diyordu. Bir sonraki gün yayınlanan *Sabah* gazetesi ön sansüre takılan bir kısım yazının yeri, gazetenin sayfalarında boş bırakılmış olarak çıkıyordu. Bu sayede sansürün somut olarak kamuoyunca algılanması gerçekleşiyordu.

³⁰⁹ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 26-27.

Basın Sansürüne Halkın Toplu Direnişi

İstanbul halkı ise bu duruma sessiz kalmıyordu. Mahmud Nedim Paşa'ya duyulan hoşnutsuzluk, medrese öğrencilerinin protesto girişimlerine ve halkın da katılımıyla geniş çaplı bir eyleme dönüşmüştü. Mahmud Nedim Paşa'nın Rumeli bölgesindeki Bulgar kökenli Osmanlı vatandaşlarına yönelik aldığı kararlarda Çarlık Rusya'nın Dersaadet Elçisi General İgnatiev'in etkin rol oynadığı yönündeki genel kanı ve buradaki Müslüman Osmanlı vatandaşlarının düştüğü zor durumlar, Çerkezlerin karşılık vermesi gibi ortamı daha da karıştıran meseleler İstanbul'dan kaygıyla izlenmekteydi. Basına getirilen sansürle halkın gazeteler yoluyla enfomasyona ulaşımının engellenmeye çalışılması kamuoyunun sabrını taşımış, kararnamenin henüz yayınlandığı gün büyük bir kalabalık teşkil eden göstericiler Babıâli'nin kapısına dayanmışlardır.

Medrese öğrencilerinin örgütlenmesinde, meşrutî sistem taraftarı bazı medrese hocaları ile Midhat Paşa ve Ziya Paşa'nın işbirliği içerisinde çalıştığı söylenir.³¹⁰ Binlerce kişinin katılımıyla düzenlenen gösterilerin ardından Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci kez işgal etmekte olduğu sadaret görevi bu şekilde sonlanır. Yerine atanan Mütercim Rüşdi Paşa, göreve geldiği gün sansürün kalktığını bildiren bir yeni kararname yayınlar. Seraskerlik görevine Hüseyin Avni Paşa getirilir. Şeyhülislam Hasan Fehmi, Efendi'nin yerine ise Hasan Hayrullah Efendi getirilir. Buna karşın kaynaşma devam etmektedir. 17 Mayıs'ta Fatih ve Beyazıt meydanlarında yine medrese öğrencilerine katılan geniş halk kitlelerince gösteriler yapılır. Bu süre zarfında Karadağ, Romanya, Bosna-Hersek, Sırbistan'daki karışıklıklar devam etmektedir. Sultan Abdülaziz'in yerine Yeni Osmanlılar Cemiyetine sempati ile yaklaşan ve cemiyet mensuplarının bir kısmıyla yakın ilişki içinde olan, kendisinin de mason localarıyla irtibatı olduğu bilenen V. Murad'ın getirilmesi amaçlanmaktadır.

³¹⁰ Kahraman, *a.g.e.*, s. 20.

Saltanat Değişikliği

Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Harbiye Mektebi Nazırı Süleyman Paşa, Şura-yı Devlet reisi Redif Paşa yeni Şeyhülislam'dan padişahın tahttan indirilmesi için fetva alırlar. 30 Mayıs günü Harbiye Mektebi öğrencileri silahlandırılarak ve daha önce İstanbul'a gelmiş olan Suriye redif taburlarıyla diğer bir kısım asker de bir araya getirilerek, İstanbul Ordu Komutanı Refik Paşa kumandasında Dolmabahçe Sarayını kuşatırlar, onlara medrese öğrencileri de katılır. Dolmabahçe meydanında saraya karşı toplanarak, donanmadan sandallar hazırlanıp denizden de muhasara edilir. Süleyman Paşa Murad Efendi'nin dairesine giderek, onu alır ve saraydan çıkarır, Seraskerliğe getirir. Biat merasimi için hazırlıklar yapılır. önünde büyük bir gösteri düzenlenir. Sultan Abdülaziz tahttan indirilir ve yerine V. Murad tahta geçirilir. Bu olaydan yalnızca birkaç gün sonra ise sabık padişah Abdülaziz, her iki elinin bilekleri kesilmiş halde ölü olarak bulunur. Biat günü dahi oldukça yorgun görünen V. Murad, Abdülaziz'in ölümünden sonra şuurunu bütünüyle kaybeder.³¹¹ Bundan dolayı tahtın hukuken boşaldığı ilan olunarak, Sultan II. Abdülhamid tahta geçirilir.³¹²

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk aylarında Rusya'nın desteğiyle Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yerleşik Slav kökenli halkları arasındaki karışıklıklar devam etmekte olup, özellikle Bulgarlar ile bölgeye yerleştirilen Kafkasyalı Müslüman göçmenler arasında çatışmalar sıkıntı yaratmaktadır. Her iki grubun birbirlerine yönelik saldırıları sonrası Batı basınında yalnızca Hristiyan ahalie yönelik saldırılar ön plana çıkartılmaktaydı. Rusya'nın baskısıyla İngiltere ve diğer Batılı ülkeler Osmanlı Devleti'ne bölgenin idarî statüsünde bir kısım değişiklikler önermekteydi. Rus

³¹¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Maruzat)*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Babiali Kültür Yayıncılığı, 2010, s. 248-251.

³¹² a.g.e., s. 255.

Çarı Bulgarların yerleşik olduğu bölgeyi askeri işgal altına almayı teklif ve isyan eden Bosna ve Hersek için de muhtariyet talep ediyordu. Buna istinaden gerçekleşen İstanbul Konferansı öncesi II. Abdülhamid, özellikle İngiltere'nin desteklediğini bildiği Midhat Paşa'yı sadaret görevine getirmiş ve anayasa hazırlıklarına başlanması teklifini kabul etmiştir. Anayasa hazırlıkları yapılmaya başlanmış, komisyonlar kurulmuş, V. Murad'ın tahta çıkmasıyla sürgünden dönen Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya da bu komisyonlarda görev verilmiştir. Midhat Paşa, *"millele bir anayasa vermenin zaman geldi. Bu hareket Avrupa delegelerini şaşırtıp onları birbirlerine düşürebilir. Yalnız Avrupa vilayetlerinde değil, İmparatorluğun bütün ahalisine verilecek hürriyet ve eşitlik hakları, Rusların öne sürdükleri bahaneleri hiçe indirebilir ve konferansı bir anda mânasız kılabilir"* demiştir. 23 Aralık 1876'da büyük devletlerin delegeleri Türkiye'nin Balkanlardaki toprakları üzerinde kararlarını açıklamak üzere Bahriye Nezaretinin büyük salonunda toplandığında, Hariciye Nazırı Safvet Paşa *"Harbiye Nezareti kulesinden atıldığını duyduğunuz top sesleri Padişah Hazretleri tarafından bütün tebaanın eşit hak ve özgürlüklerini güvence altına alan Kann-i Esasinin ilanına işarettir. Bu münasebetle bundan böyle konferans çalışmalarının lüzumsuz olacağını zannediyorum"* demiştir. Türkler sonraki günlerde de devam eden konferansın sonunda Batının isteklerine hayır yanıtını vermiş ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1877-78 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı gerçekleşmiştir.³⁴³

Bu arada Meclis-i Mebusanın oluşturulması için çalışmalara başlanmıştır. Mebus seçimleri gergin siyasî ortam nedeniyle Vilayet Meclisleri tarafından yapılmış, seçimlerde halk oy kullanmamıştır. Meclisin birinci dönem çalışmaları 19 Mart-28 Haziran 1877 tarihleri arası ve aynı yöntemle mebusları belirlenen birinci

³⁴³ Joan Haslip, *Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamid*, Çev. Nusret Kuruoğlu, İstanbul, Toker Matbaası, 1964, s. 107-114.

meclisin ikinci dönem çalışmaları 13 Aralık 1877- 13 Şubat 1878 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu arada 5 Şubat 1877'de Midhat Paşa Sadrazamlık görevinden alınarak İbrahim Edhem Paşa yeni Sadrazam tayin olunmuştur. İlk mecliste 130 mebus sayısına ulaşmak istenmişse de Tunus, Mısır, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Sisam, Umman, Necid gibi bazı vilayetler Osmanlı meclisine kayıtsız kaldıklarından mebus sayısı 115'de kalmıştır. Bunların 69'u Müslim, 46'sı gayrimüslim mebuslardan oluşmuştur. İkinci dönemde mebus toplam sayısı 56'sı Müslim 40'ı gayrimüslim olmak üzere 96'ya düşmüştür. Osmanlı-Rus savaşının devam ettiği vakitte çalışan meclis, mebuslardan Astarıcılar Kethüdası Ahmed Efendi'nin savaşın sevk ve idaresindeki başarısızlığı saraya yükleyen bir nutku sonrası, aynı gün yani 13 Şubat 1878'de Meclis-i Vükela'nın hazırladığı bir mazbata ve II. Abdülhamid'in bu mazbatayı onaylamasıyla tatil olundu. Söz konusu mazbatada meclisle hükümet arasında savaş sebebiyle kopukluk olduğu bu sebeple meclisin verimli çalışmadığı bildirilmekteydi.³¹⁴ Bundan sonra meşrutî sisteme ikinci kez 1908 yılında geçilebilecekti.

Çok kısa zamanda iki saltanat değişikliğinin yaşandığı ve Çarlık Rusyası ile son derece zor şartlarda bir savaşın yürütüldüğü bu dönemde Türkçe basın en azından V. Murad döneminde nispeten bir rahatlık yaşıdıysa da denildiği üzere bu rahatlık nispi bir rahatlık olmuştur. Örneğin bu dönemde dahi gazetelerin ilave çıkarmalarına yönelik, Mahmud Nedim Paşa tarafından getirilen yasağın, mahallî gazetelerce sık sık delinmesi nedeniyle 6 Haziran 1876 tarihli *Basiret* gazetesinde yayınlanan resmî bir ilanla bu yasağa uymayan gazetelerin cezalandırılacağı bildirilmiştir. Türkçe ve yerel dilli basın, II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında yaşanan savaş döneminde çok daha sıkı bir kontrole maruz kalmıştır.

³¹⁴ M. Nihat Derindere, "Meşrutiyet döneminde seçimler ve Meclis-i Mebusan, *Köprü*, No: 65, Kış 1999, s. 5-6.

Tanzimat Döneminin Sonuna Doğru Diğer Siyasi Günlük Gazeteler (1875'den itibaren)

İbret, Hadika, Cüzdan, Sirâc gibi Yeni Osmanlılar grubundan bir kısım yazarın hararetli yazılarını yayınladıkları İstanbul gazetelerinin kapatılması ve yazarlarının kalebent olarak sürgün edilmesinden sonra, İstanbul basınındaki siyasi gazeteler çok daha temkinli bir yol izlemeyi tercih etmek durumunda kalmışlardır. Hatta Yeni Osmanlılar grubuyla yakın irtibatla olan ve gazetelerinin sayfalarına kendilerine açan Teodor Kasap Efendi, çıkarmış olduğu ve defalarca kapatılan gazetelerinde her fırsatta bu duruma eleştiriler getirmiştir. Bir kısım gazete sahiplerini, özellikle Ali ve Filip Efendileri hükümet yanlısı politika izlemekle sık sık itham etmiştir. Bu gazete sahiplerinin refah içerisinde ömür sürerken, gazeteleri her gün aksamadan neşrolurken, bir kısım gazetelerin ertesi gün çıkabildiklerinde Tanrı'ya şükrettiklerini yazmıştır. Denildiği üzere genel anlamda Osmanlı basınında Sultan Murad döneminde nispeten bir rahatlık yaşandıysa da, II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde, özellikle savaş sürecinde basın çok sıkı bir kontrole maruz kalmıştır.

“Sınırı aşmadan” Yapılan Gazetecilik

Gerçekte ise Ali Efendi'nin *Basiret*'i ve Filip Efendi'nin *Vakit*'i de oldukça zor şartlar altında yayın yapmak durumundadırlar. Ali Efendi ve Filip Efendi kendi matbaalarının sahibidirler. Kendi gazetelerini sahip oldukları bu matbaada basabildikleri gibi, çeşitli eserlerle, gazete ve dergiler de yine bu matbaada basılmaktadır. Tabii kendi gazetelerinin basımını aksatmayacak şekilde. Dolayısıyla kazançları yalnızca kendi gazetelerinin satışı, reklam ve ilan gelirinden ibaret kalmamaktadır. Bu arada hatırlanacağı üzere Ali Efendi'ye Bismark tarafından hediye edilmiş bir rotatif baskı makinesi de vardı. Anlaşılacağı üzere bu isimler gazetecilik sektöründe kendilerine iyi yer edinebilmiş yatırımcılardır. Gerek *Basiret* gazetesi, gerekse biraz sonra bilgi vereceğimiz *Vakit* gazetesi günlük olarak yayınlanan gazetelerdi. Bu gazeteler fikir gazetesi olmaktan ziyade gerçekte birer haber gazetesiydi. Haberlerin günlük olarak sunulabilmesi için haftanın 6 günü basılmaktaydılar ve gerekirse ilave nüshalar da neşretmekteydiler. Filip ve Ali Efendiler sahibi bulundukları gazetelerde dönemin önemli yazarlarını istihdam etmekteydiler. Dolayısıyla iç ve dış siyaset meseleleri, malî meseleler, toplumsal meseleler, ilmi, edebî konular dönemin en iyi, isim yapmış yazarlarınca kaleme alınmaktaydı. Bu arada İstanbul ve taşradan kendilerine özel haber geçecek habercileri de vardı. Anlaşılacağı üzere yalnızca siyasî münakaşaların yapıldığı fikir gazetesi olmak yerine, bugünkü tabiriyle kitle gazetesi olarak niteleyebileceğimiz gazeteler hazırlayıp kitlelere sunmaktaydılar. 2-3 bin tirajlı gazeteler çoğunluktaiken, bu gazetelerin tirajı 10 bine ulaşmaktaydı. Bu gazetelerin sahiplerinin ana amacı, gazetelerinin süreli veya süresiz tatil edilmesinin önüne geçmek, düzenli yayınlanmak suretiyle iyi bir satış çizgisi yakalamak,, yie bu yolla reklam ve ilan gelirlerini belli bir seviyenin altına düşürmemek, kamuoyunca itibar edilir yayınlar olmak ve bu çizgilerini korumaktı. Bu sayede önemli isimleri kendilerinde

tutmayı da başarabileceklerdi. Bu isimlerin de bu işi belli bir ücret karşılığı yaptığı unutulmamalıydı. Tanzimat döneminin başındaki gibi artık yalnızca gazete sahibi ve bir veya iki yazarla çıkan gazete devri artık kapanmaya yaklaşmıştı. Çalıştırdıkları gazetecilerin fikirlerini beyan ederken, kullanacakları dilin hükümeti kızdırmayacak bir halde olmasını kendilerinden talep etmekteydiler. Ama bu gazetecilerin editoryal bağımsızlıktan yoksun olmaları anlamına gelmemektedir. Gazeteler incelendiğinde, hükümet icraatına yönelik ciddi olumsuz eleştirilerin bulunduğu göze çarpar, buna karşın son derece uygun bir lisanla bu uyarılar yapılmakta, aynı yazı içinde hükümete yönelik övgüler yer alırken, hatalı bulunan karar ve uygulamalar da satır aralarında okura sunulmaktadır.

Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler Vakit'te yazıyor

Vakit gazetesi, *Muhbir*, *Mecmûa-i Maârif*, *Terakki* gazeteslerinin de sahibi olan Filip Efendi'nin *Hakâyık'ül Vekâyî* gazetesinden sonra çıkardığı gazetesidir. İlk sayısı 28 Ağustos 1875 tarihli olan gazete, oldukça uzun ömürlü bir yayın olmuştur. 2822 sayı çıkan gazetenin son yayınlanma tarihi 11 Eylül 1883'tür.

Gazete yayın hayatı boyunca iç ve dış gelişmeler, uluslar arası siyaset meseleleri, Avrupa ve Asya ülkelerinin birbirleriyle ve Osmanlı Devleti ile münasebetleri, ulusal ve uluslararası iktisadî gelişmeler, meseleler, eğitim konuları, imar faaliyetleri, toplumsal meseleler, asayiş olayları, kültürel meselelere ilişkin konularda haber ve makaleler yayınlamıştır. Gazetede Yeni Osmanlıların kurucu üyelerinden Ayetullah Bey başyazarlık yapmış, daha sonra Kemalpaşazade Said Bey bu görevi üstlenmiştir. Vakit'te Süleyman Asaf, Mizancı Murad gibi, Meşrutiyet döneminde muhalif gazetecilik yapacak olan çok önemli isimler de yazmıştır. Tanzimat döneminin muhalif gazetecisi, edebiyat ve düşün adamı Namık

Kemal, hatta Ali Suavi de Vakı't'e yazı verenler arasındadır.³¹⁵ Tüm bu isimlerin yazdığı bir gazetenin tam olarak hükümet yanlısı bir politika izlemeyeceği de aşıkardır.

Nitekim gazete, dönemin siyasal akımlarına dair yayınlar da yapmış, Kanun-i Esasi, Meclis ve Meşveret usullerini açıkça savunmuş, konuyla ilgili kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Geniş kitleler tarafından sevilen bir gazete olması için Filip Efendi Vakı't'te yelpazayı oldukça geniş tutmuştur.

Ali Suavi'nin yazıları Vakı't'te 300'lü sayılardan itibaren görülmeye başlanmıştır. Çırağan Baskını sonrası hatırlanacağı üzere tutuklanıp, sürgün cezası kesinleşene kadar uzunca bir süre göz altında tutulan ve son derece başarılı olan gazetesini kapatılan Ali Efendi'nin durumuna düşmek korkusuyla olsa gerek, söz konusu baskının başarıyla bertaraf edilmesinde, Ali Suavi'nin başına vurduğu sopa darbesiyle ölümüne neden olan Hasan Paşa başta olmak üzere başarıyla yararlılık gösterenlerden övgüyle söz edilir. Hükümetle ilişkilerini olabildiğince iyi tutmak gayretine rağmen, Filip Efendi gazetesindeki yazılar nedeniyle kimi zaman Divan-ı Harbe çağrılmış, sorgulanmış, kimi zaman Matbuat İdaresince ih-tar edilmiş, gazetesini geçici olarak kapatılmış, son olarak da Vakı't'in yayınına son verilmiştir.³¹⁶ Filip Efendi bundan sonra 1884 yılında *Tarik* gazetesini neşredecektir.

Tanzimat döneminin sonlarına doğru yayına giren bir başka önemli gazete **Sabah** gazetesidir. Rum asıllı Osmanlı vatandaşı Papadopoulos'un imtiyaz sahipliğinde, Mihran Efendi'nin mesul müdürlüğünde çıkan gazetenin başyazarı, daha önce Hadika gazetesinde de yazan ve *Muharrir* dergisinin neşrinde Ebuzziya Tevfik ile birlikte çalışan Şemseddin Sami Bey'dir. İlk sayısı 9 Mart 1876 tarihli olan bu gazete, meşrutiyet dönemi boyunca da yayın

³¹⁵ Yerlikaya, *a.g.e.*, s. 21.

³¹⁶ Yerlikaya, *a.g.e.*, s. 9, 15, 165.

hayatını sürdürmeyi başaracaktır. *Basiret* ve *Vakit* gibi daha çok haber gazetesi formatını tercih eden Sabah gazetesinde son derece önemli isimler de yazarlık yapmıştır. Şemseddin Sami'nin dışında, Ahmed Rasim, Diran Kelekyan gibi isimler de gazetede yazacaklardır. Şemseddin Sami'nin başyazarlığı döneminde, Mahmud Nedim Paşa tarafından yürürlüğe konulan ve yalnızca 1 gün geçerli kalabilen Sansür Kararnamesi sırasında, Sabah gazetesi, sansür edilen bölümleri boş olarak yayınlayarak, halkın sansürün boyutlarına bizzat şahit olmasını sağlamıştır. 1882 yılında gazetenin imtiyazı Mihran Efendi tarafından satın alınacaktır.

Sürgün dönüşü gazeteciliğe devam

Dönemin bir başka gazetesi Ahmed Midhat Efendi'nin başyazarlığını yaptığı, Mehmed Cevded Bey'in yazı işleri sorumluluğunu üstlendiği **İttihad** gazetesidir. V. Murad'ın 30 Mayıs 1876'da tahta çıkışıyla Rodos sürgününden dönen Ahmed Midhat Efendi İstanbul'a gelir gelmez yeni bir gazete için kolları sıvamış ve İttihad'ın yayınına başlamıştır. İlk sayısı 10 Temmuz 1876 tarihinde çıkan gazete, Osmanlıcılık fikrini destekler bir politika ile takip etmiştir. "Osmanlı Devleti"ni oluşturan kavimlerin menfaatine hizmet eder gazetedir" ibaresiyle günlük olarak çıkmıştır. Dört sayfadan ibaret, resimsiz olarak yayınlanan bu gazetede Namık Kemal'in yazıları da yer almıştır. Toplam 146 sayı çıkan gazetenin son sayısı 27 Şubat 1877 tarihlidir.

Namık Kemal'in de yazılarının yayınladığı Tanzimat döneminin diğer gazeteleri Esad Efendi'nin imtiyaz sahibi olduğu **Müsavat**, Rasid Efendi tarafından yayınlanan **Ümrân** ve Mehmed Efendi tarafından çıkarılan **Sadakat**'dir. İslami bir nitelik taşıdığı söylenebilecek olan Sadakat gazetesi, İslamcılık fikrinin destekleyicisi olmuştur. Günlük olarak büyük boyda, resimsiz olarak yayınlanmıştır. 1874-1877 tarihleri arasında, geçici tatil cezaları

dışında yayını sürdürmüştür. Örneğin 18 Nisan 1874 tarihli *Basiret*'ten öğrenebildiğimize göre Sadakat gazetesi 1 ay süreyle tatil olunmuştur. V. Murad'ın tahta çıkması üzerine affolunarak Mağosa sürgününden dönen Namık Kemal Bey, V. Murad ve ardından II. Abdülhamid'in tahtta bulunduğu dönemlerde Ahmed Midhat Efendi'nin İttihad gazetesi ve Filip Efendi'nin *Vakir*'i ile beraber adı geçen bu gazetelere de yazı vermiştir.³¹⁷ *Müsavat* ve *Ümran* gazeteleri 1876 yılında kısa süreyle yayında kalabilmiş, İttihad gazetesi de Osmanlı-Rus Savaşı henüz başlamadan, Midhat Paşa'nın sadaret görevinden alınıp yurtdışına sürülmesinin hemen sonrasına denk gelen bir dönemde kapatılmıştır.

Dönemin bir başka günlük siyasi gazetesi **Ceride-i Vukuat**'tır. Mehmed Ferdi'nin imtiyaz sahibi olduğu gazetenin yazarı Sami Bey'dir. Temmuz-Ağustos 1876 tarihlerinde yaklaşık 20-25 sayı kadar yayınlanabilmiş kısa ömürlü bir yayındır. Gazetenin sayfalarında telgraf haberleri ile çeviri haberler ve resmî ilanlar oldukça fazla yer kaplar. 4 sayfadan ibaret olan gazete, küçük boyda ve resimsiz olarak yayınlanmıştır. Bir başka yayın **Mecmûa-i Maârif** gazetesidir. Daha önce Filip Efendi tarafından kiralama usulüyle çıkarılan bu gazetenin neşri, kendisinin *Terakki* gazetesini çıkarmaya başlamasıyla son bulmuşsa da, bu kez İsmet Efendi'nin imtiyaz sahipliğinde 22 Haziran 1876 tarihi itibarıyla yeniden yayına başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde isyanların ardı arkasının kesilmediği bir dönem olan bu tarihlerde, gazete genel yayın politikasının Osmanlı Devleti'ni oluşturan kavimlerin ittihadına hizmet edecek surette şekilleneceğini bildirmiştir. Siyasal, sosyal, ekonomi konulu haber ve makalelerin yer aldığı gazete 99'uncu sayısından sonra kapanmıştır. Haberler çoğunlukla Avrupa gazetelerinden, vilayet gazeteleri ile Türkiye'de yayınlanan azınlık dilli

³¹⁷ Yerlikaya, *a.g.e.*, s. 20,21; Baykal, *a.g.e.*, s. 82.

yayınlar ile Avrupa dilli basından istifade edilerek hazırlanmıştır. Son sayısı 13 Ekim 1876 tarihli dir.

Mizah ustası Teodor Kasap Efendi'den siyasî gazete denemesi

Tanzimat döneminin sonlarında yayınlanan bir diğer gazete **İstikbal**'dir. Nisbeten uzun ömürlü bir yayındır. Çıkardığı mizah gazeteleriyle tanınan Teodor Kasap Efendi tarafından Ağustos 1875'de yayınına başlanmış, günlük siyasî gazetedir. Yazılar diğer pek çok gazetede olduğu gibi **İstikbal**'de de imzasız olarak yer almıştır. Özgün siyasî, toplumsal ve ekonomi konulu makalelere çokça yer verilen gazete, büyük boyda, 4 sayfadan ibaret, resimsiz olarak yayınlanmıştır. Gazetelerinde Yeni Osmanlılar grubunun pek çok yazarına yer veren Teodor Kasap Efendi'nin **İstikbal** gazetesi de hükümet politikalarının eleştiriye tabi tutulduğu bir yayın olmuştur. Eleştiri yapmak hakkı nitekim **İstikbal**'de "devletin ve vatanın menfaati doğrultusunda görüş bildiriminde bulunmak" olarak nitelenmiştir. Bunun gazetecilik mesleğinin bir icabı olduğu, zira gazetecilerin vazifesinin yalnızca para kazanmak olmadığı ifade olunmuştur.³¹⁸ Hersek, Sırbistan, Karadağ isyanları ki, bunlar **İstikbal**'e göre "ecnebi parmağıyla zuhur etmiştir",³¹⁹ Avrupa devletlerinin ikili oyunları, Osmanlı Devleti'nin buna karşı pasif tavrı gazete yönetimince sıkıntıyla izlenmiş, duyulan rahatsızlık kamuoyu adına olabildiğince uygun lisanla dile getirilmiştir. Gerek haber seçimleri gerekse özgün makalelerle gazete yönetimi bu yöndeki mesajlarını topluma ve yöneticilere iletmeyi amaçlamıştır. Toplumsal meseleler de gündeme taşınmıştır gazete sayfalarında. Özellikle İstanbul'u neredeyse işgal etmiş olduğu ileri sürülen dilenciler konusu, sokakların bakımsızlığı ve kirliliği, halkın eğitim seviyesinin çağın gereksinimlerini karşılayamayacak

³¹⁸ "Vazifemizdir", *İstikbal*, No: 11, 2 Eylül 1875, s. 1.

³¹⁹ "Hersek meselesi", *İstikbal*, No: 9, 31 Ağustos 1875, s. 1.

düzeyde olması gibi. Dilenciler konusu işlenirken, Kasım 1863'de İbrahim Şinasi Efendi'nin *Tasvîr-i Efkâr*'da yazmış olduğu "Se-ele hakkındadır" başlıklı makalesinden önemli miktarda alıntılar yapıldığı da dikkat çeker.³²⁰ Ekonomi konulu makalelerin de yer aldığı *İstikbal*'de, güncel piyasa ve ekonomi haberleri de her sayıda yer bulmuştur. 236 sayı çıkabilen *İstikbal* gazetesinin son sayısı 8 Şubat 1877 tarihli-dir. Hatırlanacağı üzere Teodor Kasap'ın yayındaki diğer gazetesi *Hayal* de Temmuz 1877'de kapatılacak, hatta Teodor Kasap, *Hayal*'de yayınlanan karikatür dolayısıyla hakkında açılmış olan davadan 3 yıl hapis cezası alarak, hapsedilecektir. *İstikbal*, *Vakit* ve *Basiret*'le birlikte Tanzimat dönemi-nin sonlarında en çok takip edilen günlük siyasi gazeteler olmuş-tur. Daha sonra bunlara *Sabah* eklenmiştir.

³²⁰ "Seele", *İstikbal*, No: 10, 1 Eylül 1875, s. 1.

Tanzimat Döneminde Dergicilik

İlk derginin yayına girmesi: MECMÛA-İ FUNÛN

İlk Türkçe dergi olarak basın tarihimizde 1849 yılında yayına başlanan *Vekâyî-i Tıbbiye* Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin basımevinde tab olunan bir tıp dergisiydi. Türkçe ve Fransızca olarak iki nüsha halinde ve zengin bir içerikle yayınlanan dergi, Avrupa tıp literatürünü, nadir olguları, ilginç gözlemleri, sağlık yönetmeliklerini, haberleri ihtiva etmekteydi.³²¹ Aylık periyotla yayınlanacağı bildirilen derginin çoğu zaman düzenli yayın aralığı kriterini yerine getirememesi nedeniyle Mecmûa-i Fünûn'u Türkçe dergiciliğin ilk başçısı olarak zikretmek mümkündür.

Mecmûa-i Fünûn, Türkçe özel gazeteciliğin başlangıcını takiben neşre başlamıştır. Henüz yalnızca *Tercümân-ı Ahvâl* ve kendisinden yalnızca birkaç gün veya hafta önce yayına girmiş (27 Haziran 1862) olan *Tasvîr-i Efkar* gazetesi yayındayken, ilk sayısı Temmuz 1862'de çıkmıştır. Mecmûa-i Fünûn dergisi, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı olarak neşre başlamıştır. Düzenli yayın aralığına sahip ilk Türkçe dergidir.

³²¹ Mehmet Cemil Uğurlu, "14 Mart Tıp Bayramı'nın Düşündürdükleri", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmûası*, L, No: 1, 1997, s. 4.

Derginin ilk sayısında yayınlanan cemiyet nizamnamesinde cemiyetin maksadı; kitap telif ve tercümesi, umuma ders verilmesi, mümkün olabilen her türlü vesait ile Osmanlı Devleti'nde ilim ve bilimin yayılmasına çalışmak olarak açıklanmıştır. Cemiyetin ayda bir kez bir ilmî dergi yayınlayacağı belirtilirken, bu dergiye çeşitli ilim ve bilim dallarına dair yazılarla, eğitim, ticaret ve sanayiye dair yazıların kabul edilip, dinî ve güncel politik meselelere dair gerek cemiyet üyelerinden gerekse dışarıdan gönderilecek yazıların kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.³²² Tercüme Odası eski görevlilerinden, daha sonra Hariciye Nazırlığı da yapan Sadrazam Fuad Paşa'nın himayesi altında,³²³ Osmanlı Devleti'nin St. Petersburg Sefiri Halil Şerif Bey ile Hariciye Nezaretine bağlı çalışan Tercüme Odası Başmütercimi olan Tahir Münif Efendi (Paşa) tarafından kurulmuştur. Halil Bey cemiyetin ilk başkanı olmuş, Münif Efendi de ikinci başkanlık göreviyle birlikte derginin sorumluluğunu üstlenmiştir.³²⁴ Münif Efendi elçi katipliği ile bulunduğu Berlin'de ve daha sonra Tercüme Odasında Almanca, İngilizce, Fransızca öğrenmiştir. Klasik medrese eğitimi almışsa da, tabiat bilimlerine ve Fransız materyalist felsefesine ilgi duyan bir kimsedir. Bir dönem Ceride-i Havadis gazetesinin başyazarlığına da bulunmuştur.

Mecmûa-i Fünûn'da dönemin üst düzey bürokratlarından pek çok isim yazmıştır: Nazır-ı Nafia ve Maârif-i Umumi Edhem Paşa; Babîâlî Tercüme Odası memurlarından Nazif Efendi; Tercüme Odası eski memurlarından, dönemin Matbuat Müdürü Ohannes Efendi; Ticaret Meclisi Üçüncü Başkanı Vahan Efendi;

³²² "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Nizamnamesi", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 1, Temmuz 1862, s. 1.

³²³ Berkes, *a.g.e.*, s. 236.

³²⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993, s. 334.

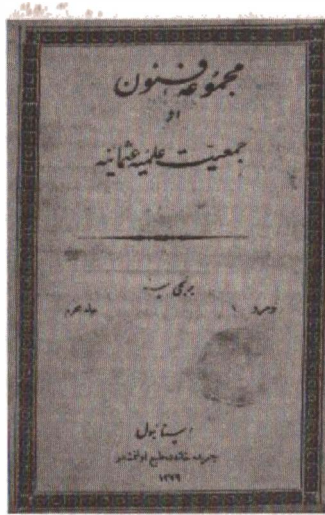
St. Petersburg sefiri Halil Şerif Bey, Tercüme Odası Başmütecimi Münif Efendi, Tercüme Odası memurlarından Kadri, Rıfat, Mehmed Şevki Beyler ve Nazif Efendi gibi.

Mecmûa-i Fünûn, fen bilimleri, matematik, hikmet (felsefe), ilm-i servet (ekonomi), hukuk, tarih, coğrafya, dil bilgisi konuları üzerine kaleme alınmış yazıların yer aldığı, çağdaş Batı düşününü yansıtmaya amacını güden bir yayın olmuştur. Dergide madencilik, jeoloji, meteoroloji, astronomi gibi fen bilimleri ile alakalı olarak pek çok yazı yayınlanmıştır.³²⁵ Tarih ve coğrafya gibi sosyal bilimlere dair çok sayıda makaleye de yer verilmiştir.³²⁶ Ekonomi konulu yazılar da Mecmûa-i Fünûn'da yer almıştır. Ohannes Efendi tarafından kaleme alınan "İlm-i servet-i milel" (No: 2, 6) isimli ekonomi bilimini anlatan yazısı ve Ticaret Meclisi Üçüncü Başkanı Vahan Efendi tarafından kaleme alınan "Fevaid-i Şirket" (No: 6, 8) başlıklı yazı gibi. Şirketlerin ülkelerin zenginleşmesine ve ülkenin fertlerinin yaşam standartlarının yükselmesi ve bunun ülkenin geneline yayılması açısından önemine vurgu yapıldığı bu

³²⁵ Edhem, "İlm-i maden", *Mecmûa-i Fünûn*, No:17, 19; Edhem, "Medhal-i ilm-i jeoloji", *Mecmûa-i Fünûn*, No:2, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 16, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 33; Kadri, "Alâim-i Semaviye", *Mecmûa-i Fünûn*, No:1, 2, 6, 11, 15, 20, 24; İskender, "Arzın hareket-i yevmiyemizin mad-detene ispatı", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 24; Nazif, "Ormancılık fennî", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 32.

³²⁶ Münif Efendi, "Karadağ", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 2, 3; Münif Efendi, "Britanya Adaları tarihi ve coğrafyası", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 16, 17, 18; Münif Efendi, "Ümit Burnunda olan ehl-i İslam", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 11, 16, 20, 21; Münif Efendi, "Amerika ahali-i İslamiyesi", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 30; Münif Efendi, "Çin'de bulunan ehl-i İslam", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 8; Mehmed Celil Paşa ve Halil Bey, "Kudema-yı Müluk-ı Mısıriyye Tarihi", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 1, 4, 10, 19, 20, 23; Kadri Bey, "Avrupa kıtasının mevki-i coğrafyası ve ahval-i tarihiyesine dair bazı malumat", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 3, 4; Rıfat Bey, "Sırbistan tarih ve coğrafyası", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 16, 17, 18, 19, 22, 26.

yazıda, ayrıca hammaddelerin ülkede kalıp, mamul hale getirilmesinin ülke ekonomisine önemli katkı sağlayacağı ve şirketlerin de bu anlamda büyük önem arz ettiği ifade edilmiştir.

Mecmûa-i Fünûn'un ilk sayısının kapağı.

Derginin 6. sayısından itibaren politika konulu yayın yapabilme izni almasını takiben, her sayıda "Hulasa-i Politika" başlıklı özel bir bölüm oluşturulur. Burada Avrupa ve Amerika kıtalarındaki devletlerde yaşanan siyasî, ekonomik son gelişmelerle, bu ülkelerin birbirleriyle ve Osmanlı Devleti ile siyasî, ekonomik ilişkilerine dair güncel bilgiler aktarılır. Babıâli Tercüme Odası memurlarından Mehmed Şevki imzalı "Avrupa devletlerinin mukayese-i kuvve-i askeriyyesi" (No: 26, 27, 28) ile Almanya, Avusturya ve İtalya devletlerinin ticarî sahadaki rekabeti ve bunun siyasî sahaya yansımalarının konu edildiği "Düvel-i Münâzaa" (No: 34) gibi politika konulu makaleler de yayınlanmıştır dergide.

'Fenler evi' anlamına gelen bir Dârülfünûn kurulması fikri bu kurumun ve bu derginin çevresinde doğmuştur. 1863'de ilk

denemeler Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından halka açık konferanslar verilmesi şeklinde başlamıştır.³²⁷ Yeni fenler (bilimler) üzerine bilgi verilen bu konferanslarla sanayinin ilerlemesine karşı ilgiyi artırmak, toplumu aydınlatmak amaçlanmıştır. Dergide, Dârülfünûnun kuruluşu, açılışına dair haberler ve derslerin içeriklerinden kesitler aktarılmıştır okurlara. 24 numaralı sayıda “meccanen (ücretsiz) umuma ders vermek” cemiyetin asıl maksatlarından biri olduğu hatırlatılarak, bu amaçla da Cemiyet merkezinde düzenlenen halka açık konferanslar ve derslerle (Fransızca, İngilizce, hukuk, ekonomi-politik dersleri) halkın eğitilmesi yolundaki faaliyetlerinden bahsedilmiştir.³²⁸ Cemiyet, kurulduktan beş-altı ay kadar sonra hükümet tarafından tedarik olunan Çiçek Pazarındaki eski bir okul binasına yerleşmiş ve gerek derginin neşri, gerekse konferans ve dersler bu binadan yürütülmüştür.³²⁹

Cemiyet tarafından yine genel halkın istifadesi amacıyla Cemiyet merkezinde bir kıraathane (kütüphane-okuma salonu) kurulmuş ve Mart 1864 tarihinde açılışı yapılmıştır. İstanbul’da halkın faydalanabileceği çeşitli kütüphaneler olsa da, bunlarda yalnızca kitap koleksiyonları olup, gazete ve dergi koleksiyonlarına ulaşmak mümkün olmadığından, Cemiyet bu eksikliği gidermeye yarayacak bir yol olarak gördüğü kıraathaneyi açmıştır. Türkçe ve yabancı dillerde 30’dan fazla gazete ve derginin güncel ve eski nüshalarının yer aldığı kıraathanede ayrıca bin cilt kadar Türkçe ve yabancı dilde (Doğu ve Batı dillerinde) fen ve sosyal bilimlerle, sanayiye dair kitap bulunmakta olup, çok düşük bir ücretle kütüphaneye üye olunların kullanımına sunulmuştur.³³⁰

³²⁷ Berkes, *a.g.e.*, s. 269.

³²⁸ “Suret-i hal-i cemiyet”, *Mecmûa-i Fünûn*, No: 24, Haziran 1864, s. 481.

³²⁹ *Mecmûa-i Fünûn*, No: 5, Aralık 1862, s. 174-175.

³³⁰ “Cemiyet merkezinde kıraathane güşâdı”, *Mecmûa-i Fünûn*, No: 22, Nisan 1864, s. 423, 424.

Pedagoji, arkeoloji, sanat tarihi ve felsefe konulu ilk yazıların da yer aldığı Mecmûa-i Fünûn dergisi, 33. sayısına kadar ayda bir kez olmak üzere düzenli bir şekilde yayınına devam eder. Üçüncü yayın yılı olan 1865 senesinde derginin yayınına ara verilir. Şubat 1865’de çıkan 33. sayıdan yaklaşık 16 ay sonra dergi yayınına Mayıs 1866’da çıkan 34. sayısı ile devam eder. 34. sayının hemen başındaki ‘İhtar’ başlıklı yazıda, “... malî durumumuzun yeter-sizliğinden dolayı bir müddetten beri basımı ve dağıtımı gerçek-leşemeyen mecmûamız...” denilmekte ise de, Tanpınar derginin yayına ara vermesini 1864 yılında İstanbul’da baş gösteren kolera salgınına bağlar.³³¹ Mecmûa-i Fünûn toplam 7 sayı daha çıktıktan sonra, Haziran 1867 tarihli 47. sayısını takiben kapanır. II. Abdülhamid döneminde Ocak 1883 tarihli ve 1 numaralı sayısı ile, Eser-i Münif Paşa (nazır-ı maârif-i umumiye-i sabika) imzasıyla yeniden yayınına başlanırsa da, ikinci sayısı çıkmaz.

MECMŪA-I İBER-İ İNTİBAH

Düzenli yayın aralığına sahip ikinci Türkçe dergi, *Mecmûa-i Fünûn*’un yayına başlaması üzerinden 6 ay geçmişken yayına girmiştir. Ocak 1863’de yayınına başlanan Mecmûa-i İber-i İntibah da ilmî bir dergi olup, Ali Haydar Bey³³² tarafından kurulan ‘Cemiyet-i Kitabet’ isimli derneğin yayın organıdır.

³³¹ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 180.

³³² Ahmed Şükrizade Ali Haydar Bey (1836-1914): Mihaliç’te doğmuştur. Şam ve Bağdat valiliklerinde vazife yapan Gürcü Necip Paşa’nın torunudur. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa amcası, Yeni Osmanlılar Cemiyetinin kurucularından Mehmed Bey kardeşidir. Özel öğrenim gören Ali Haydar Bey, Arapça ve Farsça öğrenmiş ve 1850’de Sadaret Mektubî Kalemünde memurluğa başlamıştır. 1857’de yüksek eğitim alması için elçilik kâtibi sıfatıyla Paris’e gönderilir. 1861’de İstanbul’a döndükten sonra değişik devlet dairelerinde tercümanlık yapar. Ardından Şura-yı Devlet, Gümrük İdaresi, Ticaret Mahkemesi azalığında bulunacaktır Cemiyet-i

Derginin yayın amacı Ali Haydar Bey tarafından kaleme alınan sunuş yazısında, “*Türkçe ve yabancı dillerde, tarih ve coğrafya konularını kapsayan ‘ibret ve intibah olacak’ telif olunmuş kitap ve makalelerden tercüme edilerek daha önce Tercümân-ı Ahvâl’de yayınlanan bölüm ve risaleleri Mecmûa-i İber-i İntibah adıyla ayrıca basıp, okullarda okutulmak üzere ihda kılmak (hediye etmek)*” şeklinde açıklanır.³³³

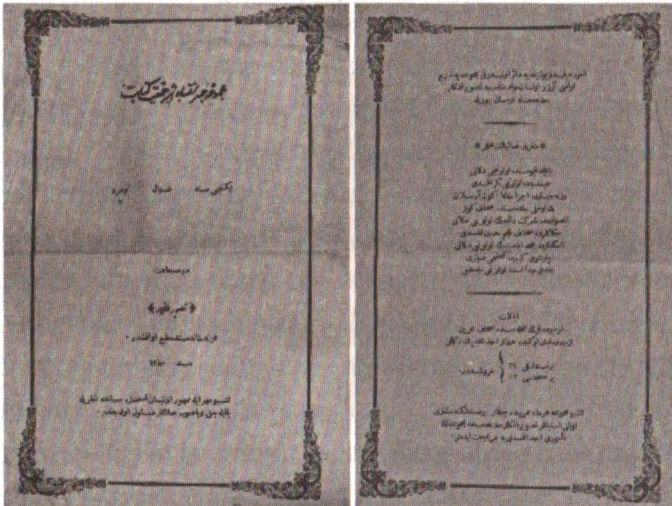
Anlaşılabacağı üzere, ikinci Türkçe derginin neşri de, genel eğitime katkı sağlayabilmek endişesiyle olmuştur. Dönemin siyasi gazeteleri de dahil olmak üzere yayına başlayan dergilerde de ana amaç toplumu oluşturan bireylerin çağın gereklerine uygun vaziyette eğitilmelerine katkı sağlayabilmektir. Meclis-i Vâlâ mütercimlerinden Ali Haydar Bey, sunuş yazısında eğitimi; “devletin ma’mûriyyeti (bayındırlık) ve halkın refahının artma sebebi” olarak nitelemiş, bilim, teknik ve sanayinin Osmanlı Devleti’nin her yerinde günden güne yayılmakta olmasının kendilerine bu dergiyi (kendi tabirince risale) yayınlamak anlamında şevk ve gayret verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı toplumunu oluşturan tüm milletlerde çocuklarının terbiye ve tahsilleri yolunda daha fazla gayret görülmeye başlandığı, buna mukabil okulların sayısının hızla arttığı ve yeni pek çok kitap ve risalelerin Türkçeye tercüme edilmeye başlandığı, hatta ebeveynlerin çocuklarını yabancı dil öğrenmeye teşvik etmeye başladıkları da ifade edilir.

Kitabet’i kurar ve yayın organı olan *Mecmûa-i İber-i İntibah*’ı çıkarır. En son Dahiliye Nezareti evrak müdürü idi. Türk tiyatrosunun kuruluşu aşamasında katkı sağlamış önemli isimlerden biridir. Türk tiyatrosunun ilk dram yazardır. ‘Sergüzeşt-i Perviz’ adlı piyesini 1866 yılında kaleme almıştır. ‘Ersaz’ın *Sergüzeşt*’i adlı bir dram ve ‘Ruya’ adlı komedi piyesleri de vardır.

³³³ Ali Haydar”, “Mukaddime”, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No: 1, Ocak 1863, s. 1.

Mecmûa-i İber-i İntibah'ın bu yolda bir katkı sağlamak amaçlı olarak da neşre başladığı belirtilir.

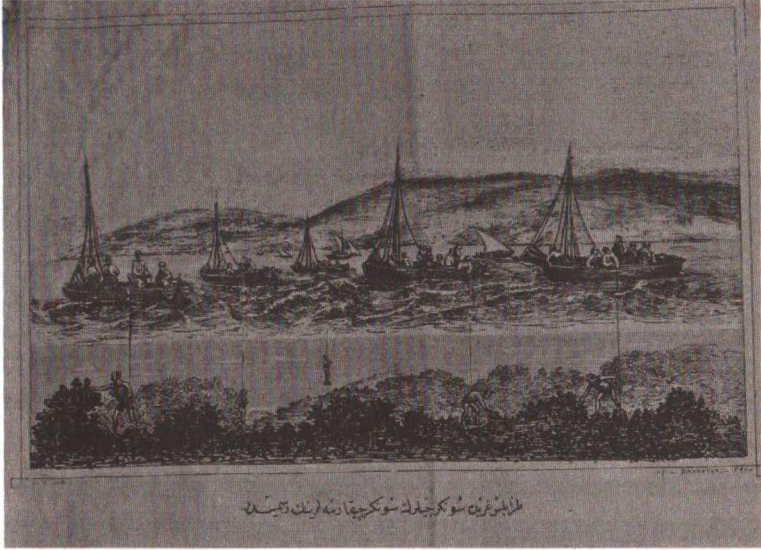
Mecmûa-i İber-i İntibah'ın, 2. sayısının hemen başında yer alan başlıksız yazıdan anlaşılaçağı üzere dinî ve politik konuların yayınlanması için müsaadesi yoktur. Verilen izin gereğı 2 ayda bir çıkar. İkinci sayısından itibaren Tasvîr-i Efkâr gazetesini matbaasında basılmaya başlanan dergi, 26-30 sayfa olarak hazırlanmıştır.

Mecmua-i İber-i İntibah ön ve arka kapak, No: 7.

Mecmûa-i İber-i İntibah'ın iki yayın döneminden söz etmek mümkündür. İlk 8 sayısı Ali Haydar Bey'in yönetiminde çıkan dergi, bir süre yayınına ara verdikten sonra Cemiyet-i Kitabî üyelerinden Meclis-i Vâlâ Başkatibi Mahmud Celaleddin'in kontrolünde ikinci yayın dönemine başlar ve 8 sayı daha yayınlanır. İlk yayın dönemindeki Mecmûa-i İber-i İntibah'ta yer alan yazıların büyük çoğunluğunun tarih konulu yazılar olduğu

görülür.³³⁴ Yine edebî konulu yazılarla, çok sayıda şiire de dergide yer verilmiştir. Dergide ayrıca Mahmud Celaledin imzalı “Hat Sanatı” (No: 3, 4, 10, 11); Halil Halid imzalı “İlm-i hesabın tarifi” (No: 4), imzasız olarak yayınlanan, sağlığı korumanın yollarının anlatıldığı “Hıfz-ı sıhhat” (No: 3, 4) gibi yazılar da neşrolunmuştur.

Mecmûa-i İber-i İntibah'ın 7 numaralı nüshasında yer alan, Trablusgarp'ta süngercilerin, deniz dibinden sünger çıkarmak için yaptıkları dalışı resmeden bir çizim.

³³⁴ “Saltanat-ı Gazi Sultan Osman”, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No: 2; Ali Haydar, “Muhakeme-i Tarihiye”, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No: 2; “Çin Tarihi”, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No: 2; “İran Tarihi”, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No: 2; “Kıbrıs Adasının tarihi”, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No: 7; Arif, “Urban Tarihi”, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No: 2, 4, 5, 7, 8.

Derginin 7 numaralı nüshasında yer alan, Trablusğarp'ta sünger pazarının tasviri.

Mecmûa-i İber-i İntibah, Ocak 1864 tarihli 5. sayısından itibaren aylık olarak yayınlanmaya başlar ve 8-12 sayfa aralığında çıkar. Mart 1864 tarihli 7. sayısında derginin formatı değişir. Sayfa boyutu büyür, puntolar küçülür ve resimli olarak, 12 sayfadan ibaret çıkmaya başlar. Yeni yayın döneminde derginin ismi *Mecmûa-i İbretnüma* olarak değişir. Yeniden küçük boyda ve resimsiz olarak yayınlanmaya başlar (Eylül 1865). Dergi, yaklaşık bir buçuk yıllık aradan sonra Cemiyet-i Kitabet'in yayın organı olarak ve yine Tasvîr-i Efkâr matbaasında basılır (13. sayıya kadar). Meclis-i Vâlâ Başkatibi Mahmud Celeddin Bey ve Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası memurlarından Hakkı Bey'in yazıları ağırlıkta olarak, ayda bir kez 25-45 sayfa aralığında hazırlanır. Derginin 13 ve 14. sayıları Ceride-i Havadis, 15 ve 16. sayıları Ruzname-i Ceride-i Havadis matbaasında basılır. Mayıs 1866 tarihli 16. sayısından sonra derginin neşrine son verilmiştir.

9 numaralı nüshanın başında Mahmud Celaleddin imzalı bir sunuş yazısı yer alır. Yazıda; Padişah Hazretlerinin izniyle ilim ve maârifin, fenlerin yayılmasına hizmet maksadıyla derginin çıktığı belirtilir. Derginin önceden çok kıymetli sayıları çıkmış olup, bir takım zorunlu sebeplerden dolayı bir müddetten beri köşesine çekilmiş ve yayını durmuşsa da, cemiyetten bazı kişilerin yardımlarıyla gizlendiği yerden çıkarak bundan sonra Mecmûa-i İbret-nüma adıyla aslı vazifesine devam edeceği vurgulanır.

Derginin ikinci döneminde daha güncel konu ve gelişmelere yer verildiği görülür. Örneğin 10 numaralı Mecmûa-i İbret-nüma'da Hakkı Bey'in, ıslahhanelerle ilgili yazmış olduğu son derece aydınlatıcı bir makale yer alır. Yazıda ıslahhanenin işlevleri ve yararlarından bahsedilerek, Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından Niş'de inşa olunan ve faaliyete geçirilen Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk ıslahhaneye ilişkin bilgi verilir. Yine Midhat Paşa tarafından Tuna vilayeti idare merkezi olan Rusçuk'ta bir başka ıslahhanenin daha açıldığı, bu ıslahhaneye Padişah tarafından da yardımda bulunulduğu bilgisi verilir. Dersaadet'te dahi böyle bir ıslahhane tesis olunacağını işitilmiş olduğundan bahsedilen yazıda, nüfus bakımından fazlasıyla kalabalık olan bu yerde aciz ve ihtiyaç sahibi çocukların da fazla olduğu düşünüldüğünde, bu çocukların da barınma ve eğitim imkânlarına kavuşması için bu türden bir ıslahhane kurulmasının biran önce düşünceden eyleme geçmesi gerektiğine vurgu yapılır.

Derginin bu döneminde Türk basınında yaşanan gelişmelere dair haber ve makalelere rastlanır. Yeni yayına başlayan dergi ve gazeteleri tanıtıcı kısa yazılar görüldüğü gibi, Türk basın tarihi açısından bugün önemli bir kaynak teşkil edecek olan, Hakkı Bey tarafından yazılmış olan "Türkçe gazeteler hakkında bazı malumat ve mülakattır" (No: 12) isimli makale derginin dikkat çeken yazılarından. Birinci yayın döneminde olduğu gibi bu yayın döneminde de dergide edebî konulara geniş yer ayrılır. Mersiyeler,

kasideler, gazeller fazlaca yer bulur. Ayrıca çeşitli fen ve sosyal bilimler sahasına giren yazılar da görülür.³³⁵

İlk Resimli Dergi: MİRAT

Mecmûa-i İber-i İntibah'ın yayına başlamasından bir ay sonra, düzenli yayın aralığına sahip Türkçe üçüncü dergi olan *Mirat* neşrolunur. 1863 yılı Şubatında Mustafa Refik Bey³³⁶ tarafından yayınına başlanan derginin en önemli özelliği Osmanlı

³³⁵ Hasan Sahbi Efendi, "Coğrafya ilmine dair malumat", *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No:10; Mehmed Muayyin "Malumat-ı hutta-i Yemaniye", *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No:16; Mahmud Celaleddin, "Asar-ı Bahriye", *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No:12,14; Hakkı Bey, "Câmi'i Emevi âsân", *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No:10, 13, 14; "Elmasa dair malumat", *Mecmûa-i İber-i İntibah*, No: 12, 15.

³³⁶ Mustafa Refik Bey (1842-1865): Türkiye'de gazeteciliğin kurulmasına ve gelişmesine hizmet etmiş değerli yazarlarımızdan biridir. Gazeteciliği bir meslek olarak seçmiş ve geçimini bu yoldan temin etmiştir. *Tercümân-ı Ahvâl*'in yazarlarından olan Refik Bey daha sonra *Mirat* dergisini hazırlayarak bu gazetenin matbaasında bastırmıştır. İstanbul'da doğan Mustafa Refik Bey, ilk ve orta öğrenimini evinde, özel dersler suretiyle görmüştür. 1859 yılında açılan Mülkiye Mektebine henüz 16 yaşındayken girmiştir. Mezuniyetini takiben Hariciye Nezaretine bağlı Mezahip Odasına memur olarak girmiştir. Yeni Osmanlılar tarafından Yeni Osmanlı hareketinin bir müjdecisi olarak görülen Refik Bey, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularındandır ve 6 numaralı üyesidir. Süleyman Nazif, Namık Kemal hakkındaki eserinde, ondan "Batının liberal fikirlerine Kemal'in gözlerini açmış" kişi olarak söz eder. Şinasi Efendi'nin *Tercümân-ı Ahvâl*'den ayrılmasından sonra gazetenin yazı işlerinin yükümlülüğü kendisine kalmıştır. 1862'den sonraki başyazılar kendisine aittir. 1865 yılında, İstanbul'da baş gösteren kolera salgınında, hastalığa yakalanıp henüz 23 yaşındayken vefat etmiştir. Bkz. M. Alaeddin Asna, "Takvîm-i Vekâyî'nin 100. Yılında Türk Gazeteciliğinde Mülkiye'nin Yeri", *Mülkiye Dergisi*, . XXVI, No: 237, Kasım-Aralık 2002 (İlk yayın tarihi Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Nisan-Haziran 1980); Tanpınar, a.g.e.,

Devleti'nde yayınlanan ilk resimli Türkçe dergi olmasıdır. *Mirat* da diğerleri gibi ilmî içerikli bir yayın olarak hazırlanmıştır. Bu dahi göstermektedir ki, geri kalmışlık, dönemin aydınlarınca Osmanlı Devleti'nin birinci sıradaki sorunu şeklinde telakki olunmaktadır. *Mirat* da, bu sorunun üstesinden gelinmesi, siyasî, askerî ve ekonomik alanlardaki tüm sorunların da çözümünü getirecektir. Toplumun, özellikle de Müslüman-Türk toplumunun, diğer deyişle Osmanlı Devleti'nin asli tebaasını oluşturan kesimin asrın gereklerine uygun eğitim alma konusundaki eksikliğine çözüm üretebilmek kaygısıyla yayına başlamıştır. Eğitim kurumlarının genelinde müfredatta yer almayan, alsa dahi yetersiz kalan konulara dair bilgilendirici yazılar yayınlanmıştır. Derginin hedef kitlesini yalnızca öğrenim çağındaki gençler oluşturmayıp, medrese tahsili gören veya mektep öğrenimiyle iktifa edip sonrasında yaşama atılan işçi, çiftçi, zanaatkar vs. de oluşturmuştur.

Mirat, No: 1.

s. 221; Ertuğ, *a.g.e.*, s. 188; Füzûzan Hüsrev Tökin, *Basın Ansiklopedisi*, y.y., 1963, s. 86-87.

Refik imzasıyla derginin ilk sayısında yer alan sunuş yazısında “Fünûn ve sanayiye dair konular ile bunları tatbik ve tevzî’ (dağıtma) için lazım gelen alât ve edevât-ı sanayiye ve saireye müteallik resimleri içerir...” şeklinde belirtildiği üzere dergide Batı Avrupa ülkelerinde ziraat, sanayi, ulaşım vs. alanlarında kullanılmak üzere geliştirilen makineler, alet ve cihazlar tanıtılmıştır.³³⁷ Bu teknik gelişmelerin bölge ülkelerinin medeni ve ekonomik gelişmelerine olan katkıları üzerinde durulmuş ve Türkiye’de de bu tür teknik konularda çalışmalar yapılabilmesi için eğitim sahasında ilerlemenin ne denli önemli olduğu konusu işlenmiştir: “Ehl-i edib ve irfana malum olduğu üzere insanlığın refah ve saadet-i hâl-i daimiye mahzar olması demek olan medeniyetin esası hüsn-i terbiyet-i umumiye dir”³³⁸ sözlerinden anlaşılabacağı üzere.

Tercümân-ı Ahvâl matbaasında tab olunan dergi, üç sayı çıkabilmiş ve üç sayının toplamı ise 76 sayfadan ibaret olmuştur. Derginin birinci sayısında belirtildiği üzere Mirat, politika ve mezhep konularına hiçbir şekilde değinilmeyerek, yalnızca fünûn ve sanayiye ait konuları, harita ve resimleri içerecek şekilde hazırlanmıştır.

Namık Kemal gazeteciliğe Mirat dergisinde başlamıştır. O tarihlerde Babiâli Tercüme Odası’nda görevli bir memur olan Namık Kemal, Montesquieu’nun *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains* (Roma Devleti’nin Esbâb-ı İkbal ve Zevali / Romalıların Yükseliş ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler) adlı eserinden parçalar tercüme ederek ‘Kemal’ imzasıyla burada yayınlamıştır. Ayrıca derginin 1. sayısında “Âsâr-ı şii riye” bölümünde, Sami imzalı “Âlem” gazelinesi

³³⁷ Refik, “Ziraat aletlerinin tarifi: Demirden imal edilmiş bahçıvan tarağı”, *Mirat*, No: 3, Haziran 1863, s. 44; Refik, “Sabanlara dair malumat”, *Mirat*, No: 2, Mart 1863, s. 28-29.

³³⁸ Refik, “Esbab-ı medeniyet”, *Mirat*, No: 1, Şubat 1863, s. 1.

bi-l-tanzîr (bir şiirin mânâca, şekilce benzerini yapma) dergiye göndermiş ve yazmış olduğu bazı şiirleri de neşrolunmuştur. Bilindiği üzere Namık Kemal Mirat'tan sonra Şinasi Efendi'nin *Tasvîr-i Efkar*'ında yazmaya başlayacaktır.

Denildiği üzere Mirat dergisi, ilmî bir yayın olup, halkın eğitime katkı sağlamak birinci maksadıyla yayınlanmıştır. Ekonomik anlamda Osmanlı toplumunun kalkınmasına katkı sağlayacağı düşünülen bilimler ve bunların ürünlerinden bahseden yazıların derginin büyük kısmını kapladığı dikkat çeker. Çeviri veya telif eserler olsun, yazılar kaleme alınırken, toplumun her seviyesinden okurların, yazılanları anlayabileceği basitlik ve sadelikte olmasına azami özen gösterilmiştir. Refik imzalı "Esbâb-ı Servet" isimli yazı dizisi üç sayıda da devam etmiştir. Hatta 3. sayıdaki yazı "mabadı var" denilerek kesildiyse de, derginin 4. sayısı yayınlanamamıştır. Bu yazı iki kişinin karşılıklı konuşması şeklinde kaleme alınmıştır. Bu şekilde konunun daha kolay anlaşılabilir kılınmasına ve akıcılığın sağlanmasına çalışılmıştır. Yazıda öncelikle gelişmiş ülkelerin mevcut ticarî ve sanayi durumlarına ilişkin bilgi verilmiş ve bu ekonomik gelişim seviyesine ulaşmış olmalarının sebeplerine değinilmiştir. Kurulan şirketlerin ve sanayi müesseselerinin çokluğunun etkisinden bahsedilmiştir. Ayrıca üretimde kullanılan teçhizatın sürekli yenilendiğinin altı çizilmiştir. Ardından Sergi-i Umumi-i Osmaniye'ye dair bilgi verilmiş, sergideki yerli mamullerin çeşitliliği ve kalitesinin umulanın üstünde olduğu belirtilmiştir. Ancak şöyle de bir soru sorulmaktan geri durulmamıştır: *"Bu kadar kalite ve çeşide rağmen niçin dışarıdan ithal ediyoruz? Üretim mi yetmiyor?"*. Sonrasında şu fikirler ileri sürülmüştür: *"Eğer halkın rağbeti yerli mala çok olursa üretici daha çok kazanır ve buna mukabil daha çok üretebilir... Herkes mülkün hayrını ve selameti için yerli malı kullansa hem akçe dahilde kalır, hem sanayi gelişir"*. Ayrıca üretim araçlarının gelişen teknolojiyle ilintili olarak yenilenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Denilmiştir ki: “Bizim sanayimizde kullanılan teknoloji Avrupa’da 60-70 yıl öncesinde kullanılan eski teknoloji. Dolayısıyla mamuller de Batıda üretilenler kadar gösterişli olamayabiliyor. Bu ise halkın rağbetinde olumsuz anlamda etkili oluyor. Sanayi erbabımızca ise, maddî durumlarının da elvermemesinden ötürü bu teknolojinin yenilenmesine çalışılmıyor”. Bu cümlelerle gerçekte konuya yetkililerin dikkati çekilmek istenmiştir.

Yeni teknoloji ürünlerine dair bilgi verilerek bunların bol ürün alımı ve işgücünden tasarruf konularındaki önemi vurgulanmıştır. Türkiye’ye de bu yeni teknolojinin getirilmesinin sağlayacağı faydalara değinilmiştir. Derginin 3. sayısında yer alan bir makalede,³³⁹ buhar gücüyle çalışan yeni makineler ve kullanım alanlarına dair bilgi aktarılmaktadır. Babîâlî Tercüme Odası memurlarından Ahmed Rifat imzalı makalede,

“... Bir fabrikada el ile işlettirilmesi müşkül nice alât-ı cismiyyenin buhar gücüyle ne derece sühûlet (kolaylık) ve süratle hareket ettiği ve buhar gücüyle çalışan vapurların rüzgarın muhalefetine rağmen nasıl hızla yol alabildiği ve demiryolu ile³⁴⁰ beş altı günlük mesafenin beş altı saatte kat edildiğini görüp duyunca insan kendini şaşırılmaktan alıkoymuyor..”

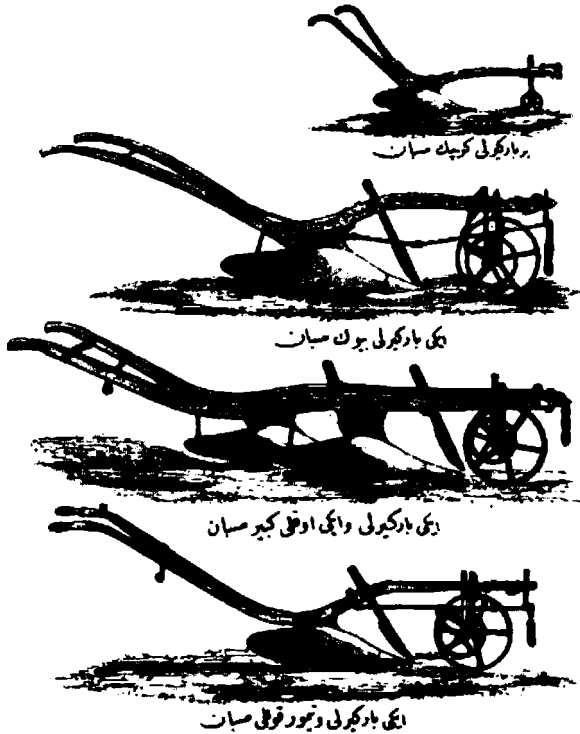
denildikten sonra, insanlık için çok faydalı sonuçlar doğuran bu buluşun Osmanlı ülkesinde de yaygınlaşabilmesi temenni edilmekte ve istenirse, bu işe heves edip üzerinde çalışacak kimse-ler çıkarsa olmaması için bir neden olmadığı ifade edilmektedir.

³³⁹ Ahmed Rifat, “Buhara dair malumat”, *Mirat*, No: 3, Haziran 1863, s. 42-43.

³⁴⁰ Osmanlı Devleti’nde ilk demiryolu hattı bir İngiliz şirketine verilen imtiyazla olan İzmir - Aydın arasına döşenen 130 km’lik hattır. İnşasına 1856’da başlanmıştır. Bu hat 10 yıl süren bir çalışmayla 1866 yılında tamamlanmıştır. Bkz. www.todd.gov.tr.

Ardından su buharıyla çalışan bu sistemdeki makinelerin teknik işleyişi son derece basit ve açık bir dille tarif edilmektedir.

Derginin 3. sayısında Refik Bey tarafından kaleme alınan “Ziraat aletlerinin tarifi” isimli yazıda ise ziraat alanında kullanılacak yeni teknolojiyle üretilmiş alet ve edevatın tanıtımı gerçekleştirilmiştir. “Demirden yapma bahçıvan tıraşı”, “Ekin ve ot biçecek alet” gibi alt başlıklar altında ayrıca bunların kullanımları tarif edilmiştir. Refik Bey tarafından derginin ikinci sayısında yer alan bir diğer benzer yazı “Sabanlara dair malumat” başlığını taşımakta olup, yazıda Avrupa’da yeni üretilen çeşitli saban tip ve modellerine dair bilgi, bunlara ait görsellerle okura sunulmuştur.

Yeni tip küçük ve büyük sabanlar, *Mirat*, No:3.

Resimli ilk Türkçe dergi olan *Mirat*, gazetelerde ve dergilerde fotoğraf kullanımı konusunu da sayfalarına taşımıştır. Derginin iki numaralı nüshasındaki “İhtira-ı Cedid” başlıklı yazıda,

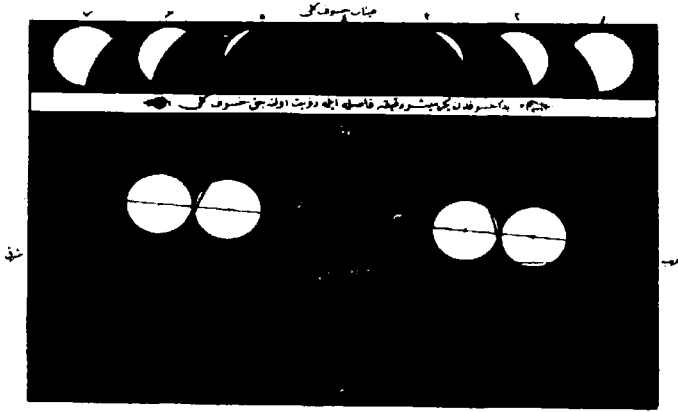
“Fotoğrafya olarak yapılmış bazı ıfık vasıtasıyla ilaçlı levha üzerine kazanmış her bir resmi bilavasıta aynıyla taş üzerine alabilmek üzere bir vakitten beri Avrupa’da çalışmalar olduğu halde, bu yakında bazı mertebe düşünceden eyleme dökülmüş ve bunun sonucunda Beyoğlu’ndan Mösyö Mondos’un Sergi-i Umumi-i Osmaniye’de teşhir ettiği bir resim doğrusu görenleri şaşırtmış ve sevindirmiştir”

denilir. Hatta *Mirat*’ın ikinci sayıdaki resimlerin dahi kendisinin marifetiyle resmedilmiş ve basılmış olduğu belirtilmiştir. Derginin 3. sayısında astronomi konulu uzunca bir yazı yer almıştır. Yazının derginin gündemine girmesinin nedeni, o günlerde gerçekleşen bir ay tutulması olayıdır. *“1279 senesi Zilhiccesinin 15. ve Mayıs Ruminin 21’nci Salı günü tam ay tutulması yaşanmış ve üç saat 19 dakika elli dört saniye kadar devam etmiştir”*.³⁴¹ 3. sayıda ayrıca bir gök bilimi olayı olan güneş ve ay tutulmalarına ilişkin ayrıntılı bilgi içeren bir makale³⁴² yer almıştır. Bu makale tutulmanın saflarını gösteren bir çizimle zenginleştirilmiştir.

Mirat’ta felsefi konular da yer bulmuştur. “Sadık ve Ferruh namında iki kle beyninde bir zat ile tertib olunan muhaveredir” başlığıyla derginin ikinci sayısında yayınlanan imzasız yazıda; iki kişinin karşılıklı konuşmaları yoluyla erdemli olmak, iyi insan olmak nedir, ne değildir konusu tartışılmıştır. Diyalog formatıyla hazırlanan bu metnin oldukça basit bir dille yazıldığı görülür.

³⁴¹ “Hsf-ı külli”, *Mirat*, No: 3, Haziran 1863, s. 45-46.

³⁴² “Ksf ve hsf hakkında malumat”, *Mirat*, No: 3, Haziran 1863, s. 46-47.

Tam ay tutulması, *Mirat*, No: 3.

Anlaşılabacağı üzere *Mirat* dergisinde daha çok ekonomik kalkınmanın gerekliliği konusu üzerinde durulmuştur. Eğitim almak isteyenlerin de bu alana katkı sağlayacak bir sahada eğitim almaları gerektiği mesajı, özellikle Mustafa Refik Bey'in kaleminden çıkan yazılarda satır aralarına yerleştirilmiştir. Felsefî ve edebî konulara da *Mirat*'ta az da olsa yer ayrılmış, şiirler, gazeller özellikle *Mecmûa-i İber-i İntibah*'a oranla az da olsa dergide yer bulmuştur.

Dergi Yayıncıları Arasında Yaşanan Tartışmalar

Adı geçen Türkçe düzenli yayın aralığına sahip ilk üç dergiden, önce yayına başlayan *Mecmûa-i Fünûn* ile diğer iki ilmi derginin yayıncıları arasında, fikri zeminde bazı tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar söz konusu dergilerin sayfaları üzerinden yaşanmış, dolayısıyla kamuoyunun önünde cereyan etmiştir.

Mecmûa-i Fünûn'da Münif Efendi'nin diğer iki dergi için küçük gören bir üslupla fikir bildirimleri, bu dergi yayıncılarınca karşılık görmüş, ancak zararlı çıkanlar Ali Haydar Bey ve Mustafa Refik Bey olmuştur.

Mecmûa-i Fünûn dergisi ve Münif Efendi kazanan taraf olmuştur. *Mecmûa-i İber-i İntibah*'ın 8. sayısından sonra derginin yayınına Ali Haydar Bey tarafından son verilmiştir. *Mirat* dergisi ise 3. sayısından sonra bir daha yayınlanmamıştır. *Mecmûa-i Fünûn*, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin neşir organı olarak çıkarılan bir dergidir. Adı geçen cemiyet ise devlet kademelerinde önemli mevkilerde görev yapan pek çok kişinin üyesi bulunduğu bir kurumdur. Münif Efendi ise halen Tercüme Odası Başmütercidir. Kendisi Sadrazam Fuad Paşa ve dönemin Hariciye Nazırı, eski Sadrazamlardan Âli Paşa tarafından da desteklenmektedir. Nitekim *Mecmûa-i Fünûn*'un 2. sayısında Âli Paşa'nın imzasıyla yayınlanan dergiye yönelik övgülerinin yer aldığı yazısı *Mecmûa-i Fünûn*'un 2 numaralı nüshasında "İltifatnâme-i Âli Paşa" başlığı altında aynen yayınlanmıştır. *Mecmûa-i Fünûn*'a ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye Sadrazamlık tarafından yer tahsis edilmiş, dergi ise "ulûm ve maârifin yayılmasına vasıta olan asâr-ı müfide" (ilim ve eğitimin yayılmasına vasıta olan faydalı eser) olarak tanımlanarak, Saltanat-ı Seniyye halkının eğitime yönelik niyetlerinin gerçekleşmesine katkı sağlayacağı gerekçesiyle, masrafı devlet tarafından karşılanmak üzere Osmanlı Devleti'nin her tarafına dağıtımının gerçekleşmesi kararlaştırılmış ve uygulanmıştır.³⁴³ Nitekim birkaç sene sonra Münif Efendi, Meclis-i Maârif başkanlığına getirilir ve Darülfünûn'un kurulması aşamasında da önemli rol oynar.

³⁴³ "Sâlif-üz-zıkr emirnâme-i sâminin sûretidir", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 5, Kasım 1862, s. 175-176.

Cemiyet-i Kitabet ise çoğu Tercüme Odası görevlilerinden ve genellikle daha alt mevkideki memurların bir araya gelerek kurdukları bir cemiyettir. Oldukça kısıtlı maddî imkânlarla kendi yayın organlarını neşretmektedirler. Cemiyetin kurucusu Ali Haydar Bey, derginin yayına başladığı tarihlerde Meclis-i Vâlâ mütercimlerinden. Düşünülebilir ki, devletin en üst kademelerindeki yöneticilerin desteğini gören ve bu tarihler itibarıyla başmütercim olan Münif Efendi ile olan edebî tartışmadan zararlı çıkan mütercim Ali Haydar Bey olmuştur. Hatta şu da düşünülebilir ki, itibarlı Münif Efendi'nin şiddetini üzerine çekmek kaygısıyla bir kısım yazarlar (tümü devlet memuru, çoğu Tercüme Odası çalışanı) yazı desteğini çekmiştir. Belki Ali Haydar Bey'e de derginin yayınına son vermesi hususunda üstlerinden uyarı gelmiştir. Bu görüşümüzü nispeten destekler nitelikteki yegane yazılı metin Mahmud Celaleddin kontrolünde yeniden yayına başlayan derginin Nizamnamesine eklenen maddedir ki, oldukça dikkat çekicidir: *"Mecmûa-i İbretnüma'ya ... her türlü muamelat-ı şahsiyyeye dair mevaddın derc ve kabulü câiz olmayacaktır"*.³⁴⁴ Benzer bir uyarı bir sonraki sayının hemen başında tekrar edilir:

*"Önceki sayımızda belirttiğimiz üzere dergimizde funûn ve maârife dair yazılara yer verilecek olup, şahsiyata ait konular ve makaleler asla kabul edilmeyecektir. Cemiyet-i Kitabet, asla bu bahislerle uğraşmayacaktır. Gazetelerdeki bu bahisle ilgili yazılar Cemiyetçe kesinlikle dikkate alınmayacaktır."*³⁴⁵

Mahmud Celaleddin Bey, anlaşılan o ki, *Mecmûa-i İbretnüma'ya* yönelik bir kısım yayında yer alan sataşmalara yanıt vererek Ali Haydar Bey'in durumuna düşmekten çekinmektedir. Fikrimizi

³⁴⁴ *Mecmûa-i İbretnüma*, No: 10, Aralık 1865, s. 3.

³⁴⁵ "İhtar", *Mecmûa-i İbretnüma*, No: 11, Ocak 1866, s. 3-4.

destekler bir diğer durum ise, benzer bir şekilde *Mirat* dergisi ve yayıncısının başına gelen durumdur. *Mirat* dergisinin ilk sayısının neşrini takiben *Mecmûa-i Fünûn*'da bir tanıtım yazısı çıkmış ve bunu takiben iki dergi arasında, *Mecmûa-i İber-i İntibah*'inkine yakın bir ortam meydana gelmiştir. Münif Efendi'nin *Mirat*'a dair biraz küçük görür bir üslupla kaleme aldığı tanıtım yazısından sonra, *Mirat*'ın 3. sayısında Münif Efendi'ye hitaben bizzat kaleme aldığı yazıda Refik Bey, "mütercim-i evvel izzetli Münif Efendi" sözleriyle tanımladığı *Mecmûa-i Fünûn*'un yayıncısının kullandığı dilin küçük görücü bir üslupta olduğundan şikâyet ederek, yine de *Mirat*'ın, *Mecmûa-i İber-i İntibah*'ın uğradığı şiddetli saldırıya karşın daha az şiddetli bir hücumla maruz kaldığından şanslı olduğunu ifade eder ve "... *Hele efendi hazretlerine sorulsa risalemizin Mecmûa-i İber-i İntibah'a olan hakarettten muaf tutulmasını dahi bir iyilik addederler. Galiba bu tutumlar eğitimin yayılmasına olan şiddetli arzu ve hasretten ileri geliyor*" der. Ayrıca eğitime hizmet maksadıyla çıkan bu türden yayınların tarz (iğneleme) ve takbîh'ten (beğenmeme) ziyade, yapıcı yönde eleştiriler üretecek şekilde tetkik edilmesinin daha uygun bir davranış olacağını ima eder. Ardından *Mecmûa-i Fünûn*'da gördüğü bir kısım hataları sıralar.

Mezahip Odası³⁴⁶ memurlarından Mustafa Refik Bey'in matbuat üzerinden dahi olsa Münif Paşa'ya bu nispeten sert bir üslupla verilen cevabı hükümet yetkililerince hoş görülmemiştir. Her ne kadar 3. sayıda yayınlanan bir kısım makaleler, "mabadi var" denilerek yarım bırakılmış ise de, derginin 4. sayısı çıkmamıştır. Hariciye Nazırı Âli Paşa'nın Münif Efendi ile aralarındaki tartışmadan ötürü kendisine *Mecmûa-i Fünûn* için bir tarziye yayınlaması (özür dileme) veyahut dergisini kapatmasını teklif etmesi üzerine Refik Bey, *Mirat*'ın yayını kendi isteğiyle sonlandırmak

³⁴⁶ Mezahip Odası: Hariciye Nezareti'ne bağlı, devletin gayrimüslim unsurları ile ilgili kayıtlarının tutulduğu birim.

durumunda kalmıştır.³⁴⁷ Bunun üzerine Âli Paşa, Refik Bey'in maaşına yapılması bildirilmiş bulunan 75 kuruşluk bir zammın da "Emektar olan odacı İbrahim Ağa'ya verilmesi adalete uygundur" diyerek geri çekilmesine karar vermiştir.³⁴⁸

Dergicilik Sahasında Yeni Girişimler

Sözü geçen bu üç yayın ile başlayan Türkçe dergicilik neşriyatı yavaş da olsa seyrine devam etmiştir. Özel şahıslar tarafından çıkarılan dergilerle birlikte resmî kurumlarca yayınlanan dergiler de birer birer yayına başlamıştır. **Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye**; 1871 yılında Seraskerlik tarafından aylık olarak yayınlanmaya başlamıştır. 1921 yılına kadar bu adla yayınlanan dergi, 1921-1931 yıllarında "Askerî Tıp Mecmûası"; 1931-1949 yıllarında "Askerî Sıhhiye Mecmûası"; 1949-1957 yıllarında "Askerî Sıhhiye Dergisi" adıyla yayınlanmıştır. Her ne kadar 'ceride' adıyla yayınlanmış olsa da dergi formatındadır, nitekim sonrasında ismindeki ceride kelimesinin yerini Mecmûa kelimesi almıştır.

Alaaddin Tevfik tarafından 1873-1874 yıllarında toplam 18 sayı çıkarılan **Dolab** dergisi, maârif, edebiyat, mizah konulu bir yayın olmuştur. Her ne kadar, başlığının altında "ara sıra çıkarılacaktır" ibaresi yer alsa da, dolayısıyla düzenli bir yayın aralığına sahip olmayacağı belirtilmiş olsa da, ayda bir çıkarılmaya çalışılır. Daha önce yayın için başvuru yaptıkları halde izin alamamış oldukları, yönetim değişikliği sonrası (Nisan 1873'de Ahmed Vefik Paşa yerine Maârif Nazırlığına Ahmed Cevded Paşa'nın getirilmiş olması kastedilmektedir kuvvetle muhtemel) Maârif Nezaretinden alabildikleri izin sonrası neşre başlayabildikleri mukaddimeden anlaşılır. 'Seyrül-akmar fi feleki'd-devvar min sırrül-esrar

³⁴⁷ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, İstanbul, Hadika Matbaası, 1295, s. 88.

³⁴⁸ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 345.

fi zillî'l-âlet' adlı eserin de sahibi olan Alaaddin Tevfik Bey'in dışında Halet Bey'in düzenli yazılarının yer aldığı dergi daha çok eğitim konulu yazı ve makaleler yayınlamıştır. Tarih, edebiyat, matematik, biyoloji konulu eğitici yazıların yer aldığı dergide edebiyat ve bilim dili olarak Farsça ve Arapça kelime ve dilbilgisi kurallarından arındırılmış Türkçe kullanımının önemi üzerinde sıklıkla durulur. Derginin yayınına sahibi tarafından kendiliğinden son verilmiştir. Kendi matbaası olmayan ve farklı matbaalar deneyen Alaaddin Tevfik Bey'in derginin basım masrafını karşılayamamış olmasından ötürü Dolab'ın neşrine son verdiği tahmin edilmektedir.

1873 ve 1874 yılları Türkçe pek çok derginin yayına başladığı bir dönem olmuşsa da, bu dergilerin hemen hepsi yalnızca birkaç sayı yayımlandıktan sonra, kendiliklerinden kapanmışlardır. Söz konusu dergiler ilmi, edebî içerikli dergiler olmuştur. **Mirat-ı Vatan** bunlardan biridir. İlim, sanayi, edebiyat, tarih, felsefe ve hatta antropoloji konulu makalelerin yer aldığı ilmi bir dergi olan Mirat-ı Vatan'ın imtiyaz sahibi Hüsnü Bey olup, küçük boyda, 16 sayfadan ibaret ve resimli olarak hazırlanmıştır. 1873 yılında yayınlanan dergi, yalnızca üç sayı çıkabilmiştir. 1873 senesinde yayınına başlanan bir başka dergi **Sandık**'dır. Mehmed Cemil imzasıyla çıkmıştır. Edebiyat, fen, maârif, felsefe, tarih, letaif, garip rivayetler gibi konuları içereceği hemen kapağında belirtilen dergiye, her ne kadar mizah ve garip rivayetler gibi ilgi çekici birkaç sayfa ile eğlence unsuru katılmışsa da, yalnızca tek sayı ile kalmıştır. Aynı yıl Emin Nihad Bey'in imtiyaz sahipliğinde **Asar-ı Perakende** isimli bir başka ilmi, edebî dergi yayına girmişse de, bu dergi de yalnızca iki sayı yayınlanabilmiştir. **Armağan**; M. Arif imzasıyla yayınlanmış bir başka bilimsel yayındır. M. Arif imzasının, *Vatan*, *İstanbul*, *Medeniyet* ve *Musauver Medeniyet*'in imtiyaz sahibi Eğribozlu Mehmed Arif Bey olması kuvvetle muhtemeldir. 1874 yılında yayınına başlanan bu dergi, edebiyat, felsefe,

tarih, coğrafya, fen konularını kapsayacak şekilde hazırlanmışsa da, yalnızca 3 sayı yayınlandıktan sonra kapanmıştır. Talat Bey'im imtiyaz sahipliğinde çıkan **Kasa** isimli derginin yayını yine 1873 senesi itibarıyla başlar. "*Edebiyat, felsefe, tarih, fen, maârif, siyaset, tiyatro ve her türlü letaifden bahseder*" ibaresiyle yayınlanmıştır. 1874 senesinde, 4. sayısıyla neşri son bulur. **Müteferrika** isimli dergi de, 1873 yılında yayınına başlanmış edebî, ilmi bir dergi olup, yalnızca iki sayı çıkabilmiştir. Mehmed Ferid'in imtiyaz sahipliğinde, on beş günde bir çıkmak üzere neşrolunmaya başlanan dergide daha çok felsefe, hukuk ve tarih konuları üzerinde durulmuştur. **Öteberi**; 1873 tarihinde tek sayı çıkabilmiş bir başka bilimsel yayındır. Ali Rıza Bey'in imtiyaz sahipliğinde çıkan dergi, oldukça küçük hacimli ve resimsiz olarak hazırlanmıştır. Fen, ziraat konuları üzerinde çokça durulmuş olup, buna karşın "*Türkçe lisanımız Türkçeleşmelidir*" başlıklı makale dikkat çekicidir. Tüm bu ilmi, edebî dergilerin adetlerine bakıldığında, Alaaddin Tevfik Bey'in ilmi yayınlara yönelik yorumunun pek de hatalı olmadığı anlaşılır. Tabii istisnalar da yok değildir.

Nispeten daha uzun bir dergi **Revnak**, yine 1873'de yayınlanmaya başlamıştır. Nuri Bey sahipliğinde, farklı matbaalarda tab olunarak neşrolunmuştur. Edebiyat, fen, tarih, konuları ile aktüel konular ve hatta küçük bir mizah bölümü barındıran, resimli olarak hazırlanan bu dergi, aksamalarla da olsa 11 sayı yayınlanmıştır. Son sayısı 1875'de çıkmıştır. Derginin ilk sayısında Mirat dergisi yayıncısı merhum Mustafa Refik Bey tarafından kalem alınmış bir yazıya da verilmiştir. **Dağarcık**; Ahmed Midhat Efendi'nin kendi imzasıyla çıkarılmış ilmi, edebî bir dergidir. Matematik, astronomi, biyoloji, tarih, coğrafya, felsefe, edebiyat, dil konularında eğitici-öğretici yazılar yer alan Dağarcık'ın 1872 yılında yayınına başlanmıştır. Dağarcık'ın kapağında yalnızca yıl bilgisi olup, ay ve gün olarak ayrıntılı bir tarih bilgisi yoktur. Yine yayın aralığına dair bir bilgi de yer almaz. Yalnızca nüsha numaraları

belirtilmiştir. Dağarcık, Abdülaziz'in saltanatı sırasında yayınlanmış bir dergi olup, *Bedir* ve *Devir* gazetelerinin kapatılmasının ardından Ahmed Midhat Efendi tarafından yayınına başlanan ve siyasî olmayıp, eğitim amaçlı çıkarılmış bir yayın olsa da, bu sefer Matbaalar Nizamnamesi gereğince neşredilebilmesi için gerekli ruhsat alınmadığı gerekçesiyle 10. sayısından sonra, Mart-Nisan 1873'de yayını hükümetçe sonlandırılmış ve toplatılmasına karar verilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra da Ahmed Midhat Efendi Yeni Osmanlılar grubundan bir kısım gazeteci ile birlikte sürgüne yollanmıştır. **Kırkambar**; Ahmed Midhat Efendi tarafından kendisi Rodos'ta sürgünde bulunduğu sırada Mehmed Cevdet Bey'in imtiyaz sahipliği altında çıkarılmıştır. "Maârif, edebiyat, tercüme-i hal, letaifden bahseder onbeş yirmi günde bir çıkar Mecnûadır" ibaresiyle, 1873-1876 yılları arasında toplam 34 sayı çıkmıştır. 15 günde bir yayınlandığı bilgisi kapağında yer alan Kırkambar'ın tüm kapaklarında yalnızca nüsha numarası ve yılı belirtilmiş olup, ay ve gün bilgisi verilmemiştir.

Mirat-ı Vatan, Sandık, Kasa, Müteferrika, Öteberi, Asar-ı Perakende, Armağan, Revnak, Dolab dergileri de yalnızca basım yılı belirtilerek, gün veya ay bilgisi ya da yayın periyodu dahi belirtilmeden basılmıştır. Sözü geçen bu yayınları 'mevkute' olarak nitelemek ve 'dergi' olarak adlandırmak ne denli doğrudur bu tartışılabilir. Buna karşın dönem itibarıyla henüz dergi, risale, gazete ayrımı yayıncılık sahasına atılan bazı kimselerce dahi netlik kazanmamıştır. Tüm bu adı geçen yayınlar her ne kadar imtiyaz sahiplerince risale (kitapçık) adı altında basılmış olsa da, gerçekte tek bir konuya ilişkin hazırlanmış olmayıp, farklı konularda makale, deneme, inceleme, araştırma gibi yazıların bir araya toplandığı, kapaklı, ciltli, çoğu zaman resimli, herhangi bir yayından bağımsız olarak para karşılığı satılan ve dağıtılan yayınlar olması

nedeniyle³⁴⁹ ve her birinin kapaklarında nüshaların numaraları belirtilmiş olduğundan günümüz ölçütleri düşünüldüğünde dergi olarak adlandırılmaları uygun olur.

T. Ebuzziya imzasıyla çıkan **Muharrir**, Rodos'ta sürgünde bulunan Mehmed Tevfik (Ebuzziya) tarafından, İstanbul'da, Hadika'yı yayınlamasında kendisine yardımcı olan, daha sonra *Sabah* gazetesinin başyazarlığına geçecek Şemseddin Sami Bey aracılığıyla yayınlanmıştır. Bu dergiyi, sürgünde bulunduğu Rodos'tayken hazırlamaya başlayan ve sürgün sonrası dönüşünde de yayınına devam eden Mehmed Tevfik Bey, derginin neşri dolayısıyla kazandığı meblağı sürgün zamanlarında ailesinin geçimini temin maksadıyla kullanmıştır. Ebuzziya adını, sürgüne gönderildiğinde henüz çok küçük olan oğlu Ziya'ya atfen, kendine mahlas seçmiştir. Muharrir dergisinden sonraki tüm yayınlarında da Ebuzziya Tevfik adını kullanmayı tercih etmiştir. Muharrir, dergi formatında çıkmış bir yayındır. Edebiyat, tarih, coğrafya, seyahat, tercüme-i hal, sanayi, ticaret gibi konulardan bahseder aylık Mecmûadır. Namık Kemal'in çalışmaları da bu dergide yer almıştır. Önceleri Tasvîr-i Efkâr matbaasında basılan Muharrir dergisi, daha sonra Sabah gazetesinin hazırlandığı Mihran matbaasında basılmıştır. İlk sayısı Ocak 1876'da çıkan Muharrir'in yayın aralığı düzgün devam etmemiş olup, son sayısı Şubat 1878 tarihlidir.

³⁴⁹ Aşlı Yapar Gönenc, *Türkiye'de ve Fransa'da Dergicilik ve Kadın Dergileri*, İstanbul, İÜ İletişim Fakültesi Yayınları, 2006, s. 7-8.

Sonuç

Devlet adamlarının kamuoyu oluşturma amaçlı olarak başlattıkları Türkçe gazetecilik faaliyetleri, ilk Türkçe gazetelerin neşrinden 30 yıl sonra özel yayınların ortaya çıkmasıyla apayrı bir hüviyet kazanmıştır. Bu 30 yıllık zaman zarfında, Tanzimat-ı Hayriye gereği ülkede devlet kurumları ve uygulamalarında değişiklikler, yenilikler yaşanmış; laik eğitim kurumlarında artış olmuş; sosyal hayatta değişimler hissedilir derecede görülmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde Osmanlı topraklarına yerleşmiş Avrupalılar yoluyla ve Avrupa'ya gönderilen stajyer devlet memurları vasıtasıyla Batı insanı ve kültürüyle halk düzeyinde daha sık temaslar gerçekleşmiştir. Değişen bu yeni ortamda yetişen nesil eskiye oranla daha sorgulayan, araştıran, merak eden, kendini yönetenlere hesap sormaya kendinde hak bulan, cesaretli bir nesil olmuştur. Okuryazar oranı eskiye nispetle az da olsa bir artış göstermiş, Batı dillerinden bir veya birkaçına hakim olup, laik eğitim kurumlarından veya özel eğitimlerden geçen genç bir nesil ortaya çıkmıştır. Bu genç nesil daha çok, Tanzimatla birlikte yönetimde önemli rol oynayan Tanzimat bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev üstlenen kişilerin çocukları arasından çıkmıştır.

Batı dillerinde hazırlanan gazete ve diğer süreli yayınları edip, okuma şansı bulan, basının kamuoyu oluşturma ve yönlendirmedeki önemli rolünü kavrayan bu kesim, yönetimi halk adına denetleme ve eleştirme vazifesini de üstlenmiş bu araçtan Türkiye’de de istifade etme gerekliliğini hissetmiştir. Osmanlı Devleti’nin dönem itibarıyla gerek hakimiyetinde tuttuğu halklardan yana, gerekse Batılı bir kısım devletin kendi üzerinden menfaat paylaşımı emelini güttükleri ve buna göre politikalar belirlemekte olması dolayısıyla oldukça sıkıntılı süreçten geçtiği bir dönemde, yönetimin hatalı gördüğü politikalarını saptayıp, bunlarla ilgili idarî kademeleri uyarmada basından istifade etmişlerdir. Bu yolla kamuoyu desteğini de arkalarına almayı hedeflemişlerdir. Böylece Türkiye özel girişimciler tarafından çıkarılan Türkçe gazetelerle tanışabilmiştir. Bu gazetelerde kullanılan dilin, resmî nitelikli gazetelere göre sade bir Türkçe ile kaleme alınması, haber ve makalelerin resmî bir üslûpla değil de, halk diline yakın bir üslûpla kaleme alınması, toplumun her kesimine hitap eden konuların da bu kitle iletişim araçlarında işleniyor olması, halkın gerek yargıda, gerek diğer devlet kurumlarında, gerek pazarda, gerek okulda, gerek sokakta karşılaştığı zorlukları, sorunlarını dile getirmesi, bunlara ilgili mercilerden çözüm arıyor olması, gazetelere halkın rağbetini artırmış, gazeteler kitlelilik kazanmıştır.

Tanzimat döneminin sonlarına doğru konu bakımından da ayrışan gazete ve dergiler görülmeye başlanmıştır. Gazetelerde yayın aralığı kısalmış, fikir gazetelerinin yanı sıra haber gazeteleri de çoğalmıştır. Kadın, çocuk, mizah, sağlık, ekonomi özelinde yayın yapan gazete ve dergiler, resimli yayınlar neşrolunmuş, konu çeşitliliğiyle birlikte süreli yayınlarda kayda değer bir nicel artış da yaşanmıştır. Yeni baskı ve dizgi sistemleri de yurtdışından sipariş yoluyla Türkiye’ye getirilmiştir. Gazetecilerin duruşmalarına kabul edilmesi de Âli Paşa’nın sadareti döneminde (1869) olmak üzere yine Tanzimat döneminin gazetecilik alanındaki

gelişmelerindendir. İstanbul dışında da, Zevra, Hüdavendigâr, Bosna, Tuna vb. vilayet gazetelerinin dışında özel sermaye ile kurulan gazeteler yayınlanmıştır. Geçimini yalnızca gazetecilik mesleğini sürdürerek sağlayan profesyonel gazeteciler de bu dönemde görülmeye başlanmıştır.

Hususen özel sermaye ile kurulup, hiçbir devlet desteği almadan yayınını sürdüren *Tercümân-ı Ahvâl* ardından *Tasvîr-i Efkâr* gazetelerinin yazar kadrosunun açtığı yolu takip edenlerce Türkçe gazetecilik ilerlemiş, halk gazeteye alışmış, gazeteyi arar olmuştur. Bu alışkanlık durumu Tanzimat döneminin sonlarına doğru, 1870'lerde daha belirgin hale gelmiştir. Sözü geçen iki gazetenin imtiyaz sahipleri ve yazar kadrosu, daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti olarak adlanacak, mutlakî yönetim aleyhtarı, özgürlükçü, eşitlikçi, parlamenter bir idarî sistemi destekleyen aydın bir zümre olup, bu kimseler Tanzimat dönemi boyunca çıkarılan farklı gazetelerde yazarlık yapmışlar ve gazetelerin bir nevi en etkili muhalefet aracı olduğunu topluma somut olarak göstermişlerdir. Dezenformasyona uğratılmış haber ve yorum yazılarının yerini doğru ve tam bilgi içeren haber ve makaleler almış, halk yeri geldiğinde yönetimin zaaflarından haberdar edilmiştir. Bu yolla yönetimin aldığı kararlara halkın da katılımının önü açılmak istenmiştir. Bu dönemde, özellikle muhalif gazeteler aracılığıyla Batıdan bir takım kavram ve düşünceler aktararak, demokrasi anlayışının kamuoyuna mâledilmesine katkıda bulunulmuştur. “Kendimi vatan hizmetkârlığı için bilenlerden olduğumdan ve bu vazifeyi ifaya yazıdan başka kendimce bir vasıta bulamadığımdan, elimde kalem tutmaya kudret hissettiğim günden beri gazeteciliğe ihtiyar ettim” (İbret, No:97) diyen Namık Kemal ve İbrahim Şinasi, Agâh Efendi, Ali Suavi, Ziya Paşa, Sağırhmetoğlu Mehmed Bey, Menapirzade Nuri Bey, Kayazade Reşad Bey, Suphi Paşazade Ayetullah Bey, Ebuzziya Tevfik, Kemalpaşazade Said Bey, Recaizade Mahmud Ekrem Bey, Ahmed

Midhat Efendi, Ali Efendi, Teodor Kasap Efendi, Şemseddin Sami, Çaylak Tevfik, Hasan Suphi, Lehli Hayreddin ve diğerleri gazeteciliği bir kamu görevi olarak addetmiş, kitap kültürüne uzak halkın, en azından gazeteler yoluyla dünya ve ülke gündemine dair bilgilenmesinin yolunu açmıştır.

Kamuoyu oluşturma, denetim, eleştiri, haber verme işlevlerinin yanı sıra basının eğitim işlevinden de Tanzimat döneminde ziyadesiyle faydalanılmıştır. Halkın yeni usûlde eğitime teşvik edilmesi için basına çokça başvurulmuştur. Çağdaş eğitimin gereği, yararları, eğitilmiş olmanın yalnızca okuryazar olmak anlamına gelmediği, meslek edinmenin yolları, önemi, bireyin kendisi ve devletin geleceği açısından uzmanlaşmanın ehemmiyetine dair ufuk açıcı yazılar yayınlanmıştır. Bireylerin devlete karşı yükümlülükleri, bireylerin şahsî ve siyasî hakları, yönetim biçimleri ve işleyiş yapıları gibi konularda sade Türkçe ve yalın bir anlatımla kamuoyunun aydınlatılmasına çalışılmıştır. Eğitilmiş bireylerin devlete karşı yükümlülüklerini bildiği kadar haklarını da bilerek ve devletin içinde bulunduğu ulusal ve uluslararası ekonomi politik şartlarına dair bilgi sahibi olarak siyasî yaşama dahil olması hedeflenmiştir. Böylelikle, yönetim biçiminin değiştirilmesi talebinin sınırlı bir zümreyle kısıtlı almayıp, geniş kitlelerce de destek bulması sağlanabilecektir. Kamuoyunun gücünün farkındalığıyla hareket eden Tanzimat döneminin bu öncü gazetecilerince, bireylerin de kamuoyunun gerçekte ne denli etkin bir güç olduğunun anlaşılabilmesi için de dönemin gazetelerinde aydınlatıcı yorum yazıları kaleme alınmıştır. Umumi eskârın yönetim kademeleri üzerinde kayda değer bir baskı unsuru olduğu çeşitli örneklerle sık sık açıklanmıştır. *Muhbir* gazetesinin, halk üzerindeki etkisinden rahatsız olan hükümetin gazetenin başyazarını sorgusuz sualsiz tutuklayıp sürgün ettiği, yine Londra baskılarının Türkiye'ye sokulmaması için elinden gelen tüm tedbirleri aldığı, keza *Hürriyet* gazetesi için de benzer tedbirlere başvurduğu

belirtilerek, gazetelerin ve kamuoyunun gücünün önemine işaret edilmiştir. Bu türden örnekler özellikle Yeni Osmanlıların yurtdışı yayınlarında sıklıkla göze çarpmaktadır.

Birçoğu Yeni Osmanlılar grubuna dail olan veya gruba dahil olmayıp da bu cemiyetin amacı ve faaliyetlerine sempatiyle yaklaşan dönemin gazetecilerince toplumun siyasi yaşama katılımı desteklenmiş, haber seçimi, özgün makaleler hep bu doğrultuda belirlenmiştir.

Tanzimat dönemi gazete ve dergilerinde sade Türkçe kullanımına büyük önem verilmiş, İbrahim Şinasi ile başlatılan bu akım Ali Suavi Efendi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmed Midhat Efendi, Teodor Kasap, Şemseddin Sami, Basiretçi Ali Efendi gibi yazarlarca da desteklenmiştir. Osmanlıcanın Arapça ve Farsça kelime ve dilbilgisi kurallarından olabildiğince arındırılması, Türkçe karşılığı olan kelimeler varken yabancı kökenli kelimelere başvurulmaması yoluna gidilmiş ve dönemin aydınlarına da gazete ve dergiler vasıtasıyla bu yönde telkinde bulunulmuştur. Sade Türkçe kullanımı yoluyla hem halka iletmek istenen mesajların daha kolaylıkla anlaşılması ve istenen etkiyi yaratması sağlanabilecek, hem halkın okuma alışkanlığı kazanması sağlanabilecek, bu sayede gazetelerin satış rakamları yükselecek bu da reklam ve ilan gelirlerine olumlu anlamda yansıtacaktı ki, bir yerde gazetelerin sermaye sahipleri de yatırımlarının karşılığını alabilecekti. Dolayısıyla gerek sermayedar, gerek daha geniş kitlelere seslenebilme imkânı bulan yazarlar, gerekse halk bu işten tatmin olabilecekti.

Ancak gazetelerin kitlesellik kazanmasıyla birlikte tıpkı çok önceleri Batıda yaşanan süreç Osmanlıda da yaşanmış, resmî denetim mekanizmaları derhal yürürlüğe sokulmuştur. Buna rağmen muhalif sesler susturulamamıştır. Yurtdışından dönüş sonrası yeni yayınlar neşre sokulmuş, ancak bunların da yayınları tatil cezalarıyla sık sık kesintiye uğratılmış, ardından ruhsatları lağv edilmiş,

yazarları kalebentlikle sürgün edilmişlerdir. Çıkan afla geri dönüşlerinde yeniden çeşitli gazetelerde yazmışlarsa ve hatta Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimler, Anayasa taslağı hazırlamakla görevlendirilmiş komisyonlarda yer almışlarsa da, bu ılıman siyaset kısa sürmüş, Midhat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimler çeşitli sebepler ileri sürülerek yeniden İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır. Ama bundan önce Kanun-i Esasinin yürürlüğe konması gerçekleşmiş ve yıllarca peşinden koştukları millet meclisi açılmış, meşrutî sistem tatbik olunabilmiştir. Zoru başarmışlar, yüzyıllar boyunca mutlakî sistemle yönetilen bir İmparatorlukta idarî sistemin değişimi için gerekli baskı ortamını oluşturabilmişlerdir. Bunda yüzyüze iletişimin yanı sıra, kitle iletişim araçlarından önemli oranda istifade etmişlerdir. Ancak bu kısa süreli hürriyet ortamının ardından, yine eski sisteme geri dönmüştür.

Eskinin neredeyse tüm muhalif gazetecileri II. Abdülhamid döneminde ya sarayda bir vazife ile görevlendirilerek yakın takipte tutulmuş veya sürgün edilmiştir. Teodor Kasap Efendi, *Hayal* gazetesinde basın sansürünü eleştiren bir karikatür yayınladıktan sonra yargılandığı mahkemece 3 yıl hapis cezası aldıktan sonra, kefaletle serbest kaldığı sırada yurt dışına kaçmış, V. Murad'ın destekçilerinden olan Ali Şefkati ile birlikte önceden İstanbul'da yayınladığı, ancak hükümetçe kapatılan *İstikbal* gazetesini burada çıkarmıştır. Daha sonra affolunarak İstanbul'a dönmesine izin verilmiş ve mabeyn kütüphanesinde görevlendirilmiş, II. Abdülhamid için polisiye romanlar çevirmek durumunda kalmıştır. Namık Kemal, 1876 yılında bir mecliste Abdülhamit'in aleyhinde, memlekette istibdadın onun şahsında devam ettiği, hal'edilecek olursa vatanın saadet ve selamete kavuşacağı yönünde bazı ağır sözler söylediği iddiasıyla, bir jurnalcinin ihbarıyla tutuklanmış, 5,5 ay İstanbul'da bir cezaevinde tutuklu kaldıktan sonra Midilli'de ikamete memur edilmiştir. Bâlâhğa (bir nevi mülki rütbe) çıkmış yani neredeyse Vezir olacak rütbeye gelmişse de gazetelere yazması

engellenmiştir.³⁵⁰ Ziya Paşa vezir olmuş, sonra Adana Valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmış, gazetelere yazı göndermemesi için sıkı takibe alınmış; Ebuzziya her ne kadar matbaacılığa özeniyor ise de üla evveli rütbesi ile Şura-yı Devlet azasından, ayrıca da has hazineden maaş sahibidir, ancak eski muhalif kimliğiyle gazetecilik yapamaması için tüm dikkatler üzerinde toplanmıştır.³⁵¹ Ayetullah Bey görevli olarak bulunduğu Erzincan'da tifoya yakalanıp vefat etmiş (1878), Mustafa Refik çok erken koleradan yaşamını yitirmiş (1865), Mehmed Bey henüz 31 yaşındayken (1874) akciğer kanserinden hayata veda etmiş, Ali Suavi Efendi 1878 yılında V. Murad'ı tahta geçirmek gayesiyle tertip ettiği Çırağan Baskını sırasında öldürülmüştür. Basiretçi Ali Efendi uzun süre tutuklu kaldıktan sonra, sürgün edilmiş, Filip Efendi'nin *Vakir*'i zor şartlar altında yayını sürdürmek zorunda kalmıştır. Ziya Paşa, Reşad, Nuri, Şemseddin Sami, Ekrem, Said Beyler II. Abdülhamid'in kendilerine lâıyk gördüğü çeşitli memuriyetlerle sıkı denetim altında tutulmuştur.

İsimleri geçen ya da geçmeyen Tanzimat dönemi gazetecilerinin girişimleriyle ve çalışmalarıyla Türk insanı gazete ve dergiyle tanışmış, onlara alışmış ve bu yararlı araçlardan istifade etme imkânı bulmuş; anayasa, millet meclisi, parlamenter sistemle tanışabilmişlerdir. Bu dönemde yürütülen mücadele, yetişmekte olan nesillere ilham vermiş, bilindiği üzere ikinci kez meşrutiyetin ilanının sağlanabilmesi için gerekli kamuoyu desteğinin temini maksadıyla Jön Türkler olarak adlanan, hürriyetçi, meşrutiyet taraftarı gençler tıpkı Yeni Osmanlıların yaptığı gibi basından birinci araç olarak faydalanmışlardır.

³⁵⁰ Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, s. 118 (Çapanoğlu'nun, Namık Kemal'i cezaevinde ziyarete giden dostu Mustafa Reşit'in röportajından).

³⁵¹ Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, s. 81.

Kaynakça

Kıtap, Makale, Tez ve Belgeler

- ADIVAR, Abdülhak Adnan: *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970.
- AFYONCU, Erhan: "İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler", *Belleten*, LXV, sayı: 243 (Ağustos 2001), s. 607-622.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Maruzat)*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2010.
- AHMED MİDHAT EFENDİ, *Menfa/Sürgün Hatıraları*, Yay. Haz. Handan İnci, İstanbul, Arma Yayınları, 2002.
- AND, Metin: *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970.
- _____ *Osmanlı Tiyatrosu: Kuruluşu, Gelişimi, Katkısı*, Ankara, AÜ DTCTF, 1976.
- ANTEL, Sadrettin Celal: *Tanzimat Maârifî*, İstanbul, Maârif Vekaleti Yayınları, 1940.

- ASNA, M. Alaeddin: "Takvîm-i Vekâyî'nin 100. Yılında Türk Gazeteciliğinde Mülkiye'nin Yeri", *Mülkiye Dergisi*, Kasım-Aralık 2002, XXVI, No: 237.
- AYDOĞAN, Bedri: "Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII, sayı: 12 (2003), s. 15-28.
- AYVERDİ, Sâmîha: *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1966.
- AYVERDİ, Sâmîha: *Arkamızda Dönen Dolaplar*, İstanbul, Kubbealtı, 2007.
- BALDINI, Massimo: *İletişim Tarihi*, Çev. Gül Batuş, İstanbul, Avcıol Basım Yayın, 2000.
- BALDWIN, Tamara Kay: "Newspapers in Europa after 1500", *The Function of Newspaper in Society: A Global Perspective*, Ed. Shannon E. Martin & David A. Copeland, Praeger Publishers, USA, 2003.
- BASİRETÇİ ALİ EFENDİ, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekâyî-i Mühimme*, Haz: Nuri Sağlam, İstanbul, Kitabevi, 1997.
- _____, *İstanbul Mektupları*, Haz: Nuri Sağlam, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001.
- BAŞKUT, Cevat Fehmi: *Gazetecilik Dersleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Gazetecilik Ens. Yayınları, 1966.
- BAYKAL, Hülya: *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Afa Matbaacılık, 1990.
- BERKES, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, YKY, 2008, s. 200.
- BOA, İrade, Dahiliye, 19/B /1260 (Hicrî), Dosya No: 26, Gömlek No:1239
- BOA, İrade, Dahiliye, 28/S /1301 (Hicrî), Dosya No: 904, Gömlek No:71835.
- BRIGGS, Asa ve Peter Burke: *Medyanın Toplumsal Tarihi*, Çev. İbrahim Şener, İstanbul, İzdüşüm Yayınları, 2004.

- BUDAK, Ali: *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devrinden Tanzimat'a Yenileşme*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2008.
- COPELAND, David A.: "Newspapers in the Americas", *The Function of Newspaper in Society: A Global Perspective*, Ed. Shannon E. Martin & David A. Copeland, Praeger Publishers, USA, 2003.
- ÇAKIR, Hamza: "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahî Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 15 (2006), s. 161-172.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman: "1,5 metre boyunda gazete", *Hafta*, 1 Ağustos 1952, sayı:149.
- _____, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, İstanbul, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, 1962.
- DERİNDERE, M. Nihat: "Meşrutiyet döneminde seçimler ve Meclis-i Mebusan, Köprü, No: 65, Kış 1999, s. 1-13.
- DEVELLIOĞLU, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 13. bs., Ankara, Aydın Kitabevi, 1996.
- DOĞAN, İlyas: "Tanzimat sonrası Osmanlı aydınlarında çağdaşlaşma sorunu ve arayışlar", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi: (7-9 Nisan 1999) Bildiriler*, Haz. Aladdin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan, Konya, 2001.
- DOĞRAMACIOĞLU, Hüseyin: "Namık Kemal'in Diyojen Gazetesindeki Mizahî Yazıları Üzerine", *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, VII, sayı: 1 (kış 2012), s. 935-951.
- EBUZZİYA TEVFİK, *Salname-i Hadika*, İstanbul, Hadika Matbaası, 1295, s. 68.
- _____, *Yeni Osmanlılar*, Haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2006.

- EMİL, Birol: "Namık Kemal'in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet-Medeniyet-İrade", *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, MÜ Fen Edebiyat F. Yayınları, 1989, s. 11-24.
- ERTUĞ, Hasan R.: *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1955.
- _____, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları, 1970.
- GERÇEK, Selim Nüzhet: "Fransızca Takvimi Vakayı: Le Moniteur Ottoman", *Yeni Türk Mecmûası*, sayı: 3 (Birinci Kanun 1932), s. 225-233.
- _____, *Türk Gazeteciliği*, İstanbul, İstanbul Matbuat Cemiyeti Yayınları, 1931.
- _____, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul Devlet Matbaası, 1939.
- _____, *Türk Matbuatı*, Haz. Ali Birinci, Ankara, Gezgın Kitabevi, 2009.
- GÖNENÇ, Aşlı Yapar: *Türkiye'de ve Fransa'da Dergicilik ve Kadın Dergileri*, İstanbul, İÜ İletişim Fakültesi Yayınları, 2006.
- GÜMÜŞ, Musa: 1848 İhtilalleri Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Sığınan Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Modernleşmesine Etkileri, Gazi Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- HASLİP, Joan: *Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamid*, Çev. Nusret Kuruoğlu, İstanbul, Toket Matbaası, 1964.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin: "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993, s. 334.
- *İngiliz Basını*, Haz. British Information Services, The Curwen Press Ltd, 1961.
- İNUĞUR, M. Nuri: *Basın ve Yayın Tarihi*, 2. bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982. - İnuğur, M. Nuri: *Basın ve Yayın Tarihi*, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 1993.

- İSKİT, Server: "Fransız-Alman Harbi Sayesinde Matbaa Kuran Bir Gazete: Basiret", *Hürriyet Aylık Ek*, No: 16, Yıl: 2, Nisan 1968.
- _____, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başbakanlık Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.
- JELTYAKOV, A.D.: *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, Ankara, Basın Yayın Gn. Md. Yayınları, 1979.
- KABACALI, Alpay: "İlk Özel Gazete: Tercümân-ı Ahvâl", *Bizim Gazete*, 2 Kasım 2002.
- _____, *Türk Basınında Demokrasi*, 2. bs., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, 12. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1995.
- KAHRAMAN, Kemal: *Ziya Paşa*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2001.
- KAYNAR, Reşat: *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara, TTK Yayınları, 1985.
- KOÇAK, Dilek Özhan: "Türk Entelijensiyasının Filizlendiği Kurum: Tercüme Odası", *Tercümân-ı Ahvâl'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Belkas Ulusoy, İstanbul, İstanbul Üni. İletişim Fak. Yayınları, 2010, s. 35-52.
- KOLOĞLU, Orhan: "Girit'te Türkçe Basın", *Tarih ve Toplum*, sayı: XLVIII, Aralık 1987, s. 9-12.
- _____, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987.
- _____, *İlk Gazete İlk Polemik*, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1989.
- _____, *Miyop Çörçil Olayı: Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Ankara, Yorum Yayıncılık, 1986.
- _____, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, İstanbul, Müteferrika, 1998.
- _____, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010.

- _____, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006.
- _____, *Takvimi Vakayı: Türk Basınında 150 yıl 1831-1981*, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1981.
- KORAY, Enver: "Yeni Osmanlılar", *Belleten*, C.XLVII, sayı: 186 (Nisan 1983), Ankara, TTK, s. 563-582.
- LEWIS, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, 3. bs., İstanbul, arkadaş Yayınları, 2009.
- *Maraş Meşhurları*, Haz. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009.
- MEVSİM, Hüseyin: "19. Yüzyıl Bulgar Uyanış Çağı ve Bulgar Kitapları Dergisi (1858-1862)", *Kritik*, sayı: 2 (Güz 2008), s. 184-198.
- ORAL, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi*, I, Ankara, Yeni Adım Matbaası, 1967.
- ORTAK, Şaban: "Türkiye'de millet iradesi prensibinin savunucularından İnkılâb'çı Mehmed Bey", e-dergi.atauni.edu.tr, III, sayı: 1 (2000), s. 245-263.
- SABEV, Orlin: *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2006.
- SAKAOĞLU, Necdet: "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, II, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 478-484.
- SERBEST, Murat Bürkan: "Osmanlı'da Ermeni Katolik Kilisesi ve Toplumu", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, III, Haz. M. Metin Hülagü vd., Kayseri, Erciyes Ü. Yayınları, 2007, s. 271-279.
- SEYFELİ, Canan: "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2 (2011), s. 157-190.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet: "1871 Vilâyet Nizâmnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, V, sayı: 5 (Eylül 1996), s. 89-103.

- Şapolyo, Enver Behnan: *Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara, 1971.
- ŞEKER, Şemsettin: *Sadık Bir Muhalif: Yeni Osmanlılardan Menapirzade Nuri Bey*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.
- ŞENEL, Alâeddin: *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.
- Şinasi, Haz. Hikmet Dizdaroğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, 1970.
- TANSEL, Fevziye Abdullah: *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1967.
- TEKDEMİR, Aziz: "Osmanlı Devleti'nde İlk Ticarî Gazete: Ceride-i Ticaret", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII, No: 1, Haziran 2011, s. 209-221.
- TEKELİ, İlhan: "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 456-475.
- TOPUZ, Hıfzı: *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- TOROS, Taha, "Fransız ordusunda bir Jöntürk", www.antigazete.com, 20 Nisan 2010.
- TÖKİN, Füzûzan Hüsrev: *Basın Ansiklopedisi*, y.y., 1963.
- TUNALI, Ayten Can: "Ceride-i Askeriye'nin Tarih Araştırmalarındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV, No: 37, 2005, s. 195-211.
- _____, "Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın Valiliği döneminde eğitim-öğretimde düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XLVI, 1 (2006), s. 137-151.
- WRIEDT, Markus: *"Luther's Theology" in The Cambridge Companion to Luther*, New York, Cambridge University Press, 2003.
- UĞURLU, Mehmet Cemil: "14 Mart Tıp Bayramı'nın Düşündürdükleri", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmûası*, L, No: 1, 1997, s. 1-5.

- ULUSOY NALCIOĞLU, Belkıs: *İlk Türkçe Çocuk Gazetesi: Mümeyyiz (1869-1870)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006.
- WILLAMS, J. B.: "The First English Newspaper", *Notes and Queries*, s. 11-12, 1914, s. 341-342.
- YALTKAYA, M. Şerefettin: *Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler*, İstanbul, Maârif Vekaleti Yayınları, 1940.
- YAZICI, Nesimi: "İlk Türkçe Gazetemiz Takvimi Vakayı ile İlgili Düşünceler", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Ankara, TTK, 1990, s. 220-223.
- _____, "Tanzimat döneminde ekonomi basını: Takvim-i Ticaret", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX, 1999, s. 55-68.
- _____, "Vekâyî-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, No: 2, 1991, s. 267-278.
- YAZIKSIZ, Necip Asım: *Kitap*, Haz. Türker Acaroğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- YERLİKAYA, İlhan: *Basiret Gazetesi*, Van, Yüzüncü Yıl Ü. Yayınları, 1994.
- YÜREGİR, Orhan Remzi: *Gazete ve Gazeteci*, Ankara, Mars Matbaası, 1969.
- ZİYAD EBUZZİYA, Şinasi, Yay. Haz.: Hüseyin Çelik, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Taranan Gazete ve Dergiler

- Armağan
- Asar-ı Perakende
- Asır
- Ayine-i Vatan
- Basiret
- Bedir
- Cüzdan
- Çaylak
- Çingiraklı Tatar
- Dağarcık
- Devir
- Diyojen
- Dolab
- Geveze
- Hadika
- Hakâyıku'l Vekâyî
- Hayal
- Hurriyete
- Hûlasat-ül Efkâr
- İbret
- İnkılâb
- İstanbul
- İstikbal
- İttihad
- İttihad (A. Midhat Efendi)
- Kahkaha
- Kamer
- Kasa
- Kevkeb-i Şarki
- Kırkambar
- Latife
- Le Mukhbir
- Letaif-i Asar
- Mecmûa-i Fünûn
- Mecmûa-i İber-i İntibah
- Mecmûa-i İbretnûma
- Mecmûa-i Maârif
- Meddah
- Medeniyet
- Memalik-i Mahrusa
- Mirat
- Mirat-ı Vatan
- Muharrir
- Muhib
- Muhib
- Mümeyyiz
- Müteferrika
- Öteberi
- Revnak
- Sadakat
- Sandık
- Selamet
- Shhatnûma
- Sirâc
- Şafak
- Şark
- Takvim-i Ticaret
- Tasvîr-i Efkâr
- Terakki
- Terakki: Muhadderat için gazetedir
- Tercümân-ı Ahvâl
- Tiyatro
- Ulûm
- Utarid
- Vekâyî-i Zabtiye
- Vatan

İnternet Kaynakları

- “Areopagitica; A Speech of Mr. John Milton for the Liberty of Un-licenced Printing, to the Parliament of England”, http://www.dartmouth.edu/~milton/reading_room/areopagitica.
- “İstanbul Basın Tarihinde (1830-1914) Rum Yayıncı ve Gazeteciler”, <http://hyetert.blogspot.com/2012/10/istanbul-basn-tarihinde-1830-1914-rum.html>
- http://german.about.com/od/readinggerman/a/fraktur_2.htm
- <http://www.darussafaka.k12.tr/tr/index.php/dacka/kilometre-taslarimiz>
- www.tcdd.gov.tr.

Dizin

A

Abdullah Zühdü 68
Abdurrahman es-Safedî 45
Abdurrahman Subhi Paşa 177
Abdülhak Hamid 142, 326
Abdülhamid II. 368
Agâh Efendi 94-97, 99, 109, 132,
139, 155, 175, 176, 178, 180, 193,
220, 224, 230, 409
Ahmed Cevdet Paşa 368
Ahmed Efendi 45, 370
Ahmed Midhat Efendi 13, 142, 272,
308, 309, 318-321, 326, 333, 350,
375, 376, 403, 410, 411
Ahmed Rasim 67, 68, 246, 375
Ahmed Rifat 394
Ahmed Hamdi Tanpınar 179
Akif Paşa 65
Alaaddin Tevfik Bey 402, 403
Aleksan Sarrafyan 297, 306
Alexandre Blacque 50, 53
Alexandre Dumas Pere 325
Alfred Churchill 68
Ali Fuad Bey 356
Ali Haydar Bey 174, 384-386, 398,
399
Ali Raşid Efendi 240

Ali Rıza Bey 403

Ali Suavi 103, 131, 133, 135-145,
148, 149, 152, 155, 167, 170, 175,
176, 178, 181-183, 185-191, 197,
214, 217, 220, 222, 224, 230, 244,
271, 273, 274, 278, 305, 331, 374,
409, 411, 413

Ali Şefkati 353, 412

Alpay Kabacalı 100, 275, 306

Alphonse de Lamartine 109

Andon Efendi 255, 256, 258

Anibale Capelo 25

Antuan 257, 258, 259, 261, 263,
265, 304, 336

Arnold Pannartz 76

Asar-ı Perakende 402, 404

Asım Bey 131, 172

Asır 106, 251, 289, 290, 324

Aubert Dubayet 41

Avisa Relation oder Zeitung 17, 28

Aviso 28

Avisi 22

Avram Galanti 72

Ayine-i Vatan 165, 225, 227, 229,
243, 303

B

Baba Tahir 68

Babiâli 53-55, 67, 117, 122, 148, 150,
154, 164, 175, 187, 189, 190, 195,
202, 204-206, 210, 212, 220, 238,
254, 265, 273, 361, 362, 367, 380,
382, 392, 394

Bab-ı Seraskeri 55, 78, 283

Basiret 106, 134, 177, 258, 260,
271-278, 320, 335, 337, 343, 344,
356, 360-362, 366, 370, 372, 375,
376, 378

Bedir 307, 309, 320, 321, 404

Benjamin Day 38

Benjamin Haris 37

Beyazıt Rüştiyesi 173

Bosna 78, 98, 103, 221, 236, 367,
369, 409

Bulgar Eksarhhanesi 330

Bulletin des Nouvelles 41

C-Ç

Carbonari Derneği 175

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye 292,
379, 380, 383, 398

Cemiyet-i Kitabet 384, 385, 386,
388, 399

Ceride-i Askeriye 145, 159, 282, 299,
309, 320

Ceride-i Ticaret 299, 301

Charles I. 26, 33, 34

Charles II. 34

Charles Tricon 49

Conrad Sweinheim 76

Constitution 132

Correspondence 124

Courant out of Italy, Germany etc
33

Courrier d'Orient 125, 126

Cüzdan 175, 288, 310-314, 316, 371

Çaylak 290, 344, 362, 363, 410

Çingiraklı Tatar 325, 333, 335, 337,
340-343, 348

D

Dağarcık 308, 309, 403

Dahiliye Nezareti 385

Daily Courant 30, 35, 92

Daily Mail 36

Daimi Meclis-i Maârif 83

Damat İbrahim Paşa 77, 114

Daniel Defoe 35

Dârülfünûn 83, 86, 116, 382

Dârülmaârif 83

Dâr-ül-muallimât 86

Dâr-ül-muallimîn-i sıbyan 85

Dârüşşafaka 85, 283, 284, 285,
294

David Urquhart 170

Defter-i Hakani Kalemi 177

Dersaadet Yoklama Kalemi 134

Derviş Ahmed Efendi 45

Devir 307, 309, 318, 320, 321, 404

Diplomatic Review' 170

Diran Kelekyan 68, 375

Diyojen 175, 258, 259, 307, 323-333,
337, 341-343, 348, 350, 351

Dolab 401, 404

E

Ebuzziya Tevfik 13, 65-68, 131, 133,
138, 142, 149, 167, 169, 172, 173,
175, 177, 181, 220, 223, 224, 226,
227, 230, 240, 241, 244, 250, 255,
257, 259, 260, 283, 285-289, 291,
293, 294, 298, 305, 306, 307, 309-
312, 316, 317, 326, 327, 335, 374,
401, 405, 409

Edward III. 22
 Einkommenden Zeitungen 30
 Einlauffende Nachricht von Kriegs-
 und Welthändeln 30
 el-Cevâib 148
 Ellenika Kronika 48
 Enderun-ı Hümâyûn 78, 81, 174,
 271
 Engizisyon Mahkemeleri 18
 Enverî Efendi 300
 Enver Koray 177, 179
 Erkan-ı Harbiye Umumi Nezareti
 299
 Esad Efendi 55, 103, 375
 Esseyid Ahmed Kemal 149

F

Fâris eş-Şidyâk 148
 Fatih Efendi 45
 Fazl Bey 173
 Fener Rum Patrikliği 330
 Ferdinand de Lesseps 206
 Fevaid-i Osmaniye Şirketi 95
 Foreign Affairs Committees 170

G

Galileo 29
 Gazettanti 23
 Gazette Française de Constantinople
 41
 Gedenck Wurdige Zeitung 29
 Genike Efimeris tis Hellados 48
 George III. 27
 Georges Finley 47
 Georges Newnes 36
 George Veseler 33
 Gerson 72

Geveze 342, 361
 Gheorghe Ganesco 170
 Gustav Adolf 28, 33
 Gümrük İdaresi 174, 384

H

Hadika 66, 106, 133, 138, 175, 177,
 226, 227, 240, 241, 244, 250, 255-
 257, 259, 279, 281-289, 291, 293,
 305, 307, 310-313, 317, 321, 333,
 335, 355, 371, 374, 401, 405
 Hakkı Bey 308-310, 318, 333, 350,
 388, 389, 390
 Hariciye Mektubi Kalemi 177
 Hariciye Nezareti 49, 53, 54, 63,
 161, 163, 272, 306, 349, 350, 380,
 390, 400
 Harvard College 37
 Hasan Fehmi Paşa 303
 Hasan Ratib Efendi 45
 Hasan Refik Ertuğ 27, 164, 254
 Hasan Suphi Efendi 99
 Hason Efendi 331
 Hattat Deli Osman 78
 Hayal 325, 342-346, 348-352, 354,
 356, 378, 412
 Henry VI. 22
 Hoca Nasrullah (Nasrî) 45
 Hoja Volante 37
 Hurriyete 194
 Hüdavendigâr 409
 Hülasat-ül Efkâr 255, 256, 258-261,
 263, 265, 336, 337, 341
 Hülya Baykal 252, 254
 Hüseyin Vasfi Paşa 174, 217, 223
 Hüsnü Bey 402

I-İ

- İbrahim Edhem Paşa 352, 370
İbrahim Müteferrika 72, 77, 79
İbret 173, 175, 287, 288, 293, 297,
306-309, 312, 313, 317, 320, 330,
333, 335, 371, 409
İmparatoriçe Eugenie 207
İnkılâb 174, 178, 179, 217, 218, 220,
223
İstanbul 14, 20, 21, 24, 25, 27, 28,
41, 43, 47, 49, 53, 55, 57, 61-63,
65, 66, 68, 69, 72, 73, 77, 81, 82,
84, 85, 95, 100, 103, 107, 109, 113,
115, 117, 119, 125, 130, 133, 134,
143, 145, 146, 148, 149, 152, 154,
160, 167, 173, 175, 177, 181, 190-
193, 204, 206, 207, 213, 219, 221,
223-225, 227, 230, 231, 239, 241,
244, 252, 255, 258, 271-274, 278,
284, 287, 290, 293, 295, 297, 298,
300, 301, 303, 305-307, 309-311,
313, 321, 325-327, 330, 331, 334,
339, 341, 343, 347, 348, 351, 353-
356, 359, 361, 363, 367-369, 371,
372, 375, 377, 380, 383, 384, 390,
401, 402, 405, 409, 412
İstikbal 223, 305, 353, 361, 377,
378, 412
İttihad 174, 215, 217, 223, 375, 376

J

- James Gordon Bennet 38
Jean Pietri 172, 179
Jérémie Krasser 22
Johann Carolus 28
Johann Neumeister 76
John Campbell 37
John Milton 26, 34
John Walter 27

- John Wilkes 34
Joseph Sakakini 172
Journal de Paris 30, 32, 132
Journal de Smyrne 41, 53
Journal d'Orient 42

K

- Kadri Bey 381
Kahkaha 356-359
Kamer 304
Kasa 403, 404
Kâşif Efendi 45
Kaya Bilgegil 217
Kevkeb-i Şarki 297
Kırkambar 404
Kritiki Efimeri 46

L

- La France 132
La Liberté 170, 178
La Reforme 42
Latife 359
Laurence Minot 22
Le Baron de Varennes 53
Le Mukhbir 148, 182, 185, 186,
188
Le Phare du Bosphore 42
Le Smyrnéen 41, 50
Le Spactetaur Oriental 41, 49
Letaif-i Asar 251, 289, 307, 324
Levant Herald 42, 146
Levant Times Shipping Gazette 42
Lisan-i Sıdk 255, 257-259

M

- Maârif-i Umumiye Nezareti 63
Maârif Nezaret-i Celilesi 239

- Mahkeme-i Kebire-i Merkeziye 287, 306
 Mahmud II. 49, 62, 78, 180
 Mahmud Celaleddin Bey 388, 399
 Mahmud Nedim Paşa 174, 177, 224, 238, 274, 275, 293, 305, 306, 319, 350, 365, 367, 370, 375, 384
 Maliye Nezareti 271
 Manzume-i Efkâr 240
 Marshall McLuhan 135
 Martin Kranz 76
 Martin Luther 18, 19, 30
 Matbaa-i Amire 78, 99
 Matbuat İdaresi 261, 264, 274, 328, 329, 365, 374
 Matbuat Kalemi 149, 239, 328
 Matbuat Müdürlüğü 162, 163, 240, 306
 Meclis-i Âli 176, 201
 Meclis-i Hâss-ı Vükelâ-ı Fehâm 159
 Meclis-i Maârif-i Umumiye 96, 159
 Meclis-i Sıhhiye 173
 Meclis-i Vâlâ 103, 118, 149, 152, 191, 199, 201, 221, 385, 386, 388, 399
 Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası 388
 Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye 118, 199, 201
 Mecmûa-i Fünûn 145, 159, 162, 299, 355, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 397, 398, 400
 Mecmûa-i İber-i İntibah 145, 159, 174, 384-388, 390, 397, 398, 400
 Mecmûa-i İbretnüma 388, 389, 399
 Mecmûa-i Maârif 244, 360, 373, 376
 Meddah 360
 Medeniyet 186, 303, 307, 402
 Mehmed Arif Bey 226, 227, 303, 402
 Mehmed Cemil 402
 Mehmed Necip Paşa 174
 Mehmed Nuri Efendi 68
 Mehmed Şerif Bey 99
 Mehmed Şevki Bey 381
 Mehmet Süreyya Bey 63
 Mekâtib-i Umumiye Nezareti 83
 Mekteb-i Harbiye 81, 84, 299
 Mekteb-i Mülkiye 85
 Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) 85
 Mekteb-i Tıbbiye 81, 84, 95
 Memalik-i Mahrusa 258
 Memorial 132, 191, 192
 Menanti 23, 25
 Mısırlı Raşid Paşa 326
 Mızka-ı Hümayûn 174
 Michael Friburger 76
 Midhat Paşa 103, 211, 228, 306, 307, 319, 352, 367-370, 376, 389, 412
 Mihalaki Efendi 355
 Mihran Efendi 374
 Mirat 99, 159, 174, 390-398, 400, 402-404
 Mirat-ı Vatan 402, 404
 Mizancı Murad 373
 Moniteur 53, 54, 55, 127, 132, 301
 Morning Cronicle 27
 Morning Herald 38
 Muharrir 374, 405
 Muhibir 131, 133, 134, 136-140, 142-158, 165, 167, 172, 180-182, 185-188, 190-193, 197, 202, 214, 220,

221, 224, 225, 227, 240, 243, 244,
277, 331, 336, 373, 410
Muhib 106, 254, 255, 256, 257,
258, 259
Murad V. 103, 350
Mustafa Asım Paşa 175, 272
Mustafa Fazıl Paşa 167, 168, 170,
172, 177, 180, 181, 213, 219, 220,
222, 224
Mustafa İzzet Efendi 79
Mustafa Refik Bey 99, 107, 175, 390,
397, 398, 400, 403
Mustafa Reşid Paşa 103, 108, 109,
203, 221
Musullu Sami Efendi 230
Mühedishâne-i Berrî-i Hümayûn
81, 84
Mümeyyiz 84, 86, 266-270, 323
Müteferrika 47, 77, 79, 80, 87, 403,
404
Mütercim Rüşdi Paşa 276, 351,
367
N
Namık Kemal 13, 103, 107, 124, 125,
130, 131, 142, 149, 152, 155, 167, 169,
172-177, 191, 193, 195-198, 202, 204,
205, 212-214, 217, 219, 222, 223,
226, 230, 238, 273, 286-288, 293,
298, 305-309, 312, 317, 318, 326,
327, 350, 369, 374, 375, 390, 392,
405, 409, 411, 412, 413
Napoleon III. 207
Nazif Efendi 380
Nikodemos Metaksas 72
Nikolay Pavloviç İgnatiyev 154
Nişan G. Berberyan 348, 361
Nord 168
North Briton 34

Novellanti 23
Nüzhet Efendi 67

O-Ö

Opinion 132
Orhan Koloğlu 43, 46, 47, 58, 65,
66, 89
Osmanlı Posta İdaresi 174
Ömer Naili Paşa 175, 176
Öteberi 403, 404

P

Padua Üniversitesi 29
Papalık 25, 26, 77
Paul Hurus 76
Philadelphia 38
Pie V. 25
Pitagor 24
Posta Nazırlığı 95
Public Occurrences 37

R

Raci Efendi 78
Raportisti 23
Revnak 403, 404
Ruzname-i Ayine-i Vatan 227
Ruzname-i Ceride-i Havadis 66, 67,
70, 241, 335, 388
Rüşdü Efendi 291, 292, 294

S-Ş

Saadet 68
Sabri Efendi 45
Sadakat 361, 375
Sadaret 103, 160, 165, 174, 203, 221,
224, 287, 293, 306, 307, 351, 352,
365, 384
Sadaret Mektubi Kalemi 103

Safvet Paşa 85, 369
Said Efendi 55
Said Sermedi 110
Sakızlı Ohannes Paşa 162
Salfinks Elleniki (Helen Trompeti) 48
Sami Efendi 45, 230
Sami Paşa 176, 238
Samuel de Sacy 109
Sandık 402, 404
Sarım Efendi 55
Sarı Tevfik Paşa 99
Selim III. 78
Selim Nüzhet Gerçek 53, 55, 72, 87, 255
Server İskit 160, 161, 273
Sıbyan mektepleri 82, 87
Sıdkı Efendi 265, 267
Sihhatnüma 250, 252, 253
Sirâc 288, 310, 312, 316, 317, 321, 333, 335, 371
Siret Bey 67, 244
Sorbonne Üniversitesi 76
Spactetaur Oriental 50
Stephan Arndes 76
Stephan Day 76
Subhi Paşa 177
Sultan Abdülaziz 154, 167, 168, 170, 175, 180, 207, 209, 271, 350, 367, 368
Sultan Abdülmecid 59, 78, 83, 111
Süleyman Asaf 272, 373
Süleyman Usta 46
Süreyya Bey 67
Süveyş Kanalı Şirketi 206
Şafak 355, 356

Şark 130, 131, 138, 155, 183, 205, 303, 308, 343, 353
Şekib Bey 254
Şihabuddin Muhammed b. İsmail 45
Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa 175, 176
Şura-yı Devlet 95, 162, 174, 199-201, 220, 230, 293, 306, 368, 384, 413

T

Takvim-i Ticaret 301, 302
Takvîm-i Vekâyî 47, 53-62, 65, 68-71, 93, 97, 99, 106, 116, 159, 244, 254, 271, 298, 299, 332, 390
Takvîm-i Vekâyîhane-i Amire Nezaretî 55
Talat Bey 403
Tasvîr-i Efkâr 62, 70, 97, 102, 106, 109-112, 114-128, 130-133, 139, 143-145, 149, 155, 159, 165, 169, 172-175, 177, 225, 230, 243, 277, 285, 309, 378, 379, 386, 388, 393, 405, 409
Teodor Kasap Efendi 324, 325, 327, 333, 341, 343, 349, 350, 352, 359, 371, 377, 410, 412
Terakki 240-242, 244, 245, 247, 248, 250-252, 254, 258, 289, 294, 295, 323, 324, 330, 336, 373, 376
Terakki Eğlencesi 251, 289, 323, 324
Tercümân-ı Ahvâl 49, 67, 70, 94-97, 99-103, 106, 107, 109, 110, 133, 139, 145, 155, 159, 165, 172, 175, 180, 220, 225, 277, 379, 385, 390, 392, 409

Tercüme Odası 49, 95, 131, 148, 172-174, 178, 180, 191, 226, 342, 380, 382, 392, 394, 398, 399
The Boston News Letter 37
The Daily Post 35
Théophraste Renaudot 32
The Sun 38
Ticaret Mahkemesi 134, 174, 303, 384
Ticaret Meclisi 299, 300, 380, 381
Ticaret Meclisi İlam Odası 299
Ticaret Nezareti 299, 300
Times 27, 35, 132
Timotheus Ritzsch 29
Titbits 36
Tito Labieno 24
Tiyatro 353-356
Tuna 210, 223, 228, 292, 306, 307, 319, 320, 345, 389, 409
Türkistan 73, 116, 179, 188, 190, 247, 255, 256, 258, 259, 296

U-Ü
Ulrich Gering 76
Ulûm 103, 214, 215, 224
Urban II. 18
Utarid 133, 165, 167, 177, 226, 230-233, 235, 237, 239, 240, 243, 247

V-W

Vahan Efendi 380, 381
Vatan 133, 167, 173, 226, 227, 229, 240, 255-258, 260, 308, 402
Vekâyî-i Giridiye 46
Vekâyî-i Mısriye 43-46
Vekâyî-i Tıbbiye 159, 379
Veledül Cevaib 244
Vermainac Saint Moaur 41
Wendelin Von Speyer 76
William Churchill 63, 66, 68

Y

Yeni Osmanlılar Cemiyeti 95, 173-177, 180, 195, 197, 202, 224, 225, 230, 272, 274, 305, 309, 367, 384, 390, 409
Yesari Efendi 78
Yirmisekiz Mehmed Çelebi 77
Yusuf Kamil Paşa 176

Z

Zabtiye Nezareti 160
Zaharyan Beykozluoğlu 359
Zevra 292, 307, 320, 409

